

Genel Deneyimlerimizden

Zâhîde Hanımlar

GÖNÜL DÜNYAMIZDA
İZ BIRAKAN
ZÂHİDE HANIMLAR
SELMA BAŞAR

Selma BAŞAR

Manisa-Turgutlu doğumlu. İlk ve ortaokulu İzmir'de tamamladı. İzmir İmam Hatip Lisesi'nden mezun oldu ve aynı yıl Dokuz Eylül İla-hiyat Fakóltesi'ni kazandı. 2000 yılında okul birincisi olarak fakólteyi tamamladı. 2005 yılında "Zâhıde Hanımlar ve Tasavvuf Dönemi'nde Hanım Sûfiler" adlı tezi ile Temel İslam Bilimleri (Tasavvuf) alanında yüksek lisansını tamamladı. Öğretmenlik sınavını kazanarak, bir süre Milli Eğitim Bakanlığı'nda Din Kólütürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenliği yaptı. Daha sonra 2005 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın açmış olduğu "Vâizelik" sınavını kazandı. Halen İzmir'de Kur'an Kursu Öğ-reticisi olarak görevine devam etmekte olan yazar, aynı zamanda bu eserin devamı olan "Tasavvuf'da Tarikat Döneminden Günümüze Hanım Sufiler" konulu araştırmasını sürdürmektedir.

Gönül Dünyamızda İz Bırakan

Zâhîde Hanımlar

SELMA BAŞAR

ZÂHİDE HANIMLAR

Copyright © Gül Yurdu Yayınları, 2008

Bu eserin tüm yayın hakları Işık Ltd. Şti.'ne aittir.

Eserde yer alan metin ve resimlerin Işık Ltd. Şti.'nin önceden yazılı izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.

Editör

Ali BUDAK

Görsel Yönetmen

Engin ÇİFTÇİ

Kapak

İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni

Necmi TOPAL

ISBN

978-975-9105-78-5

Yayın Numarası

21

Çağlayan Matbaası Sarnıç Yolu Üzeri No: 7

Gaziemir/İZMİR

Tel: (0232) 252 20 96

Şubat 2008

Genel Dağıtım

Gökkuşaklı Pazarlama ve Dağıtım

Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi

Mahmutbey/İSTANBUL

Tel: (0212) 410 50 00 Faks: (0212) 444 85 96

Gül Yurdu Yayınları

Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5

Üsküdar/İSTANBUL 34676

Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20

www.gulyurduyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar	15
Önsöz.....	17
Giriş.....	23

BİRİNCİ BÖLÜM ZÜHD DÖNEMİNDE ZÂHİDE HANIMLAR

Zühd döneminde zâhîde hanımlar (H. I-II. yy.).....	31
A) Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) hanımları.....	32
1- Hz. Hatîce (r.a.).....	32
2- Sevde bt. Zem'a (r.a.).....	33
3- Hz. Aişe (r.a.).....	34
4- Hafsa bt. Ömer (r.a.).....	35
5- Ümmü Seleme (r.a.).....	35
6- Zeyneb bt. Cahş (r.a.).....	36
7- Cüveyriye bt. Hâris (r.a.).....	37
8- Remle bt. Ebi Süfyan (r.a.).....	37
9- Safiyye bt. Huyey (r.a.).....	38
10- Meymûne bt. Hâris (r.a.).....	39
11- Zeyneb bt. Huzeyme (r.a.).....	39
12- Mâriye bt. Şem'un (r.a.).....	40
B) Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) kızları.....	40
1- Hz. Zeyneb (r.a.).....	40
2- Hz. Rukiyye (r.a.).....	41
3- Hz. Ümmü Gülsüm (r.a.).....	42
4- Hz. Fâtıma (r.a.).....	42

Zâbide Hanımlar

C) Sahâbe olan hanımlar	43
1- Afra bt. Ubeyd (r.a.).....	43
2- Atike bt. Zeyd (r.a.).....	44
3- Esma bt. Ebi Bekir (r.a.).....	44
4- Esma bt. Umeys (r.a.).....	45
5- Fâtıma bt. Esed (r.a.).....	46
6- Fâtıma bt. Hattab (r.a.).....	46
7- Fâtıma bt. Velid b. Ukbe (r.a.).....	47
8- Fidda en-Nübiyye (r.a.).....	47
9- Hansâ bt. Haddam (r.a.).....	47
10- Hâlide bt. Esved b. Yeğus (r.a.).....	48
11- Havle bt. Kays (r.a.).....	49
12- Havle bt. Tufeyt (r.a.).....	49
13- Leylâ es-Sedusiyye (r.a.).....	49
14- Mutîa el-Abide (r.a.).....	50
15- Rumeysâ (r.a.).....	50
16- Rübeyyi bt. Muavviz (r.a.).....	51
17- Selma bt. Kays (r.a.).....	51
18- Sevdâ bt. Asım (r.a.).....	51
19- Sümeyye bt. Habbat (r.a.).....	52
20- Ümmü Umâre (r.a.).....	52
21- Ümmü Atıyye (r.a.).....	52
22- Ümmü Anbese (r.a.).....	53
23- Ümmü Buceyd Habîbe (r.a.).....	53
24- Ümmü'd-Derdâ (r.a.).....	53
25- Ümmü Eymen (r.a.).....	54
26- Ümmü'l-Ezher (r.a.).....	55
27- Ümmü'l-Fadl (r.a.):.....	55
28- Ümmü Ferve (r.a.).....	56
29- Ümmü Gülsüm bt. Ukbe (r.a.).....	56
30- Ümmü Haram bt. Milhan (r.a.).....	57
31- Ümmü Hâlid (r.a.).....	58
32- Ümmü Hani bt. Ebi Tâlib (r.a.).....	58
33- Ümmü Humeyt el-Ensârî (r.a.).....	59
34- Ümmü Ruman (r.a.).....	59
35- Ümmü Selîd el-Ensariyye (r.a.).....	60

İçindekiler

36- Ümmü Şerik el-Ensariyye (r.a.)	60
37- Ümmü Şerik el-Esediyye (r.a.)	60
38- Ümmü Varaka el-Ensariyye (r.a.)	61
39- Zâhide (r.a.)	61
40- Zeyneb bt. Sakîfe (r.a.)	62
41- Zinnîre er-Rûmiyye (r.a.):	62
D- Zühd dönemindeki diğer hanımlar	62
42- Muâze bt. Abdillâh el-Adeviyye (r.a.)	62
43- Ümmü'l-Esved (r.a.)	63
44- Atike el-Adeviyye (r.a.)	63
45- Melike bt. Münkedir (r.a.)	64
46- Fâtıma bt. Muhammed el-Münkedir (r.a.)	64
47- Aişe bt. Cafer es-Sâdık (r.a.)	64
48- Rabia el-Adeviyye (r.a.)	64
49- Rabia Bt. İsmail (r.a.)	67
50- Amine bt. Musa el-Kâzım (r.a.)	68
51- Aişe el-Mekkiyye (r.a.)	69
52- Bürde es-Sârimiyye (r.a.)	69
53- Hafsa bt. Sîrîn (r.a.)	69
54- Hakîme ed-Dımeşkiyye (r.a.)	70
55- Kerdüveyh bt. Amr el-Basriyye (r.a.)	71
56- Kerîme bt. Sîrîn (r.a.)	71
57- Meryem el-Basriyye (r.a.)	71
58- Meymûne es-Sevda (r.a.)	72
59- Reyhâne (r.a.)	72
60- Seviyye (r.a.)	72
61- Şa'vâne (r.a.)	72
62- Tâyfe (r.a.)	73
63- Ubeyde bt. Ebî Küllab (r.a.)	73
64- Ufeyre el-Âbide (r.a.)	74
65- Ukayratü'l-Âbide (r.a.)	74
66- Ümmü Hasan el-Kûfiyye (r.a.)	74
67- Ümmü Osman (r.a.)	75
68- Ümmü Süfyân es-sevrî (r.a.)	75
69- Zecle el-Âbide (r.a.)	75

İKİNCİ BÖLÜM
TASAVVUF DÖNEMİNDE HANIM SÛFİLER

Tasavvuf döneminde hanım sûfîler (h. III-V. yy)	79
A- H. III. yy.'da yaşayan hanımlar	80
1- Nufeyse bt. Hasan (r.a.)	80
2- Meymûne bt. Akra' (r.a.)	80
3- Fâtıma bt. Muhammed el-Fahrî (r.a.)	81
4- Şuca' Ümmü Mütevekkil Alallah (r.a.)	81
5- Asiye bt. Müzahim (r.a.)	81
6- Ümmü Hani (r.a.)	81
7- İbrahim b. Ahmed el-Havvas'ın (r.a.) kız kardeşi Meymûne (r.a.)	81
8- Amine er-Remliye (r.a.)	82
9- Cevhere el-Berâsiye (r.a.)	82
10- Fudayl b. İyaz'ın kız kardeşi	82
11- Mudga (r.a.) (Bişr b. Hâfî'nin (ö. H. 226) kız kardeşi)	82
12- Muhha (r.a.) (Bişr b. Hâfî'nin (ö. H. 226) kız kardeşi)	83
13- Mümine bt. Behlûl (r.a.)	83
14- Seriy es-Sekatî'nin (r.a.) hanım talebesi	83
15- Tuhfe (r.a.)	84
16- Ümmü Ali (r.a.)	84
17- Ümmü Harun (r.a.)	84
18- Zehra el-Vâlihe (r.a.)	85
19- Zeytûne (r.a.)	85
20- Zübde (Bişr b. Hâfî'nin (ö. H. 226) kız kardeşi)	85
21- Zünnûn Mısırî'nin (r.a.) haber verdiği bir cariyeye	86
22- Zünnûn Mısırî'nin (r.a.) haber verdiği adı meçhul bir kadın	86
23- Zünnûn Mısırî'nin (r.a.) haber verdiği başka bir cariyeye	87
B- H. IV. yy.'da yaşayan hanımlar	87
24- Fâtıma bt. Abdirrahman el-Horasani (r.a.)	87
25- Fâtıma en-Nişâburiyye (r.a.)	88
26- Ümmü İsa bt. İbrahim (r.a.)	88
27- Aişe bt. Osman Said b. İsmail (r.a.)	88
28- Emetü'l-Vahid bt. Ebi Abdillah el-Muhâmilî (r.a.)	89
29- Bünefşa bt. Abdillah er-rumî (r.a.)	89
30- Ebu'l-Hasan el-Mekkî'nin (r.a.) kız kardeşi:	89

İçindekiler

C- H. V. yy'da yaşayan hanımlar	90
31- Fâtıma bt. Muhammed et-Taberzî (r.a.)	90
32- Züleyha (r.a.)	90
33- Ümmü Ahmed bt. Aişe bt. Said en-Nişâburî (r.a.).....	90
34- Emetü Rahman bt. Ahmed (r.a.).....	90
35- Zeyneb bt. Hâşim (r.a.)	90
36- Ümmü Enüşirvan (r.a.)	91
37- El-Mâverdiyye (r.a.).....	91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HANIM ZÂHİDE VE SÛFİLERİN TASAVVUFA KATKILARI

Hanım zâhîde ve sûfilerin tasavvufa katkıları	103
1- Tasavvufun tanımı.....	103
2- Sûfi ve sûfilik.....	104
3- Kadınların giysilerinin özellikleri	106
4- Kadınların zühd anlayışları	107
A- Dünyadan el çekmek.....	107
B- Az yemek	111
C- Az uyumak	113
D- Az konuşmak	116
E- Kanaat etmek.....	118
F- Tevâzû.....	121
5- İbadet anlayışları	121
A- Haramdan sakınmak.....	121
B- İbadeti Allah'a yakınlaşma olarak görmeleri.....	123
C- Çok namaz kılmak.....	124
D- Gece namazı ve ibadetine devam etmek.....	128
E- Çok kıyamda kalmaları.....	131
F- Mescitte ibadeti tercih etmeleri	133
G- Çok oruç tutmak	135
H- Arka arkaya iftar etmeden oruç tutmak.....	137
I- Çok sadaka vermeleri	138
İ- Çok ağlamaları	142
6- Nitelendikleri sıfatlar	144
A- Hayırlı ve güzel ahlâk sahibi.....	145
B- Evvâhe.....	146

C- Doğru sözlü.....	146
D- Zâhîde	147
E- Âbide.....	148
F- Birr ve ihsan ehli	150
G- Namaz ehli	151
H- Cennet ehli	152
I- Sâliha	153
İ- Akıllı	154
J- Meczûbe	154
K- Mecnûne.....	155
L- Faziletli	156
7- Bahsettikleri tasavvuf terimleri.....	157
A- Makam ve hâl.....	157
B- Tevbe	159
C- Tevhid.....	162
D- Verâ.....	164
E- Takvâ.....	167
F- Ma'rifet.....	169
G- Edep	171
H- Zâhir-bâtın.....	173
I- İhlâs.....	174
İ- Sıdk	176
J- Tevekkül.....	177
K- Şükür.....	179
L- Sabır	181
M- Aşk ve muhabbet.....	184
N- Havf ve recâ.....	189
O- Üns.....	193
Ö- Müşâhede.....	195
P- Keşf	196
R- Rıza.....	197
S- İtaat	199
8- Nefis mücâhedeleleri	200
A- Nefisten bahsetmeleri	200
B- Nefisten korkmaları	202

İçindekiler

C- Nefsin imtihanında olduğunu bilmeleri	202
D- Nefis terbiyesinde nefsi hor görmeleri.....	203
9- Kur'ân anlayışları ve hâfız olan kadınlar	204
10- Zikir	207
11- Sohbet	211
12- Dönemin âlimleri ve mektepleri ile ilişkileri	214
13- Ekol kurucusu olmaları	221
14- Ailesi ile birlikte ya da mücerred yaşayanlar.....	222
15- Duaları.....	225
A- Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) duasına mazhar olan kadınlar	227
B- Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) dua öğrettiği hanımlar...	229
C- Hanımların kendi yaptıkları dualar.....	230
16- Birbirlerine olan öğütleri.....	234
17- Şiirleri ve şiir üslupları.....	237
18- Semâ	242
19- Kerâmet ve kerâmet gösterenler	244
20- Mürid-mürşid ve bey'at ilişkisi	250
21- Hırka giyme	254
22- Veli- velâyet anlayışları	257
23- Halvet, uzlet ve çile ilişkisi.....	257
24- İlhâm ve rüya	261
25- Ölüme bakışları.....	263
26- Diğer kişilik özellikleri	268
A- Cesur kadın	268
B- Okuma-yazma bilen kadın.....	271
Sonuç.....	273
Zühd döneminde zâhide hanımlar	293
A- Hz. Peygamber'in hanımları.....	293
B- Hz. Peygamber'in kızları	294
C- Sahâbe olan hanımlar	294
D- Zühd döneminde diğer hanımlar.....	295

Zâbide Hanımlar

Tasavvuf döneminde hanım sûfiler	297
A- H. III yy.'da yaşayan hanımlar	297
Karşılaştıkları kişiler aracılığı ile	
h. III. asırda yaşadıkları tespit edilen hanımlar	297
B- H. IV. yy.'da yaşayan hanımlar	298
C- H. V. yy.'da yaşayan hanımlar	298
Kaynaklarından hareketle tasavvuf	
döneminde yaşadığı tespit edilen hanımlar	299
Bibliyografya	301

Bu eseri, çalışmalarım boyunca bana destek veren aileme, beni yetiştiren saygıdeğer hocalarıma, bir sevgi dini olan İslâm'ı yaşayan ve bu yolda çaba gösteren tüm insanlara ithaf ediyorum...

KISALTMALAR

a. g .e.	: adı geçen eser
b.	: bin
bt.	: binti
bkz:	: bakınız
b. t. y	: Basım tarihi yok.
b. y. y	: Basım yeri yok.
ev.	: Çeviren
h.	: hicri
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
.	: Ölüm
Tahk.	: Tahkik
trs.	: Tarihsiz
terc.	: Tercüme
yay.	: Yayınları
Vak.	: Vakıf
r.a.	: radiyallahu anh-anhâ

ÖNSÖZ

Âlemlerin Rabbine hamd, O'nun Resûlüne, Âline ve Ashâbına sonsuz salât ve selâm olsun.

Hız. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) İslam dinini tebliğe başlaması ile birlikte yeryüzünde yeni bir dönem başladı. Kadınların, kölelerin, savunmasızların haklarını korumak üzere kurallar getirildi ve insanlık, kadın olsun erkek olsun birbirine hep saygı duymaya çağrıldı.

Özde insana verilen bu önem, insanoğluna sürekli olarak değişmeyecek ve kıyamete kadar sürecek bir değer sunmayı başardı. Yüce Allah (celle celâluhû) da insanlar arasında kadın, erkek, soylu, zengin, fakir gibi ayırımların yapılmamasını istedi ve insanlar arasında gerçek üstünlüğün takvâda olduğunu vurguladı. Bu nedenle takvâ yarışı, Hız. Peygamber'den (sallallâhu aleyhi ve sellem) itibaren kadın-erkek müminlerin yarıştığı manevî bir meydan haline geldi.

İlâhî aşka giden yolun hanım yolcuları, farklı bir hayatın sessiz örnekleri oldular. Çünkü yazmaktan çok yaşamaya, konuşmaktan çok susmaya önem verdiler. Gayeleri yürekleri parlatmak, her an her nefeste Allah'ı (celle celâluhû) anmak, içte

hiçbir şeye yer kalmayınca kadar kalbi arındırmak ve Allah'a (celle celâluhû) ulaşınca kadar yola devam etmekte. Dosdoğru olabilmenin derdindeydiler. Dosdoğru olmaya çalıştılar, zira sâliha olarak anılmak kolay kazanılır bir sıfat değildi...Gönülleri aydınlık, bu yüzden yüzleri de aydınlık sâliha hanımlar oldular, böyle anıldılar.

Bıkmadılar, usanmadılar, imanın nurlu ışığını takip ettiler, kendilerini çağırın aşkın çağrısına kulak vererek iç huzuru ile sükûna erdiler ama ibadet çöşküsü ile de kendilerinden geçtiler. Hayata göre namaz değil, namaza göre hayat modelini geliştirdiler. Özlemle yanan ruhlarını namaz ile dindirdiler. Gece gözler uykuda iken onlar uyuyamadılar. Gecenin soğuşunda uyumamak için ince elbiseler giydiler ve sabaha kadar Hakk'a hizmet için dimdik kıyamda kaldılar. Onlar gecenin âbidesi, gündüzün zâhidesi oldular.

Oruç, sığındıkları bir liman idi. Bu limandan çıkmak, yoldan çıkmak ve dünyaya dalmak anlamına geldiği için kırk yılın elli yılın oruçla nasıl geçtiğini bile anlamadılar. Sadaka, kıyıya vurmuş istiridyeler gibiydi onlar için... İçini açıp baksalar, dokunsalar ayırlamayabilirlerdi belki de...Bir bir denize yollamak gerekiyordu onları... Denize ve ait oldukları yere... Bu yüzden ellerine bir şey geçtiğinde hemen, hiç vakit kaybetmeden başkasının ihtiyacını gideriyor, maldan hastalıktan kaçır gibi kaçıyorlardı.

Yürekleri dağlanmıştı tevhid ateşi ile. Bu yüzden cehennem ateşi, hiç korkutamadı onları. Korkuları vardı elbette, korktular... Nefsin kendilerini yenip, yoldan çıkarmasından, Rıza'yı kazanamamaktan, vuslata erememekten, aşklarının kabul olmamasından korktular hep. Öyle korktular ki korkuları başlarını semaya kaldırmalarına engel oldu. Kırkyıl yere baka-

rak yürüdüler yollarda, yere baktılar çünkü ölünce girecekleri yer belli idi.

Bilgiden çok amele, ilhamdan çok ibadete, keşifden çok ahlaka ve teoriden çok uygulamaya önem verdiler. Dertlere sabır, hastalıklara sabır, yokluğa sabır... Onlar ilâhî rızaya erebilmek için sabrettiler. Almaktan çok vermeye, sahip olmaktan çok, muhtaç olmaya hazır dılar. Gülüp geçtiler, geçiciliklere, yalanlara, oyunlara... Onlar musibetten memnun oldular, gözleri hüznle sürmelendi, elleri aşk ile kınalandı, yürekleri vuslat boyası ile boyandı...

Göz körlüğünü kalp körlüğüne tercih etmişlerdi. Çoşan gönülleri içlerine sığamadı, gözlerinden yaşlar dillerinden şiirler ve dualar döküldü. Kadın sözüne değer vermeyenler, onları dinlediklerinde hayretten kendilerinden geçtiler... Onlar ise ağladılar, hep ağladılar... Öyle ağladılar ki hiçkırıkları insanları kendilerine getirecek şiddetteydi. Kimisi sessizliği tercih etti yine... Rabbine olan ünsiyet daha önemli idi çünkü. Bu yüzden içten içe ağladılar, kendilerini azarladılar. Yok olmayı, bu dünyada hiç bilinmemeyi istiyorlardı. Oysa kimse onların derdini anlayamadı.

Anlaşılmamak üzmedi onları, mecnûne, meczûbe derviş olarak tanındıklarını belki de hiç farketmediler...Yollarına çıkan olduğunda her biri Fâtıma bt. Hattab'ın Hz. Ömer'e haykırdığı gibi, "Sen istemesen de yolumdan asla dönmem!" diyerek haykırdılar sessizce... Güneş altında açlığa, susuzluğa ve işkenceye dayanan Sümeyye gibi feda etmek istediler kendilerini, zaten dünya bir ızdırab yurdu idi onlar için ve bir an önce gitmek istediler ebedî yurtlarına ve Eşsiz Sevgiliye...

Sevdiler, çok sevdiler ve sevdiklerine itaat ettiler. Onların sevgileri karşılık beklemedi, sadece sevebilmek için sevdiler, aşk için aşka teslim oldular....

Aşk insanıydılar, belki de aşkı en iyi onlar tanımladılar kendi içlerinde... Aşk için geldiler, aşka, aşk ve şevk ile gittiler. Aslında bu dünyada yapılabilecek en iyi şeyi yaptılar. Aşkın formülünü düşünmek ve çözmek yerine hissettiler, yaşadılar, değer verdiler ve değer buldular. Başka da hiçbir şey önemli olmadı onlar için...

Yürüdüler... Yürüdüler, takvâ azık, verâ binek, sabır yoldaş, şükür ışıkları oldu. Sonunda öyle bir kapıya geldiler ki, önünde perdesi yok, yanında bekçisi yok... Ömürlerini bu kapının önüne gelebilmek için harcadılar, nasıl çalacaklarını hayal ettiler belki... Ama Rahmet Kapısı'nın zaten açık olduğunu gördüklerinde huzurla girdiler içeri... Böylece onlar, "mutluluk nedir, huzur nerededir?" sorularının cevabını bulmuş, sonunda Rahmette sükûna ermişlerdi....Farklı bir hayattı onlarınki... Farklı bir hayat yaşadılar, farklı oldular, farklı gittiler.

Günümüzde tasavvuf yolunun hanım yolcularının bu mistik tecrübeleri, merak edilen, çok değişik çevrelerce de ilgi duyulan bir alandır. Bu nedenle biz de kaynaklara dayalı olarak söz konusu sahayı incelemeyi ve elinizdeki bu eseri kaleme almayı uygun gördük. Ancak, kaynaklarımızda kadınlar ile ilgili bilgilerin dağınık oluşu ve Hz. Peygamber'den (sallallâhu aleyhi ve sellem) günümüze kadar olan zamansal genişlik nedeni ile incelememizi ilk beş yüz yıl ile sınırlı tuttuk.

Bu amaçla eserimiz, bir giriş, üç ana bölüm ve bir sonuçtan meydana gelmektedir:

İlk bölümde; ilk 2 asırda yaşayan Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) hanımları, kızları, sahâbe hanımlar ile diğer hanımlar ele alındı, tarih kaynaklarından da hareket edilerek hayatları kısaca aktarıldı. İbadet ve güzel ahlak ile ilgili özellikleri ise, tasavvuf kaynaklarına dayalı olarak kaleme alındı.

İkinci bölümde; Hicrî III, IV, V. asırlarda yaşayan hanımların hayatları yine tarih kaynaklarından, ibadet ve güzel ahlak yönleri tasavvuf kaynaklarından tespit edildi.

Üçüncü bölümde; ilk beş asırda yaşamış hanımların, tasavvufun genel konuları ve temel ilkeleri ile ilgili tecrübeleri ve görüşleri ortaya koyularak yorumlanmaya çalışıldı ve elde ettiğimiz verilerin bilgisel değeri sorgulandı.

Sonuç bölümünde; ulaştığımız sonuçlar ve sayısal veriler aktarılarak eserimiz tamamlandı.

Görüldüğü üzere elinizdeki bu eser, sahası ile ilgili olan kaynaklardan araştırılarak yazılmış olması yönü ile önemlidir. Amacımız, yazarın görüşlerinden daha çok kaynaklar ile okuyucuyu buluşturmak ve bu yol ile okuyucuyu düşünmeye sevk etmektir. Bu nedenle kitabımızda kendi görüşlerimizden daha çok, kaynaklardan elde edilen bilgiler, ağırlık kazanmıştır. Okuyucumuzun kitabımızı bu gözle okumasını tavsiye ediyor, çalışmamızın zihinlerde hayret ile birlikte çeşitli sorular da uyandırmasını diliyoruz. Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Selma BAŞAR
İzmir 2007

Bu eser;

“Zâhîde Hanımlar ve Tasavvuf Dönemi Hanım Sûfileri” adlı Yüksek Lisans tezinin Gül Yurdu Yayınları için yeniden gözden geçirilmiş şeklidir.

GİRİŞ

A- Amaç

Tasavvuf tarihi boyunca geçirilen gelişim safhalarında, kadınların gerek bireysel gerek aile hayatı içerisinde yaşadıkları tasavvufî tecrübeleri ortaya koymak ve buradan hareketle tasavvuf sahasına getirdikleri farklılıkları tespit etmek amacıyla ilk beş asırı incelemeyi amaçlıyoruz. Ancak, beşinci asırdan günümüze kadar gelen Tarikat Dönemi ile ilgili olarak da başka bir çalışmanın yapılmasının uygun olacağı kanaatindeyiz.

B- Kapsam

Tasavvuf tabakâtında ve tarih kaynaklarında ilk beş asırda yaşadıkları anlaşılan kadınlar, eserimizin temel içeriğini oluşturmaktadır. Bu arada hayatları ile ilgili olarak herhangi bir tarih elde edemediğimiz kadınlar, yaşadıkları dönemde karşılaştıkları kişilerin tarihsel dönemlerinden hareketle değerlendirilmemize dahil edilmişlerdir. İncelememizin zamansal sınırı nedeniyle, hangi dönemde yaşadıkları hiçbir şekilde tespit

edilemeyen, ancak tasavvufî bir hayatları olduğu anlaşılan hanımlar, kaynaklarının ilk beş asırda yazılmış olmasından hareketle eserimize alınmıştır.

C- Metot

İlk olarak, Hz. Peygamber'in hanımları ve kızlarının kısaca hayatlarına değinilerek, zühd hayatlarını ortaya koyacak örnekler verilmiştir. Bu örnekler için, öncelikle sûfi tabakâtında daha sonra tarih eserlerinde tespit ettiğimiz ve zâhidane bir hayatı olan hanımların hayatları kısaca anlatılmış ve daha ziyade III. Bölümde, konulara örnek teşkil edecek şekilde zühd yönleri verilmiştir. H. I ve II. asır arasında yaşadığını tespit ettiğimiz hanımlar, İslâm ruhanî ve manevî hayatının gösterdiği şeklin ilk iki asırda "zühd hayatı" olarak nitelendirilmesinden hareketle "zâhîde hanımlar"; h. III. asırdan itibaren zühd hayatının "tasavvufî hayat" olarak nitelendirilmesi nedeniyle "sûfi hanımlar" olarak isimlendirilmiştir.¹ Ancak, zühd döneminde tüm hanımların "zâhîde" olarak nitelenmesine rağmen, tasavvuf döneminde de yine aynı sıfatla nitelenmeye devam eden hanımların da olması nedeniyle III. asırdan itibaren tespit edilen hanımlar, ayrıca "zâhîde" ve "sûfi" gibi ayırımlara gidilmeden vefat tarihleri esas alınarak "sûfi hanımlar" olarak değerlendirilmiştir.

H. II.asırda yaşayan hanımların tespiti tamamlanarak, h. III. asırdan itibaren Tasavvuf döneminde III, IV ve V. asır olacak şekilde yüzyıllara göre hanımların tespiti yapılmıştır. İnceleme sınırlarımızın ilk beş asır olması nedeniyle, hangi dönemde yaşadıkları hiçbir şekilde tespit edilemeyen, ancak tasavvufî

1 Tasavvuf tarihinin dönemleri için bkz. H. Kâmil Yılmaz, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1997, s. 82.

bir hayatları olduğu anlaşılan hanımlar, kaynaklarının ilk beş asırda yazılmış olmasından hareketle incelememize dahil edilmiştir.

İlk iki bölümde temel amacımız, tasavvuf ile ilgisi olan hanımların isim tespitini yapmak, sūfi ve tarih tabakâtından hareketle tarihî birer kişilik olduklarını ispatlamaktır. Bu nedenle, kısaca hayatları ortaya konulmuş, tasavvufî hayatlarını anlatan rivâyetlere mümkün olduğu ölçüde yer verilmemiştir. Bu bilgiler, genellikle III. bölümde ilgili oldukları başlıklar altında değerlendirilmiştir.

III. bölümde anlatılan konularda, dönemlerdeki gelişmeyi göz önüne almak için, hanımlar arasından seçilen örneklerde öncelikle kronolojik bir sıra takip edilmiştir. Bu amaçla, konu ile ilgili olarak Hz. Peygamber'in hanımları ve kızları arasında tespit edilen bir örnek var ise, buradan hareketle konuya giriş yapılmış, daha sonra sahâbeden, zühd döneminden ve tasavvuf döneminden örnekler sunularak konu delillendirilmiştir. Başlık altında verilen tüm kadınlar, ilk bölümlerden itibaren tespit ettiğimiz kadınlar arasından seçilmiştir. Bu nedenle, her biri tasavvuf tabakâtından veya tarih kaynaklarından tasavvuf ile ilgilerinden dolayı tespit edilen kadınlardır. Bölüm içerisinde deliller sunulduktan sonra, anlatılmak istenilen konu sonuçlandırılmıştır. Üçüncü bölümde konular için ilk olarak, tasavvuf kaynaklarından kısaca teorik bilgi verilerek konunun tasavvuf-taki yeri belirlenmiş, daha sonra kadınların hayatlarından örnekler verilme yoluna gidilmiştir.

Dipnotlarda kaynakların sunulmasında, tarih ve tasavvuf tabakâtı ya da başka bir kaynak için kronolojik bir sıralama takip edilmiştir.

D- Kaynaklar

Eserimizde kullandığımız kaynaklar hakkında şu bilgileri verebiliriz:

İnceleme konumuz gereği ilk beş asırdaki hanımların tasavvuf ilmine katkılarını tespit edebilmek için, öncelikle bu hanımların kimler olduğunu belirlemek gerekmiştir. Bu nedenle, sûfilerin biyografilerini konu alan tabakâtü's-sûfiyye olarak bilinen eserler ve genel olarak tasavvuf kaynakları temel başvuru kaynaklarımız olmuştur. Ancak, erkeklerin zühd ve tasavvuf hayatına dair geniş bilgi veren eserlerin, sıra hanımları anlatmaya geldiğinde aynı genişlikte bilgi vermedikleri görülmüştür. Özellikle, temel kaynaklardan Sülemi (ö.412/1021) Tabakât'ında 103 erkek sûfiden bahsedildiği halde tek bir hanım bile incelemeye alınmamıştır. Durum Kelâbâzî'nin (ö.380/990) et-Ta'arruf, Kuşeyrî'nin (ö.465/1072) Risâle² ve Hucvirî'nin (ö.465/1072) Keşfü'l-Mahcûb'unda da aynıdır. Feridüddin Attar'ın (ö.618/1221) Tezkiretü'l-Evliyası tek bir istisna ile bu eserlerden ayrılır. O da çok meşhur olan Rabia el-Adeviyye'yi incelemekle yetinmiştir. Hanımlar hakkında bilgi bulabildiğimiz diğer eserler ise şunlardır:

1-Ebu Nuaym İsbehânî (ö.430/1038), Hilyetü'l-Evliya: İncelemimizde faydalandığımız Hilye, bize en eski kaynak olarak bilgi sağlamada büyük katkı sağlamış önemli bir eserdir.

2-İbnü'l-Cevzî (ö.595/1198), Sifatü's-Safve: Hanımlar hakkında en geniş bilgi kaynağı olması açısından incelememizde önemli bir yer tutmaktadır. Bu kadar bilgi veren başka bir kaynak olmadığını ısrarla vurgulamak gerekir.

3- F. Attar (ö.618/1221), Tezkiretü'l-Evliya: Sadece Rabia el-Adeviyye hakkında bilgi içermektedir.

2 Aslında 83 adet erkek sûfinin hayatından bahsetmiştir.

4- Şa'rânî (973/1565), Tabakâtü'l-Kübra: Hanımlardan bahsedilen diğer bir kaynaktır.

5- Câmî (ö. 892/1492), Nefahâtü'l-Üns: 34 adet hanımı inceleme alanına alan bir kaynaktır.

6- Nebhânî, Câmiu Kerâmâtî'l-Evliya: Alfabetik olan bu eserde hanımlara yer verilmiştir.

7- Mehmed Zihni Efendi, Meşâhiru'n-Nisâ isimli eserinde genel olarak meşhur kadınları anlatırken, zühde, ibadete ve tasavvufî hayata düşkün olan hanımlara dair geniş bilgiler vermesi nedeniyle faydalandığımız diğer bir eserdir.

8- Ömer Rıza Kehhâle, A'lâmü'n-Nisâ isimli eserinde M. Zihni Efendi'nin eserinden daha geniş bir şekilde hanımlardan bahsetmiştir.

Hanımları tarihî birer kişilik olarak tespit edebilme gayemiz nedeniyle, tasavvuf eserleri dışında tarih eserlerinden de faydalanılmış ve İbn İshak (ö.151/728), Sire, Vâkidî (ö.207/822), Kitabu'l-Megazi, İbn Hişam (ö.218/833), es-Siretu'n-Nebeviyye, İbn Sa'd (ö.230/844), Tabakâtü'l-Kübrâ, İbn Şebbe (ö.262/876), Tarihu Medineti'l-Münevvere gibi ilk kaynaklara gidilmiştir. Bu eserlerde tasavvuf tabakâtından tespit ettiğimiz hanımlar, tekrar tarihî birer kişilik olarak taranmıştır. Ayrıca, tasavvuf tabakâtından tespit edemediğimiz halde tarih eserlerinden "sâliha, zâhîde, âbîde" gibi nitelemelerle bahsedilen hanımlara da rastlanmış, bunlar da incelememize dahil edilmiştir.

Hanımların isim tespiti bu şekilde tamamlandıktan sonra III. bölümdeki konular için Ebu Nasr Serrâc'ın (ö.378/988) el-Luma'sı, Kelâbâzî'nin (ö.380/990) et-Taarruf'u, Ebu Talib el-Mekkî'nin (ö.386/996) Kûtu'l-Kulûb'u, Kuşeyrî'nin (ö.465/1072) Risâle'si, Hucvirî'nin (ö.465/1072) Keşfü'l-Mahcûb'u, Gazzali'nin (ö.505/1111) İhya'sı,

Sühreverdi'nin (ö.632/1234) Avârif'i gibi tasavvufun klasik kaynakları özellikle kullanılmıştır.

Bunların dışında tasavvuf literatürünün genişliği göz önüne alınarak konularla ilgili hususlarda, bibliyografyamızda belirttiğimiz diğer tasavvuf eserlerine müracaat edilmiştir.

İncelememizde geçen kavramlar için, bibliyografyamızda belirttiğimiz genel sözlükler ve tasavvuf terimleri sözlükleri kullanılmıştır.

Ayrıca tasavvuf alanında özellikle hanımlarla ilgili olarak kaleme alınan eserler de çalışmamız esnasında dikkate alınmış ve dipnotlarda belirtilmiştir.

E- Çalışmanın Önemi

Kaynaklarda, hanımlardan erkeklere oranla daha az bahsedilmesi ve hem az hem de dağınık bulunan bu bilgileri bir araya getirme ve özellikle hayatlarından hareketle, tasavvufî yaşamlarını yorumlayarak birtakım sonuçlara varabilmenin zorluğu nedeniyle kitabımızın ayrı bir hususiyet taşıdığını düşünüyoruz. Ancak ilk beş asır gibi bir sınırlama yoluna gitmiş olmamız, sonuçlarımızı da sınırlayacaktır. Bunun bilincinde olarak, çalışmamızın târikat dönemini de içerecek şekilde eserimizin bir devamı niteliğinde yeni bir çalışmaya ihtiyaç olduğunu da ayrıca belirtmek istiyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

*ZÜHD DÖNEMİNDE
ZÂHİDE HANIMLAR*

ZÜHD DÖNEMİNDE ZÂHİDE HANIMLAR (H. I-II. YY.)

Başlangıçtan günümüze kadar olan Tasavvuf Tarihi, genellikle kabul edilen görüşe göre zühd, tasavvuf ve tarikat dönemi olmak üzere üçe ayrılır.³

Zühd Dönemi, sahâbe, tabiin, tebe-i tabiin devrini ve ilk iki asrı içine alır. Giderek artan maddeciliğe karşı bir tepki olarak başlar. Bu akımın mensupları, müminlere hesap gününün yaklaşan dehşetini unutmamalarını, gündüzlerini oruçla, gecelerini namazla geçirmelerini öğütler.⁴

Bu dönemin en güzel örneği, İslâm'ın dinî, siyasî, ilmî ve maneî yönlerini kişiliğinde cem etmiş olan Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) zühd hayatıdır. Yaşadığı bu hayatı sahâbeye de tavsiye etmiş, kendi ev halkı da bu hayata ayak uydurmuştur. İslâm devletinin hazinesi, kazanılan ganimetler ile dolsa da onun hayatında bir değişiklik olmamıştır. Ancak hanımları, bu durumdan şikâyet edip dünyalık istediklerinde Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), onları, dünyayı ya da

3 Hasan Kâmil Yılmaz, a.g.e., s. 76.

4 Margaret Smith, Bir Kadın Süfi Rabia, (çev. Özlem Eraydın), İnsan Yayınları, İstanbul, 1991, s.10.

kendisini seçmede serbest bırakmıştır. Yirmi dokuz gün süren bu ayrılık, Ahzab Sûresi, 33/28-29. âyetlerinin⁵ nüzûlü ve hanımlarının onu seçmeleri ile son bulur.

Dünyayı ve dünyaya ait olan güzellikleri terk ile başlayan zühd hayatı, önceleri, kılık kıyafet, yeme-içme, ev eşyalarında dünya nimetlerine değer vermemek olarak şekil bulur. Nâfile ibadet ile meşgul olmak, ibadet ve tefekkür için تنها yerleri tercih etmek, Allah'a karşı tam bir teslimiyet ve tevekkül içinde bulunmak şeklindeki ruhanî ve manevî fiillerle gelişir. Ma'rifetten çok amel, ilhâmdan fazla ibadet, keşiften çok ahlâk ve teoriden çok uygulama ön plandadır.⁶ Bu nedenle zühd, takvâ ve ruhânî hayat şeklinde özetlenebilen zühd hayatının ilk örnekleri, Hz. Peygamber'in yakın çevresinde özellikle de ev halkında görülür. İşte bu nedenle, öncelikle tarihî bir şahsiyet olarak, daha sonra hayatlarının zühd yönlerini ele alarak inceleyeceğimiz Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) hanımları hakkında şunları söyleyebiliriz:

a) Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) Hanımları

1- Hz. Hatîce (r.a.)

Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) ilk eşi olan Hz. Hatîce (r.a.), cahiliye döneminde "Tâhire" (iffetli, yüksek ruhlı kadın) olarak tanınır. Annesi, Fâtıma bt. Zeyd b. el-Asam, babası, Huveylid b. Esed'dir.⁷

5 Ahzab Sûresi, 33/28-29: "Ey Peygamber, eşlerine de ki: "Eğer dünya hayatını ve süsünü istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim ve sizi güzelce boşayayım. Yok, eğer Allah'ı, Resulünü ve âhiret mülkünü isterseniz, haberiniz olsun ki Allah sizin gibi iyi hanımlara büyük mükâfat hazırlamıştır."

6 Abdülkerim Kuşeyrî, Kuşeyrî Risâlesi, (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1991, 3. Baskı, s. 243; Dilaver Selvi, Kur'ân ve Tasavvuf, Şule Yayınları, İstanbul, 1997, s. 24.

7 İbn Hişam, Siret-i İbn Hişam, (terc. Hasan Ege), Kahraman Yay., İstanbul, 1985, I, 252. İbn'ül-Cevzî, Sıfatu's-Safve, Halep, 1979, II, 3.

Ahlâklı ve soylu bir hanım olan Hz. Hatîce (r.a.), eşinden evliliği boyunca ters ve öfkeli bir muamele görmez. Hz. Ali'den gelen bir rivâyete göre, Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) onun hakkında şöyle buyurmaktadır: "Göklerin ve yerin en hayırlı kadını İmran kızı Meryem ile Huveylid kızı Hatîce'dir." O, Resulullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) en zor zamanlarında ona destek verir, üzüntüsünü azaltır. Dünyada iken cennette bir köşk ile müjdelenir.⁸

Hz. Hatîce (r.a.) ayrıca, namaz ibadetini ilk olarak Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile birlikte yerine getirmek için, Cebrail'in gösterdiği şekilde abdest alır, iki rekat namazı kılar.⁹

Hz. Hatîce (r.a.), m. 620 yılında vefat etmiştir.¹⁰

2- Sevde bt. Zem'a (r.a.)

Sevde bt. Zem'a (r.a.), Mekke'de Müslüman olur, daha sonra kocası Sekran b. Amir ile Habeşistan'a göç eder.¹¹ Mekke'ye döndüklerinde kocası vefat eden Sevde (r.a.), dul ve yaşlı bir kadın olarak yalnız kalır. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), Sevde ile evlenerek kabilesinin ona yapacağı işkencelerden onu korur. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), bu evlilik ile Abdüşşemsoğulları ile barış sağlamıştır.¹²

Sevde (r.a.) h. 54 yılında vefat etmiştir.¹³

8 İbn Hişam, a.g.e., II, 71; İbn Hacer, el-İsabe fi Temyizi's-Sahâbe, Dâru Kütübü'l-Misriyye, Mısır, 1939, IV, 275; Ebu Nuaym İsbehânî, Hilyetü'l-Evliya (Sahâbeden Günümüze Allah Dostları), İstanbul, 1995, II, 121-123; Ömer Rıza Kehhâle, A'lâmu'n-Nisâ, Beyrut, 1982, I, 326

9 İbn İshak, Siret-i İbn İshak, (tahk. Muhammed Hamidullah), Rabat, 1976, s. 117.

10 İsbehânî, a.g.e., II, 123.

11 İbn Hişam, a.g.e., I, 441; İbn Hacer, a.g.e., IV, 331; Kehhâle, a.g.e., II, 267.

12 İbn İshak, a.g.e., s. 238; İbn Hişam, a.g.e., I, 396; İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe, Kahire, 1970, VII, 157; Zehebî, Tecridü Esmâi's-Sahâbe, Dâru'l-Meârif, Beyrut, b. t. y., II, 280.

13 İbn Sa'd, a.g.e., IV, 57.

3- Hz. Aişe (r.a.)

Annesi Ümmü Ruman, babası Hz. Ebu Bekir'dir. Esmâ bt. Ebi Bekir ile birlikte küçük yaşta Müslüman olur.¹⁴

Zeki, dirâyetli ve bilgili bir hanım olarak bilinen Hz. Aişe (r.a.), bu özellikleri nedeniyle İslâm hakkında pek çok bilgi nakleder ve merak edilen soruları cevaplar.¹⁵

Hz. Aişe'nin müminlere farzlar hakkında bilgi verdiği, ilminin diğer kadınlardan üstün olduğu anlatılır.¹⁶ Evine bağlı, iffetli ve güzel ahlâk sahibidir. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), onun insanların en sevimlisi olduğunu söylemiş ve Cebrail (a.s.) ahiretteki hanımlarından biri olduğunu kendisine bildirmiştir.¹⁷

Hz. Aişe (r.a.), ifk olayında kendisine atılan iftira sonucunda, Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem), güzelce sabredeceğini ve yalnız Allah'tan yardım dileyeceğini söyler. Bu sözden sonra, Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) o meclisten daha ayrılmamışken Hz. Aişe'nin temiz olduğunu bildiren Nur suresinin 11-12. âyetleri nâzil olur.¹⁸

Resulullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) vefatından sonra diğer ev halkı gibi, karnını doğru dürüst doyurmaz, en yüce ibadetin alçak gönüllülük olduğunu belirtir. Ayrıca, ibadete düşkün bir hanım olarak anlatılır. Urve'nin bildirdiğine göre bayram günleri dışında bütün günlerini oruçla geçirir, uzun süre kıyamda kalır.¹⁹

Hz. Aişe (r.a.), 66 yaşında h. 58 yılında Ramazan ayının 17'sinde salı günü vefat etmiştir.²⁰

14 İbn Hişam, a.g.e., I, 338; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 188; Zehebî, a.g.e., II, 286.

15 İshâhânî, a.g.e., II, 127.

16 İbn Hacer, a.g.e., IV, 349.

17 İbn Hişam, a.g.e., III, 422; İbn Abdî'l-Berr, el-İstiâb fi Esmâ'î'l-Ashab, Dâru Kütübî'l-Mısriyye, Mısır, 1939, IV, 351; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 191; İbn Hacer, a.g.e., IV, 350.

18 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Vâkidî, Kitabu'l-Megazi, (thk. Dr. Marsden Jones), Beyrut, 1966, II, 434-435; İbn Hişam, a.g.e., III, 415; M. Zihni Efendi, a.g.e., I, 2-5.

19 İshâhânî, a.g.e., II, 126-128.

20 Vâkidî, a.g.e., I, 192; İbn Hacer, a.g.e., IV, 349.

4- Hafsa bt. Ömer (r.a.)

Babası Hz. Ömer, annesi Zeyneb bt. Maz'ûn'dur. Hz. Hafsa, Hz. Peygamber'den (sallallâhu aleyhi ve sellem) önce Huneys b. Huzafe ile evlenir. Habeşistan'a birlikte hicret ederler. Huneys, Bedir'e katılır, ancak Uhud'da aldığı yara ile şehit olur. Hafsa (r.a.) bunun üzerine çok üzülür, daha sonra hiç kimse ile evlenmeyi kabul etmez. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), onu nikâhı altına alarak memnun etmek istemiştir.²¹

Cebrail (a.s.), Hafsa'nın (r.a.) çok oruç tuttuğunu, çok namaz kıldığını, sâliha bir kadın olduğunu Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) bildirmiştir. Sahâbe arasında da çok kıyamda kalması ve çok oruç tutması ile bilinir. Ayrıca okuma yazma bilen kadınlardan olduğu da kaynaklardan anlaşılmaktadır.²²

Hz. Hafsa (r.a.), h. 45 yılında 60 yaşında vefat etmiştir.²³

5- Ümmü Seleme (r.a.)

Babası, Sehl b. el-Muçire, annesi, Atike bt. Amir'dir. Ümmü Seleme (r.a.), Remle olarak da bilinir. Asıl adı Hind bt. Ümeyye olan bu hanım, kocası Ebu Seleme ile birlikte Habeşistan'a hicret eder. Kocası Uhud'da şehit olduktan sonra yalnız kalır. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), onunla evlenerek onu ve çocuklarını himaye altına almıştır.²⁴

Ümmü Seleme (r.a.), musibet anında müminlerin ne yapması gerektiği konusunda yol gösterici olmuştur. Ona göre, insan başına bir musibet gelir de Allah'ı hatırlar ve; "Ey Allah'ım,

21 İbn İshak, a.g.e., s. 240; İbn Hişam, a.g.e., IV, 341; 397; Zehebî, a.g.e., II, 259; İbn Hacer, a.g.e., IV, 294.

22 İbn Hacer, a.g.e., IV, 333; M. Zihni Efendi, a.g.e., I, 170.

23 İbn Şebbe, Tarihü Medineti'l-Münevvere, Dâru't-Turâs, Beyrut, 1990, III, 1003; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 28; İbn Hacer, a.g.e., IV, 295.

24 İbn İshak, a.g.e., s. 156; Vâkidi, a.g.e., I, 344; İbn Hişam, a.g.e., I, 438; İsbahâni, a.g.e., II, 132; Zehebî, a.g.e., II, 310; İbn Hacer, a.g.e., IV, 405.

Biz sana aitiz ve sana döneceğiz. Bu musibetten ötürü beni hayır sahibi yap ve bana daha hayırlısını ver.” derse, elbette yüce Allah onun dileğini gerçekleştirir.²⁵

Ümmü Seleme (r.a.) ayrıca, sahâbe arasında cömertliği ile tanınırdı. H. 59 yılında vefat etmiştir.²⁶

6- Zeyneb bt. Cahş (r.a.)

H. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) halası Ümeyme bt. Abdülmuttalib'in kızıdır. Babası Cahş b. Rebâb el-Esediyeye'dir. Medine'ye göç edenler arasındadır. Önce evli olduğu Zeyd ile anlaşamadığı için boşandıktan sonra h. 5 yılında 35 yaşında iken Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile evlenir.²⁷

Esed kabilesinden olan Zeyneb bt. Cahş (r.a.), çok sadaka veren, sâliha bir hanım olarak bilinirdi. Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) Zeyneb hakkında, Allah'a karşı çok hürmetkâr bir insan olduğu ve daima Allah'a yalvarıp, ondan yardım istediği için “O, evvâhe bir kadındır!” demiştir.²⁸ Hz. Aişe (r.a.) onun din konusunda hayırlı, Allah'a karşı takvâli, akrabadan bağını kesmeyen, doğru konuşan ve çok sadaka veren bir hanım olduğunu belirtir. Ümmü Seleme (r.a.) onun hakkında, sâliha bir kadın olduğu, oruç tuttuğu, doğru konuştuğu ve fakirlere sadaka verdiğini dile getirir.²⁹

O, h. 20 yılında 50 yaşında vefat etmiştir.³⁰

25 İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 29.

26 Vâkidî, a.g.e., I, 344; İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 96.

27 İbn Hişam, a.g.e., II, 131; İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 315; Zehebî, a.g.e., II, 271; Kehhâle, a.g.e., II, 59.

28 İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 315; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 34.

29 İbn Hişam, a.g.e., III, 412; İsbânî, a.g.e., II, 134; İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 315; İbn Hacer, a.g.e., IV, 307.

30 Vâkidî, a.g.e., II, 699; İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 111; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 33; İbn Hacer, a.g.e., IV, 308.

7- Cüveyriye bt. Hâris (r.a.)

Babası, Hâris b. Ebi Dırar'dır. Mustalikoğulları ile yapılan savaşta çocuk, kadın ve mallar ganimet olarak ele geçirilir. Burada esir düşen Cüveyriye (r.a.), Sâbit b. Kays'ın payına düşer, O bu konuda Hz. Peygamber'den (sallallâhu aleyhi ve sellem) yardım ister. Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) da onun ücretini Sâbit'e ödeyerek hür olmasını sağlar ve kendisi ile evlenir. Böylece, esir kadın ile hür kadın arasında evlenmek için bir fark olmadığını ortaya koyar. Diğer Müslümanlar da buna uyararak, ellerindeki köleleri azat eder. O dönemdeki yaygın uygulamaya göre, savaş esiri köle olduğu için, hürlerle aynı haklara sahip değildir. Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu farklı uygulamasını haber alan Mustalikoğulları, hep birlikte O'na gelerek Müslüman olurlar. Bu nedenle Cüveyriye (r.a.) hakkında şu övgü dolu sözler söylenmiştir: "Kendi kavmi içinde Cüveyriye'den daha hayırlı bir kadın yoktur. Çünkü o, kavmini esaretten kurtardığı gibi, diğerlerinin de Müslüman olmasına vesile olmuştur."³¹

Cüveyriye (r.a.), h. 58 yılında 70 yaşında vefat etmiştir.³² Başka bir rivâyete göre, h. 56 yılında 65 yaşında vefat etmiştir.³³

8- Remle bt. Ebi Süfyan (r.a.)

Kureyş kabilesinden Ebu Süfyan'ın kızı olan Remle, Ümmü Habibe olarak da bilinir. Annesi, Ümmü Abdullah'tır. Kocasını Ubeydullah b. Cahş ile birlikte Müslüman olur, Habeşistan'a hicret eder; ancak kocasının burada İslâm dininden çıkıp Hıristiyan olması nedeniyle ondan ayrılır.³⁴

31 İbn İshak, a.g.e., s. 245; Vâkidî, a.g.e., I, 412; İbn Hişam, a.g.e., III, 399, 405-406; Zehebî, a.g.e., II, 256; İbn Hacer, a.g.e., IV, 259.

32 İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 36; İbn Hacer, a.g.e., IV, 254.

33 İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 261; İbn Hacer, a.g.e., IV, 258.

34 İbn Hişam, a.g.e., IV, 9. İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 100; 268; İbn Hacer, a.g.e., IV, 298; 423.

H. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) onunla evlenerek koruması altına almıştır. Böylece, Kureyş'ten Emeviler'in de düşmanlığını azaltmıştır.³⁵

Nâfile namazlara devam ettiği ve bu konuda H. Peygamber'den (sallallâhu aleyhi ve sellem) rivâyetler naklettiği bilinir.³⁶

Ümmü Habibe (r.a), h. 44 yılında vefat etmiştir.³⁷

9- Safiyye bt. Huyey (r.a.)

Nadroğulları kabilesine mensup bir Yahudi idi. Babası, Huyey b. Ahtab'dır. Annesi Berre, kocası bir şair olan Sellâm b. Mişkem el-Yahudî'dir. Sonra Hayber günü öldürülen Kinâne ile evlenir. Hayber Savaşı'nda, esir olarak sahâbeden Dihye'nin payına düşer, ancak kabile liderinin kızı olduğu için, "Cariye olarak H. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) lâıyk olabilir." düşüncesi ile H. Peygamber'e teslim edilir. H. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) onu azat ederken; "Şimdi serbestsin, İslâm'ı seçersen seninle evlenirim; eğer Yahudiliği seçersen seni kavmine geri gönderirim." der, Safiyye (r.a.), İslâm'ı ve H. Peygamber'i (sallallâhu aleyhi ve sellem) seçer.³⁸

Safiyye (r.a.), sahâbe arasında akıllı, yumuşak huylu ve şerefli bir kadın olarak bilinir.³⁹

Safiyye bt. Huyey, h. 52 yılında vefat etmiştir.⁴⁰

35 İbn Hişam, a.g.e., I, 295-296; IV, 9; İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 100; İbn Hacer, a.g.e., IV, 298.

36 Ebu Tâlib el-Mekkî, Kûtu'l-Kulûb, (Kalplerin Azığı) (terc. Muharrem Tan), İz Yay., İstanbul, 1999, III, 469.

37 İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 421; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 32; Zehebî, a.g.e., II, 316; İbn Hacer, a.g.e., IV, 300.

38 İbn İshak, a.g.e., s. 246; Vâkidî, a.g.e., II, 707; İbn Hişam, a.g.e., II, 194; İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 337. İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 169; Zehebî, a.g.e., II, 282; M. Zihni Efendi, a.g.e., I, 353; Kehhâle, a.g.e., II, 333.

39 İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 339; Zehebî, a.g.e., II, 282; İbn Hacer, a.g.e., IV, 338.

40 İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 36; İbn Hacer, a.g.e., IV, 339.

10- Meymûne bt. Hâris (r.a.)

Babası, Hâris b. Hüzn el-Hilâliyye'dir. Annesi, Hind bt. Avf b. Züheyr'dir. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile evlenen Meymûne (r.a.), zâhîde ve sâliha bir hanım olarak bilinir.⁴¹

Hz. Aişe (r.a.) onun çok ibadete düşkün, son derece takvâ sahibi, akraba ziyaretine çok önem veren bir kadın olduğunu belirtir. Yine Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) evinde hiçbir husumete yol açmadığı, diğer hanımları ile çok iyi geçindiği nakledilir.⁴²

Meymûne (r.a.) h. 51 yılında vefat etmiştir.⁴³ Başka bir rivâyete göre, h. 50 yılında,⁴⁴ ya da h. 63'te vefat etmiştir.⁴⁵

11- Zeyneb bt. Huzeyme (r.a.)

Hz. Zeyneb (r.a.), imanlı, güzel ahlâk sahibi ve iyi huylu bir kadın olarak bilinir. Eşi Haris b. Ubeyde'yi, Bedir Savaşı'nda şehit olarak kaybedince, Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), onu nikâhlayarak koruma altına alır.⁴⁶

Yoksullara çok acıdığı ve onları koruduğu bilinir. Çok sadaka verdiği için kendisine, Ümmü'l-Mesâkîn (yoksulların anası) denilmiştir. Hz. Ömer'den (r.a.) gelen bir rivâyete göre, "O, yol-
da kalmışların ve yoksulların anasıdır."⁴⁷

41 İbn İshak, a.g.e., s. 247; Vâkidî, a.g.e., II, 738; İbn Hişam, a.g.e., I, 342; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 273; Zehebî, a.g.e., II, 306.

42 İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 391. İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 36.

43 İsbekânî, a.g.e., II, 141; İbn Hacer, a.g.e., IV, 391.

44 Zehebî, a.g.e., II, 306.

45 İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 274.

46 İsbekânî, a.g.e., II, 129; İbn Hacer, a.g.e., IV, 309.

47 İbn İshak, a.g.e., s. 241; İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 115; İsbekânî, a.g.e., II, s. 130.

H. Zeyneb (r.a.), H. Peygamber'le evlendikten iki yıl⁴⁸ ya da dört yıl sonra vefat etmiştir.⁴⁹ Başka bir rivâyete göre, evlendikten 8 ay sonra vefat etmiştir.⁵⁰

12- Mâriye bt. Şem'un (r.a.)

Hicret'in 7. yılında Mısır hükümdarı Mukavkıs'ın sarayından hediye olarak, H. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) gönderilir. Mâriye (r.a.), H. Peygamber'den (sallallâhu aleyhi ve sellem) İbrahim adında bir çocuk dünyaya getirir, ancak iki yıl yaşayan İbrahim, m. 631 yılında vefat eder. H. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem), H. Hatice ve Mâriye'den başka bir hanımından çocuğu olmamıştır.⁵¹

Mâriye'nin (r.a.) m. 632 yılında, H. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) vefatından sonra bu iki üzüntüye dayanamayarak tam bir inzivâya çekildiği ve sadece mezar ziyareti için dışarı çıktığı rivâyet edilir.⁵²

H. 16 yılında vefat etmiştir.⁵³

b) H. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) Kızları

1- H. Zeyneb (r.a.)

H. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve H. Hatice'nin en büyük kızlarıdır. Cahiliye döneminde teyzesinin oğlu Ebu'l-As ile evlenir. O'ndan Ali ve Ümâme adında çocukları olur. Ticaret

48 İshakî, a.g.e., II, 138.

49 İbn Hacer, a.g.e., IV, 309.

50 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 116; İbn Hacer, a.g.e., IV, 309.

51 İbn İshak, a.g.e., s. 251; İbn Hişam, a.g.e., I, 40; İbn Abd'l-Berr, a.g.e., IV, 391; Zehebî, a.g.e., II, 303; Eflakî, Menâkıbu'l-Ârifin, (Âriflerin Menkıbeleri) (çev. Tahsin Yazıcı), M.E.B., İstanbul, 1964, II, 386.

52 İbn Abd'l-Berr, a.g.e., IV, 396.

53 Zehebî, a.g.e., II, 261.

ile uğraşan ve çok zengin olan kocasından müşrik olduğu için ayrılmak ister; fakat kocası buna razı olmaz. Ancak, Ebu'l-As Bedir'de esir düşer. Rivâyetlere göre Zeyneb, annesinin ona hediye ettiği bir kolyeyi kocasını esaretten kurtarmak üzere babasına fidye olarak gönderir. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), kolyeyi görünce tanır ve Hz. Hatîce'yi hatırlayarak hü-zünlenir. Fakat, kolyeyi kabul etmez. Ebu'l-As'ı, Zeyneb'i geri verme şartı ile serbest bırakır. O da Mekke'ye döndüğünde, Zeyneb'i Medine'ye gönderir. Mekke'de kalan Ebu'l-As, Mekke'nin fethinden önce Şam'a mal götürmek üzere yola çıkar, fakat malına el konulur. Mekke fethedilince, o da Zeyneb'in himayesine sığınır ve daha sonra Müslüman olur. Malları kendine iade edildiğinde, hepsini fakirlere dağıtılmak üzere bağışlar. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu arada hiç evlenmemiş olan Ebu'l-As'a, kızını altı yıl sonra ilk nikâh üzere geri verir.⁵⁴

Zeyneb (r.a.), h. 8 yılında Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) hayatta iken vefat etmiştir.⁵⁵ Zeyneb'in bedenen ne kadar zayıf olduğunu hatırlayan Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), kabri başında şöyle dua eder: "Rabbim! Onun kabrini genişlet!"⁵⁶

2- Hz. Rukiyye (r.a.)

Cahiliye döneminde Utbe b. Ebi Leheb ile evlenir, Tebbet Sûresi'nin inişinden sonra Ebu Leheb'in baskısı ile boşanırlar.⁵⁷ Rukiyye (r.a.), Mekke'de iken Hz. Osman ile evlenir, ondan Abdullah isminde bir oğlu olur. O, Hz. Osman ile birlikte Habe-

54 İbn İshak, a.g.e., s. 229; İbn Hişam, a.g.e., II, 395-397. İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 30; İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 311; Zehebî, a.g.e., II, 272; İbn Hacer, a.g.e., IV, 306; 391.

55 İbn Hişam, a.g.e., I, 253; İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 311; Zehebî, a.g.e., II, 272; İbn Hacer, a.g.e., IV, 391; M. Zihni Efendi, a.g.e., I, 273.

56 İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 131.

57 İbn Hişam, a.g.e., I, 115; İbn Hacer, a.g.e., IV, 298.

şistan'a göç edenlerdendir.⁵⁸ Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) Bedir Savaşı'nda iken vefat etmiştir.⁵⁹

3- Hz. Ümmü Gülsüm (r.a.)

Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve Hz. Hatîce'nin (r.a.) ikinci kızlarıdır.⁶⁰ Cahiliye döneminde, Uteybe b. Ebi Leheb ile evlenir. Tebbet Sûresi'nin Ebu Leheb ve karısı Ümmü Cemil hakkında inmesinden sonra Utbe, onu babasının isteği üzerine boşar. Rukiyye'nin vefatından sonra h. 3 yılında Hz. Osman (r.a.) ile evlenir.⁶¹

Ümmü Gülsüm (r.a.), h. 9 yılında vefat etmiş, hiç çocuğu olmamıştır.⁶² Başka bir rivâyete göre h. 7 yılında vefat etmiştir.⁶³

4- Hz. Fâtıma (r.a.)

Peygamberimizin dördüncü kızıdır. Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) 41 yaşında iken dünyaya gelmiştir. Hz. Ali ile Medine'de h. 18 yılında evlenen Hz. Fâtıma (r.a.), yoksulluk içinde bir hayat geçirir. Hz. Fâtıma (r.a.), Hz. Ali ile evlendiğinde, üzerinde uyudukları bir yataklarından başka eşyaları yoktur. Ev işlerine yardım edecek hizmetçileri de yoktur. Bu nedenle zor da olsa un öğütmek, su taşımak, ev temizlemek gibi evinin işlerini kendisi yapar.⁶⁴

O'nun ayrıca çok doğru sözlü ve faziletli bir hanım olduğu da bilinmektedir. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), onun hakkında

58 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 36.

59 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 37.

60 İbn Hişam, a.g.e., I, 253; Zehebî, a.g.e., II, 333.

61 İbn Hişam, a.g.e., I, 253; İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 38; Zehebî, a.g.e., II, 333.

62 İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 384; İbn Hacer, a.g.e., IV, 466.

63 İbn Abd'l-Berr, a.g.e., IV, 465.

64 İbn Hişam, a.g.e., I, 253; İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 22; el-Bağdadi, Tarihu Bağdat, Dâru'l-Kita-bi'l-Gazzi, Beyrut, b.t.y., XIV, 442; M. Zihni Efendi, a.g.e., II, 108; İbn Hacer, a.g.e., IV, 365; Kehhâle, a.g.e., IV, 108; İsbahânî, a.g.e., II, 146-147.

şöyle der: “Şu dört kadın sana yeter: İmran kızı Meryem, Firavun karısı Asiye, Huveylid kızı Hatîce ve Muhammed kızı Fâtıma!”⁶⁵

H. Peygamber’in (sallallâhu aleyhi ve sellem) vefatından altı ay sonra, h. 11 yılında Ramazan ayında vefat etmiştir.⁶⁶

H. Peygamber’in (sallallâhu aleyhi ve sellem) ev halkı dışında, sahâbe arasında da zühd hayatı ile tanınan sahabîlerin bulunması doğaldır. İslâm’ı ilk elden öğrenenen sahâbe, onun manevî hayat şeklini de örnek alarak devam ettirirler. Ancak, bu yol meşakkatlidir ve nefse ağır gelmektedir. Bu nedenle, her sahâbenin aynı derecede zühd hayatını tercih ettiğini söylemek mümkün değildir.

Sahâbe arasında, kadınlardan da zühd hayatını tercih edenler bulunmaktadır. Burada vurgulamak istediğimiz nokta; bu hanımların özellikle sahâbe ve sûfî tabakâtında isimlerinin geçmesi nedeniyle incelememize dahil edildikleridir. Çalışmamız esnasında, bazılarının vefat tarihleri tespit edilmiş, bazılarının edilememiştir. Ancak, sahâbe oldukları hayatta iken H. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile karşılaşmalarından anlaşılmaktadır. Bu nedenle, alfabetik bir tasnifle aktaracağımız hanımlar hakkında şunları söyleyebiliriz:

c) Sahâbe Olan Hanımlar

1- Afra bt. Ubeyd (r.a.)

Müslüman olup, H. Peygamber’e (sallallâhu aleyhi ve sellem) bey’at eden hanımlardandır. Yedi tane erkek çocuk dünyaya getirir, bunlardan altı tanesini şehit verir. Başka bir rivâyete göre, yedi oğlu da Bedir’de şehit olmuştur.⁶⁷

65 İbn İshak, a.g.e., s. 228; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 37; İbn Hacer, a.g.e., IV, 366.

66 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 28; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 38; İbn Hacer, a.g.e., IV, 368.

67 İbn Hişam, a.g.e., II, 460; İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 443; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 50; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 197; Zehebî, a.g.e., II, 291; İbn Hacer, a.g.e., II, 353.

2- *Atike bt. Zeyd (r.a.)*

Annesi, Ümmü Küreyz bt. El-Hadramî'dir. Müslüman olur, Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) bey'at eder ve hicret eder. Önce Hz. Ebu Bekir ile evlenen Atike, onun vefatından sonra Zeyd b. Hattab ile evlenir. Yemâme Savaşı'nda Zeyd şehit olunca Hz. Ömer, hicretin 12. yılında onunla evlenme isteğinde bulunur, Atike; bu evliliği ibadetine karışmaması şartı ile kabul eder. Daha sonra Atike, Zübeyr b. Avvam ile evlenmiştir.⁶⁸

3- *Esmâ bt. Ebi Bekir (r.a.)*

Hz. Ebu Bekir'in (r.a.) ve Kuteyle b. Abdül-Uzza'nın kızı, Zübeyir b. Avvam'ın hanımı, Abdullah b. Zübeyr'in annesidir. Mekke'de iken Müslüman olur. Onun Müslüman olması hakkında İbn İshak şöyle der: "Küçükken Müslüman olanların arasında Aişe ve Esmâ da vardır." Abdullah'a hamile iken Medine'ye hicret eder. Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) su taşımak amacıyla kuşağını ikiye böldüğü için Zâtün-Nitâkayn (iki kuşaklı) olarak bilinir.⁶⁹

Esmâ (r.a.), Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve babasının hicretinde üç gün boyunca belindeki kuşağına bağladığı su ve yemeği onlara götürerek onlara yardım ettiği gibi, daha sonra Ebu Cehil'e yerlerini söylemeyerek de cesaretini gösterir. O'nun anlatımına göre bu olay şöyle gerçekleşir:

"Onlar Mekke'den ayrıldıklarında, içlerinde Ebu Cehil'in de olduğu Kureyş'ten bir topluluk kapımızın önüne geldi ve bana; 'Baban nerede?' diye sordular. Ben; 'Vallahi, babamın

68 İbn Hişam, a.g.e., I, 337; İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 267; İbn Abdi'l-Berr, a.g.e., IV, 354; İbnü'l-Esir, a.g.e., 185; Zehebî, a.g.e, II, 285; İbn Hacer, a.g.e., IV, 346.

69 İbn İshak, a.g.e., s. 124; İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 249; İbn Abdi'l-Berr, a.g.e., IV, 232; Zehebî, a.g.e., II, 244; İbn Hacer, a.g.e., IV, 223; M. Zihni Efendi, a.g.e., I, 28. Kehhâle, a.g.e., I, 47.

nerede olduğunu bilmiyorum.' dedim. Ebu Cehil, elini kaldırıp yüzüme şiddetli bir tokat attı. Tokatın şiddetinden künyem düştü.⁷⁰ Sonra dönüp gittiler."⁷¹

Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), daha sonraki yıllarda onun boynunda erzak taşımaya nedeniyle meydana gelen bir şişliğe meshederek, "Allah'ım! Onu bu sıkıntıdan kurtar!" diye dua etmiş, Esmâ da iyileşmiştir.⁷²

Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) kendisine, "Esmâ! Kesenin ağzını bağlama! Sana rızkın takdir edilmiştir." dediğini hatırlayarak, çevresine hep şöyle öğüt verirdi: "İnfak edin, sadaka verin!" Onun ibadete düşkün olduğu, namazı uzattığı ve çok ağladığı rivâyet edilir.⁷³

Medine'ye hicretten 27 yıl önce doğmuş olan Esmâ (r.a.), uzun bir ömür yaşayarak, h. 73 yılında vefat etmiştir.⁷⁴

4- Esmâ bt. Umeyy (r.a.)

Hem Habeşistan'a hem de Medine'ye hicret eden kadınlardandır. Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) eşi Meymunne'nin kız kardeşidir. Kocası Cafer b. Ebi Tâlib ile önce Habeşistan'a hicret eder. Ondan Muhammed ve Abdullah isminde çocukları olur. Medine'ye hicret ettikten sonra kocası ölünce Hz. Ebu Bekir ile evlenir. Ondan Muhammed adında bir oğlu olur. Hz. Ebu Bekir'in ölümünden sonra da Hz. Ali ile evlenir. Ondan da Yahya isminde bir oğlu olur.⁷⁵

70 Başka bir rivâyete göre, "Küpem düştü." Bkz. İbn Hişam, a.g.e, II, 154.

71 İbn Hişam, a.g.e, II, 150-155; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 52.

72 İbn Sa'd, a.g.e, VIII, 251.

73 İbn Sa'd, a.g.e, VIII, 252; İsbahânî, a.g.e., II, 55; Şârânî, el-Uhudu'l-Kübra, (çev. Selahattin Alpay), Bedir Yay. İstanbul, 1981, s. 201.

74 İbn Sa'd, a.g.e, VIII, 255; İbn Hişam, a.g.e, I, 338; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 10.

75 İbn İshak, a.g.e., s. 208; İbn Hişam, a.g.e., IV, 16; İbn Şebbe, et-Tarihu Medineti'l-Münevvere, Dâru't-Turas, Beyrut, 1990, II, 498; İsbahânî, a.g.e., II, 170; İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 234-236; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 15; İbn Hacer, a.g.e., IV, 226.

Rivâyetlere göre, Hz. Fâtıma'nın Hz. Ali ile evlendiği gece, Hz. Fâtıma'nın hizmetini görmek üzere onun yanında kalmış ve bu hizmetinin karşılığı olarak Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Önünden, arkandan, sağından, solundan ve sana gelecek olan kovulmuş şeytanların tümünden, seni koruması için Allah'a dua ediyorum." şeklinde duasına mazhar olmuştur. O, faziletli bir hanım olarak tanınır.⁷⁶

5- Fâtıma bt. Esed (r.a.)

Hz. Ali'nin (r.a.) annesidir. Ebu Tâlib b. Abdülmuttalib'in hanımıdır. Tâlib, Ukayl, Câfer, Ali, Ümmü Hani ve Rayta isimlerinde çocukları olur. İslâm'ı hemen kabul etmiş, sâliha bir hanım olarak bilinir. Ayrıca, Medine'ye hicret etmiştir.⁷⁷

Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) bazen onun evine gider ve orada dinlenirdi. Fâtıma bt. Esed vefat ettiğinde Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) kendi gömleğini çıkarmış ve ona kefen yapmış, kabri başında onun için dua etmiştir. Daha önce böyle yaptığı hiç görülmemeyen Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), bunun sebebini soranlara şöyle buyurmuştur: "Ebu Tâlib'den sonra bana hiç bu kadar iyi davranan olmadı. Gömleğimi ona giydirdim ki, cennet giysisi olsun. Onu mezarına yerleştirdim ki, orada kabri geniş olsun."⁷⁸

6- Fâtıma bt. Hattab (r.a.)

Ömer b. Hattab'ın kız kardeşidir. Ümeyme ya da Ümmü Cemil olarak da bilinir. Sâliha bir hanımdır. Fâtıma (r.a.), kocası Said

76 İsbekânî, a.g.e., II, 171; Zehebî, a.g.e., II, 244.

77 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 222; İbn Hacer, a.g.e., IV, 369.

78 İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 370; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 38; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 217; Zehebî, a.g.e., II, 6; İbn Hacer, a.g.e., IV, 369; Cemaleddin el-Hulvi, Lemezât-ı Hulviyye, (Yüce Velilerin Tatlı Halleri), (haz. Mehmet Serhan Tayşi), M.Ü.İ.V.Y., İstanbul, 1993, s. 50.

b. Amr ile birlikte Hz. Ömer'den önce Müslüman olur, onun sert ve öfke dolu muamelesine maruz kalır. Bu nedenle üzüлüp ağlayan Fâtıma (r.a.), girdiği yoldan asla vazgeçmeyeceğini belirterek şöyle demiştir: "Senin muhalefetine rağmen ben bir Müslüman'ım."⁷⁹

7- Fâtıma bt. Velid b. Ukbe (r.a.)

Velid b. Utbe b. Rebia'nın kızıdır. Mekke'nin fethi gününde Müslüman olur ve Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) bey'at eder. Önce Sâlim ile evlenir, onun Yemâme'de şehit olmasından sonra Hâris b. Hişam ile evlenir.⁸⁰ Faziletli bir hanım olarak bilinir.⁸¹

8- Fidda en-Nûbiyye (r.a.)

Esad b. Zürâre'nin en büyük kızıdır. Nübeyt b. Câbir ile evlenir. Abde veya Sümâme olarak da bilinir. Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) bey'at eden kadınlardandır. Hz. Fâtıma'nın (r.a.) cariyesidir.⁸²

Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) Fidda'yı Hz. Fâtıma'ya yardım için göndermiş ve ona işlerini kolaylaştırıcı dualar öğretmiştir. Yine bu ailenin yanında ettiği dualarla gösterdiği kerametleri vardır.⁸³

9- Hansâ bt. Haddam (r.a.)

Uneys b. Katade ile evlenir. Uneys, Uhud günü şehit edilir. Dul kalan Hansa'yı babası istemediği biri ile evlendirmek

79 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 267; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 220.

80 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 261; İbnü'l-Esir, a.g.e., IV, 231; İbn Hacer, a.g.e., IV, 374.

81 İbnü'l-Esir, a.g.e., IV, 231.

82 İbn Hişam, a.g.e., II, 132; 170; Zehebî, a.g.e., II, 297; İbn Hacer, a.g.e., IV, 363.

83 İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 237; İbn Hacer, a.g.e., IV, 376; M. Zihni Efendi, a.g.e., II, 136.

ister ve nikâhını kıyar. O da durumu Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) şikâyet eder. Resulullah, bu nikâhı geçersiz sayar. O da amcasının oğlu ile evlenmek istediğini söyleyerek, amcasının oğlu Ebu Lübâbe b. Abdü'l-Münzir ile evlenir.⁸⁴

Aynı zamanda şiirleri ile de ünlü olan Hansa, "O, Peygamber'e şiir okuyan bir kadındı." şeklinde tanıtılmaktadır. Kırk yıl boyunca, günlerini sürekli oruçlu geçiren bu kadının derisi kemiğine yapışmıştır. Gece olunca hazin bir sesle ağlar ve şöyle dua ederdi: "Ey itaat edenlerin sevgilisi! Daha ne zamana kadar, itaatkâr kullarının yüzlerini toprakta saklayacaksın? Onları dirilt artık, senin hak olan buluşma gününe yüzleri ak olanlar gelsinler!"⁸⁵

10- Hâlide bt. Esved b. Yeğus (r.a.)

Medine âbidelerinden ve sâliha hanımlardan biridir. Annesi Amine bt. Nevfel'dir. Abdullah b. Erkam ile evlenir. Medine'de Müslüman olur ve Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) bey'at eder.⁸⁶

Zührî'den gelen bir rivâyete göre; Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), Halide bt. Esved için, "O sâliha bir kadındır." buyurmuştur.⁸⁷ Başka bir rivâyete göre Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) mescide gidip orada namaz kılan ve çok ibadet eden bir hanım görmüş, "Bu kimdir?" diye sorunca, "Bu senin halalarından Halide bt. Esved'dir." demişlerdi. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) bunun üzerine, "Ölüden canlı çıkaran Allah'a hamdolsun." buyurmuştur.⁸⁸

84 Vâkidî, a.g.e., I, 160; İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 457; İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 295; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 88; Zehebî, a.g.e., II, 292; İbn Hacer, a.g.e., IV, 279.

85 İsbahânî, a.g.e., III, 144; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 89; Kehhâle, a.g.e., I, 359.

86 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 248; Zehebî, a.g.e., II, 261; Kehhâle, a.g.e., I, 315.

87 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 248; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 77.

88 İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 294; İbn Hacer, a.g.e., IV, 272.

11- Havle bt. Kays (r.a.)

Künyesi, Ümmü Muhammed'dir. Annesi, Ümmü Haram bt. Milhan'dır. Hamza b. Abdulmuttalib ile evlenir. Müslüman olup bey'at eden ve hicret eden hanımlardandır.⁸⁹

Sâliha bir hanım olarak bilinen ve nefisten bahseden bu hanım, çok ibadet eden ve teheccüdü de çok olan bir kişidir. Kadınların hangi elbise ile namaz kılabileceği konusunda açıklamalarda bulunmuştur.⁹⁰ Geceleri uyumayıp ibadet ettiği Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) ulaştınca "Allah sizden güç yetirebileceğinizi ister. Amellerden güç yetirebileceğinizi yapın. Çünkü Allah siz bıkmadıkça bıkmaz." şeklinde uyarılmıştır.⁹¹

12- Havle bt. Tufeyt (r.a.)

Allah'a (c.c) ihlâsla ibadet eden, devamlı gece namazı kılan bir hanımdır.⁹²

13- Leylâ es-Sedusiyye (r.a.)

Beşir b. Hassâsiyye'nin hanımıdır. Daha önce Zehman olan bu adamın ismini Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), "Beşîr" olarak kendisi değiştirmiştir. Leylâ, aynı zamanda Cündâme olarak da bilinir.⁹³

Çok oruç tutması ile tanınan bu hanım iki gün arka arkaya oruç tutmak ister. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), böyle bir uygulamadan herkesi nehyederek, "Bunu Yahudiler yapar. Oruç tutunuz, fakat akşam olunca iftar ediniz." buyurmuştur.⁹⁴

89 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 244; Zehebî, a.g.e., II, 265; 335; İbn Hacer, a.g.e., IV, 286.

90 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 476.

91 İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 75; İbn Hacer, a.g.e., IV, 270.

92 İsbahânî, a.g.e., II, 370.

93 İbn Abdi'l-Berr, a.g.e., IV, 389; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 257; Zehebî, a.g.e., II, 302; İbn Hacer, a.g.e., IV, 389.

94 İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 258.

14- Mutîa el-Âbide (r.a.)

Basra âbidelerinden biridir. Nûman b. Mâlik b. Huzeyfe'nin kızıdır. Asiyeye olarak da bilinir. Müslüman olur, Resulullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) bey'at eder. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), onun Asiyeye olan ismini Mutîa olarak değiştirmiştir.⁹⁵ Kırk yıl boyunca ağladığı ve ağlayarak kendini azarladığı nakledilir.⁹⁶

15- Rumeysâ (r.a.)

Ümmü Süleym bt. Milhan olarak da bilinir. Ayrıca, Sehle, Rumeyye, Melike ve Gumeysa isimleri ile de meşhurdur. Mâlik b. Nadr ile evlenir ve Enes b. Mâlik'i dünyaya getirir. İlk Müslüman olan kadınlardandır. Müslüman olmasını kabul etmeyen müşrik kocası Mâlik, ona kızarak Şam'a gider ve orada ölür. Daha sonra Rumeysâ, ancak Müslüman olması şartıyla evlenme teklifini kabul ettiği Ebu Talha ile evlenir. Rivâyetlere göre Rumeysâ, henüz bir müşrik olan kocası ile evlenmeden önce, onun da İslâm'a girmesini sağlar, mehir olarak Müslüman olmasını ister. Hamile iken Uhud Savaşı'na katılan Rumeysâ, yaralıların tedavisi ile ilgilenmiş ve onlara su taşımıştır.⁹⁷

O'nun hakkında Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Kendimi cennete girmiş olarak gördüm. Bir de baktım ki, Ebu Talha'nın hanımı Rumeysâ ile yan yanayım."⁹⁸ Yine "Ben ona karşı çok merhametliyim, çünkü babası ve kardeşi yanımda ölmüştür." buyurmaktadır.⁹⁹ Hz. Peygamber (sal-

95 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 352.

96 Kehhâle, a.g.e., V, 59.

97 İbn Hişam, a.g.e, III, 468; İbn Sa'd, a.g.e, VIII, 425; İbn Abdî'l-Berr, a.g.e, IV, 437; İbnü'l-Esir, a.g.e, VII, 212; Zehebî, a.g.e., II, 323; İbn Hacer, a.g.e, IV, 425; 441; İsbahânî, a.g.e., II, 158-159.

98 İsbahânî, a.g.e, II, 157; İbnü'l-Esir, a.g.e, VII, 119; İbn Hacer, a.g.e, IV, 361.

99 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 428; İbn Hacer, a.g.e., IV, 441.

lallâhu aleyhi ve sellem), onun ve ailesi için şöyle dua etmiştir: “Alla-
h'im! Onu mal olarak rızıklandır, çocuklarını mübarek kıl!”¹⁰⁰

16- Rübeyyi bt. Muavviz (r.a.)

Babası, Muavviz b. Hâris, annesi, Ümmü Yezid bt. Kays'dır. İyas b. Bükeyr el-Leysiye ile evlenir. Ondan Muhammed adında bir oğlu olur. Müslüman olup Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) Rıdvan ağacı altında bey'at eden hanımlardandır. Bazı savaflara katılmış, askerlere hizmet ederek, onlara su taşımış ve yaralıları tedavi etmiştir.¹⁰¹

İbn Abbas, Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) abdestinin nasıl olduğunu Rübeyyi'den öğrendiklerini haber vermektedir.¹⁰²

17- Selma bt. Kays (r.a.)

Ümmü Münzir olarak da bilinir. Annesi, Selma bt. Amr'dır. Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) de halasıdır. Beni Necar kadınlarının önde gelenlerindedir ve Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) gelip bey'at eden kadınlar arasındadır.¹⁰³

18- Sevdâ bt. Asım (r.a.)

Rehine olarak sıkıntılarla imtihan edildiği, ayrıca sara hastalığından muzdarip olduğu bilinir.¹⁰⁴ Hastalığına sabrettiği için cennet ehlerinden bir kadın olduğu Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) tarafından bildirilmiştir.¹⁰⁵ Mescitte namaza çok devam ettiği

---

100 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 429; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 346.

101 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 447; İsbekânî, a.g.e., II, 153; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 107; Zehebî, a.g.e., II, 267.

102 İbn Abdi'l-Berr, a.g.e., IV, 107

103 İsbekânî, a.g.e., II, 172; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 150; Zehebî, a.g.e., II, 278.

104 İbn Abdi'l-Berr, a.g.e., IV, 329.

105 İsbekânî, a.g.e., II, 168.

bilinir. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) zamanında vefat etmiş, cenaze namazını Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) kılmıştır.¹⁰⁶

19- Sümeyye bt. Habbat (r.a.)

Ammar b. Yasir'in annesidir. Mekke'de ilk Müslüman olan kadınlardandır. Bu nedenle ağır işkencelere mâruz kalır, sabreder ve İslâm'dan geri dönmez. Çok sabırlı ve fazîletli bir hanım olarak tanınır. Bu işkencelerden biri, Ebu Cehil'in Sümeyye'ye demir zırh giydirmesi, güneş altında aç ve susuz bırakmasıdır. En sonunda kalbine ok atarak onun ölümüne sebep olmuştur.¹⁰⁷

Ramazan ayında Ammar, Yasir ve Sümeyye'ye işkence yapıldığı sırada Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) onlara; "Sabredin Ey Yâsir ailesi! Sizin yeriniz cennettir." der ve şöyle dua eder: "Ey Allah'ım! Yâsir ailesinden birine bile ateşte azab etme!" Cennetle müjdelenen Sümeyye, ilk kadın şehit olarak da bilinmektedir.¹⁰⁸

20- Ümmü Umâre (r.a.)

Asıl adı, Nesîbe bt. Ka'b b. Amr'dır. Başka bir rivâyete göre, Enise veya Uneyse bt. Ka'b'dır. Akabe'de Resulullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) bey'at eden hanımlardandır. Çok oruç tutması ve kendini ibadete vermesi ile tanınır.¹⁰⁹

21- Ümmü Atrye (r.a.)

Nüseibe bt. Ka'b olarak da bilinir. Müslüman olup Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) bey'at eden hanımlardan-

---

106 Zehebî, a.g.e., II, 303.

107 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 347; İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 324; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 152. Zehebî, a.g.e., II, 278.

108 İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 324; İbn Hişam, a.g.e., I, 432; İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 326; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 42; İbn Hacer, a.g.e., IV, 327.

109 İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 371; İsbekânî, a.g.e., II, 163; Zehebî, a.g.e., II, 249; İbn Hacer, a.g.e., IV, 458;

dir. Savaşlara katılmış, askerlere yemek yapmış, yaralıların tedavisine yardım etmiştir.¹¹⁰

Ölü yıkadığına dair rivâyetler vardır. Özellikle nasıl ölü yıkanacağı konusunun, onun sayesinde açıklığa kavuştuğu bildirilir. Ümmü Atıyye (r.a), Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile Hayber'e de katılmıştır.¹¹¹

22- Ümmü Anbese (r.a.)

İlk Müslümanlardandır. Bir köle olan Ümmü Anbese (r.a.), müşriklerin şiddetli işkencelerine marûz kalır. Hz. Ebu Bekir'in (r.a.) onu satın alarak bu zulümden kurtardığı bilinir. Çok sabırlı ve zorluklara karşı sebât gösteren bir hanım olarak tanıtılmaktadır.¹¹²

23- Ümmü Buceyd Habîbe (r.a.)

Asıl adı, Havva bt. Zeyd b. Seken'dir. Ancak daha çok Ümmü Buceyd künyesi ile bilinir. Resulullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) bey'at eden kadınlardandır. Miskinlere bol bol infak etmesi ile de tanınır.¹¹³

24- Ümmü'd-Derdâ (r.a.)

Asıl adı, Kerime bt. Ebi Haddad'dır. Hayre bt. Ebi Hafrad olarak da bilinir. Ebu'd-Derdâ'nın hanımıdır. Faziletli, akıllı, zâhide, fakîhe ve çokça ibadet eden bir kadın olarak tanınır.¹¹⁴

110 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 455; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 51; Zehebî, a.g.e., II, 307, 329.

111 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 455-456; İbn Abdi'l-Berr, a.g.e., IV, 452; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 368; İbn Hacer, a.g.e., IV, 455.

112 Kehhâle, a.g.e, III, 373.

113 İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 305; İsbehânî, a.g.e., II, 169; Zehebî, a.g.e., II, 260, 313; İbn Hacer, a.g.e., IV, 417;

114 İbn Abdi'l-Berr, a.g.e., IV, 429,430; İbn Asakir, a.g.e., s. 417,418; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 327. Zehebî, a.g.e, II, 300.

Kocası, cahiliyede ticaret ile uğraşan biridir. Müslüman olunca ibadet ve ticareti birlikte yürütmek ister. Onun en faziletli amelini Ümmü'd-Derdâ şöyle açıklar: “Tefekkür ve dünyaya dikkatle bakıp ibret almasıdır.”¹¹⁵ Ümmü'd-Derdâ'nın cemaatle namaza devam ettiği, hatta erkeklerin safında namaz kıldığı, bu nedenle kocası Ebu'd-Derda tarafından “Kadınların safına geç!” şeklinde uyarıldığı rivâyet edilir. Ayrıca kurrânın yanında Kur'ân öğrendiği bildirilir.¹¹⁶

Ümmü'd-Derdâ, Hz. Osman zamanında Şam'da vefat etmiştir.¹¹⁷ Başka bir rivâyete göre h. 32 yılında vefat etmiştir.¹¹⁸

25- Ümmü Eymen (r.a.)

Asıl adı, Berke bt. Sa'lebe'dir. Ubeyd b. Sa'lebe ile evlenir. İlk Müslümanlardandır. Önce Habeşistan'a, sonra Medine'ye hicret eder. Yürüyerek hicret eden, bu sırada kerametler gösteren ve günlerce hiç iftar etmeden oruç tutan bir hanım olarak tanınır.¹¹⁹

Uhud Savaşı'na katılan ve yaralılara su dağıtan Ümmü Eymen için Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem): “Annemden sonra annem Ümmü Eymen'dir.” buyurur. Çünkü o, Amine'nin vefatından sonra Resulullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) yetiştirilmesi ile ilgilenmiş, daha sonra azât edilmiştir. Ümmü Eymen (r.a.), Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) iltifatına da mazhar olur. O'nun hakkında şöyle buyurur: “Kim mutlu olmak ve cennet ehlinden bir kadınla evlenmek isterse, Ümmü Eymen ile evlensin.” Bu sözden sonra Zeyd b. Hârise onunla evlenmiştir.¹²⁰

115 Serrâc et-Tûsî, Lûma, (İslâm Tasavvufu) (çev. H. Kamil Yılmaz), Altınoluk Yay., İstanbul, 1996, s. 142; Kuşeyrî, a.g.e., s. 270.

116 İbn Asakir, a.g.e., s. 423.

117 İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 430; Zehebî, a.g.e., II, 319.

118 İbn Hişam, a.g.e., II, 178.

119 İsbahânî, a.g.e., II, 166; İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 414; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 303; Zehebî, a.g.e., II, 313; İbn Hacer, a.g.e., IV, 415; Nebhânî, Câmîu Keramâtî'l-Evliyâ, Mısır, b.t.y., I, 162;

120 Vâkidî, a.g.e., I, 250; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 303; İbn Hacer, a.g.e., IV, 416.

Hız. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) vefatından beş ay sonra vefat etmiştir.¹²¹ O'nun vefatından sonra çok ağlamış, bunun sebebini soranlara; "Semâdan gelen vahiy artık kesilmiştir, ben buna üzülüyorum." diye cevap vermiştir.¹²²

26- Ümmü'l-Ezher (r.a.)

Sâliha ve âbide bir hanım olarak bilinir. Bir gün babası tarafından Hız. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) yanına götürülür, mübarek bir insan olması için Hız. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), elini onun üzerinde gezdirerek mesheder, sonra onun için dua eder.¹²³

27- Ümmü'l-Fadl (r.a.)

Haris b. Hârin el-Hilaliyye'nin kızıdır. Lübâbe olarak da bilinir. Annesi, Havle b.t Avf'dır. Hız. Hatîce'den (r.a.) sonra ilk Müslüman olan hanımdır. Kız kardeşi Meymûne, Resulullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) hanımlarındandır. Abbas b. Abdülmutta-lib ile evlenir. Onun da Müslüman olmasıyla Medine'ye göç ederler. Ümmü Fadl'ın diğer kız kardeşleri; Huzeyle, Uzza, Esmâ ve Selma bt. Umeys hakkında Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem); "Bu kız kardeşlerin hepsi mümindir." demiştir. Ümmü'l-Fadl, anne tarafından Esmâ bt. Umeys ile kardeştir.¹²⁴

Ayrıca, Hız. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) ziyaret ettiği ve evinde dinlendiği hanımlardandır. Kendisi, sükûn buluncaya kadar ibadet etmeye devam ettiğini, Rabbinin zikrinden alıkoyacak her şeyden yüz çevirdiğini, ruhunun O'na ibadet-

121 İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 304.

122 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 226.

123 İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 416; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 299; Zehebî, a.g.e., II, 312; İbn Hacer, a.g.e., IV, 413.

124 İbn İshak, a.g.e., s. 248; İbn Hişam, a.g.e., IV, 20; İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 277; İbn Hişam, a.g.e., II, 387; İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 460; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 378. Zehebî, a.g.e., II, 301.

ten ve O'na hizmet için kıyamda durmaktan bir an için bile vazgeçmediğini ifade eder. Ümmü'l-Fadl'in pazartesi ve perşembe günlerini de sürekli oruçlu geçirdiği rivâyet edilir.¹²⁵

28- Ümmü Ferve (r.a.)

Ebu Bekir'in (r.a.) kız kardeşidir. Annesi, Hind bt. Nufeyl'dir. Hz. Ebu Bekir (r.a.), onu Eşas b. Kays ile evlendirir. Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) bey'at eden kadınlardandır. İbadete ve zühd hayatına düşkün olması ile tanınır.¹²⁶

29- Ümmü Gülsüm bt. Ukbe (r.a.)

Ukbe b. Ebi Muayt'ın kızıdır. Mekke'de Müslüman olur, hicretten önce Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) bey'at eder. Müslümanların Medine'ye hicretinden sonra, Mekke'de kendi ailesinden kaçarak Medine'ye gelir ve Resulullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) sığınır. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), Hudeybiye Anlaşması gereği kendisine sığınanları iade sözü vermesine rağmen, onu ailesine iade etmez. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), daha sonra onu Zübeyir b. Avvam ile evlendirir. Zübeyir Ümmü Gülsüm ile hamile olduğu sırada tartışır, sonra yatsı namazına çıkar. Ümmü Gülsüm o gece doğum yapar. Zeyneb adında bir kızı olan Ümmü Gülsüm, daha sonra Zübeyir'den boşanır, Abdurrahman b. Avf ile evlenir. O'ndan Abdurrahman ve Humeyd adında oğulları olur. Kocasını vefat edince Amr b. As ile evlenir, bir ay sonra da kendisi vefat eder.¹²⁷

¹²⁵ İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 278; İsbahânî, a.g.e., II, 153; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 43; M. Zihni Efendi, a.g.e., II, 176.

¹²⁶ İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 303; İsbahânî, a.g.e., II, 169; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 376; el-Hulvi, a.g.e., s. 107.

¹²⁷ Vâkidî, a.g.e., II, 630; İbn Hişam, a.g.e., III, 449; İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 230; İsbahânî, a.g.e., II, 149-150; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 386; Zehebî, a.g.e., II, s. 333; İbn Hacer, a.g.e., IV, 468.

Ümmü Gülsüm (r.a.), iki kişinin arasını ıslah etme ve hayrı söyleme konusunda Resulullah'tan (sallallâhu aleyhi ve sellem) rivâyetler nakleder. Ayrıca Allah korkusu üzerinde de durmuştur.¹²⁸

30- Ümmü Haram bt. Milhan (r.a.)

Babası Milhan b. Halid; annesi Melike bt. Malik'tir. Enes b. Mâlik'in teyzesidir. Ubâde b. Samit ile evlenir. Ondan Muhammed adında bir oğlu olur. Daha sonra Amr b. Kays ile evlenir. Ondan da Kays ve Abdullah adında çocukları olur. Müslüman olan, Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) bey'at eden Ümmü Haram, ilk deniz şehidi olarak da bilinir. Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) kendisine ikramda bulunduğu ve evinde sık sık ziyaret ettiği bir hanımdır.¹²⁹

Ümmü Haram'dan nakledilenlere göre, Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), bir gün öğle uykusuna dalar, sonra gü-lerek uyanır. Ümmü Haram; "Ya Resulallah, seni güldüren nedir?" diye sorar. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), "Ümmetinden bir grup, gemiler üzerinde krallar gibi deniz seferine çıkıyordu. Ümmetinden ilk deniz savaşını yapan ordu, cennete girmeyi hak edecek bir iş yapmış olacaktır." der. Ümmü Haram, onların arasında olabilmek için Resulullah'dan (sallallâhu aleyhi ve sellem) dua ister. Ümmü Haram, daha sonra kocası ile birlikte bir deniz seferine çıkar ve h. 27 yılında yolculuk sırasında, boynu kırılarak şehit olur.¹³⁰

Kabri Kıbrıs'tadır ve türbe haline getirilmiştir. Kıbrıs'ta İslâm varlığının en eski izini teşkil etmesi, ayrıca sahâbeden ol-

128 İbn Hişam, a.g.e., I, 455; Sühreverdi, A'vârifü'l-Me'ârif , (çev. Dilaver Selvi), İstanbul, 1995, s. 220.

129 İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 317.

130 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 435; İsbekânî, a.g.e., II, 160.

ması nedeniyle kabri, Kıbrıs'ın fethinden itibaren¹³¹ adada yaşayan Müslüman Türklerin en önemli ziyaretgâhı olmuştur.¹³²

31- Ümmü Hâlid (r.a.)

Ümmü Hâlid, sâliha bir hanım olarak bilinir. Rivâyetlere göre, Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) üzerinde küçük siyah çizgiler bulunan bir hırka getirilir. Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) etrafındakilere bunu Ümmü Hâlid'e giydireceğini bildirir. Ümmü Hâlid'i getirdiklerinde kendi eli ile ona bu hırkayı giydirir ve şöyle dua eder: "Sihhat ve afiyet içinde üzerinde eskisin!" Sonra üzerindeki kırmızı ve sarı nakışlara bakıp, "Ey Ümmü Halid! Bu sana çok güzel oldu." buyurur.¹³³

32- Ümmü Hani bt. Ebi Tâlib (r.a.)

Hind bt. Ebi Tâlib veya Fâhite olarak da bilinir. Müşrik bir adam olan Hübeyre b. Ebi Vehb ile evlenir. Mekke'nin fethi günü, Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) yanına gelerek Müslüman olur.¹³⁴

Ahirette ruhların hâli ile ilgili olarak Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) sorular sorar. Yine Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) zühd hayatını yansıtan rivâyetler nakleder. Ümmü Hani, selamlaşma adâbı ile ilgili olarak şöyle der: "Ben Resul'ün yanına gittiğimde bana; 'Merhaba ey Ümmü Hani!'

131 Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından 1570 yılında fethinden sonra Hala Sultan kabri, türbe haline getirilmiş ve Müslümanların önemli ziyaret mekânı olmuştur. (erişim: www.dauerer.de/eum/halasultan) Bugün, Kıbrıs Rum kesiminde Larnaka'da bulunan tekke, 19.01.2005 tarihinde Kurban Bayramı'nda K.K.T.C. Başbakanı M. Ali Talat tarafından ziyaret edilmiştir. Böylece bir Kıbrıs Türk başbakanı ilk defa bu mekânı ziyaret etmiştir. (Bkz. erişim:Zaman online. com., 21.01.2005)

132 M. Baha Tanman, Hala Sultan Tekkesi, DİA, İstanbul, 1997, XV, 225-226.

133 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 480; İsbekânî, a.g.e., V, 432; Sühreverdî, a.g.e., s. 120; İsmail Ankaravî, Minhacul-Fukara, (Fakirlerin Yolu), (haz. Sadettin Ekici), İnsan Yay. İstanbul, 1996, s. 63.

134 Vâkidî, a.g.e., II, 829; İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 152; İbn Hişâm, a.g.e., IV, 423; Zehebî, a.g.e., II, 310.

buyurdular. Bu nedenle 'Merhaba, hoş geldiniz.' demek müstehabtır." Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) yaşadığı mi-raç hadisesi de bize Ümmü Hani aracılığıyla nakledilir.¹³⁵ Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) namazları hakkında da bilgiler verir. Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), ayrıca kendisine zikir tâliminde de bulunmuştur.¹³⁶

33- *Ümmü Humeyt el-Ensârî (r.a.)*

İlk dönem âbidelerindedir. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile birlikte namaz kılmayı sevdiği için onunla namaz kılmaya devam etmiştir. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) kendisine, "Senin odandaki namazın evindeki namazından, evindeki namazın mescitte kıldığın namazdan daha hayırlıdır." dediğinde, Rab-bine kavuşuncaya kadar evinde namaz kıldığı bildirilmektedir.¹³⁷

34- *Ümmü Ruman (r.a.)*

Sâliha bir hanım olarak bilinir. Mekke'de ilk Müslüman olan hanımlardandır. Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) bey'at eder. Haris b. Sehbere ile evli olan Ümmü Ruman'ın, ondan Tufeyl adında bir oğlu olur. Mekke'de kocası vefat edince, Ebu Bekir ile evlenen Ümmü Ruman (r.a.), ondan Abdurrahman ve Aişe adında iki çocuk dünyaya getirir.¹³⁸

Namazda dikkat edilecekler hakkında Ebu Bekir'den ri-vâyetlerde bulunur. Ümmü Ruman'ın Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) hayatta iken h. 6'da vefat ettiği bildirilmektedir.¹³⁹

135 İbn Hişam, a.g.e., II, 55; İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 460; İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 481; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 403; İbn Hacer, a.g.e., IV, 480; Şârânî, a.g.e., s. 442; İsmail Ankaravî, a.g.e., s. 92.

136 Ebu Tâlib el-Mekki, a.g.e., III, 469; et-Taberani, Kitabu'd-Duâ, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1987, II, 946-947; Serrac et-Tûsî, a.g.e., s. 511.

137 Kehhâle, a.g.e., I, 296.

138 İbn İshak, a.g.e., s. 228; İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 276-277.

139 İbnü'l-Cevzi, a.g.e., II, 43; Sühreverdi, a.g.e., s. 390; Zehebî, a.g.e., II, 320.

O, vefat ettiği zaman Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), kabrine inerek ona dua etmiş ve: “Her kim yüzü aydınlık bir kadın görmek isterse, Ümmü Ruman’a baksın!” diyerek onun kabrini işaret etmiştir.¹⁴⁰

35- *Ümmü Selîd el-Ensariyye (r.a.)*

Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile birlikte Uhud Savaşı'na katılan ve cesareti ile bilinen bir hanımdır. Hz. Ömer'in (r.a.), Medine kadınlarına örtü dağıttığı bir sırada elinde kalan son örtüyü, Allah Resulü'ne bey'at eden ensar kadınlarından ve Uhud'da su taşıyan kadınlardan olmasını neden olarak göstererek Ümmü Selid'e verdiği bilinmektedir.¹⁴¹

36- *Ümmü Şerik el-Ensariyye (r.a.)*

İhsan ve ibadet ehli bir kadın olarak bilinir. Misafirlerini Allah rızası için doyurur ve onları memnun eder. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) onu evlendirdiğinde şöyle demiştir: “Bu kadın Ensar'dan evlendirdiklerimin arasında bana en sevimli olandır.”¹⁴²

37- *Ümmü Şerik el-Esediyye (r.a.)*

Babası Halid b. Huneys, annesi, Hind bt. Eber'dir. Tufeyl b. Haris ile evlenir. Kureyş'in önde gelenlerinden olan bu hanımın, Mekke'de iken kalbinde Müslüman olmak için bir istek uyanmış ve Müslüman olmuş ve sonra gizli gizli Kureyşli kadınları İslâm'a davet etmiştir. Mekkeliler onu yakaladıklarında, işkence olarak bir yük devesinin üzerine bindirerek çöle

140 İbn Hişam, a.g.e., III, 411; İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 430; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 331; İbn Hacer, a.g.e., IV, 432.

141 İsbekânî, a.g.e., II, 161; Zehebî, a.g.e., II, 322.

142 Kehhâle, a.g.e., II, 296.

sürmüşlerdir. Bu sırada kerâmet gösterip, susuz kalmamıştır. Bunu görenlerin de Müslüman olduğu rivâyet edilmektedir.”¹⁴³

Allah yolunda mal harcaması ve misafirinun hiç eksik olmasın ile tanınır. Allah'ın (c.c) kendisine kerâmetler ikram ettiği bir hanımdır.¹⁴⁴

38- Ümmü Varaka el-Ensariyye (r.a.)

Hız. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) kendisine hep “şehide” olarak hitap ettiği sahâbeden bir hanımdır.¹⁴⁵ Bir gün, Hız. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) gelerek ezanın kendi evinde okunması için bir müezzin ister. Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) da buna izin verir ve onun evindekiler için bir müezzin tayin eder. Rivâyetlere göre, Hız. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), onu evinde sık sık ziyaret eder ve onunla görüşür.¹⁴⁶ Bedir Savaşı'na çıkılacağı zaman, Hız. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) savaşa katılmak, yaralılara bakmak ve şehit olmak istediğini söyler. Hız. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem); “Evinde otur, Allah (c.c) seni şehadet ile rızıklandıracaktır” buyurur. Bu hanım, daha sonra cariyesi tarafından öldürülerek şehit edilmiştir.¹⁴⁷

39- Zâhîde (r.a.)

Âbide hanımlardan biridir. Ömer b. Hattab'ın kölesidir. Bu sırada çeşitli kerâmetler gösterdiği rivâyet edilir.¹⁴⁸

143 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 372; İsbekânî, a.g.e., II, 164-165; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., I, 76.

144 İbn Hacer, a.g.e., IV, 445; İsbekânî, a.g.e., II, 164.

145 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 457; Zehebî, a.g.e., II, 337.

146 İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., VII, 481-482; İbn Hacer, a.g.e., IV, 481.

147 İbnü'l-Esir, a.g.e., II, 408; İsbekânî, a.g.e., II, 161.

148 Hucvîrî, Keşfü'l-Mahcûb, (Hakikat Bilgisi), (haz. S. Uludağ), Dergah Yay. İstanbul, 1982, s. 351; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 122; İbn Hacer, a.g.e., IV, 305; Kehlâle, a.g.e., II, 3.

40- Zeyneb bt. Sakîfe (r.a.)

Abdullah b. Mesud'un hanımıdır. Zeyneb bt. Muaviye olarak da bilinir.¹⁴⁹ Çok namaz kıлып sadaka veren ve zinet eşyalarını terk ederek bu şekilde Rabbine yaklaşan bir hanım olarak tanınır.¹⁵⁰

41- Zinnîre er-Rûmiyye (r.a.):

İlk Müslüman olanlardandır. Daha önce bir köle olan Zinnîre, Müslüman olunca Ebu Cehil'in inanılmaz işkencelerine mâruz kalmış; Ebu Bekir, onu satın alarak azat etmiştir.¹⁵¹

Özgürlüğüne kavuştuktan sonra kör olan Zinnîre'nin, bu konuda Rabbine olan bağlılığı sayesinde bir kerâmet göstererek yeniden görmeye başladığı rivâyet edilmektedir.¹⁵²

D- Zühd Dönemindeki Diğer Hanımlar

Sahâbeden sonra, Zühd döneminde değerlendirebileceğimiz başka hanımlar da bulunmaktadır. Bir kısmının vefat tarihi tespit edilmiş, bir kısmının karşılaştıkları kişiler vasıtası ile bu dönemde yaşadıkları anlaşılmıştır. Vefat tarihlerini tespit ettiğimiz ve kronolojik olarak sunabileceğimiz hanımlar hakkında şunları söyleyebiliriz:

42- Muâze bt. Abdillâh el-Adeviyye (r.a.)

Künyesi Ümmü's-Sahbâ'dır. Hayatın geçiciliğini anlayan ve her anını ölümle randevusu olan hasta biri gibi geçiren bir hanımdır. Yaşamak, onun lezzetlerine dalmak değil, sonsuz

149 Zehebî, a.g.e., II, 274.

150 İshâhî, a.g.e., II, 167; İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 311; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 135; İbn Hacer, a.g.e., IV, 313.

151 İbn Hacer, a.g.e., IV, 305.

152 Zehebî, a.g.e., II, 271; İbn Hacer, a.g.e., IV, 305.

hayata kavuşabilme arzusuyla geçirdiği sıkıntılı günler demektir. Bu dertli kadının, özlemle yanan ruhunu, ancak namazla dindirebildiği ve geceleri sürekli olarak namaz kıldığı anlatılır.¹⁵³

Horasan mektebi temsilcilerinden Fudayl b. İyaz'ın (ö.187/802), bu hanım hakkında dedikleri şöyle nakledilir: "Her yeni gün doğuşunda Muâze şöyle derdi: 'İşte gün bugündür. Ben bugün öleceğim.' Akşam olduğunda yine ölümü bekler ve 'Bu gece öleceğim.' derdi ve o gece uyumaz, sabahlara kadar ölümü bekledi. Soğuk gecelerde, uyumamak için ince elbise giyer, bir yandan üşüse de gözüne uyku girmezdi."¹⁵⁴

Kadınlarla sohbet ettiği, onlarla sohbet halkaları kurduğu rivâyet edilmektedir. Ayrıca havf ve recâdan da bahsetmiştir. Muâze (r.a.), h. 101 yılında vefat etmiştir.¹⁵⁵

43- Ümmü'l-Esved (r.a.)

Basra âbidelerinden biridir. Muâze el-Adeviyye, Ümmü'l-Esved'in süt annesidir. Ümmü'l-Esved şüpheli bir şey yemenin ne kadar önemli olduğunu vurgulamış, farz bir ibadeti ya da zikir virdini vaktinde yapmanın gereğini vurgulamıştır. H. 101 yılında vefat ettiği bilinmektedir.¹⁵⁶

44- Atike el-Adeviyye (r.a.)

Zâhîde ve âbide hanımlardan biridir. Allah'ın dostluğunu kazanma, ihlâs, muhabbet, üns ve itaat konularında duaları vardır. Atike (r.a.), h.135 yılında vefat etmiştir.¹⁵⁷

153 İsbekânî, a.g.e., V, 438; İbnü'l-Cevzi, a.g.e., IV, 19.

154 İsbekânî, a.g.e., V, 439; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 19; Şârânî, a.g.e., I, 246.

155 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 483; İsbekânî, a.g.e., V, 440, 443; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 21; Menüfî, Cemheretü'l-Evliya, Müessesetü'l-Halebi, Kahire, 1967, I, 310.

156 İsbekânî, a.g.e., V, 460; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 27; Kehhâle, a.g.e., I, 70.

157 İbn Hallikan, Vefeyatü'l-A'yan, Mısır, 1948, II, 48-49; Münâvî, el-Kevakibu'd-Dürriyye, el-Mektebetü'l-Ezher, Mısır, 1937, I, 263; Kehhâle, a.g.e., III, 209.

45- Melike bt. Münkedir (r.a.)

Müçtehid âbidelerden biridir. Kâbe'yi tavaf ederken: "Seni tanımak için Sana uzaklardan geldim. Bana ma'rifetini ver! Şüphesiz ben Seni, ancak ma'rifetinle övebilirim." şeklinde dua ediyordu. Bu hanım h. 136 yılında vefat etmiştir.¹⁵⁸

46- Fâtıma bt. Muhammed el-Münkedir (r.a.)

Medine âbidelerinden biridir. Bütün günlerini oruçla geçirdiği ve gece olduğunda hazin ve yanık bir sesle Rabbine dua ettiği rivâyet edilir. Bu hanım, h. 143 yılında vefat etmiştir.¹⁵⁹

47- Aişe bt. Cafer es-Sâdik (r.a.)

İbadet, mücâhede, şükür ve namaz ehlidir. Tevhid hâline vâkif idi. Şöyle derdi: "Celâlin ve izzetine yemin olsun ki; şâyet beni ateşe atarsan, tevhidim beni elimden yakalar, nar ehlinin arasında dolaştırır ve ben onlara şöyle derim: "Onu birledim, ama O bana azap etti." Bu hanım h. 145 yılında vefat etmiş, Mısır'da defnedilmiştir.¹⁶⁰

48- Rabia el-Adeviyye (r.a.)

Tasavvufta sevgi ekolü kurucusu olarak bir çığır açmış, o döneme kadar tasavvufî görüş olarak yaygın olan "havf" yerine "ilâhî aşk" kavramını oturtmuş, cennet ve cehennem korkusu ile yapılan ibadet yerine, Allah rızası için yapılan ibadetin makbûl olduğunu savunmuştur.¹⁶¹

---

158 Kehhâle, a.g.e., V, 108.

159 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 496; İsbekânî, a.g.e., III, 392; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 133; Kehhâle, a.g.e., IV, 140;

160 Menûfî, a.g.e., I, 264; Şârânî, a.g.e., I, 248; Kehhâle, a.g.e., III, 132.

161 Hucvîrî, a.g.e., s.198.

Hız. Rabia (r.a.) hakkında anlatılabilecek şeylerin ne kadar çok olduğu, bu konuda yapılan müstakil araştırmaların çokluğundan anlaşılmaktadır.¹⁶² Bu bilgileri aktarmanın, kitabımızın sınırlarını aştığı bir gerçektir.¹⁶³ Amacımız; zühhd ve tasavvuf dönemi boyunca, bu düşünce sistemine katkısı bulunan hanımları tespitittir. Ancak, mutasavvıflar tarafından bir ekol kurucusu olarak değerlendirilmesi, öğütlerinin, şiirlerinin, menkıbelerinin tarih boyunca dilden dile dolaşması, onu tasavvufi düşünce sisteminde hakettiği yere oturtmakta ve bize fazla bir söz bırakmamaktadır. Bu nedenle, onun hayatı ve düşünceleri hakkında yapacağımız şu kısa özet, yeterli olacaktır:

Hız. Rabia'nın (ö. h.180) künyesi, Ümmü'l-Hayr'dır. Babası İsmail, gayet fakir bir zattır. Doğduğu gece, üzerine sarılacak bir şey bulunamayan Hız. Rabia, küçük yaşta iken anne ve babasını kaybeder. Zâlim bir köle tüccarının eline düşer, hizmetçi olarak çalıştırılır, bu sırada istemeden eğlence dünyasında çeşitli günahlara bulaşır. Zamanla günahlarından tevbe eden Hız. Rabia'nın hâli, efendisinin dikkatini çekince onu azat eder. O, şehrin yakınlarında bir dağa çekilir ve orada bir kulübede kendisini ibadete verir. Yanına gelenlere öğütler vererek onları eğittir. Öğüt almaya gelenler arasında, Kûfe Mektebi temsilcisi Süfyân es-Sevri'nin (ö.161/777), Basra Mektebi temsilcisi Malik b. Dinar'ın (ö.131/748), tarihen mümkün görünmese de¹⁶⁴ Basra

162 Margaret Smith, Bir Kadın Süff: Rabia, (çev. Özlem Eraydın), İnsan Yay., İstanbul, 1991; Ö. Rıza Doğrul, Hız. Rabia el-Adeviyye, Eser Matbaası, İstanbul, 1976, vb.

163 Ayrıntılı bilgi ve menkıbeleri için bkz: İbnü'l-Cevzi, a.g.e., IV, 27; F. Attar, Tezkiretü'l-Evliya, (haz. S. Uludağ), İstanbul, 1991, s. 110-127(En geniş kaynaktır.); Abdurrahman Câmî, Ne-fehatü'l-Üns, (terc. Lamii Mahmud b. Osman), (haz. S. Uludağ, M. Kara), İstanbul, 1995, s. 844; şârâni, a.g.e., I, 65; Münâvî, a.g.e., I, 108; M. Zihni Efendi, a.g.e., s. 225.

164 Bazen tarihen mümkün olmayan görüşmelerden bahsedilmesi, tarihî doğruluk yerine, olaydaki mesajın önemine dikkat edildiğini düşündürmektedir. Ancak bu tür görüşmelerin manevi ve ruhanî görüşmeler olduğunu kabul etmek gerekir. Bkz. Feridüddin Attar, a.g.e., s. 41. Ayrıca Hasan Basri vefat ettiğinde Hız. Rabia'nın on bir yaşında olduğu bilgisi de bulunmaktadır. Bkz. Martin Lings, Tasavvuf Nedir?, Akabe Yay., İstanbul, 1986, s. 126.

Mektebi'nden Hasan Basri'nin (ö.110/728) bulunduğu düşünülmektedir.¹⁶⁵

Yüzünde hoş bir aydınlık olduğu, çok ağladığı, Kur'ân okunduğunda çığlık atıp bayıldığı ve evinde eski bir hasırdan başka bir şey bulunmadığı bilinmektedir. Namaz, ibadet ve tevbe ehlidir. Yoksulluğuna rağmen hiçbir kuldan yardım kabul etmemiş ve ihtiyacını Rabbinin karşılayacağına inanmıştır.¹⁶⁶ O'nun Rabbine olan münâcâtı, çeşitli ilhâmlara da muhatap olduğunu göstermektedir. İlhâmlarının yanı sıra, kerâmetleri de anlatılmaktadır.¹⁶⁷ Ona, değişik zamanlarda, değişik hal-lerin galip geldiği bilinir. Bazen muhabbet, bazen üns, bazen hâyâ, bazen havf sonra recâ hâline girerdi.¹⁶⁸ Onun dilindeki virdi şöyle idi: "Allah'ım! Beni senden uzaklaştıran her şeyden, seninle arama giren her halden sana sığırım!"¹⁶⁹

Aslında, onun devri ağlayanların devri idi. Daha sonra, bu ağlayanlar çoğalmış, h. II. asrı kaplamış; bu yüzden Hz. Rabia da ney üfleyen bir kadın olduğu halde, ağlama yolunu tercih etmiştir. O, semâ aletlerini vecdi coşturan bir vasıta olarak kullanmış olsaydı, belki de takvâya uymayan bir hareketle itham olunur, bu da onun için önemli bir tehlike olurdu.¹⁷⁰

Onun, ilk dönemlerinde ibadet olarak vardığı merhale, teheccüde devam etmek, geceyi ibadet ile ihya etmek ve ölümü düşünerek korku içinde yaşamaktı. Bekâr bir yaşamı tercih eden Hz. Rabia, zamanla Rabbine olan ünsiyeti ile birlikte sevgi nazariyesini geliştirmiş ve şöyle demişti: "Seni iki sevgi ile

165 Kuşeyrî, a.g.e., s. 262; Şârânî, a.g.e., I, 65; Nebhânî, a.g.e., II, 71.

166 İsbahânî, a.g.e., V, 451; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 23; Menûfî, a.g.e., I, 200; Şârânî, a.g.e., I, 247.

167 İsbahânî, a.g.e., V, 455; Kuşeyrî, a.g.e., s. 263; Menufî, a.g.e., II, 154.

168 Menûfî, a.g.e., II, 154.

169 el-Mekki, a.g.e., IV, 382; İsmail Ankaravî, a.g.e., s. 247.

170 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 94-95.

seviyorum: Biri benim aşkımdır, diğeri senin sevlmeye olan liyakatindir. Benim aşkım, masivayı bırakarak, yalnız seni anmaktır. Senin layık olduğun sevgi ise, seni görmek için bütün perdeleri kaldırmaktır. Fakat, bunda da onda da bana gereken bir şey yok. Bunda da onda da sana hamd etmek gerek.”¹⁷¹

H. Rabia, cehennem korkusu ve cennet umudu ile değil, yalnızca aşk uğruna, Allah aşkı kavramını vurgulayan ilk kişi olduğu halde, hâlâ korku ekolünün bir parçasıydı. Aşk için, Allah aşkını vurgulaması, onun tarihi rolüydü. Bu aşk, kısa zamanda tasavvufun en önemli özelliği ve can damarı hâline gelmiştir. H. Rabia'nın adının İslâm Tasavvufu tarihinde, bu kadar önemli olmasının nedeni budur. Takvası, binlerce kadın ve erkek için ilhâm kaynağı olmuştur.¹⁷²

H. Rabia'nın ölüm tarihinin ise, ihtilafli olduğu görülmektedir. Bir görüşe göre, h.135,¹⁷³ bir görüşe göre h. 180 ya da 185'dir. Seksen yaşında vefat etmiştir.¹⁷⁴ Beytü'l-Makdis'e defnedilmiştir ve kabri buradadır.¹⁷⁵

49- Rabia bt. İsmail (r.a.)

Nebhânî, bu hanımın Rabia el-Adeviyye'den farklı olduğunu ve h. 135'de ölen hanımın Rabia bt. İsmail olduğunu savunur.¹⁷⁶

Ahmed el-Hıvârî'nin hanımıdır. Künyesi, Ümmü'l-Hayr'dır. Rabia, gecenin ilk bölümünden sonuna kadar kıyamda kalırdı. “Benim gibilere dünyada oruçsuz gezmek yakışmaz.” diyerek, bütün günlerini de oruçlu geçirirdi. İbadet sayesinde Allah'ın

171 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 145.

172 Smith, a.g.e., s. 10-12.

173 İbn Hallikan, a.g.e., II, 52; Mahir İz, Tasavvuf, Rahle Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 78.

174 İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Beyrut, 1407, X, 186.

175 Menufî, a.g.e., II, 154.

176 Nebhânî, a.g.e., II, 71.

kuluna hatalarını bilme nimetini bahşedeceğini, böylece kulun yanlışlarını düzeltebileceğini ve halkı bırakıp kendi ayıpları ile uğraşacağını ifade eder.¹⁷⁷

Dünyada olup biten her işten, bir hikmet sezer ve ahirette onun bir benzeri olacağını düşünürdü. Ezan okunduğunu duyunca “Kıyamet günü ilâhî huzura yapılacak daveti hatırlıyorum.”; kar yağdığını görünce “Ahirette amel defterlerinin uçarak geliş şeklini ve kullara dağılışını hatırlıyorum.”; sıcak günler bastırıldığında “Bugün kıyamet günü haşır meydanındaki sicağı ve oradaki perişan hâlimiz hatırıma geliyor...” diyordu.¹⁷⁸

Onun değişik hâlleri olduğu rivâyet edilir. Kendisine bazen aşk ve muhabbet, bazen üns, bazen havf galip olurdu. Kocası, onun için şöyle diyordu: “Yemek sofrası kurulduğu zaman, Rabia bana, ‘Ye, doğrusu bu yemek, tesbihle pişmiştir.’ derdi.”¹⁷⁹

Cinleri görme gibi, bazı kerâmetleri de olmuştur.¹⁸⁰ Harun er-Reşid’in öldüğü haberini önündeki suda görmüş ve kerâmet göstermiştir. Beytül-Makdis yakınlarında defnedilen bu hanımın türbesi üzerinde “Rabia el-Adeviyye” yazmaktadır.¹⁸¹ Bununla birlikte, Nebhânî, Rabia bt. İsmail’in Rabia el-Adeviyye’den farklı bir kadın olduğunu tespit etmiştir.

50- Amine bt. Musa el-Kâzım

Âbide ve namaz ehli olarak bilinir. Geceleri Kur’ân okur, temiz ve helâl olan şeyi yemeğe dikkat ederdi. H. 183 yılında vefat etmiştir.¹⁸²

177 İbn Hallikan, a.g.e., II, 49; Şârânî, a.g.e., I, 250; el-Mekkî, a.g.e., IV, 313; Münâvî, a.g.e., I, 206.

178 Şârânî, a.g.e., I, 251.

179 Abdurrahman Câmî, a.g.e., 848; Cevadî Amûlî, Celâl ve Cemâl Aynasında Kadın, (terc. Ejder Okumuş), İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s. 204.

180 Şârânî, a.g.e., I, 251; Cevadî Amûlî, a.g.e., s. 208.

181 Nebhânî, a.g.e., II, 71.

182 Nebhânî, a.g.e., I, 384; Kehhâle, a.g.e., III, 17.

Aşağıda bahsedeceğimiz hanımların ise, vefat tarihleri tespit edilememiş, karşılaştıkları kişilere göre h. II. asırda yaşadıkları anlaşılmıştır. Vefat tarihleri belli olmayan diğer hanımlar şunlardır:

51- Aişe el-Mekkiyye (r.a.)

Tabiînin Horasan Mektebi'nin önde gelen zâhitlerinden olan Fudayl b. İyaz'ın (ö. 187-802) sohbetlerine katıldığı bilinir. Edep hakkında görüşlerinin olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır.¹⁸³

52- Bürde es-Sârimiyye (r.a.)

Basra Mektebi temsilcilerinden Hasan el-Basrî'ye (ö.110/728); “Şurada Bürde adında bir hanım var, ağlamaktan gözlerini kaybetti. Onu uyarsan da bu kadar ağlamasa...” dediler. Hasan el-Basrî, Bürde'nin yanına geldi ve: “Ey Bürde! Bedenin senin üzerinde hakkı var, gözlerinin senin üzerinde hakkı var!” dedi. Bürde şu cevabı verdi: “Eğer cennet ehli olacaksam, Allah Teâla bana daha hayırlı bir göz verecektir. Yok eğer ateş ehlinde olacaksam, Allah gözümü mahvetsin!” Ona; “Nasıl sabahladın?” diye sorduklarında, şu cevabı verirdi: “Yabancı bir ülkede, dualarımızın kabul olmasını bekleyen garip misafirler gibi sabahladık.”¹⁸⁴

53- Hafsa bt. Sîrîn (r.a.)

Babası, Enes b. Mâlik'in kölesi Sîrîn'dir.¹⁸⁵ İbadeti ve fıkıh bilgisi ile şöhret bulmuş bir hanımdı. Farzların yanı sıra müstehapları da yerine getirmeye çalışır ve bu konuda titiz

183 İsbekânî, a.g.e., III, 74; Gazali, Ravzatü't-Talibin, (Tasavvufun Prensipleri), (terc. Remzi Barışık), Kılıç Kitabevi, Ankara, b.t.y., s. 26; Kehhâle, a.g.e., III, 193.

184 İsbekânî, a.g.e., V, 463; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 31; Menûfî, a.g.e., I, 173.

185 İbn Hallikân, a.g.e., IV, 181.

davranırdı. Hafsa, İslâm'ı daha küçükken kavramış, Kur'ân'ı on iki yaşında hıfzetmişti. Gençlere nefislerini terbiye etmeleri konusunda öğütler vermişti.¹⁸⁶ O, insanoğlunun dünyada yalnızlığını anlamıştı. Bu nedenle dünyaya yabancı idi ve en sevdiği evler, Allah'ın evi olan mescitlerdi. Rivâyetlere göre o, her zaman ibadet için mescide gider; öğle, ikindi, akşam, yatsı ve sabah namazlarını kılar; gün yükselmeye başlayınca, mescitten çıkar, abdest alır ve biraz uyurdu.¹⁸⁷

Bazen, aynı zamanda Basra Mektebi temsilcilerinden olan kardeşi İbn Sîrîn'in (ö.110/728) çözemediği meselelere, fikhî yönden cevaplar getiriyor, onun kıraat konusunda çözemediği meseleleri çözüyordu.¹⁸⁸

Hafsa bt. Sîrîn, kaybettiği oğlu Huzeyl'in acısını Nahl 16/95-96. âyetlerini okuyarak dindirdiğini anlatır: "Allah'ın ah-dini az bir karşılığa değiştirmeyin. Şayet anlayan kimseler iseniz, şüphesiz Allah katında olan sevap sizin için daha hayırlıdır. Sizin yanınızdaki dünya malı tükenir, Allah katındaki rahmet ise bâkidir, tükenmez. Elbette sabırlı davrananlara, yapmakta olduklarının en güzeliyle mükâfatlarını vereceğiz."¹⁸⁹

Enes b. Mâlik ona; "Hangi sebepten ölmek istersin?" diye sorduğunda, "Vebadan, çünkü Veba, Müslüman için şehadettir." diye cevap vermiştir.¹⁹⁰

54- Hakîme ed-Dimeşkiyye (r.a.)

Şam âbidelerinden biridir. Rabia eş-Şâmiye'nin üstadıdır.¹⁹¹

186 İshâhî, a.g.e., V, 444-445; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 21.

187 İshâhî, a.g.e., V, 445; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 21.

188 İshâhî, a.g.e., V, 445; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 21.

189 İshâhî, a.g.e., V, 447; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 24.

190 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 484.

191 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 848.

55- Kerdüveyh bt. Amr el-Basriyye (r.a.)

Şâvâne Hatun'a hizmet ettiği bilinir.¹⁹² Kendisi şöyle anlatır: "Şâvâne'nin hizmetinde bulunuyordum. Bir gece uykuya dalmışım. Ayağıyla beni dürterek dedi ki; "Kalk! Uyku yeri burası değildir, kabirdir."¹⁹³

Bu hizmet sırasında, ondan ne öğrendiğini soranlara, şöyle cevap verirdi: "Ona hizmet ettiğimden beri, dünya sevgim yok oldu, rızkımı dert etmedim, dünya malı sahibi hiç kimseye, tamahla bakmadım ve hiçbir Müslüman'ı hor görmedim."¹⁹⁴

56- Kerîme bt. Sîrîn (r.a.)

Hafsa bt. Sîrîn'in kız kardeşidir. İbadete düşkün, dünyaya meylettirmeyen bir hanım olarak bilinir. On beş sene boyunca namaz kıldığı yerden sadece ihtiyaçlarını gidermek için ayrıldığı, geri kalan zamanını orada geçirdiği anlatılır.¹⁹⁵

57- Meryem el-Basriyye (r.a.)

Âbide ve zâhideler arasında sayılır. Rabia el-Adeviyye'ye hizmet etmiş, ondan ilâhî sevgi ile ilgili ilimleri almıştır. Hz. Rabia'nın meclislerinde konuşulan ilâhî aşk konularından son derece etkilenir ve ara sıra kendinden geçirdi. Nitekim, mutasavvıfların ilâhî aşktan bahsettikleri bir mecliste, Hz. Rabia'nın vefatından birkaç yıl sonra ruhunu teslim etmiştir. Rızık konusunda da açıklamalarda bulunmuştur.¹⁹⁶

192 Şa'vane Hatun'un kim olduğu ileride anlatılacaktır.

193 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 847.

194 İsbahânî, a.g.e., VI, 38; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 35.

195 İsbahânî, a.g.e., V, 448; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 22.

196 İsbahânî, a.g.e., V, 460; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 28; Münâvî, a.g.e., I, 310; Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s.89.

58- *Meymûne es-Sevda (r.a.)*

Horasan Mektebi temsilcilerinden Fudayl b. İyaz (ö.187/802), Abdülvahid b. Zeyd'in kendisine, rüyasında cennetteki komşusunun Meymûne olduğunun bildirildiğini anlatır. Rivâyetlere göre kerametleri olan bir hanımdır.¹⁹⁷

59- *Reyhâne (r.a.)*

Meczûbe bir kadın derviş olarak bilinir. Rabia el-Adeviyye'nin akranıdır. Onun sohbetinde bulunmuştur. Kırk yıl başını semaya kaldırmamıştır.¹⁹⁸

60- *Seviyye (r.a.)*

Yemenli sâliha bir kadındır. Benî Amir'den Ebu Haşim es-Sûfî (ö.h.150), ondan ermiş bir kadın olarak bahseder.¹⁹⁹

61- *Şa'vâne (r.a.)*

Übülle²⁰⁰ ehлиндendir. Fudayl b. İyaz (ö. 187/802) ile sohbetlerde bulunduğu, ona nasihat ettiği rivâyet edilir. Şa'vâne, Malik b. Dinar (ö. 131/748) ile de görüşmüştür.²⁰¹

O, Rabbinden çok korkardı. Çok ağlayan ve ağlamasından dolayı kör olacağından korkulan Şa'vâne, onu uyarılara karşı şöyle diyordu: "Vallahi dünyada ağlayıp âmâ olmak, âhirette ateşten kör olmaktan daha iyidir. Sevgiliye kavuşmayı özleyen bir göze, ancak yaşlı olmak yaraşır.", "Ağlamaya gücünüz yetmiyorsa, ağlayanlara karşı şefkatli olunuz. Ağlayan,

197 İshânî, a.g.e., IV, 461; Nebhânî, a.g.e., II, 502.

198 İshânî, a.g.e., VI, 49; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 50; Abdurrahman Câmî, a.g.e. s. 846.

199 İshânî, a.g.e., III, 144; Kehhâle, a.g.e., II, 274; H.Kamil Yılmaz, a.g.e., s. 104.

200 İnan'da Dicle kenarında Basra yakınlarında bir yer. Bkz. Kehhâle, a.g.e., II, 299.

201 İshânî, a.g.e., VI, 48; Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 847; Münâvî, a.g.e.I, 227.

perişan hâlini bilir, noksanlarını bilir. Önüne açılan uzun yol için neler gerektiğini sezer. Onu, asıl ağlatan sebepler bunlardır.”²⁰²

Şa'vâne (r.a.), korku sahibi, hem ağlayan hem de ağlatan bir kadındı. Onun çeşitli duaları rivayet edilmektedir. Nefsini hor gören bu hanım, hallerden de bahsetmiştir.²⁰³

62- Tâyfe (r.a.)

Beytü'l-makdis âbidelerinden biridir. Beytü'l-Makdis'e gider ve orada ibadet ederdi. Rivâyetlerden Vehb İbn Münebbih (ö. 110) ile görüştüğü anlaşılmaktadır. Onunla bir sohbetinde tefekkürden ve havfdan bahsetmiştir.²⁰⁴

63- Ubeyde bt. Ebî Küllab (r.a.)

II. asır Basra âbidelerinden biridir. Bütün gece kıyamda kaldığı bilinir. Kırk sene boyunca ağlamış, hatta ağlamaktan gözlerini kaybetmiştir. Basra Mektebi temsilcilerinden Mâlik b. Dinar'ın (ö.131/748) sohbetlerine yirmi yıl boyunca devam etmiştir. Halk arasında, Rabia el-Adeviyye'ye tercih edilecek kadar sevilen Ubeyde (r.a.), onun ile çağdaş olmasına rağmen daha önce vefat etmiştir. Hz. Rabia onun hakkında; “Cennette onun derecesinin benden yüksek olduğunu gördüm.” demişti. “Ama sen insanların yanında daha kıymetliydin!” denildiğinde; “O, dünyada sabah, akşam olan şeylerden tasalanmadı. Bu nedenle, bu dereceye erişti.” diye cevap vermiştir.²⁰⁵

202 İsbahâni, a.g.e., VI, 48; Şârânî, a.g.e., I, 254.

203 İsbahâni, a.g.e., VI, 49; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 47; Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 846; Kehhâle, a.g.e., II, 300.

204 Kehhâle, a.g.e., II, 365.

205 İsbahâni, a.g.e., V, 461; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 29; M. Zihni Efendi, a.g.e., II, 47; Kehhâle, a.g.e., III, 244.

64- Ufeyre el-Âbide (r.a.)

İlk Basralı velilerden bir hanım olup, Muâze el-Adeviyye'nin (ö.h.101) çağdaşıdır. Zâhîde, âbide, çok oruç tutan ve mücâhede eden biri olarak tanıtılır.²⁰⁶

Çok ağlamak nedeniyle, sağlam gözlerini kaybettiği ve kör olduğu bilinmektedir. Geceleri uykuyu terk ettiği, nasihat isteyenlere susmayı tavsiye ettiği rivâyet edilir.²⁰⁷

65- Ukayratü'l-Âbide (r.a.)

Basralı âbidelerden biridir. Muâze (r.a.) ile sohbetlerde bulunmuştur. Kör oluncaya kadar ağlamıştır. Kör olmanın ne kadar zor bir şey olduğunu, söyleyenlere: "Allah Teâlâ ile aramda perde olması çok daha güçtür. Gönlün kör olup, O'nun emirlerindeki muradı anlamaması çok daha zordur." demiştir.²⁰⁸

66- Ümmü Hasan el-Kûfiyye (r.a.)

Kûfe âbide ve zâhidelerindendir. Dünyadan uzak olması ile bilinirdi. Ümmü Hasan, Süfyan es-Sevrî'nin (ö.161/777) ziyaret ettiği ve öğütlerinden feyiz aldığı bir hanımdır. H. II. asırda Kûfe Mektebi'nin temsilcilerinden olan Süfyan es-Sevrî (ö.161/777) bir gün onu ziyaret ettiğinde, evinde eski bir hasır parçasından başka bir şey göremediğini ifade etmiştir.²⁰⁹

---

206 Münâvî, a.g.e., I, 265.

207 İshâhî, a.g.e., V, 461; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 28; M. Zihni Efendi, a.g.e., II, 67. Kehhâle, a.g.e., III, 299.

208 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 846.

209 İshâhî, a.g.e., IV, 454; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., III, 124; Menûfî, a.g.e., I, 166; Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 849; M. Zihni Efendi, a.g.e., I, 60.

67- Ümmü Osman (r.a.)

Âbide hanımlardandır. Annesi, Zeyneb bt. Ömer b. Hattab'dır.²¹⁰ Ölüm anında, şöyle dua etmiştir: "Ey azığım, ey her şeyim, ey ölürken ve yaşarken tek dayanağım olan Rab! Beni, ölüm anında yalnız bırakma! Beni, kabrimde garip eyleme!" Bu sözlerle ruhunu teslim ettikten sonra Ümmü Osman'ın oğlu, onu vefat ettikten sonra rüyasında gördüğünü ve onun; sadece ölüm anının bir zorluğu olduğunu, şimdi berzah âleminde etrafının çiçeklerle dolu olduğunu, her cuma kendisini ziyaret etmesinin kendisini ve diğer mevtaları sevindirdiğini ifade ettiğini rivâyet etmektedir.²¹¹

68- Ümmü Süfyan es-Sevrî (r.a.)

Kûfe Mektebi temsilcisi olan Süfyan es-Sevrî'nin (ö.161/777) annesi olan bu hanım, oğlu gibi hikmet sahibi, sâliha bir kadındı. Oğluna, şöyle nasihat ederdi:

"Ey oğlum! Sen, ilim elde et! Ben, yün eğirerek, iplik satarak geçimimi sağlarım. Sakın, ilim yolundan ayrılma. Ey oğlum! On cümle²¹² yazdığında bir bak kendine; oturduğunda, kalkışında bir değişme var mı? Eğer ilim, seni olumlu yönde değiştirmemişse, sana ne faydası ne de zararı dokunan abes bir iş yapmaktasın!"²¹³

69- Zeclê el-Âbide (r.a.)

Muâviye'nin azatlı kölesidir. Yanına gelip, kendini fazla yormaması ve nefesine iyi davranması gerektiğini söyleyenlere karşı nefisini hor görmüş; dünyanın geçiciliğinden, bu süreyi ibadet ve oruçla geçirmenin gerekli olduğundan bahsetmiştir.²¹⁴

210 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 475.

211 İsbekânî, a.g.e., VI, 38; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 36.

212 Başka bir rivâyete göre; "On harf" bkz. Menûfî, a.g.e., I, 167

213 İsbekânî, a.g.e., IV, 455; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., III, 125; Menûfî, a.g.e., I, 167.

214 İsbekânî, a.g.e., VI, s. 37; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, s. 34.

İKİNCİ BÖLÜM

*TASAVVUF DÖNEMİNDE
HANIM SÛFÎLER*

TASAVVUF DÖNEMİNDE HANIM SÛFÎLER (H. III-V. YY)

H. III-V. yüzyıllar, tasavvuf tarihinde büyük mutasavvıfların yetiştiği önemli bir dönemdir. Artık, insan ruhu tahlil edilmekte, ona ârız olan haller beyan edilerek onun geçeceği makamlardan bahsedilmekte, kalp tasfiyesi ve nefis tezkiyesi gibi konular gündeme getirilmektedir. Hz. Rabia (r.a.) ile başlayan sevgi ağırlıklı tasavvufî düşünce bu asırlarda gündeme gelmiş, çeşitli tasavvuf mektepleri ortaya çıkmıştır.²¹⁵

Bir anlamda, zühd hareketi olgunlaşarak bir tasavvuf cereyanı oluşturmuştur. Zühd döneminde ikinci planda olan ilim, ma'rifet ve vecd halleri bu dönemde ön plana çıkmış; amel ve taat, eski yerini koruyamamıştır. Bu dönemde, Ma'ruf Kerhî (200/815), Bişr Hafî (227/841), Ebû Süleyman Dârânî (215/830), Zünnûn Mısrî (245/859), Bayezîd-i Bistâmî (261/874), Cüneyd el-Bağdâdî (297/909), Ebû Saîd Harrâz (273/885), Seriyî es-Sekatî (257/870), Hamdûn Kassâr (271/884), Hakîm Tirmizî (285/898), Sehl Tüsterî (273/886), Ebû Hüseyin en-Nûri (295/907) ve Ebû Hafs Haddâd (270/873) gibi mutasavvıflar önde gelmektedir.²¹⁶

215 H. Kamil Yılmaz, a.g.e., s. 109-111.

216 Dilaver Selvi, a.g.e., s. 24-25.

İşte, tasavvufun gelişim asırlarında kadınların tasavvufî hayatı ve bu ilme katkıları, eserimizin ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Vefat tarihlerini tespit ettiğimiz hanımlar şunlardır:

A- H. III. yy.'da Yaşayan Hanımlar

1- Nufeyse bt. Hasan (r.a.)

Mekke'de h. 145 yılında doğmuş, Medine'de zâhidâne bir hayat yaşamıştır. Cafer Sâdık'ın oğlu İshak ile evlenerek Kâsım ile Ümmü Gülsüm'ü dünyaya getirmiştir. Sonra, Mısır'a giderek buraya yerleşmiştir. Mısır'da iken evine, İmam-ı Şafîî'nin gidip geldiği, Ramazan aylarında bu hanımın evinde teravîh kıldırıldığı, birlikte müzakereler yaptıkları bilinir.²¹⁷

Mısır'da herkes tarafından sevilen bu hanım vefat ettiğinde, her evden ağlama sesi geldiği söylenir. Köylerden bile, cenazesi için gelenler olmuştur. Cenazesinin Medine'ye ya da Mısır'a defnedilmesi, ihtilaf konusu olmuş; son olarak Mısır ile Kahire arasında bir yere defnedilmiştir. Namazlarında, altı bin hatim yaptığı söylenir.²¹⁸

Nufeyse'nin kerametleri çoktur. Hastaları iyileştirdiği rivâyet edilir. Nufeyse, h. 208 yılında vefat etmiştir.²¹⁹

2- Meymûne bt. Akra' (r.a.)

Zâhîde ve âbide hanımlardan biridir. Ahmed b. Hanbel'in sohbetlerine katılmıştır. H. 241'de vefat etmiştir.²²⁰

---

217 Şârânî, a.g.e., I, 256; Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 310.

218 Menûfî, a.g.e., I, 495.

219 İbn Hallikan, a.g.e., V, 57; Menûfî, a.g.e., I, 495; Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 309-310.

220 Kehhâle, a.g.e., IV, 138.

3- Fâtıma bt. Muhammed el-Fahrî (r.a.)

Birr, ihsan ve namaz ehlidir. Kocasının ve kardeşinin vefatından sonra onlardan kalan yüklü miktardaki miras ile bir toprak satın almış, h. 245 yılında buraya bir mescit yaptırmış, yanına da içme suyu olarak bir kuyu açtırmıştır. Fâtıma, binanın yapımından itibaren oruç tutmuş, tamamlandığında ise şükür namazı kılmıştır.²²¹

4- Şuca' Ümmü Mütevekkil Alallah (r.a.)

Birr, ihsan ve namaz ehlidir. Çok mal sahibi olduğu ve bu malları hep sadaka olarak harcadığı bilinir. H. 236 yılında hacca gitmiş ve h. 248 yılında vefat etmiştir.²²²

5- Asiye bt. Müzahim (r.a.)

Zühd, takvâ ve namaz ehli bir âbidedir. Türbesi Mısır'da bulunmaktadır. H. 259 yılında vefat etmiştir.²²³

6- Ümmü Hani (r.a.)

İbadet, namaz ve zühd ehlidir. Zâhidâne bir hayat yaşamıştır. Vird ve zikre çokça devam etmiştir. H. 275 yılında vefat etmiştir.²²⁴

7- İbrahim b. Ahmed el-Havvas'ın (r.a.)

kız kardeşi Meymûne (r.a.)

Zâhîde ve âbidelerden biridir. H. 291'li yıllarda yaşamıştır. Meymûne'nin ibadet ve sâlih amel hususunda kardeşi İbrahim el-Havvas'ın yolunu izlediği bilinir. Bu yol; verâ, tevekkül, zühd ve aza kanaat idi.²²⁵

221 Kehhâle, a.g.e., IV, 137.

222 Kehhâle, a.g.e., II, 286.

223 Kehhâle, a.g.e., I, 259.

224 Kehhâle, a.g.e., V, 203.

225 el-Bağdadî, a.g.e., XIV, 439.

Tasavvuf döneminde vefat tarihleri tespit edilemeyen, ancak karşılaştıkları kişiler yardımı ile H.III.asırda yaşamış oldukları anlaşılan hanımlar alfabetik olarak şöyledir:

8- Amine er-Remliye (r.a.)

Âbide ve zâhidelerdendir. Ahmed b. Hanbel'in sohbetlerine katıldığı bilinmektedir. Kerametleri de olan Amine, Bişr b. Hafî (ö. h. 226) ile karşılaşmış ve ona dua etmiştir.²²⁶

9- Cevhere el-Berâsiye (r.a.)

Dünyaya tutkusunun azlığı ile bilinen bu hanım, H. 297'de vefat eden Cüneyd'in muasırı Ebu Abdullah el-Berâsî ile evlenir. Bu iki insanın, daha sonra ömürlerini ibadete verdikleri nakledilmektedir.²²⁷

10- Fudayl b. İyaz'ın (r.a.) kız kardeşi

Fudayl b. İyaz'ın (ö. 187/802) kız kardeşi olarak meşhurdur. Zâhid, âbide ve verâ sahibi, dindar bir hanımdır. Ahiretin dünyadan daha hayırlı olduğunu düşünmüş ve bu konuda nasihatlerde bulunmuştur."²²⁸

11- Mudga (Bişr b. Hâfi'nin (r.a.) (ö. H. 226) kız kardeşi)

İbadet ve verâ ehlidir. Mudga, üç kız kardeşin en büyüğü ve Bişr'in de ablasıdır. Ondan önce vefat etmiştir. Mudga vefat ettiğinde, Bişr çok üzülmüş ve günlerce ağlamıştır. Bunun sebebini soranlara, şöyle cevap vermiştir: "Bazı hikmetli kitap-

226 Münâvî, a.g.e., I, 166.

227 İsbahânî, a.g.e., III, 389-390; Kehhâle, a.g.e., I, 223; Bağdadî, a.g.e., XIV, 436.

228 Münâvî, a.g.e., I, 167.

larda okumuştum. Kul Rabbine hizmette kusur ederse, Allah onun çok sevdiği bir dostunu çekip almış. Mudga da benim dünyadaki en iyi arkadaşımды.” Yine onun hakkında şöyle der: “Takvâyı ve sâlih kul olmayı Mudga’dan öğrendim. Bilin ki, verâ benim kardeşimdedir. O, başkaları tarafından yapılmış hiçbir şeyi yemedi. Haram ve helâl konusunda çok titizdi.”²²⁹

12- Muhha (r.a.) (Bişr b. Hâfi’nin kız kardeşi)

Bişr’in kız kardeşlerinden bir diğeri olan Muhha’nın, devamlı olarak Ahmed b. Hanbel’in (ö. h. 241) meclisine katıldığı bilinir. Ona takva ve sâlih amel konusunda sorular sorduğu, Ahmed b. Hanbel’in de bu kadının zühde ve takvâyaya olan ilgisini beğendiği nakledilir.²³⁰

13- Mümine bt. Behlûl (r.a.)

Bağdat âbidelerinden biridir. Şöyle derdi: “Allah’a yemin olsun ki; nefse tatlı geleni engellemek gerekir.” Ahmed el-Hıvarî (ö. h. 235) Mümine’nin şöyle dediğini nakleder: “Benim kalbimi, her göz açıp kapamada Allah’ın nimetine şükredip edemediğim konusu meşgul ediyor.” Ahmed el-Hıvarî ona şöyle cevap vermiştir: “Sen, aklınla ulaşamayacağın şeylerle meşgul oluyorsun.”²³¹

14- Seriy es-Sekati’nin (r.a.) Hanım Talebesi

Seriy es-Sekati’ye (ö.257/870) mürîde olan bir hanımdı. Seriy onu kerâmetleri olan bir hanım olarak anlatır.²³²

229 el-Bağdadî, a.g.e., XIV, 436.

230 İsbekânî, a.g.e., III, 391; Bağdadî, a.g.e., XIV, 438.

231 İsbekânî, a.g.e., III, 392; İbn Asakir, a.g.e., s. 394-395; Kehhâle, a.g.e., V, 127.

232 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 853-854.

15- *Tuhfe (r.a.)*

Seriyy es-Sekati'nin (ö.257/870) karşılaşıp yardım ettiği bir cariye-dir. Seriyy, onu kerametleri olan bir hanım olarak tanır.²³³

16- *Ümmü Ali (r.a.)*

Horasan Mektebi temsilcisi Ahmed b. Hadraveyh'in (ö.240/854) hanımıdır. Çok zengin olduğu ve bütün malını fakirle-re sadaka olarak dağıttığı rivâyet edilir. Ahmed b. Hadraveyh'in arkadaşı Nişâbur Mektebi'nden Ebu Hafs Haddâd'ın (ö. 270/883) ve Bâyezîd Bistâmi'nin sohbetlerine katılmış ve onlara sorular sormuştur.

Ebu Hafs, onun hakkında şöyle der: "Ümmü Ali'yi tanı-madan önce, kadınların sözlerine hiç itibar etmezdim. Sonra anladım ki; Allah Teâlâ, kendi ma'rifet ve bilgisini dilediğine vermiş." Bâyezîd ise şöyle der: "Tasavvuf yolunda olmak iste-yen kişinin dâima Ümmü Ali'nin himmetine benzer bir himmet üzere olması veya onun hâli ile hâllenmesi gerekir."²³⁴

17- *Ümmü Harun (r.a.)*

Zühd, ibadet ve namaz ehli olarak bilinir. Dünyadan yüz çevirmiştir. Ebu Süleyman ed-Dârânî'nin (ö. 215/830) hocasıdır. Ebu Süleyman ed-Dârânî, Abdurrahman b. Sâlih ed-Dârâni ve Ahmed b. Ebi'l-Hivarî ondan rivâyetlerde bulunmuşlardır. On-lara çeşitli nasihatlerde bulunmuştur.²³⁵

Ayrıca, kerametleri de anlatılır. Ümmü Harun, rivâyetlere göre sadece ekmek yer, gündüzleri oruç tutar, gece olduğun-da kıyama kalkar, sehre kadar böyle devam ederdi. Onun

233 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 854-859.

234 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 851.

235 Gazali, Kimya-yı Saadet, (çev. A. Faruk Meyan), Bedir Yay. İstanbul, 1973, I, s. 788; İbn Asakir, a.g.e., s. 552,553; Münâvî, a.g.e., I, 167; Kehhale, a.g.e., V, 201.

ağlaması, şöyle tarif edilir: “Kim, yıldırım sesi duymak isterse, Ümmü Harun’un ağlamasına baksın!” Çevresindekiler, keşf hâli sırasında yüzünün ay gibi parlamadığını rivâyet etmektedirler.²³⁶

18- Zehra el-Vâlihe (r.a.)

Âriflerin büyüklerinden ve ilim ehlerinden olarak bilinir. Üzerinde ateşten bir odun taşır gibi bir hâli vardır. Yünden bir elbise giymiş; siyah bir örtü örtmüştür. Allah sevgisinden dolayı erimiş, çok zayıflamıştır.²³⁷

Mısır mektebi temsilcisi Zünnûn el-Mısırî (ö.245/859) onu şöyle anlatır: “Onun yanına gittim, selam verdim. ‘Selam sana ey Zünnûn!’ diye cevap verdi. Daha önce, beni görmemişti. ‘Beni nereden tanıyorsun?’ dedim. O; ‘Rabbim benden sırrı kaldırdı ve bana ismini bildirdi.’ diye cevap verdi.” “Onu, Rabbine olan şevki öldürmüştür.” diyenler de vardır. Son yirmi yılında, mecnûne olarak tanınmıştır.²³⁸

19- Zeytûne (r.a.)

Asıl adı Fâtıma olan bu hanım, Bağdat Mektebi’nden Ebû Hamza Bağdadî (ö.269/882), Ebu’l-Huseyn en-Nurî (ö.295/907) ve Cüneyd Bağdadî’nin (ö.297/909) hizmetinde bulunmuştur. Tevbesi çok olan bir hanım olarak anlatılmaktadır.²³⁹

20- Zübde (r.a.) (Bişr b. Hâfi’nin kız kardeşi)

Bişr, kız kardeşi Zübde’nin şöyle dediğini nakleder: “Kulu en çok sarsan kötü şey, günah işlemektir. Onu rahatlatacak,

²³⁶ Münâvî, a.g.e., I, 368; M. Zihni Efendi, a.g.e., I, 102; Kehhale, a.g.e., V, 201.

²³⁷ Kehhâle, a.g.e., II, 41.

²³⁸ Münâvî, a.g.e., I, 416; Nebhânî, a.g.e., II, 17.

²³⁹ Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 850.

Onu hafifletecek amel ise, tevbe etmektir. İnsan niçin en güzel vasıtasıyla en kötü ve ağır amellerini başından savmıyor? Anlamıyorum.”²⁴⁰

21- Zünnûn Mısırî'nin (r.a.) haber verdiği bir cariye

Zünnûn Mısırî (ö.h.245), bu cariye hakkında şunları anlatır: “Siyahî bir cariye görmüştüm. Çocuklar, ‘Bu zındıka, Allah’ı gördüğünü söylüyor.’ diyerek onu taşıyorlardı. Ben, onların peşine düştüm. Bana, ‘Ey Zünnûn!’ diye seslendi. Ben, ‘Beni nereden tanıyorsun?’ dedim. ‘Allah dostlarının ruhları, birbirini tanır.’ dedi. ‘Şu çocukların dediği nedir?’ diye sordum. ‘Doğru söylüyorlar, O’nu anladığımdan beri, onunla arama hiç perde çekilmedi!’ dedi.”²⁴¹

22- Zünnûn Mısırî'nin (r.a.) haber verdiği adı meçhul bir kadın

Zünnûn Mısırî (ö.h.245), bu hanım hakkında şunları anlatır: “Kâbe’yi tavafım sırasında, şimşek gibi bir nurun parlamasını gördüm. Onun parıltısı, bulutlara hatta semâya kadar ulaşmıştı. Şaşırdım, tavafımı tamamladım. Ve o nuru, düşünmeye başladım. Birden, kulağıma bir ses geldi. Sesi takip edince, Kâbe örtüsüne sarılıp ağlayan bir cariye gördüm. Şöyle diyordu:

‘Ey sevgilim! Sen bilirsin.
Kimdir benim sevdiğim sen bilirsin!
Beden ve gözyaşı sırrını açıklıyor
Ben sevgiyi gizlemiştim ama
O göğsüme sığmaz olmuştur.’

Sonra, ‘Ey Allah’ım! Sen, beni ancak bana olan sevginin hakkı için bağışlarsın.’ dedi. Ben ona, ‘Onun seni sevdiğini ne-

²⁴⁰ İsbekânî, a.g.e., III, 391; el-Bağdadî, a.g.e., XIV, 438.

²⁴¹ Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 861-862.

reden biliyorsun?’ diye sordum. ‘Allah Teâlâ’nın öyle kulları vardır ki, Hak Teâlâ, onları sever, onlar da Allah’ı severler. Sen, ‘Allah, bir kavim getirir ki, onları sever, onlar da Allah’ı severler.’ (Maide, 5/54) âyetini duymadın mı? Burada Hakk’ın muhabbeti, onların muhabbetinden önce değil midir?’ diye cevap verdi.”²⁴²

23- Zünnûn Mısırî’nin (r.a.) haber verdiği başka bir cariyeye

Zünnûn Mısırî (ö.h.245), bu cariyeye hakkında şöyle der: “Bana harap bir kilisede, âbide olan bir cariyeden bahsettiler. Oraya gittim, çok zayıf bir kadın gördüm. Ona, ‘Hristiyan meskeninde mi oturuyorsun?’ dedim. ‘Başını kaldır bak, iki cihanda Hak Teâlâ’dan başka bir varlık görebilecek misin?’ dedi. Ona, ‘Yalnızlıktan sıkılmıyor musun?’ diye sordum. ‘Benden uzak dur. O’nun hikmetindeki güzellik ve muhabbetindeki tatlılık beni bu hale getirdi. Ona kavuşma arzusu, beni öyle kapladı ki, gönlümde ondan başkasına yer yok.’ dedi. Ben, ‘Bana doğru bir yol göster!’ dedim. ‘Ey yiğit, takvayı azığın, zühdü yolun, verâyı bineğün yap ve muttakilerin yolunu tut. Sonunda, öyle bir kapıya geleceksin ki, orada ne bir perde vardır, ne de kapıcı. O, bekçilerine sana hiçbir konuda muhalefet etmemelerini emredecektir.’ dedi.”²⁴³

B- H. IV. yy.’da Yaşayan Hanımlar

24- Fâtıma bt. Abdurrahman el-Horasani (r.a.)

Zühd, ibadet ve namaz ehlidir. Ümmü Muhammed olarak da künyelenmiştir. Zâhidane bir hayatı seçmiştir. Bağdat’ta doğmuş, babası ile Mısır’a gelmiş, hadis ilmi ile de uğraşmış-

²⁴² Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 862.

²⁴³ Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 863.

tır. Ömrünün seksen yılını burada geçirmiş ve kalın yünden giysiler giydiği için sûfî olarak tanınmıştır. Altmış yılı, gece uymadan geçirdiği rivâyet edilir. H. 312 yılında vefat etmiştir.²⁴⁴

25- Fâtıma en-Nişâburiyye (r.a.)

Mısır Mektebi kurucusu Zünnûn el-Mısırî'nin (ö.245/859) hocasıdır. Zünnûn, onun yanına geldiğini ve bazı meseleleri sorduğunu söyler. Horasanlı olduğu ve Mekke'ye yakın bir yerde oturduğu da bilinir. Zünnûn, onun hakkında şöyle der: "Mekke'de, ondan daha yüce bir insan görmedim. Kur'ân hakkında konuştuğunda, şaşmamak mümkün değildi. Allah'ın âlim ve veli kullarından biridir. O, makamlardan haber verirdi." Zünnûn onun çeşitli nasihatlerini de nakletmiştir.²⁴⁵ H. III. asır Nişâbur Mektebi temsilcilerinden Bâyezîd Bistâmî (ö.262/875), onun hakkında şöyle der: "Ben, ona hangi makamdan söz açtımsa onun bunu açıkça bildiğini gördüm."²⁴⁶

Fâtıma Hatun, umre yolunda iken h. 323 yılında vefat etmiştir.²⁴⁷

26- Ümmü İsa bt. İbrahim (r.a.)

Faziletli, âlim ve fıkıh bilen, fetva veren bir hanım olarak bilinir. H. 328 yılında vefat etmiştir.²⁴⁸

27- Aişe bt. Osman Said b. İsmail (r.a.)

Nişâbur âbidelerinden biridir. Zâhid, muttaki ve duası kabul olan bir hanım olarak bilinir. Kızı Ümmü Ahmed'e tevhid, bâtın-zâ-

244 el-Bağdadî, a.g.e., XIV, 441; Kehhâle, a.g.e., IV, 71.

245 Menûfî, a.g.e., I, 474; Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 849; Şârânî, a.g.e., I, 56; Nebhânî, a.g.e., II, 232.

246 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 849; Şârânî, a.g.e., I, 250; Nebhânî, a.g.e., II, 435.

247 İsbekânî, a.g.e., VI, 147; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 112; Kehhâle, a.g.e., IV, 148.

248 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 492; İsbekânî, a.g.e., III, 393; el-Bağdadî, a.g.e., XIV, 442.

hir, güzel ahlâk, üns ve edep konularında nasihatlerde bulunmuştur. Ona göre, Yaradanı seven, O'nun sanatından teşekkür etmiş olan yaratıkları da sevmelidir. H. 346 yılında vefat etmiştir.²⁴⁹

28- Emetü'l-Vahid bt. Ebi Abdillah el-Muhâmilî (r.a.)

Babası kadı olan bu hanım, sahâbeden Ebu Hureyre'nin oğlu Ebu Ali ile birlikte dinî konularda, halkın sorularını cevaplamıştır. Künyesi, Ümmü Kâdî'dir. Kur'ân'ı hifzededen, pek çok âlimden hadis öğrenen bu hanım, İmam-ı Şafîi'nin ekolünü benimsemiş; ferâiz, nahiv ve daha pek çok ilimde söz sahibi olmuştur. Aynı zamanda, sadaka vermeyi çok seven, hayır işlerine koşan, erdemli bir hanım olarak da tanınmaktadır. H. 377 yılında Ramazan ayında vefat etmiştir.²⁵⁰

29- Bünefşa bt. Abdillah er-Rumî (r.a.)

Hayrı çok olan sâliha bir hanımdı. Bağdat'ta mescitler, ribatlar ve köprüler inşa ettirmiştir. Hanbelî fakahası için, Dicle kenarında bir medrese kurdurmuştur. Her sene Ramazan Bayramı'nda, bir sa' hurmayı zekat için verir ve: "Bu Allah'ın farz kıldığıdır. Ancak ben, bu ölçüden hoşnut değilim." diyerek bir sa' altın dinarı fakirlere dağıtırdı. H. 399 yılında cuma günü vefat etmiştir.²⁵¹

30- Ebu'l-Hasan el-Mekkî'nin (r.a.) kız kardeşi:

H. 4. asır Mekke âbidelerinden biridir. Çok takvalı bir hanım olduğu bilinir.²⁵²

249 İsbahânî, a.g.e., VI, 148; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 112; Kehhâle, a.g.e., III, 158; Nebhânî, a.g.e., II, 135; Menûfi, a.g.e., I, 581.

250 İsbahânî, a.g.e., III, 393; el-Bağdadî, a.g.e., XIV, 442, 443.

251 Kehhâle, a.g.e., I, 150.

252 Kehhâle, a.g.e., I, 261.

C- H. V. yy'da Yaşayan Hanımlar

31- Fâtıma bt. Muhammed et-Taberzî (r.a.)

Sûfî hanımlardan biridir. H. 414 yılında vefat etmiştir.²⁵³

32- Züleyha (r.a.)

Muaz b. Bâdis'in hanımıdır. Birr ve ihsan ehlidir. H. 425 yılında amansız bir veba salgınında pek çok insan ölmüş, Züleyha altmış fakirin kefenlenmesi için sadaka vermiş ve güzel bir iş yapmıştır.²⁵⁴

33- Ümmü Ahmed bt. Aişe bt. Said en-Nişâburî (r.a.)

Nişâbur bölgesi âbidelerindendir. H. 440 yılında vefat etmiştir.²⁵⁵

34- Emetü Rahman bt. Ahmed (r.a.)

Zühd ve ibadet ehlidir. Doksan yaşlarında h. 440 yılında vefat etmiştir.²⁵⁶

35- Zeyneb bt. Hâşim (r.a.)

Annesi, Ümmü Veled'dir. Amcasının oğlu Muhammed b. Abdillâh b. Abdi'l-Melik ile evlenmiştir. Birr ve ihsan ehlidir. Mısır'da h. 450 yılında vefat etmiştir. Kendi adına Mısır'da bir türbesi bulunmaktadır.²⁵⁷

---

253 Kehhâle, a.g.e., IV, 107.

254 Kehhâle, a.g.e., II, 36.

255 Kehhâle, a.g.e., I, 22.

256 Kehhâle, a.g.e., I, 84.

257 İbn Asakir, a.g.e., 124; Kehhâle, a.g.e., II, 122.

36- Ümmü Enüşirvan (r.a.)

Birr, ihsan, namaz ve azim ehliendir. Selçuklu Sultanı Sultan Tuğrul Bey'in (455/1063) kendisine akıl danıştığı ve fikirlerine itaat ettiği bir hanımdır. Askerlere malî olarak yardım ettiği ve savaşlara katıldığı bilinir. H. 452 yılında vefat etmiştir.²⁵⁸

37- el-Mâverdiyye (r.a.)

Basra'da yaşayan sâliha hanımlardan biridir. Elli yıl sürekli oruç tuttuğu ve gecelerini ibadet ile geçirdiği bilinir. Ekmek, hurma ve kuru üzüm yemeyen bu hanım, baklayı öğütüp, ekmeğin kırıntılına katardı. Okuma ve yazma bildiği, etrafındaki hanımlara, etkileyici vaazlar verdiği nakledilir. H. 466 yılının Zilhicce ayında, seksenli yaşlarda Basra'da vefat etmiştir. Cenazesine, Basra halkının hepsinin katıldığı rivâyet edilmektedir.²⁵⁹

Vefat tarihleri hiçbir şekilde tespit edilememiş, ancak kaynaklarının ilk beş asırda yazılmış olmasından hareketle eserimize aldığımız ve tasavvufî hayatları açısından örnek olan hanımlar, şunlardır:

1- Acrede el-Amiye (r.a.)

Basra âbidelerinden biridir. Geceleri, namazla ihyâ eden, altmış seneden fazla oruç tutan bir hanım olarak bilinir. Geceleri, şöyle dua ederdi:

“Ey Rab, akşamın karanlığından seherin alaca vaktine kadar, âbidler sana yalvarıyor, senin rahmetine ve fazlına erişmek için yarışıyorlar. Ey Rab! Sadece senden isterim, senden başkasına yalvarmam. Beni, sana en yakınlardan eyle! Beni

²⁵⁸ Kehhâle, a.g.e., I, 171.

²⁵⁹ İsbekânî, a.g.e., VI, 44; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 40; Kehhâle, a.g.e., V, 13.

sâlih kullar zümresine kat!” Duayı yaptıktan sonra, secdeye vardığı, şafak sökene kadar başını secdeden kaldırmadığı, bu şekilde otuz sene dua ettiği bildirilir. Üzerinde yün bir cübbe, yün bir elbise ve yün bir peçe ile ibadet etmiştir. Geceleri uyuymayıp ibadet etmesine karşı; “Geceleyin, biraz uyusan iyi olmaz mı?” diyenlere, “Ölüm düşüncesi, beni uyutmuyor.” diye cevap vermiştir.²⁶⁰

2- Amrâ Hatun (r.a.)

Habîb el-Acemî'nin hanımıdır. Gece olduğunda, kocasını uyandırıp şöyle derdi: “Kalk artık! Gece gitti, gündüz ağaracak. Oysa, senin önünde uzun bir yol, bohçanda az bir azığın var! Sâlihler kervanı, önümüzden geçti, biz geride kaldık!” Ayrıca, gözlerinden rahatsız olduğu nakledilir. O, bu hastalığının nasıl olduğunu soranlara şöyle cevap verirdi; “Kalbimin ağrısı, gözlerimin ağrısından daha şiddetlidir.”²⁶¹

3- Bahriye el-Âbide (r.a.)

Zikir meclisleri kurduğu, kendine ait özel bir zikir meclisi olduğu ve vaazlar verdiği bilinir. Çok ibadet ettiği ve bir tane hurma ile kırk gün oruç tuttuğu, açlığa çok dayandığı söylenir. Konuştuğu zaman, tüyleri ürperir ve şöyle diyerek ağlardı: “Hamım, olgun değilim, senin kapına geldim. Beni, bu hâlimle kabul et ilâhi!” Onun, şöyle dediği nakledilir: “Kalp, haram arzuları terk edince, ilme âşına olur, bin ilim onu takip eder, başına gelen her şeye katlanır. Allah'a götüren her yolu, yüklenmekten çekinmez.”²⁶²

260 İsbahânî, a.g.e., V, 458, 459; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 26; Kehhâle, a.g.e., III, 255.

261 İsbahânî, a.g.e., V, 462; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 30.

262 İsbahânî, a.g.e., VI, 36; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 32; Münâvî, a.g.e., I, 174; Kehhale, a.g.e., I, 120.

4- Buhha (r.a.)

Buhha'nın daha önceden meczûb olduğunu kardeşi Yahya b. İsmail şöyle anlatır:

“Ablam, aklını kaybetmişti. Zamanla insanlardan uzaklaştı. Evimizin çatı katında bir odaya yerleşti. On seneye yakın orada kaldı. Akli gitmesine rağmen, temizliğine çok önem veriyor, arka arkaya namaz kılıyordu. Bir gece ben uykuda iken, odamın kapısı açıldı ve içeri ablam girdi. On senedir eve inip çıkmayan ablama: ‘Ne oldu?’ diye sordum. O; ‘Gece rüyamda birisi bana selam verdi ve; ‘Allah Teâla, baban İsmail’i deden Selem b. Küheyl’e bağışladı. Seni de baban İsmail’e bağışladı. Eğer dilersen, senin için dua ederim, hastalığın şifa bulur. Dilersen sabredersin ve cenneti kazanırsın. Ebu Bekir ve Ömer de senin için şefaet isteyecekler. Çünkü, baban ve deden onları çok severlerdi.’ dedi. Ben, bu sözlerden sonra, adama şöyle dedim: ‘Demek, bu iki şeyden birini tercih etmem gerekiyor. Bulduğum hale dayanabilirsem, cenneti kazanacağım, ne güzel... Ama, Allah’ın rahmeti geniştir. Dilerse her iki şeyi de gerçekleştirebilir.’ Adam, bana şöyle dedi: ‘Allah, sana her iki imkânı da bahşediyor. O senin baban ve dedenden razı oldu. Haydi kalk ve aşağı in! Artık hasta değilsin.’ Ben de aşağı indim.”²⁶³

5- Emetü'l-Celîl bt. Amr el-Adeviyye (r.a.)

Sürekli ibadet etmesi nedeniyle, çok zayıflamıştı. Tasavvufî görüşlerine o dönemde önem verilen bir hanımdı. Bir gün, veli kul ve velayet²⁶⁴ konularında tartışan bir grup, görüşünü öğrenmek üzere onun yanına gelmişlerdi. O, şöyle cevap

²⁶³ İsbekânî, a.g.e., IV, 462.

²⁶⁴ Velâyet, kulun nefsinden geçip tüm benliği ile Allah’ın emrine girmesidir. Bkz.Seyyid Şerif Cürcanî, Kitabu't-Ta'rifat, b.y.y., b.t.y., s. 254.

verdi: “Velinin yaşadığı anlar, dünya ile eğlenmediği anlardır. Onun, dünyaya ihtiyacı yoktur.” Başka bir rivâyete göre; “Veli olan zâtın her anı, dünyadan uzaktır ve Hak ile meşguldür. O, dünya ile bir an bile birlikte olmaz. Çünkü, onun kalbi Hak’tan bir an için bile uzak olmaz. Size, kim ‘İrfan sahibi Allah’ın gayri ile meşgul olur.’ derse, böyleleri yanılmıştır, yalancıdır.”²⁶⁵

6- Gandake Hatun (r.a.)

Basra’da yaşayan sâliha bir hanım olarak bilinir. Gecele-ri namaz kılarak ihyâ eden bu hanımın, hep şöyle dua ettiği nakledilir: “Allah’ın emirlerine hiçbir zaman isyan etmeyen ve aldığı emri harfiyyen yerine getiren, son derece şiddetli ve sert olan görevli meleklerden Allah’a sığınırım.” Bu dua içerik olarak, şu âyetle uyuşmaktadır: “Ey inananlar! Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu cehennem ateşinden koruyun; onun yakıtı, insanlar ve taşlardır; görevlileri, Allah’ın kendilerine verdiği emirlere baş kaldırmayan, kendilerine buyurulanları yerine getiren haşin meleklerdir.” (Tahrim, 66/6)²⁶⁶

7- Habîbe el-Adeviyye (r.a.)

Basra zâhid ve âbidelerinden biridir. Onun yatsısı kıldık-tan sonra, şöyle dua ettiği nakledilir:

“İlâhi! Yıldızlar battı, gözler uyudu, krallar kapılarını kapat-tı. Senin kapın ise açık. Her sevgili sevdiği ile baş başa! Ben de senin huzurundayım.” Seher vakti gelince de şöyle derdi: “Ey Allah’ım işte gece döndü, gün doğacak. Keşke, gece ibadetimin tarafından kabul edildiğini bilsem de sevinsem!”²⁶⁷

265 İsbekânî, a.g.e., VI, 35; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 32; Şârânî, a.g.e., I, 253; M. Zihni Efendi, a.g.e., I, 47.

266 İsbekânî, a.g.e., VI, 39; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 36.

267 İsbekânî, a.g.e., V, 459; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 27; Münâvî, a.g.e., I, 190; Kehhâle, a.g.e., I, 242.

8- Hakîme el-Mekkiyye (r.a.)

Mekke âbidelerinden biridir. Sâliha bir kadın olarak bilinir. Bu konuda Seleme b. Halid'ten gelen bir rivâyet şöyledir: "Benî Mahzum içinde, Hakîme adlı sâliha bir kadın yaşıyordu. Bu kadın, Kâbe'nin kapısını açık görünce, yavrusu ölmüş ceylan gibi ağlar ve bayılırdı. Zaruri hallerin dışında dışarı çıkmaz, mescitten ayrılmazdı. Bir gün, Kâbe'nin kapısı yine açılmıştı. Hâkime ise bazı gereksinimleri için dışarı çıkmış ve henüz gelmemişti. Mescide geldiğinde komşusu olan kadın; 'Hakîme! Bugün, Rabbi'nin evi açıldı. Ah! Hacca gelenlerin, nasıl bölük bölük tavaf ettiklerini bir görseydin! Kapı açıktı, herkes Allah Teâla'dan, rahmet bekleyerek ibadet ediyordu. Bir gelseydin... Ne yazık ki kaçırдың.' dedi. Hakîme, birden bir çığlık attı ve olduğu yere yığılarak ruhunu teslim etti."²⁶⁸

9- Hasene el-Âbide (r.a.)

Basra âbidelerinden biridir. Dünya nimetlerini terk eden Hasene, kendini ibadete veren, gündüzünü oruçla, gecesini namazla ihya eden bir hanımdı. Evinde hiçbir şey bulundurmaz, suya ihtiyacı olunca nehre gider, avucuyla su alıp içerdi.²⁶⁹

Kendisine evlenmesini tavsiye edenlere şöyle diyordu: "Bana, hiçbir dünya işine bulaşmamış zâhid bir adam bulursanız kabul ederim. Ama, böyle birini bulacağımı sanmıyorum. Vallahi, içimden dünyaya tapınmak ve dünya erkekleri ile nimetlenmek gelmiyor. Eğer, ağlayan ve beni de ağlatan, oruç tutan ve bana da tavsiye eden, sadaka veren ve beni de teşvik eden birini bulursanız ne âlâ!"²⁷⁰

²⁶⁸ İsbekânî, a.g.e., III, 73; Kehhâle, a.g.e., I, 288.

²⁶⁹ Kehhâle, a.g.e., I, 263.

²⁷⁰ İsbekânî, a.g.e., VI, 37; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 33.

10- Huneyde (r.a.)

Bedevisi âbidelerden biridir. Evli ve çocuk sahibi hanımlara örnek olarak verebileceğimiz Huneyde, gecenin üçte birini namazla geçirir; sonra çocuklarını, eşini ve ev halkını uyandırarak; "Kalkın, abdest alın ve namaz kılın!" derdi.²⁷¹

11- Menfûse (r.a.)

Zâhîde ve âbidelerden biridir. Ağlamaktan hiç bıkmamıştır. Bu konuda şöyle derdi: "Vallahi, gözlerimden kan gelinceye kadar ağlarım, kan gelirse, kan ağlarım. Kim ağlamaya güç yetiremezse, nefsinden şüphe etmezse, Bâki olan ona rahmet etmez!" Böyle dedikten sonra, tekrar ağlamaya başladığı ve şöyle dediği nakledilir: "Ey Allah'ım! Sen, senin sevgine susamışları biliyorsun. Ben, dünya bereketine ilgimi kestim ve onu gözümde ebediyen küçülttüm!"²⁷²

Yeni bir evladı olduğu vakit, çocuğun başını kucağına alıp şöyle dediği rivâyet edilir: "Vallahi, senin benden önce ölmen, benim de senin üzerine sabretmem, bence arkamda kalmandan hayırlıdır. Ve her ne kadar, senden ayrılmak bir hasretse de bunda bile hakkımda bir hayır ve fazilettir vardır."²⁷³

12- Miskîne et-Tafâviyye (r.a.)

Sürekli zikir halkalarına katıldığı ve dindar bir hanım olduğu bilinir. Vefat ettikten sonra, onu rüyalarında cennette gördüğünü söyleyenler olmuştur. Bu mertebeye nasıl ulaştığı sorulduğunda şöyle cevap verirdi: "Emri bil-Ma'ruf'ta sebatkâr ve sabırlı olmakla ve zikir halkalarını hiç kaçırmamakla."²⁷⁴

271 İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 391; Kehhâle, a.g.e., V, 267.

272 İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 387; Kehhâle, a.g.e., V, 114.

273 M. Zihni Efendi, a.g.e., II, 229.

274 İshbâhî, a.g.e., VI, 39; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 36.

13- Münibe el-Basriyye (r.a.)

Basra âbidelerinden biridir. Çok ibadet etmesi ile tanınıyordu.²⁷⁵

14- Münife bt. Ebî Târık (r.a.)

Bahreyn'de yaşadığı bilinen bu hanım, gece olduğunda şöyle derdi: "Haydi ey nefis kalk! Mümin için sevinç vakti geldi!" Uzun, geniş cübbesini giyer; sabaha kadar bir hurma fidanı gibi dimdik namaz kılardı. Sabahleyin, güneş yükseldikten sonra yine namaz kılmaya başlar; ikindiye kadar devam ederdi. İkindiye kıldıktan sonra hafifçe uyurdu. Onun âdeti böyleydi. Bazıları; "Geceleyin uyusan, vücudun daha rahat eder, niçin böyle uyuyorsun?" diye çıktıklarında; "Hayır, vallahi dünyada olduğum müddetçe, gece karanlığında uyumam." derdi. Onun sabah akşam ağlaya ağlaya şu âyeti okuduğu da rivâyet edilir: "Size Allah'ın âyetleri okunurken, üstelik Allah Resulü de aranızdayken, nasıl inkâra saparsınız? Her kim, Allah'a dayanırsa kesinlikle doğru yola iletilmiştir." (Al-i İmran, 3/101) Ayrıca, Münife'nin kırk senesini geceleri ibadetle ihyâ ederek geçirdiği bilinmektedir.²⁷⁶

15- Münire es-Sedusiyye (r.a.)

Bedevî âbidelerden biridir. Gece olduğunda şöyle derdi: "Karanlık bastırdı, korku geldi. Bu, kıyamet gününün korkusuna, ne kadar da benziyor!" Sonra, kıyama kalkıp sabaha kadar namaz kılıyordu.²⁷⁷

²⁷⁵ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 27; Kehhâle, a.g.e., V, 115.

²⁷⁶ İsbekânî, a.g.e., III, 428; Kehhâle, a.g.e., V, 118.

²⁷⁷ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 388; Kehhâle, a.g.e., V, 117.

16- Nukayşa bt. Sâlim (r.a.)

Tasavvufta makamdan bahseden bu hanımın şöyle dediği nakledilir:

“Ey yaratıkların efendisi! Sevgi ve dostluğun beni buralara sürükledi. Artık, senin affını uman ve gazabından sakınan insanların makamındayım. Ey tevbe edenlerin sevgilisi! Rahmetinle beni sar, bana kızma! Ey vermekle fakirleşmeyen! Ey nimetlerin sahibi! Benim sana olan güvenimi arttır, beni sana ulaştır. Okuduğum Kur’ân ile beni bağışla ve cehenneminden azat et! Gözlerimi, senin rızanla doyur!”²⁷⁸

Nukayşa, Arafat'ta vakfe esnasında, şöyle dua ederdi: “Ey yaratılmışların efendisi! Beni günahlar kirletti, gözlerimi hüznülle sürmeledim. Senin yüceliğine and olsun ki, beni ebediyen güldüren bir nimet bu dünyada yok. Benim sonum ne olacak, yurdum neresi olacak?” Hacıların dua için ellerini kaldırdıklarını görünce, şöyle dedi: “Ey Rab! Şu kulları, senin makamında toplayan senin sevgindir. Ey gözlerimin nuru! Ey iyilerin gözlerinde tüten! Şu kulların, senin rahmetini umarak buraya geldiler. Onları affet!”²⁷⁹

17- Ümmü Hayyan es-Sülemiyye (r.a.)

Çok namaz kıldığı ve zorluklara çok sabrettiği bilinir. Mescitte, saatlerce namaz için kalır, her gün ve gece Kur’ân okur, sadece ikindiden sonra, bazı ihtiyaçları için bir iki söz söylediği nakledilir.²⁸⁰

---

278 İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 181.

279 İshâhî, a.g.e., III, 74.

280 İshâhî, a.g.e., VI, 36; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 32.

18- Ümmü İbrahim (r.a.)

Basra âbidelerinden biridir. Ümmü İbrahim, bir kaza sonucu ayağını kırmış, geçmiş olsuna gelen dostlarına şöyle demişti: “Dünya musibetleri de olmasa, âhirete iflas etmiş zavalılar olarak gidecektik.”²⁸¹

19- Ümmü İsa bt. İbrahim el-Harbi (r.a.)

Ümmü İsa, son derece erdemli, akıllı ve fıkıh ilmini bilen bir hanımdı. Pek çok konuda fetva verebildiği nakledilmektedir.²⁸²

20- Ümmü Mis’ar (r.a.)

Mis’ar b. Kidam’ın annesidir. İbadete düşkün, sâliha bir kadın olarak bilinirdi. Oğlu, annesi için bir örtü alır, mescide girdiklerinde, bu örtüyü annesinin önüne yazardı. Kadıncağız, mescidin bir kenarında yavaş yavaş namaz kılarken, oğlu Mis’ar da hadis dersi verir, ders bitince annesinin yanına gelerek örtüyü toplar, beraberce camiden çıkarlardı.²⁸³

21- Ümmü Talak (r.a.)

Basra âbidelerinden biridir.²⁸⁴ Her gece ve gündüz bir rivayete göre iki yüz başka bir rivayete göre ise dört yüz rekat namaz kıldığı, bu arada Kur’ân’dan gücü yettiğince okuduğu bilinir. Nefs hakkında şu görüşleri önemlidir: “Nefse uyarsan, başına kral kesilir, onu yorarsan kölen olur. Nefs, ancak meylettiğini kazanır, kazanılan ancak meyledilendir. Allah, beni nefsim sultan ettiğinden, benim nefsim hiç bir şey kazanmadı.”²⁸⁵

281 İsbahânî, a.g.e., VI, 36; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 32, Kehhâle, a.g.e., I, 22.

282 İsbahânî, a.g.e., III, 393.

283 İsbahânî, a.g.e., IV, 455; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., III, 124.

284 Zehebî, a.g.e., II, 326; İbn Hacer, a.g.e., IV, 449.

285 İsbahânî, a.g.e., V, 463; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 31; Menüfî, a.g.e., I, 169. Kehhâle, a.g.e., II, 370.

Ümmü Talak, evinin çatısının çok alçak olduğunu söyleyenlere şöyle cevap verirdi: “Ömer (r.a.): ‘Binaların çatılarını yükseltmeyin; çünkü şerli günler, binaların yükseltildiği günlerdir.’ demişti.”²⁸⁶

---

286 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, s. 486.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

*HANIM ZÂHİDE VE SÛFÎLERİN
TASAVVUFA KATKILARI*

HANIM ZÂHİDE VE SÛFİLERİN TASAVVUFA KATKILARI

Kendilerini kısaca tanıttığımız hanımların hayatlarından hareket ettiğimizde, tasavvufun oluşumu ve gelişimine katkıları hakkında söyleyeceğimiz çok şey olduğunu görmekteyiz. Aşağıda oluşturduğumuz başlıklar altında öncelikle konunun tasavvuf ilmindeki yerini ortaya koymaya, daha sonra hanımların hayatlarından deliller getirmeye çalıştık:

1- Tasavvufun Tanımı

Kaynaklarda çok çeşitli tasavvuf tanımları yapılır. Bunlar, genellikle tasavvufun bir yönüne işaret eden tanımlardır. Bu tanımlara şöyle örnek verebiliriz: Cüneyd şöyle der: “Halka uyma kirinden arınmak, beşeri sıfatları söndürmek, nefsanî davalardan uzaklaşmak, ruhânî vasıflar kazanmaya gayret etmek, Allah’a verilen ahid üzerinde samimiyetle durmak, Resul’un şeriatına uymak.”²⁸⁷, “Tasavvuf, yaratıklarla alâkayı kesip Allah ile olmaktır.” Ebu Muhammed Ceriri: “Her güzel

287 Kelâbâzî, Doğuş Devrinde Tasavvuf Taarruf, (haz. S. Uludağ), Dergah Yay., İstanbul, 1979, s. 58.

huyu benimsemek, her kötü huydan kaçmaktır.”²⁸⁸ Sühreverdi (632/1234): “Tasavvuf, güzel ahlâkın elde edilmesi ve çirkin şeylerden el çekilmesidir. Bu anlamda zühdün ve fakrın üstünde olan bir ameliyedir.”²⁸⁹

İlk beş asır üzerinde yaptığımız incelemelerde, tasavvufun tanımını yapan bir hanıma rastlamadık. Onlar daha çok, teori yerine pratik ile uğraşmış ve Allah’a yaklaşmak için çeşitli vesileler bulmaya çalışmışlardır. Bunlar, ileride ayrıntılı olarak incelenecek ve delillendirilecektir.

2- Sûfi ve Sûfilik

Sûfiler, sadece bir ilimle uğraşan, bir makam ve hâle bürünmüş kimseler değildir. Onlar bütün manevî ilimlerin kaynağı ve hallerin barınağıdır. Bir hâlden diğerine geçmekte ve daima iyiye, güzele doğru ilerlemektedirler. Bu nedenle tek bir hale veya makama nispet edilmemiş, giydikleri yünden giysilere nispetle sûfi olarak anılmışlardır.²⁹⁰ Ancak bu nisbe sahâbe döneminde, sahâbelikten daha kıymetli bir unvan olmadığı için kullanılmamış; onların, hallerin en yücesi olan sohbe mensup olduklarından başka bir fazilet ile anılmaları mümkün olmamıştır. Bu durum, Ebu Hâşim el-Kûfî’ye (150/767) kadar devam etmiştir.²⁹¹

Sûfiler, dünyayı terk ederek vatanlarından ayrılan, dostlarını bırakarak memleket memleket dolaşan, karınlarını aç, bedenlerini çıplak bırakan ve terk edilmesi caiz olmayan miktardan fazla dünya nimetlerinden faydalanmayan bir zümredir.²⁹²

288 et-Tûsî, a.g.e., s. 25; Hucvîrî, a.g.e., s. 115; S. Ateş, İslâm Tasavvufu, Yeni Ufuklar Neş. İstanbul, 1992, s. 10.

289 et-Tûsî, a.g.e., s. 20; Kelâbâzî, a.g.e., s. 91; Kuşeyrî, a.g.e., s. 450; Hucvîrî, a.g.e., s. 34; D. Selvi, a.g.e., s. 32.

290 et-Tûsî, a.g.e., s. 21-22; Kelâbâzî, a.g.e., s. 53; Kuşeyrî, a.g.e., s. 450; Hucvîrî, a.g.e., s. 111; S. Ateş, a.g.e., s. 6; D. Selvi, a.g.e., s. 18.

291 et-Tûsî, a.g.e., s. 23; S. Ateş, a.g.e., s. 47; D. Selvi, a.g.e., s. 22.

292 Kelâbâzî, a.g.e., s. 53.

Zünnûn Mısırî şöyle der: "Sûfi o kimsedir ki, konuştuğu zaman sözü hakikatlerden açıklama yapar, sükût edince organları onun adına konuşur." Ebu Hüseyin en-Nuri şöyle der: "Tasavvuf, nefsin tüm hazlarını terk etmektir. Sûfiler, ruhları safa halinde olan, onun için de Hakk'ın huzurunda ilk safta yer alan kimselerdir."²⁹³ Giyim ve kıyafetleri dikkate alınarak tasavvuf ehline "Sûfiyye" denilmiştir. Onlar, nefsin hazzı için yumuşak ve güzel görünüşlü elbiseler giymezler. Sadece mahrem yerlerini örtmek için elbise giydikleri için sert kıldan ve kalın yün ipliğinden elbise ile yetinirler.²⁹⁴

Ulaşabildiğimiz ölçüde, sahâbeden hanımlar arasında sûfi olarak nitelenen bir hanım bulunmamaktadır.

Tasavvuf döneminden Fâtıma bt. Abdirrahman el-Horasani'nin hayatına baktığımızda, onun zühd, ibadet ve namaz ehli olduğu anlaşılmaktadır. O, zâhidane bir hayatı seçmiş, kalın yünden giysiler giydiği için sûfi olarak tanınmıştır.²⁹⁵ Buna göre, sûfi olarak nitelenen ilk hanım Fâtıma bt. Abdirrahman'dır (ö.h.312).

Yine tasavvuf döneminden, Mısır Mektebi kurucusu Zünnûn el-Mısırî'nin (ö.245/859) hocası Fâtıma en-Nişâburiyye hakkında anlatılan şu olayda, onun sûfilerden bahsettiği görülmektedir: O, bir gün Zünnûn'a bir hediye gönderir. Bir kadından hediye almak istemeyen ve bunu zillet sayan Zünnûn'a şöyle cevap verir: "En büyük sûfiler, veren ile alan arasında vasıta görmezler. Veren Allah'a verir, alan Allah'tan alır."²⁹⁶

Yine tasavvuf döneminden Fâtıma bt. Muhammed et-Taberzî, sûfi hanımlardan biri olarak tanıtılmaktadır.²⁹⁷ Aynı dönemden Zehra el-Vâlihe'nin ise, yünden bir elbise giydiği rivayet edilir.²⁹⁸

293 Hucvîrî, a.g.e., s. 117.

294 Kelâbâzî, a.g.e., s. 54.

295 Kehhâle, a.g.e., IV, 71.

296 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 849.

297 Kehhâle, a.g.e., IV, 107.

298 Kehhâle, a.g.e., II, 41.

Buna göre, yünden giysiler giydikleri için sûfi olarak nitelenen hanımların tasavvuf döneminden itibaren tanınmaya başladıkları ve sûfilikten bahsettikleri anlaşılmaktadır.

3- Kadınlarm Giysilerinin Özellikleri

Hz. Peygamber'in eşlerinin hayatına baktığımızda, özel olarak tercih ettikleri bir kıyafetin bulunmadığı anlaşılır. Ancak tasavvuf tabakâtında isimleri geçen sahâbe hanımları arasında, yavaş yavaş giysi özellikleri hakkında bilgiler nakledilmeye başlanmıştır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

Fâtıma bt. Velid b. Ukbe'nin üzerine izâr (etek) giydiği rivâyet edilir. Bunun sebebini soranlara; "Resulullah'tan izârı emrettiğini işittim." şeklinde cevap verdiği nakledilir.²⁹⁹

Namazdaki kıyafetlerle ilgili olarak da Havle bt. Kays'a, kadınların hangi elbise ile namaz kılabileceği sorulduğunda; 'Kadın, topuklara kadar uzun, geniş bir elbise ve başörtüsü ile namaz kılar.' şeklinde cevap vermiştir.³⁰⁰

Örtü, sahâbe döneminde kadına verilen bir hediye olarak görülür. Sa'lebe b. Ebi Mâlik'ten gelen bir rivâyete göre, bir gün Hz. Ömer (r.a.), Medine kadınlarına örtü dağıtır. Son olarak çok güzel bir örtü elinde kalır. Yanındakiler onu Hz. Ali'nin (r.a.) kızı ve Hz. Peygamber'in (sallâllâhu aleyhi ve sellem) torunu olan Ümmü Gülsüm'e vermesini söylerler. Hz. Ömer (r.a.), "Hayır, Ümmü Selîd buna daha çok hak sahibidir. O, Allah Resulü'ne bey'at eden ensar kadınlarındandı ve Uhud'da bize su taşıyordu." diye cevap verir.³⁰¹

Hafsa bt. Sirin'in yanına gidildiği zaman, cilbabını başına çektiği ve yüzünü örttüğü rivâyet edilmektedir. Onun bu halini

299 İbn Abd'l-Berr, a.g.e., IV, 372; İbnü'l-Esir, a.g.e., IV, 231.

300 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 476.

301 İshbâhî, a.g.e., II, 161; Zehebî, a.g.e., II, 322.

görüp, “Bir nikâh ümidi beslemeyen, çocuktan kesilmiş yaşlı kadınların, zinetlerini yabancı erkeklere göstermeksizin dış elbiselerini çıkarmalarında kendilerine bir vebal yoktur.”³⁰² âyetini okuyanlara, âyetin devamında; “...Yine de iffetli olmaları, kendileri için daha hayırlıdır. Allah işitendir, bilendir.” buyurulduğunu hatırlatarak, “İşte bu cilbabın sebebidir.” diyerek, cilbab giymeye devam etmesinin nedenini açıklamıştır.³⁰³

Tasavvuf döneminden de Zehra el-Vâlihe, yünden bir elbise giyer, siyah bir örtü örterdi.³⁰⁴

Bu bilgilerden hareketle, kadınların izâr (etek) ve cilbab gibi giysiler giydikleri, namazda uzun elbiseler ve başörtüsü kullandıkları anlaşılmaktadır. Renk konusunda ise bu bilgilerden hareketle net bir ifade kullanmak mümkün değildir. Sadece Zehra el-Vâlihe'nin siyah bir örtü kullandığı anlaşılmaktadır. İncelememize göre, zühd ve tasavvuf döneminde kadınların giysileri ile ilgili olarak çok şey söylemek mümkün değildir.

4- Kadınların Zühd Anlayışları

a- Dünyadan El Çekmek

Sûfîlerin önemli özelliklerinden biri de farzları yerine getirdikten ve haramlardan kaçındıktan sonra mâlâyânî denilen boş ve anlamsız meşguliyetleri terk etmek, Allah'a kavuşma yolunda iken aralarına giren başka her türlü alâkadan sıyrılmaktır.³⁰⁵ Dünyanın mülküne sahip olsalar ve bundan dolayı da ahirette herhangi bir sual ile karşılaşmayacak bile olsalar, zühd hayatına yönelir ve ahireti dünyaya tercih ederler.³⁰⁶

302 Nur, 24/60.

303 İsbahânî, a.g.e., V, 444; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 21.

304 Kehhâle, a.g.e., II, 41.

305 et-Tûsî, a.g.e., s. 14.

306 et-Tûsî, a.g.e., s. 46.

Hız. Peygamber'in eşlerinin, dünya kazançlarına sırt çevirerek, dünyada zor bir hayatı her türlü sıkıntısına rağmen tercih ederek, arkadan gelenlere yol gösterici oldukları bir gerçektir. Onlar Hız. Peygamber'i ve onun eşi olmayı, dünyalık mallara tercih ederek zâhidâne yaşantının ilk örneklerini vermişlerdir.

Hız. Peygamber'in kızlarının hayatına baktığımızda da aynı manzara ile karşılaşmaktayız. Hız. Ali'den gelen bir rivâyet şöyledir: "Fâtıma ile evlendiğimizde, onun ve benim üzerinde uyduğumuz bir yatağımızdan başka bir şeyimiz yoktu. Hiç hizmetçimiz de yoktu."³⁰⁷ Şu rivâyette de yaşadığı yoksul hayatın izlerine rastlanmaktadır: İmran b. Hüseyin şöyle der: "Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) bana Fâtıma'nın hasta olduğunu, birlikte onu ziyarete gideceğimizi söyledi; ben de kabul ettim. Kapıda Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) selam verip içeri girebilmemiz için izin istedi. Fâtıma; 'Tabi. Yanındaki kim baba? Üzerimde yelekten başka bir şey yok.' dedi. Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ona nasıl örtüneceğini tarif etti. Fâtıma (r.a.): 'Başımı örtecek bir şey de yok.' dedi. Bunun üzerine Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), üzerindeki aşınmış örtüyü alıp ona verdi ve; 'Bununla başını ört.' dedi. İçeri girdiğimizde ona, 'Nasılsın?' diye sordu. Fâtıma (r.a.): 'Ağrım var ve sürekli artıyor, yiyecek bir şeyim de yok.' dedi. Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem): 'Ey kızım! Dünya ve ahirette kadınların efendisi olmaya razı değil misin?' diye sordu. Fâtıma (r.a.): 'O, İmran kızı Meryem değil miydi?' dediğinde Hız. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem): 'O, kendi âleminin, sen kendi âleminin efendisisin.' buyurdu."³⁰⁸

Hız. Fâtıma (r.a.) zor da olsa evinin işlerini kendisi yapıyordu. Hız. Ali (r.a.) bunu şöyle anlatır: "Benimle evlendiğinde

307 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 22.

308 Zehebî, a.g.e., II, 294; İbn Hacer, a.g.e., IV, 366.

unumuzu değirmende kendisi öğütüyordu. Bu nedenle, elleri nasır tutmuştu. Kırbayla omzunda su taşıyordu. Bu nedenle, ip omzunda iz bırakmıştı. Üstü başı toz oluncaya kadar evi süpürürdü. Kazanın altını yakmak için kül içinde kalırdı. Bütün bunlar bedenini zayıf düşürmüştü.”³⁰⁹

İlk vahiy süreci, hicret, yeni bir devletin kuruluşu ve ilk halifeler döneminin tarihsel olarak da zorlu bir dönemdir. Bu zor şartlar altında sahâbî hanımların dünyaya meyletmiş olabileceklerini düşünmek doğru olmaz. İlk muhataplar olarak kabul ettiğimiz bu toplum, bir oluşum sürecinin içindedir. Ancak kadınlar hakkındaki bilgilerimiz, önce dünyaya meylettikleri, sonra zühd hayatını tercih ettiklerini söylemek için yeterli değildir. Sadece Ümmü Fadl’dan gelen şu rivâyet, dünyadan uzaklaşmadan bahsedildiğine işaret etmektedir. Ümmü Fadl şöyle der: “Ben, dünya ile meşgul olup, Hak’tan uzak kalmaktan hâyâ ederim.”³¹⁰ Ümmü Fadl, hacca gidecek birine de şöyle dua etmesini tavsiye eder: “Allah’tan onu iste ki, senden hoşnut olsun ve seni kendinden hoşnut etsin.”³¹¹

Zühd döneminden Kerdüveyh bt. Amr el-Basriyye’nin Şâvâne Hatun’a hizmet ettiği bilinmektedir. Bu hizmet sırasında, ondan ne öğrendiğini soranlara, şöyle cevap verirdi: “Ona hizmet ettiğimden beri, dünya sevgim yok oldu, rızkımı dert etmedim, dünya malı sahibi hiç kimseye tamahla bakmadım ve hiçbir Müslüman’ı hor görmedim.”³¹² Kerîme bt. Sîrîn, Hafsa bt. Sîrîn’in kız kardeşidir. İbadete düşkün, dünyaya meyletmeyen bir hanım olarak bilinir.³¹³ Ümmü Hasan, Süfyân es- Sevrî’-

309 İsbekânî, a.g.e., II, 146-147.

310 M. Zihni Efendi, a.g.e., II, 176.

311 M. Zihni Efendi, a.g.e., II, 176.

312 İsbekânî, a.g.e., VI, 38; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 35.

313 İsbekânî, a.g.e., V, 448; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 22.

nin ziyaret ettiği ve öğütlerinden feyiz aldığı bir hanımdı. Onun hayatında da dünyadan uzak olmanın izleri görülmektedir. H. II. asırda Kûfe Mektebi'nin temsilcilerinden olan Süfyan es-Sevrî (ö.161/777), bir gün onu ziyaret ettiğinde, evinde eski bir hasır parçasından başka bir şey göremedi ve kadına şöyle dedi: "Amcaoğullarına durumunu anlatsan da senin halini düzeltmeler, daha iyi olmaz mı?" Kadın; "Ey Süfyan! Sen, benim gözümde değerli birisin. Söyle bakalım, ben, tüm evrenin ve dünyanın sahibi olan Yüce Allah'tan, böyle bir şey istemiyorum da, hiçbir şeye gücü yetmeyen insanlardan mı yardım isteyeyim? Ben, Allah'tan bir an dahi gâfil olmak istemiyorum." dedi. Süfyan, bu söz üzerine ağladı.³¹⁴

Tasavvuf döneminden Ümmü Harun, zühd, ibadet ve namaz ehli olarak bilinir. O, dünyadan tamamen yüz çevirmişti.³¹⁵ Ebu Süleyman ed-Dârânî, onunla arasında geçen bir diyalogu şöyle aktarır: "Bir adam, Allah'a yönelmek isterse, ona ne söylersin?" diye sordum. Ümmü Harun; "Bu adam, taati arttırmalı, ibadeti arttırmalı ve rahatı bırakmalıdır." diye cevap verdi. "Dünyaya meyli artarsa ne olur?" dedim. "Vah, vah! Bu adama yazık, dünyanın ibadeti sevmekten daha sevimli olması, ne yazık!" diye cevap verdi. Ona; "Ölümü istiyor musun? Allah ile karşılaşmak istiyor musun?" dedim. "Hayır! Eğer isyanda isen, onunla karşılaşmayı nasıl istersin?" dedi ve ağlamaya başladı."³¹⁶

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber'in hanımlarından itibaren zühd ve tasavvuf dönemlerinde dünyadan uzak olmak, onun geçici güzelliklerine aldanmamak, kalbi bunlarla meşgul

314 İsbahânî, a.g.e., IV, 454; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., III, 124; Menûfî, a.g.e., I, 166; Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 849.

315 İbn Asakir, a.g.e., s. 552; Kehhale, a.g.e., V, 201.

316 Gazali, Kimya-yı Saadet, I, 788; İbn Asakir, a.g.e., s. 553; Kehhale, a.g.e., V, 201; Münâvî, a.g.e., I, 167.

etmemek, temel olarak benimsenen yaklaşımlardır. Bu dönemlerde dünyaya meyiletmenin ve onunla meşgul olmanın, Allah'tan uzaklaşmak anlamına geleceğinin ifade edilmiş olması bizim için önemlidir.

b- Az Yemek

Nefisle mücâhedenin temellerinden biri, az yemektir. Kalbin katılaşmasını, perdelerin kalınlaşmasını önlemek ve müşâhedenin gerçekleşmesini sağlamak için mücâhede ehli, açlığı tok olmaya tercih etmişlerdir. Çünkü, onlara göre hikmet kaynakları açlıkla keşfedilir.³¹⁷ Zünnûn da bu konuda şöyle der: "Yemekle dolan midede hikmet durmaz."³¹⁸ Açlıkla nefsi ile mücâhede edenler üç gün, haftada bir, ayda bir veya kırk günde bir yemek yemeyi âdet haline getirmişlerdir. Gerçek açlığı ise, kırk günde bir yemek olarak tarif etmektedirler. Açlığın semeresi ise, müşâhededir.³¹⁹

Kur'ân'da şöyle buyrulur: "Biz sizi biraz korku, biraz açlık ile imtihan ederiz..."³²⁰ O hâlde açlık, Allah'ın insanı imtihanlarından biridir. Hz. Peygamber de günlerce riyazet yapıp aç durarak sûfîlere örnek olmuştur. Hz. Aîşe'den gelen şu açıklama onun ev halkının da aynı durumda olduğunu gösterir: "Biz üzerimizden aylar geçirdi, ateş yakmazdık. Yiyeceğimiz iki siyah hurma ve su idi. Ancak bazen çevredeki ensar evlerinden deve sütü gönderilir, Resulullah da o sütü içer ve bize de içirirdi."³²¹ Hz. Aîşe (r.a.), şöyle naklediyor: "Allah Resulü'nün vefatından sonra karnımı doğru dürüst doyurmadım. Ağlamak

317 Kuşeyrî, a.g.e., s. 279; Hucvîrî, a.g.e., s. 418; Gazalî, İhya, II, 225.

318 Kuşeyrî, a.g.e., s.114.

319 Hucvîrî, a.g.e., s. 468.

320 Bakara, 2/155.

321 S. Ateş, a.g.e., s. 212.

isteyince hemen açılıyordum. Zaten Peygamber'in ev halkı da, ondan sonra ölünceye kadar karınlarını doyurmamışlardı.”³²²

Ancak bu rivâyetler, Hz. Peygamber'in evinde yiyecek olduğu halde yemediği şeklinde anlaşılmalı, kıtlık yılları nedeniyle bu halin hâkim olduğu düşünölmelidir.³²³ Yine bir rivâyete göre, Hz. Fâtıma, Resulullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir ekmek parçası getirmiş, Resulullah, “Bu nedir?” diye sorduğunda Hz. Fâtıma, “O, pişirdiğim ekmeğin parçasıdır, bu parçayı sana getirmeden ekmeyi yemeye gönlüm razı olmadı.” demiş, Hz. Peygamber, “Üç günden beri babanın ağzına giren ilk yiyecek budur.” buyurmuştu. Bu nedenle açlık, hikmete giden bir yol olarak kabul edilmiş; sûfilerin vasıflarından bir vasıf, mücâhedenin erkânından bir rükün olmuştur.³²⁴

Zühd döneminden Reyhâne, gündüzleri yemek yememiş, geceleri de uyumamış olarak tanıtılır. Ona, “Nefsine eziyet ediyorsun!” diyenlere, “Hiç de öyle değil! Gecenin uykusunu gündüze devrettim, gündüzün yemeğini de geceye, işte o kadar.” demiştir.³²⁵

Tasavvuf döneminden el-Mâverdiyye'nin, elli yıl süreli oruç tuttuğu bilinir. Ekmek, hurma ve kuru üzüm yemeyen bu hanım, baklayı öğütüp ekmek kırıntlarına katardı.³²⁶ Ümmü Harun, rivâyetlere göre sadece ekmek yer ve gündüzleri oruç tutardı.³²⁷ Zehra el-Vâlihe'nin Allah sevgisinden dolayı erimiş, çok zayıflamış olduğu rivayet edilir.³²⁸

---

322 İshânî, a.g.e., II, 126.

323 S. Ateş, a.g.e., s. 214.

324 Kuşeyrî, a.g.e., s. 279-280.

325 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 846.

326 İshânî, a.g.e., VI, 44; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 40; Kehmâle, a.g.e., V, 13.

327 Kehmâle, a.g.e., V, 201.

328 Kehmâle, a.g.e., II, 41.

Zühd hayatının gereklerinden sayılan az yeme adâbının, çevre şartları ile de ilgili olduğu görülmektedir. Şartlar gereği az yemenin, ilk dönemlerde mecburen tercih edildiği söylenebilir. Ancak, kalbin katılaşmaması, zikir ve ibadetin hakkıyla yerine getirilebilmesi için, daha sonraki dönemlerde varolan terk edilmiştir. Bu anlayışa Hz. Peygamber'in hanımları, kızları ve sahâbe hanımları arasında rastlanmamaktadır. Ancak çok oruç tutma, az yemenin bir uzantısı olarak ele alınırsa, orucun en yaygın ibadetlerden olduğu rahatlıkla söylenebilir.

c- Az Uyumak

Uyku birkaç çeşit olarak tarif edilir. Gaflet uykusu, keyif uykusu gibi. Ancak bunların hepsi sûfilerce güzel kabul edilmez. Çünkü uyku, ölümün kardeşidir ve ilmin zıddı olarak kabul edilir. Çünkü ilim, uyanık halde iken elde edilir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “Geceleri pek az uyurlardı. Seherlerde istiğfar ederlerdi.”³²⁹, “Geceleyin kalk namaz kıl, yalnız gecenin birazında uyu. Gecenin yarısında kalk, yahut bundan biraz eksilt. Veya bunu artır ve ağır ağır Kur’ân oku.”³³⁰ Bu âyetlerde gündüzün değil de özellikle gecenin zikredilmesi uyku ile olan ilişkisi sebebiyledir. Mücâhede ehli olan kişi, uykuyu terk ettiği zaman üzerindeki maddî unsurların (toprak, su, ateş ve hava) hakimiyeti sona erer. Böylece bu kimse, melekut âlemini temaşa eder ve Rabbine iştîyak duyar. Şibli şöyle der: “Bin senede bir kere uyuklama rezalettir. Hakk, halka nazar kıldı ve şöyle dedi: “Uyuyan bir kimse gâfildir, gâfil olan ile Hakk arasında bir perde vardır.” Bu nedenle sûfiler ihtiyaç olmadıkça uyumamayı tercih ederler, çünkü bu kalbin ölmesine neden olmaktadır.³³¹

329 Zariyat, 51/17,18.

330 Müzzemmil, 73/2-4.

331 Kuşeyrî, a.g.e., s. 575-576; Hucvîrî, a.g.e., s. 499.

Hanımlara baktığımızda, Hz. Peygamber'in eşleri ve kızları arasında bizzat az uykuyu tercih etme şeklinde bir yaklaşımın olmadığı kaynaklardaki bilgilerden anlaşılmaktadır.

Sahâbe hanımları arasında Havle bt. Tufeyd hakkındaki bilgilerimiz, gece ibadetini tercih ettiğini ve az uyduğunu, bu nedenle Hz. Peygamber tarafından uyarıldığını göstermektedir. Bunu şöyle nakledebiliriz:

Hz. Aişe'den (r.a.) şöyle nakledilir: "Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) yanımda iken Havle geldi. Resulullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem); "Bu kadın, gece uyumadığı söylenen Havle'dir." dedim. Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem); "Gece uyumuyor mu? Amellerden gücünüz yettiği kadarını yapın. Allah'a yemin olsun ki, siz bıksanız bile, Allah (c.c) bıkip usanmaz." buyurdu. Hz. Aişe'den (r.a.) nakledilen başka bir rivâyete göre; "Havle yanımda idi. Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem); 'Kim bu kadın?' diye sordu. Ben; 'Ey Allah'ın Resülü, Medine'nin en âbidi olup gece uyumayan bu kadını tanımıyor musun?' dedim. Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem); 'Vazgeçsin, vazgeçsin! Amellerden gücünüz yettiği kadarını yapın. Allah (c.c) siz vazgeçinceye kadar vazgeçmez. Amelin en sevimsisi az da olsa devamlı olanıdır.' buyurdu."³³²

Yine zühd dönemi hanımlarından Muaze'ye hizmet eden kadınlardan birinin anlattığına göre, Muâze, geceyi sürekli namaz kılarak ihyâ ediyor, uykusu geldiğinde evin içinde do-laşmaya başlıyor ve şöyle diyordu: "Ey nefis! Önünde gerçek bir uyku var. Gittiğin zaman göreceksin, kabirde ya azapla ya da sevinçle uzun bir uykuya yatacaksın." Gün doğana kadar böyle deyip kendini uykudan alıkoyuyordu.³³³ Yine Muâze'-

332 İsbekânî, a.g.e., II, 370.

333 Şa'rânî, a.g.e., I, 246.

nin uyuyan insanlara şaşırıldığı ve şöyle dediği bilinmektedir:
“Uyuyabilen göze hayret ediyorum.”³³⁴

Zühd Dönemi hanımlarından Hz. Rabia'nın hayatına baktığımızda ibadet hayatına dair şu bilgilerle karşılaşırız: Hz. Rabia bütün geceyi ibadet ile geçirir, gün doğduğu zaman namaz kıldığı yerde kendinden bir müddet geçer ve bu istirahati fecrin doğuşuna kadar devam eder, sonra yerinden korku içinde fırlar ve şöyle derdi: “Ey can! Ne vakte kadar uyuyacaksın? Ve ne zaman uyanacaksın? Neredeyse öyle bir uykuya dalacaksın ki, ancak kalkma günü (Kıyâmet Günü) yerinden kalkacaksın.” Rivâyetlere göre ölünceye kadar onun âdeti bu idi.³³⁵ Kerdüveyh bt. Amr el-Basriyye'nin Şâvâne Hatun'a hizmet ettiği bilinir. Kendisi şöyle anlatır: “Şâvâne'nin hizmetinde bulunuyordum. Bir gece uyuyakalmışım. Ayağıyla beni dürterek dedi ki: “Kalk! Uyku yeri burası değildir, kabirdir.”³³⁶ Ufeyre el-Âbide, niçin geceleri uyumadığını soranlara ise şöyle derdi: “Uyumak istiyorum ama gücüm yetmiyor. Gece gündüz gözetleyicileri olan biri, nasıl uyuyabilir ki?”³³⁷

Tasavvuf döneminden Fâtıma bt. Abdirrahman el-Horasanî, zühd, ibadet ve namaz ehli olarak tanıtılır. Altmış yılı, gece uyumadan geçirdiği rivâyet edilir.³³⁸ Mümine bt. Behlûl'un hayatına bakıldığında Ahmed el- Hıvârî (ö. h.235) ile karşılaştığı anlaşılmaktadır. Ahmed el- Hıvârî, onun şöyle dediğini nakleder: “O hiçbir zaman dünyaya tâbi olmadı. Şöyle derdi: “Gâfil olan uyur ve kalkmaz, bir saat bile olsa Allah'ın zikri ile meşgul olmaz.”³³⁹

334 İsbekânî, a.g.e., V, 439; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 19; Menûfî, a.g.e., I, 310.

335 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 82.

336 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 847.

337 Münâvî, a.g.e., I, 265.

338 Kehhâle, a.g.e., IV, 71.

339 İbn Asakir, a.g.e., 394.

Görüldüğü üzere, ilk dönemlerden itibaren uyku, gaflet olarak nitelendirilmekte ve gece, ibadet ile geçirilmektedir. Genelde sûfiler arasında benimsenen bu yaklaşım, kadınlar arasında da yaygındır. Ancak kadınlar arasında uykuyu terk etme sebebi olarak, Allah korkusunun ön planda olduğu görülmektedir. Onlara göre hayat, uyku ile geçirilemeyecek kadar değerlidir ve hesap günü düşünülerek gece, ibadet ile geçirilmelidir. Az uyumanın veya ihtiyaç ölçüsünce uyumanın benimsenmesi, insana tatlı ve rahat gelen dünyevî bir nimetin Allah yolunda O'na ulaşma amacıyla terk edilmesi şeklinde de değerlendirilebilir. Vurgulanan diğer bir nokta da kabirin, zaten insana verilen hayat süresinin dolduğu ve uykudan başka bir şeyin asla yapılamayacağı bir yer olmasıdır. Bu nedenle kadınlara göre dünya, uyku ile geçirilemeyecek ve henüz vakit var iken ibadet edilecek bir yerdir.

d- Az Konuşmak

Allah'ı Teâlâ'nın zikri hariç, sürekli susmak, kalbin kelâmını ve sesini işitmek için gereklidir. Sûfinin kendisini ilgilendirmedikçe ve gerekmedikçe konuşmaması samt'tır. Hz. Peygamber de hayır konuşmayacak ve başkasını rahatsız edecek bir konuşma yapmak yerine susmanın daha hayırlı olduğunu bildirmiştir.³⁴⁰

Sükût, selamet olarak görülür. Susulacak yeri tayinde şeriate, dinî emir ve yasaklara uymak gerekir. Yerinde susmak, Allah adamlarının sıfatıdır. Bu nedenle yerinde ve zamanında susmak, önemli bir meziyettir. Ebu Ali Dakkak nerede susulup nerede konuşulacağı konusunda şöyle der: "Hak çiğnenirken susan, dilsiz şeytandır."³⁴¹ Sükût, Allah'ın manevi huzurunda

340 et-Tûsî, a.g.e., s. 114; Kuşeyrî, a.g.e., s. 257; Hucvîrî, a.g.e., s. 462; Gazalî, İhya, III, 105.

341 Kuşeyrî, a.g.e., s. 258; Hucvîrî, a.g.e., s. 504.

olma ile ilgili bir edeptir. Allah Teâlâ, “Kur’ân okunduğu zaman onu dinleyiniz ve susunuz ki rahmete nâil olasınız” (Araf, 7/204) buyurmuştur. Başka bir âyette, “Rahman olan Allah’ın huzurunda sesler alçalır, fısıltıdan başka bir şey işitmezsin.” (Taha, 20/108) buyurur. Susmak insanı birçok tehlikeden korur. Susmanın bir çok çeşidi vardır:

1- Büyüklerin huzurunda susmak: Bu, huzurda olmanın edebidir.

2- Dili yalandan, gıybetten ve çirkin sözlerden korumak için susmak.

Bu nedenle yalandan ve gıybetten korunmak için susan bir kul ile, kuvvetli bir şekilde ilâhî heybetin tesiri altında bulunduğu için susan bir kul arasında fark vardır. Bu ilki başlangıç, diğeri sonuçta elde edilen bir susmadır. Yine susmanın iki çeşidi üzerinde durulur: Zâhirde dil ile susmak, bâtında kalp ile susmak. Kalp ile susmada, Allah’a güvenen ve işini ona havale eden kişinin kalbinde, rızkının garantili olduğuna inanarak sükût etmesi vardır. Ârifin kalbi sükût ederken, Allah’ın hükmettiğine karşı tam uyum halinde bulunur. Sûfîler, nefsin kendini övmekten, çevrede sivrilmekten hoşlandığını bildikleri için susmayı konuşmaya tercih etmişlerdir. Çünkü söz felakettir.³⁴² Az konuşmak, sûfîlerin ahlâkî düzeltme metotlarından biridir. Zünnûn şöyle der: “Kalbini en iyi biçimde koruyan kişi, diline en çok hâkim olan kişidir.” Yine Fudayl b. İyaz şöyle der: “Sözünü amelinden sayan bir kişi, kendisini ilgilendiren hususlar dışında pek az konuşur.”³⁴³

Buna göre incelememizde Hz. Peygamber’in eşleri ve kızları arasında az konuşan ve susmayı tercih eden bir hanım ol-

342 Kuşeyrî, a.g.e., s. 258-259; S. Ateş, a.g.e., s. 222-225.

343 Kuşeyrî, a.g.e., s. 263.

madığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Sahâbe hanımları arasında da az konuşmayı benimseyen bir hanım bulunmamaktadır.

Az konuşmayı veya uzun süre susmayı kendisine yol edinen hanımlar arasında Zühd döneminden Ufeyre'ye rastlanmıştır. Ufeyre el-Âbide, bize dua et diyenlere, "Susun, ve dilsiz olun. Çünkü, ben ilk susanlardım. Susun ve dilsiz olun." demiştir.³⁴⁴

Bu rivâyetten hareketle, çok önem verilen susma veya az konuşma yaklaşımın ilk dönemlerde çok yaygın olmadığı anlaşılabilir. Ufeyre de kendisini ilk susanlardan olarak nitelendirmiştir. Ancak rivâyet, susma amacı hakkında net bir bilgi vermemekte, sadece susmanın kadınlar arasında da benimsemiş olabileceğini düşündürmektedir.

e- Kanaat Etmek

Kanaat, yaşamak için zarûrî olan ihtiyaçların dışında kalan bütün nefsî arzu ve hayvânî isteklerden, ölü bir kimsenin uzak kaldığı gibi uzak durmak, yeme içme ve oturulan ev konusunda israfa gitmemek, özellikle yemeği asgari sınıra indirmek demektir. Kanaat, elde olanla yetinmek, Allah'ın verdiğiine sabredip razı olmaktır. Kanaatin yanında sabır ve rıza da bulunur. Hz. Peygamber bu konuda, "Kanaat, bitmez mal, tükenmez hazinedir. İslâm'a girip kendini yaşatacak kadar bir rızık ile yetinen kimseye ne mutlu." demiştir. Rızkın fazlasının ahirette hesap konusu olacağını düşünen Resulullah, kendi ailesinin rızkının en az olması için de dua etmiştir.³⁴⁵

Elinde avucunda bir malı olmayan ve elinde olmayan malın sevgisi de kalplerinde bulunmayan zâhidler, dünya ile olan

344 İsbahânî, a.g.e., V, 461; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 28; M. Zihni Efendi, a.g.e., II, 67.

345 Kuşeyrî, a.g.e., s. 299; S. Ateş, a.g.e., s. 267.

ilgilerini en aza indirmek için, her şeyin azı ile yetinme durumuna giderler. Bu nedenle fakirliği tercih eden zâhidler, hiçbir şeye sahip olmadıkları gibi, hiç kimseden de bir şey istemeyen, verilse de kabul etmeyen kişilerdir.³⁴⁶ Ebu Süleyman ed-Dârânî şöyle der: “Zühde göre verâ ne ise, rızaya göre kanaat odur. Verâ zühdün ilk merhalesi olduğu gibi, kanaat de rızanın ilk merhalesidir.” Yine sûfiler arasında yaygın olan bir görüş şöyledir: “Allah Teâlâ beş şeyi beş yere koymuştur: İzzeti taate, zilleti günaha, heybeti gece namazına, hikmeti boş karna, zenginliği de kanaate yerleştirmiştir.” Beyazıd’a bu mertebeye nasıl ulaştığı sorulduğunda şöyle cevap verir: “Bütün dünyevî vasıtaları ve sebepleri topladım, bunları kanaat ipi ile bağladım, sıdk mancınığına koydum, ümitsizlik denizine attım ve istirahat ettim.”³⁴⁷

Kadınların hayatına baktığımızda bunun çok yaygın bir şekilde örnekleri görülür:

İlk olarak, Hz. Peygamber’in ev halkında kanaatin izlerine rastlanır. Hz. Fâtîma hayat şartlarının zorluklarına dayanmış, un eleme, yemek yapma, odun taşıma gibi ev işlerini bizzat kendisi yerine getirmiş, açlığa dayanmıştır. Hz. Ali’den gelen başka bir rivâyette ise, evlendiklerinde çok az eşyalarının olduğu da anlaşılmaktadır.³⁴⁸

Zühd Dönemi hanımlarına baktığımızda şunları söyleyebiliriz:

Hz. Rabia son derece zâhid idi. Dünyada tam bir uhrevî hayat yaşıyordu. Yalnız Allah’a ait olanı düşünüyor, başka her düşünceden sakınıyordu. Ona göre ne kadar zengin olursa

³⁴⁶ et-Tûsî, a.g.e., s. 45, 48.

³⁴⁷ Kuşeyrî, a.g.e., s. 299-300.

³⁴⁸ İbn Sa’d, a.g.e., VIII, 22; İbn Hacer, a.g.e., IV, 366.

da her şey fânîdir, bu nedenle o kişi aslında zengin sayılmaz. Süfyan-ı Sevri ona “Allah’a yakın olmak isteyen kulun yapacağı en iyi şeyin ne olduğunu sorar.” Hz. Rabia ise, “Kulun Allah’tan başka dünya ve ahirete ait her şeyden feragat etmesidir.” şeklinde cevap verir.³⁴⁹ Kerdüveyh bt. Amr el-Basriyye’nin Şâvâne Hatun’a hizmet sırasında, ondan ne öğrendiğini soranlara, şöyle cevap verdi: “Ona hizmet ettiğimden beri, dünya sevgim yok oldu, rızıkımı dert etmedim, dünya malı sahibi olan hiç kimseye tamahla bakmadım ve hiçbir Müslüman’ı hor görmedim.”³⁵⁰ Meryem el-Basriyye rızık konusunda şöyle der: “Şu âyeti işittiğimden beri ne rızık kesilecek diye endişe ettim, ne de rızık talebinde aşırı yoruldum: ‘Rızıkınız ve size vâdolanlar göktedir.’ (Zâriyat, 51/22).”³⁵¹

Tasavvuf döneminden Meymûne (İbrahim b. Ahmed el-Havvas’ın kız kardeşi) zâhîde ve âbidelerden biridir. İbadet ve sâlih amel hususunda kardeşi İbrahim el-Havvas’ın yolunu izlediği bilinir. Bu yol; verâ, tevekkül, zühd ve aza kanaat idi.³⁵² Ebu’l-Hasan el-Mekki’nin kız kardeşi’nin bir yıl içinde, ancak zarûf ihtiyaçları için 30 dirhem para ayırdığı, bunun bir kısmını da babasının ihtiyaçları için harcadığı nakledilir.³⁵³

Rivâyetlerden anlaşılacağı üzere, dünya malına tamah etmemek, rızık konusunda endişeye kapılmamak ve eldekine razı olarak hayatı geçirmek bu yaklaşımın belirgin unsurları idi ve Hz. Peygamber’in ev halkından itibaren kadınlar arasında zühd hayatının bir gereği olarak benimsenmişti.

349 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 280-281, S. Ateş, a.g.e., s. 45.

350 İshâhî, a.g.e., VI, 38; İbnü’l-Cevzî, a.g.e., IV, 35.

351 İshâhî, a.g.e., V, 460; İbnü’l-Cevzî, a.g.e., IV, 28; Münâvî, a.g.e., I, 310; Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s.89.

352 el-Bağdadî, a.g.e., XIV, 439.

353 Kehhâle, a.g.e., I, s. 261.

f- Tevâzû

Allah'a karşı havf nedeniyle başını yerden kaldırmadan gizen hanımlar bulunmaktadır. İmam Şa'rânî zühd döneminden Muaze'yi anlatırken, kırk yıl başını yere eğerek gezdiğini, bir kere dahi göğşe başını kaldırıp bakmadığını, bunu hüznünden ya da günahkâr olduğunu düşündüğü için utancından yapmış olabileceğini belirtiyor.³⁵⁴

Reyhâne, kırk yıl başını semâya kaldırmamış olarak tanıtılır.³⁵⁵

Kadınlar arasında görülen bu yaklaşım, zühd hayatının unsurlarını incelediğimiz bu eserimizde dikkatimizi çeken konular arasındadır. Yolda yürürken Allah'a (celle celâluhû) karşı ta'zimden dolayı veya günahları düşünerek üzüntü ya da utançtan dolayı başı yerden kaldırmamayı tercih etmek, zühd hayatına temel sağlayan Allah korkusunun bir uzantısı olarak tevâzû anlamında düşünülebilir. Korku veya utançları o derece idi ki, başlarını yukarı kaldırmaktan, bakışlarını yerden kaldırıp etrafa çevirmekten veya yukarı bakmaktan sakınıyorlardı. Şüphesiz sevgi ve korkularının derecesi onları böyle bir davranışa itiyordu. Bugün bu davranış, anlaşılması zor olan konulardan birisi olarak karşımızda durmakta ve gizemini korumaktadır.

5- İbadet Anlayışları

a- Haramdan Sakınmak

Sûfîler arasında, zühdün helâllerde olduğu, şüpheli ve haram olan şeylerin zaten terk edilmek zorunda olduğu anlayışı hâkimdir.³⁵⁶

354 Şa'rânî, a.g.e., I, 246; Menüfî, a.g.e., I, 309; Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 309.

355 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 846.

356 et-Tûsî, a.g.e., s. 45.

Sahâbe arasında Havle bt. Kays'ın haram ile ilgili Hz. Peygamber'den şu rivâyeti, konuya hassasiyetin olduğunu göstermektedir: Havle bir gün yanına gelenlere Hz. Peygamber'den (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle nakleder: "Dünya göze hoş gelen bir yeşilliktir. Kim ondan helâl olanı alırsa, onun için bereket olur..."³⁵⁷

Zühd döneminden Muâze el-Adeviyye'nin şu öğütünde helâl ve haramlardan bahsetmesi önemlidir. O, Ümmü'l-Esved'in süt annesidir. Ona şöyle öğütte bulunur: "Sütünü haram yiyerek bozma! Ben helâl süt emmesin diye seni emzirirken ne kadar emek verdim, ne kadar yorulduğum bir bilsen!" Ümmü'l-Esved bu konuda şöyle der: "Ne zaman şüpheli bir şey yesem, ya farz bir ibadeti ya da zikir virdimi kaçırmışım."³⁵⁸ Amine bt. Musa el-Kâzım'ın temiz ve helâl olan şeyi yemeğe dikkat ettiği rivâyet edilir.³⁵⁹ Mudga (Bişr b. Hâfî'nin kız kardeşi), ibadet ve verâ ehli olarak bilinir. Bişr onun hakkında şöyle der: "Takvâyı ve sâlih kul olmayı Mudga'dan öğrendim. Bilin ki, verâ benim kardeşimdedir. O, başkaları tarafından yapılmış hiçbir şeyi yemedi. Haram ve helâl konusunda çok titizdi."³⁶⁰

Rivâyetlerden anlaşıldığı üzere, helâl-haram çizgisine dikkat etmek gibi İslâm dinini yaşamada esas kabul edilen bir ölçü, kadınlar tarafından benimsenen zühd hayatının da önemli unsurları arasında yer almaktadır. Haramın ibadete engel olduğu düşünülmüş, helâlin bereket getirdiği belirtilmiştir. Başkasının yaptığı hiçbir şeyi yememek ise, bu konudaki hassasiyetin boyutunu anlamamıza yardım eden başka bir unsurdur.

357 İsbekânî, a.g.e., II, 162; İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 476; İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 281; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 392; İbn Hacer, a.g.e., IV, 472.

358 İsbekânî, a.g.e., V, 460; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 27.

359 Nebhânî, a.g.e., I, s. 384.

360 el-Bağdadî, a.g.e., XIV, 436.

b- İbadeti Allah'a Yakınlaşma Olarak Görmeleri

Bu anlayışın ilk izleri zühd döneminden Muaze'nin hayatında görülür. Kocasını Sıla b. Üşeym ve oğlu Sahbâ, aynı savaşta şehit oldukları gün o şöyle demişti: "Ben, dünyada bir bahar esintisi ya da yaşamın tadına varmak için değil, ibadetle Allah'a yakın olmak için kalmak istiyorum. Belki Rabbim, kocam ve oğlumla beni cennette buluşturur."³⁶¹ Rabia bt. İsmail "Kul, Allah'a ibadet ederse, Cebbar olan Allah da ona, yaptığı hataları bilmeyi nasib eder ve o kul yanlış hareketlerini düzeltmeye başlar. Halkı bırakır, kendi ayıpları ile meşgul olur."³⁶²

Onlar ibadeti, Allah'a ulaşma yolunda bir vesile olarak saymışlardır. Hanımların ibadet anlayışları genel olarak şöyledir:

1-Hanımlar sadece farz ibadet ile yetinmemiş, elden geldiği kadar nâfile ibadetler yaparak, vakitlerini ibadetle geçirmişlerdir.

2- İbadeti şekilde bırakmamışlar, namazın hakikatine ermişlerdir. Çünkü sûfilere göre fenâillaha açılan yol, ibadetin hakikatine ermekten ve Hakk ile beraber olmaktan geçmektedir. Hz. Peygamber (sallâllâhu aleyhi ve sellem) bu konuda "Allah'ı görüyormuşsun gibi O'na ibadet et, zira sen O'nu görmüyorsan da O seni görüyor." buyurmuştur.

3- Hanımlar şeriatin emirlerini cennet arzusu ve cehennem korkusu için değil, Allah'ın rızasına ermek için yapmışlardır.

4- Bir taraftan ibadet ve taatlerini yerine getirirken bu dünyayı da tamamen ihmal etmeyen hanımlar, Hz. Peygamber'in "Bize ruhbanlık yazılmadı." sözü gereği ruhbanlığa da gitmişlerdir. Çünkü namaz kılmak, oruç tutmak nasıl bir vecibe ise, dünyevî görevleri yerine getirmek de öyle bir vecibedir.

³⁶¹ İsbekânî, a.g.e., V, 442; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 21.

³⁶² Şârânî, a.g.e., I, 250.

Böyle iken bazı hanımlar, tamamen uzlete çekilmiş, Hz. Rabia gibi bekâr yaşamayı tercih etmişlerdir.³⁶³

Buna göre ibadet ile Allah'a giden yolda Yüce Yaratıcı ile önemli bir bağ kurulmakta ve Allah'a yakınlaşma hedefinde mesafe alınmaktadır. Hatta bu bağ sayesinde, Allah (celle celâluhü) da kuluna yapıp ettiklerinde hatalarını bilmeyi nasip etmekte ve kuluna doğru yolu bulmada yardım etmektedir. Bu nedenle ibadet, kadınlar için Allah'a kul olmada ve O'na şükretmede önemli bir vasıta ve aşağıda inceleyeceğimiz gibi ibadetleri aşırı bir düşkünlükle yerine getirmişlerdir.

c- Çok Namaz Kılmak

Namaz; zikir, boyun eğmek, dua etmek anlamlarına gelir. Kur'ân'da şöyle buyrulur: "Namazı kılınız, zekatı veriniz."³⁶⁴ Namaz, sûfiler arasında en çok tercih edilen ibadetler arasındadır. Çünkü, Hakk'ın yolunun onda bulunduğu, makamların orada keşfolunduğu bilinir. Namazın tüm rükünlerinin bir anlamı vardır. Buna göre abdest; tevbe yerindedir. Kibleye yönelmek bir mürşide tâbi olmak, kıyam nefisle mücâdele etmek; kıraat daimi zikir anlamına gelir. Rükû; tevâzû, secde, nefsi tanıma ve ma'rifet sahibi olma anlamındadır. Teşehhüd; üns, selam, dünyadan ayrılma ve makamlara çıkmak demektir. Bu nedenle namaz müminin vazgeçemeyeceği bir ibadet şeklidir.³⁶⁵

Namazı, hallerin de yaşanacağı bir yer olarak tarif edenler de vardır. Buna göre gaybet halinde olan, namazda huzura kavuşabilir, huzur halinde olan gaybet haline geçebilir. Mücâhede ehli bu amaçla çok namaz kılmakta ve bunu başkalarına da

---

363 S. Ateş, a.g.e., s. 489.

364 Bakara, 2/43.

365 Hucvîrî, a.g.e., s. 437.

tavsiye etmektedir. Bedeni alıştırmak için müride günde 400 rekat namaz kılmasının emredildiği rivâyet edilir. İlâhi dergâha kabul ve şükür için çok namaz kılmayı gerekli görenler de vardır. Çünkü namaz, ilâhî huzura varış yeridir. Hz. Peygamber de namazı, göz aydınlığı yani huzur yeri olarak nitelemektedir.³⁶⁶

Cüneyd'e yaşlılığı nedeniyle artık nâfile namazları bırakması gerektiğini söyleyenlere o şöyle cevap verir: "Ben, ne buldumsa bunlar sayesinde buldum. Allah, ihtiyacımı gördükten sonra, bunları terk etmem imkansızdır." Yine nakillere göre Hallac'ın günde 400 rekâtı nefesine farz kıldığı rivâyet edilir. Zünnûn'un arkasında namaz kılanlar, bir gün namaza başlamak için "Allahu Ekber" dedikten sonra, namaza durmanın haşyetinden düşüp bayıldığını anlatırlar.³⁶⁷

Kadınların hayatına baktığımızda ilk olarak Hz. Hatice'de namazın ilk izleri görülür. Hz. Hatice bir eş olarak farz ibadetlerin ilk uygulayıcısıdır.

Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile birlikte namaz ibadetini ilk olarak yerine getiren Hz. Hatice, bu olayı şöyle anlatır: "Cebrail, namaz farz kılınacağı zaman geldi. Nebi'yi boş ve ıssız bir vadiye götürdü. Yerden su çıkardı, onunla abdest aldı. Muhammed onu seyrediyordu. Ağzını çalkaladı, yüzünü yıkadı, başını meshetti. Kulaklarını, topukları ile birlikte ayaklarını yıkadı. Sonra iki rekat namaz kıldı, dört kez secde etti. Sonra Nebi'ye döndü ve Allah'tan geleni iletmış oldu. Ben de Cebrail'in yaptığı gibi abdest aldım. Onunla birlikte iki rekat namaz kıldım. Bu namaz herkesten gizli idi."³⁶⁸

Hz. Hatice'nin hiç kimsenin inanmadığı bir sırada Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) tam destek verdiğini ve ibade-

366 Hucvîrî, a.g.e., s. 438.

367 Hucvîrî, a.g.e., s. 440.

368 İbn İshak, a.g.e., s. 117.

tine açıkça katılma cesaretini gösterdiğini nakleden başka bir rivâyet şöyledir: “İsmail b. İyas alışveriş için Mekke’ye Abbas b. Abdülmuttalib’in yanına geldiğinde, birden Kâbe yakınında ibadet eden bir kadın, bir adam ve bir çocuk gördü. Şaşırarak, “Ey Abbas, bu benim bilmediğim bir din midir? Bunlar ne yapıyor? Bunlar kimdir?” dedi. Abbas, “Bu Muhammed’in dinidir. Bu kadın ona iman eden eşi Hatice’dir. Bu çocuk da amcasının oğlu Ali’dir.” buyurdu.³⁶⁹

Yine Hz. Peygamber’in ev halkı arasında ibadete çok düşkün olmakla tanınan hanımlar bulunmaktadır. Hz. Aişe ve Meymune, ibadete çok düşkün olmakla,³⁷⁰ Hafsa, çok namaz kılmakla ve çok kıyamda kalmakla tanınmaktadır.³⁷¹

Ayrıca farz namazların dışında nafîle namazlarında ilk izleri Ümmü Habibe’nin hayatında görülmektedir. O şöyle der: “Muhakkak Allah Teâlâ size gündüz ve gecede kılınacak 17 rekat namazı farz kıldı. Ben de o kadarını sünnet edindim. Bunların ilki sabah namazından önce 2 rekatlık sünnettir. Bu ikisi müekked sünnettir. 4’ü öğle namazından öncedir ve müstehabdır. 2 rekatı öğlenin farzından sonradır ve sünnettir. 4’ü ikinci namazından öncedir. Bunlar Allah Resulü’nün duasına dahil olma ümidi ile kılınır. 2’si akşam namazından sonra kılınır ki müekked sünnettirler. 3 rekat da vitir namazının rekatlarıdır ki bunlar da müekkeddir.”³⁷² demiştir. Buradan hareketle ilk olarak Hz. Peygamber’in ev halkından olan hanımlar arasında, sadece farz namazlarla yetinilmediği sonucuna ulaşılmaktadır.

Sahâbe arasında da Zeyneb bt. Sakife çok namaz kılmakla tanınır.³⁷³ Ümmü Hani bt. Ebi Tâlib, Hz. Peygamber’in (sallal-

369 İbn İshak, a.g.e., s. 120.

370 Vâkidî, a.g.e., II, 430; İsbahânî, a.g.e., II, 126.

371 İbn Sa’d, a.g.e., VIII, 86; İbn Hacer, a.g.e., IV, 294.

372 el-Mekkî, a.g.e., III, 469.

373 İsbahânî, a.g.e., II, 167.

lâhu aleyhi ve sellem) namazları hakkında da şöyle der: “O, ikinci namazını uzatarak ve tadil-i erkâna tam olarak dikkat ederek, sekiz rekat kıları. Kuşluk namazını da sekiz rekat kıları.”³⁷⁴

Zühd dönemi hanımlarından Muaze'ye göre yaşamak, dünyanın lezzetlerine dalmak değil, sonsuz hayata kavuşabilme arzusuyla geçirilen sıkıntılı günler demektir. O, özlemle yanan ruhunu, ancak namazla dindirebiliyordu.³⁷⁵ Amine bt. Musa el-Kâzım âbide ve namaz ehli olarak bilinirdi.³⁷⁶ Kerîme bt. Sîrîn, ibadete düşkün, dünyaya meyletmeyen bir hanım olarak bilinir. On beş sene boyunca, namaz kıldığı yerden sadece ihtiyaçlarını gidermek için ayrıldığı, geri kalan zamanını orada geçirdiği anlatılır.³⁷⁷

Yine tasavvuf döneminde bazı hanımların namaz ehli olarak tanıtıldığı dikkati çekmektedir. Bunlar; Fâtıma bt. Muhammed el-Fahrî, Şuca' Ümmü Mütevekkil Alallah, Asiye bt. Müzahim, Ümmü Hani, Ümmü Enüşirvan, ve Ümmü Harun'dur.

Namaz ehli olmada ölçünün ne olduğunu tam olarak tespit etmek mümkün olmasa da bu hanımların diğer insanlardan daha çok namaza vakit ayırdıklarını söylemek doğru olacaktır. Nafileleri artırmak ya da gün boyu devamlı namaz kılmak şeklinde tarif edeceğimiz 'çok namaz' yaklaşımı bizi, içerdiği manevi kazanımların ne olduğunu düşünmeye sevk etmektedir. Nefsi kırma amacıyla 400 rekat gibi ölçüler bildirilmesi, bu konudaki gayretin boyutunu göstermektedir. Kadınlar arasında da namazın dünyadan uzaklaşmada bir vasita olarak kullanılması ve Allah'a kavuşmada duyulan özlemin namaz ile dindirilmeye çalışılması, çok namaz kılmaya yönelme sebep-

374 el-Mekki, a.g.e., III, 469.

375 İsbekânî, a.g.e., V, 438; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 19.

376 Nebhânî, a.g.e., I, 384.

377 İsbekânî, a.g.e., V, 448; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 22.

leri arasında tespit edebildiklerimizdir. Kadınlar açısından çok namaz ile elde edilen makamlar ya da yaşanan haller ile ilgili bir bilgiler ise kitabımızın sınırlarını aşmaktadır.

d- Gece Namazı ve İbadetine Devam Etmek

Sûfilerin bazı ibadetleri açıktan yapmayı tercih etmelerine rağmen, nâfile ibadetleri gizlice ve genellikle riyadan kaçınmak için geceleri yapmayı tercih ettikleri bilinir.³⁷⁸

Hz. Peygamber'in ev halkının hayatına baktığımızda özel olarak tercih edilen bir namaz vakti bulunmamaktadır. Remle validemizden gelen nâfile namazlar ile ilgili rivâyetten hareketle, farz namazlardan önce veya sonra bazı namazların kılındığı anlaşılmaktadır. Ancak, sürekli olarak belli bir vaktin tercih edilip edilmediği anlaşılamamaktadır. Sahâbe arasında da özellikle bir vakitten söz edemesek de vaktinde kılınan namaza önem verildiği Ümmü Ferve'den gelen rivâyetten anlaşılmaktadır: Ümmü Ferve Resulullah'dan (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle nakleder: "Amellerin en faziletlisi hangisidir?" diye sorulunca o şöyle cevap verdi: "Vaktinde kılınan namazdır."³⁷⁹

Hz. Peygamber'in zevcesi Meymune gece namazı hakkında şöyle der: "Bir gece yarısı Resulullah yattığı yerden kalkarak Al-i İmran Suresi'nin son 10 âyetini okudu, sonra abdest alarak namaza durdu. Ben de abdest alarak namaza durdum. İki rekatta bir ara vererek altı rekâtı tamamladı. Sonra tek bir rekât kılıp uzandı, sonra müezzin gelip çağırdı. Kalkıp iki rekât daha kıldıktan sonra evden çıkıp sabah namazını kıldırdı."³⁸⁰ Hz. Peygamber'in hanımları arasında gece namazlarına

378 Hucvîrî, a.g.e., s. 441.

379 İsbahânî, a.g.e., II, 169; İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 303; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 376.

380 S. Ateş, a.g.e., s.17.

devam edenler olduğu gibi sahâbe arasında da gece namazına devam edenlerin çok olduğu düşünülmektedir.³⁸¹ Ancak Hz. Peygamber'in hanımları arasında bizzat kendilerinin gece namazına devam ettiği bilgisi kaynaklarda bulunmamaktadır. Daha çok ibadete düşkün olmakla tanıtılan hanımların varolduğu bilgisi, bizi daha çok namaz kıldıkları şeklinde düşündürse de ulaştığımız sonuç, bunun gece namazı olarak algılanamayacağıdır.

Sahâbe arasında Havle bt. Kays çok ibadet eden ve teheccüd çok olan bir hanım olarak tanıtılmaktadır.³⁸² Geceleri uyumayıp, ibadet ettiği Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) ulaşınca O şöyle buyurur: "Allah sizden güç yetirebileceğinizi ister. Amellerden güç yetirebileceğinizi yapın. Çünkü Allah siz bıkmadıkça bıkmaz."³⁸³ Sahâbeden Hansa bt. Haddam, gece olunca hazin bir sesle ağlar ve şöyle dua ederdi: "Ey itaat edenlerin sevgilisi! Daha ne zamana kadar itaatkâr kullarının yüzlerini toprakta saklayacaksın? Onları dirilt artık, senin hak olan buluşma gününe yüzleri ak olanlar gelsinler!"³⁸⁴ Görüldüğü üzere dua için gece tercih edilmiştir.

Rivâyete göre, Zühd döneminden Muâze'nin her gün ve gece kıldığı namazlar altı yüz rekâtı buluyordu.³⁸⁵ Hz. Rabia'nın tevbe edip ruhî hayatında yeni bir sayfa açtıktan sonra huzursuzluğunu gidermek için en çok başvurduğu yol teheccüd namazı idi. Geceleri namaz kılıyor, dua ediyor, Kur'ân okuyor, ölümlü hatırlayarak ağlıyor ve bunlardan ilham alıyordu.³⁸⁶ Amine bt. Musa el-Kâzım âbide ve namaz ehli olarak bilinir. Geceleri

381 S. Ateş, a.g.e., s.19.

382 Zehebî ,a.g.e., II, 261.

383 İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 75; İbn Hacer, a.g.e., IV, 270.

384 İsbekânî, a.g.e., III, 144.

385 İsbekânî, a.g.e., V, 439; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 19; Menûfî, a.g.e., I, 310.

386 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 81.

Kur'ân okuyarak ibadet ederdi.³⁸⁷ Bürde es-Sarimiye'ye, "Nasıl sabahladın?" diye sorduklarında, şu cevabı verirdi: "Yabancı bir ülkede, dualarımızın kabul olmasını bekleyen garib misafirler gibi sabahladık."³⁸⁸ Başka bir rivâyete göre; "Gece duamıza icabeti bekleyerek ve Rabbimize sığınarak sabahladık." şeklinde cevap vermiştir. Gece olduğunda hüzünlü bir sesle; "Herkes sevdiği ile beraber. Ben seninleyim ey Sevgili!"³⁸⁹

Tasavvuf döneminden Nufeyse bt. Hasan, gündüzleri oruçlu, geceleri kıyamda geçirirdi.³⁹⁰ el-Mâverdiyye'nin, elli yıl sürekli oruç tuttuğu ve gecelerini ibadet ile geçirdiği bilinir.³⁹¹ Ümmü Harun, rivâyetlere göre gece olduğunda kıyama kalkar, sehre kadar böyle devam ederdi.³⁹²

Anlaşıldığı üzere, geceleri namaz kılmak, dua etmek, kıyamda kalmak, Kur'ân okumak ve ölümü hatırlayarak ağlamak, tercih edilen ibadet şekilleriydi. Kadınlar arasında bu tür ibadetler için, özellikle gecenin tercih edilme sebebinin ne olduğu sorulabilir. Ancak, diğer insanlar uykuda iken Allah'a (celle celâluhû) daha yakın olmayı amaçladıkları düşünülebilir. Çünkü uykuyu terk etmekte ve seherlere kadar uyanık kalarak ibadet etmektedirler. İlk dönemlerden itibaren gecenin bir bölümünde uyanıp namaz kılma yaklaşımından sonra, hiç uyumadan bütün geceyi namaz ve ibadet ile geçirme daha çok tercih edilmiştir. Çünkü aynı şey nâfilelerdeki vakitlerin artırılmasından sonra, rekât sayısının da gittikçe artırılmasında gözlenmektedir.

---

387 Nebhâni, a.g.e., I, 384.

388 İsbekânî, a.g.e., V, 463; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 31.

389 Kehhâle, a.g.e., I 126; Menûfî, a.g.e., I, 173.

390 Şârânî, a.g.e., I, 256; Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 310.

391 İsbekânî, a.g.e., VI, 44; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 40; Kehhâle, a.g.e., V, 13.

392 Kehhale, a.g.e., V, 201.

e- Çok Kıyamda Kalmaları

Hz. Peygamber'in hanımları arasında Hz. Aişe'nin ve Hz. Hafsa'nın çok kıyamda kalmakla tanındıkları rivâyetlerden anlaşılmaktadır. Şu rivayette, uzun süre kıyamda kalış sebepleri ile ilgili bazı sonuçlara ulaşmaktayız:

Kâsım bir rivâyetinde şöyle anlatır: "Bir gün Aişe'nin evinde onu kıyamda Tur, 26-28 âyetlerini okurken gördüm: 'Cennettekiler, birbirlerine dönüp sorarlar: 'Doğrusu bundan önce ailelerimizin yanında korku içindeydik; Allah lütfedip bizi kavurucu azaptan korudu. Ona daha önce yalvarıyorduk. Şüphesiz O iyilik yapandır, acıyandır.' Bu âyetleri okuyor, ağlıyor ve dua ediyordu. Ben onu beklemekten yoruldum, çarşıya çıktım. Geri döndüğümde o hâlâ kıyamda idi ve namazını bitirmemişti."³⁹³

Rivâyetten anlaşıldığına göre, Tur sûresinin iki âyeti Hz. Aişe'yi etkilemiş ve kıyamı uzatmıştır. Buradan hareketle tefekkür amaçlı olarak kıyamın uzatılabileceği sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak gerçek amaç, rivâyetin ayrıntılı olmaması nedeniyle tam olarak da anlaşılamamaktadır. Daha sonra başka âyetleri de okuması yani Kur'ân kıraatinin uzatılması nedeniyle kıyamın da uzun sürmüş olabileceği düşünülebilir.

Esmâ bt. Ebi Bekir'in ibadete düşkünlüğü hakkında, Ebu Hişam b. Urve şöyle der: "Esmâ'nın (r.a.) yanına gittiğimde namaz kılıyordu. 'Allah (c.c) bize lütfetti de, bize o vücudun delikciklerine işleyen kavurucu azaptan korudu.'(Tur, 52/27) âyetini okuduğunu duydum. Sonra namaza devam etti. Namazın uzayacağını anladım, dışarı çıktım. Geri döndüğümde hem ağlıyor, hem de ibadetine devam ediyordu."³⁹⁴

³⁹³ İsbekânî, a.g.e., II, 128.

³⁹⁴ İbn Sa'd, a.g.e, VIII, 252; İsbekânî, a.g.e., II, 55.

Sahâbeden Hansa bt. Haddam'ın kör oluncaya kadar ağladığı ve sakat kalıncaya kadar kıyamda kaldığı bildirilir.³⁹⁵ Ümmü Hani'den gelen bir rivâyetle Hz. Peygamber'in namazları uzattığı bilgisi elde edilmektedir: "O, ikinci namazını uzatarak ve tadil-i erkâna tam olarak dikkat ederek sekiz rekat kılardı."³⁹⁶ Ümmü Fadl'ın hayatından ise kıyamın anlamının Hakk'a hizmet olarak algılandığı sonucuna ulaşılmaktadır: O kendi ibadetini şöyle anlatır: "Sükûn buluncaya kadar ibadet etmeye devam ettim. Beni Rabbimin zikrinden alıkoyacak her şeyden yüz çevirdim. Ruhum O'na ibadetten ve O'na hizmet için kıyamda durmaktan bir an için bile vazgeçmedi."³⁹⁷

Zühd döneminden Hz. Rabia'nın gece kıyamına, zâhidliği ileri götürdüğü zamanlarda bedeninin zayıflığı ve gücünün yetmemesinden dolayı sabahlara kadar devam edemediği bildirilir. O, bunun yerine Kur'ân okumayı ve geceyi zikirle geçirmeyi tercih etmiştir.³⁹⁸ Rabia bt. İsmail, gecenin ilk bölümünden sonuna kadar kıyamda kalırdı.³⁹⁹ Ubeyde bt. Ebî Küllab'ın bütün geceyi kıyamda geçirdiği bilinir.⁴⁰⁰

Tasavvuf döneminden Nufeyse bt. Hasan, gündüzleri oruçlu, geceleri kıyamda geçirirdi.⁴⁰¹ Ümmü Harun, gece olduğunda kıyama kalkar, sehre kadar böyle devam ederdi.⁴⁰²

Namaz içerisinde kıyama uzatma sebepleri arasında, bu sırada okunan âyetlerden etkilenme ve tefekkür etme, kıyama

395 Kehhâle, a.g.e, I, 359.

396 el-Mekki, a.g.e., III, 469.

397 Kehhâle, a.g.e., IV, 275.

398 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 93.

399 Ebu Tâlib el-Mekkî, a.g.e., IV, 313; Münâvî, a.g.e., I, 206.

400 İshâhî, a.g.e., V, 461; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 29; M. Zihni Efendi, a.g.e., II, 47; Kehhâle, a.g.e., III, 244; Menûfi, a.g.e., I, 264.

401 Şârânî, a.g.e., I, 256; Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 310.

402 Kehhale, a.g.e., V, 201.

Hakk'a hizmet olarak görme gibi sebeplerle, kıyama ağılamanın da eklenmesiyle birlikte kıyam uzatılmaktadır. Süre olarak verilen bilgilere göre gecenin bir bölümü, özellikle kıyama ayrılmakta veya gece tamamıyla kıyam ile geçirilmektedir. Kanaatimize göre, namazın ilâhi huzura varış yeri ve kıyamın da nefisle mücadele etmek anlamına geldiği düşünüldüğünde, her ne kadar rivâyetler bu bilgiyi vermese de ilâhî huzurda huşû içinde olabilmek için, nefisle mücadele anlamında kıyamın uzatılmış olabileceği düşünülebilir.

f- Mescitte İbadeti Tercih Etmeleri

Kaynaklara baktığımızda Hz. Peygamber'in evinin mescidinin yanında olması nedeniyle hanımlarının nerede namaz kıldığı sorusu akla gelmektedir. Hz. Hatice'nin, Kâbe yakınında ibadet ettiği kaynaklardan anlaşılmaktadır.⁴⁰³ Ancak Hz. Peygamber'in hanımlarının ve kızlarının özellikle mescitte ibadet etmeyi tercih ettikleri bu rivâyete dayanılarak söylenemez.

Sahâbeye baktığımızda Atike bt. Zeyd'in mescitte namaza devam ettiği anlaşılmaktadır. Kaynaklardaki bilgilere göre, Hz. Ömer, onunla evlenme isteğinde bulunmuş, Atike, kendisini dövmemesi ve mescide gidip namaz kılmasına karışmaması şartıyla bunu kabul etmiştir. Ancak Hz. Ömer, daha sonra özellikle yatsı namazlarına devam etmesini istememiş, Atike ise buna karşı çıkarak mescide devam etmiştir.⁴⁰⁴

Yine sahâbeden Halide bt. Esved'in de mescide devam ettiği rivâyetlerden anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber (sallâllâhu aleyhi ve sellem) bir gün mescide gittiğinde orada namaz kılan ve çok ibadet eden bir hanım gördü. "Bu kimdir?" diye sordu-

403 Rivâyetin ayrıntısı için bkz: İbn İshak, a.g.e., s. 120.

404 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 267; İbn Abd'l-Berr, a.g.e., IV, 355.

ğunda, “Bu senin halalarından Halide bt. Esved’dir.” dediler. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), “Ölüden canlı çıkaran Allah’a hamdolsun.” buyurdu.⁴⁰⁵

Havle’den, günahların keffareti ile ilgili olarak gelen bir rivâyete göre, Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) çevresinde bulunanlara; “Size günahların keffaretini haber verdim mi?” diye sorar. “Hayır ya Resulullah.” derler. “Felâket anında abdesti çoğaltın, mescide çok adım atın ve namazdan sonra namazı bekleyin.” buyurur.⁴⁰⁶

Sahâbeden Sevde bt. Asım’ın mescitte namaza devam edenler arasında ismi geçmektedir.⁴⁰⁷ Mescitte cemaatle namazı tercih etmesi nedeniyle uyarılan hanımlar da olmuştur. Ümmü’d-Derda bu konuda ilginç ve önemli bir örnektir: Ümmü’d-Derdâ cemaatle namaza devam eder, hatta erkeklerin safında namaz kılar, bu nedenle kocası Ebu’d-Derda tarafından “Kadınların safına geç!” şeklinde uyarılır.⁴⁰⁸

Ümmü Humeyt el-Ensari Hz. Peygamber’e (sallallâhu aleyhi ve sellem); “Seninle namaz kılmayı seviyorum.” demişti. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) buna cevaben şöyle dedi: “Senin benimle namaz kılmayı sevdiğini biliyorum. Senin odadaki namazın evindeki namazından, evindeki namazın mescitte kıldığın namazdan daha hayırlıdır.” Bu hanım Rab-bine kavuşuncaya kadar evinde namaz kıldı.⁴⁰⁹ Hafsa bt. Siring, insanoğlunun dünyada yalnızlığını anlamıştı. Bu nedenle dünyaya yabancı idi ve en sevdiği evler, Allah’ın evi olan mescitlerdi. Rivâyetlere göre o, her zaman ibadet için mes-

405 İbn Abd’l-Berr, a.g.e., IV, 294; İbn Hacer, a.g.e., IV, 272.

406 İbn’l-Esir, a.g.e., VII, 97.

407 Zehebi, a.g.e., II, 303.

408 İbn Asakir, a.g.e., 423.

409 Kehhâle, a.g.e., I, 296.

cide gider; öğle, ikindi, akşam, yatsı ve sabah namazlarını kılar; gün yükselmeye başlayınca, mescitten çıkar, abdest alır ve biraz uyurdu.⁴¹⁰

Rivâyetlere göre, Hz. Peygamber ile birlikte ibadet edebilme amacıyla sahâbe hanımlar, mescitte ibadeti tercih etmişlerdir. Daha sonra Allah'ın evi olan mescitler, O'na yakın olabilmek amacıyla ibadet mekânı olarak hanımlar tarafından da tercih edilmiştir.

g- Çok Oruç Tutmak

Oruç, ecri sadece Allah tarafından verilecek bir ibadet olarak bilinir. Nefis ve şeytanla mücadele eden bir kimse için bu kalkan şarttır. Ancak böylelikle şeytanın attığı oklardan kurtulmak mümkün olur. Oruç, vücuttaki su ve toprağa ait parçaların azalmasına tesir eder; kalbi, kir, pas ve bulanıklıktan temizler.⁴¹¹

Kur'ân'da şöyle buyrulur: “Ey iman edenler, üzerinize oruç farz kılındı...”⁴¹²

Sûfîlere göre, cennete ilâhi rahmet sayesinde girilir, orada ebedi kalmak ise orucun karşılığıdır. Çünkü Allah; “Onun karşılığını ben vereceğim.” buyurmuştur. Bu nedenle Cüneyd, “Oruç, yolun yarısıdır.” demektedir. Zira açlık hali Allah katında övülen hallerdendir. Zâhiren, yemeyi belli bir süre terk etme anlamında olan oruç, bâtinen günahları işlemeyi terk ve haramdan uzak kalmak anlamındadır.⁴¹³

Oruç ibadetinin, hanımlar arasında çok yaygın olarak benimsendiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. İlk olarak, oruç ibadetini tercih etme yaklaşımının izleri Hz. Aişe ve Hz. Hafsa ile

410 İsbahânî, a.g.e., V, 445; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 21.

411 Hucvîrî, a.g.e., s. 462.

412 Bakara, 2/183.

413 Hucvîrî, a.g.e., s. 462-465.

görülmektedir. Hz. Aişe (r.a.) ibadete düşkün bir hanım olarak anlatılır. Urve'nin bildirdiğine göre O, bütün günlerini oruçla geçiriyor, Kâsım'dan gelen bir habere göre, Ramazan ve Kurban Bayramı günleri dışında hep oruç tutuyordu.⁴¹⁴

Cebrail'in (a.s.) Hafsa hakkında şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Hafsa'ya dön! Çünkü o çok oruç tutar, çok namaz kılar. O, sâliha bir kadındır ve cennette senin eşindir." Sahâbe arasında da çok kıyamda kalması, çok güçlü olması ve çok oruç tutması ile bilinirdi.⁴¹⁵

Ancak kaynaklardan, burada çok oruç ile kastedilenin pek çok günü oruç ile geçirmek ya da ara vermeden oruç tutma şeklinde mi olduğu net bir şekilde anlaşılammaktadır.

Sahâbe arasında Ümmü Umâre çok oruç tutması ve kendini ibadete vermesi ile tanınır.⁴¹⁶ Hansa bt. Haddam'ın kırk yıl boyunca günlerini sürekli oruçlu geçirdiği, derisinin kemiğine yapıştığı nakledilir.⁴¹⁷ Çok oruç tutmanın yanında belli günlerin oruç için tercih edildiği Ümmü'l-Fadl'ın pazartesi ve perşembe günlerini de sürekli oruçlu geçirdiği rivâyetinden anlaşılmaktadır.⁴¹⁸

Zühd dönemi hanımlarından Fâtıma bt. Muhammed el-Münkedir'in tüm günlerini oruçla geçirdiği rivâyet edilir.⁴¹⁹ Rabbia bt. İsmail, "Benim gibilere dünyada oruçsuz gezmek yakışmaz." diyerek, bütün günlerini de oruçlu geçirdi.⁴²⁰

Nefis ile mücâhedede oruç ibadetini ön plana alma yaklaşımı ile ilgili olarak da şu rivâyet önemlidir. Zecle el-Âbide'nin

414 İsbekânî, a.g.e., II, 127.

415 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 86; İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 268; İbn Hacer, a.g.e., IV, 264; M. Zihni Efendî, a.g.e., I, 170.

416 Zehebî, a.g.e., II, 249.

417 Kehhâle, a.g.e., I, 359.

418 İsbekânî, a.g.e., II, 153; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 43.

419 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 496; İsbekânî, a.g.e., III, 392; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 133; Kehhâle, a.g.e., IV, 140;

420 el-Mekkî, a.g.e., IV, 313; Münâvî, a.g.e., I, 206.

yanına gelip, kendini fazla yormaması ve nefesine iyi davranması gerektiğini söyleyenlere O, şöyle derdi: “Ben kim, ona yumuşak davranmak kim? Dünya, hızlı geçen sayılı günlerdir. Bugün, bir şeyi kaçıran, yarın onu bulamayacaktır. Vallahi, âzalarım yoruluncaya kadar Rabbime ibadet edeceğim, hep oruç tutacağım. Kendimi bilişim, kalbimi kararttı, içimde yara açtı. Keşke, hiç kimsenin anmadığı bir hiç olsaydım.”⁴²¹

Tasavvuf döneminden Nufeyse bt. Hasan, gündüzleri oruçlu, geceleri kıyamda geçirirdi. Tam otuz yıl boyunca oruç tuttuğu rivâyet edilir.⁴²² el-Mâverdiyye'nin, elli yıl süreklî oruç tuttuğu ve gecelerini ibadet ile geçirdiği bilinir.⁴²³

İlk dönemlerden itibaren belirli günlerin oruç ile geçirilmesi ve daha sonra bayram günleri dışında her gün oruç tutulması, 30, 40, 50 yılın bu şekilde geçirilmesi, az yemenin bir devamı olarak ve nefis terbiyesindeki gayretlerinin boyutunu gösterme açısından önemlidir. Bu yaklaşım, Zecle'de kendini nefisle mücâhede aracı, Rabia bt. İsmail'de nefsi hor görmenin bir devamı olarak, dünya nimetini terk şeklinde kendisini göstermektedir. Şüphesiz nefis, Allah'a giden yolda en büyük engeldir ve oruç, onunla mücâhededeki etkili bir yoldur.

h- Arka Arkaya İftar Etmeden Oruç Tutmak

Orucu bozmadan birkaç gün ara verilmeden tutulan oruç, savm-ı visaldir. Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bunu yasaklamıştır. Nâfile oruçlar için Hz. Peygamber'in tavsiye ettiği şekil ise, bir gün tutmak ve bir gün ara vermek şeklindedir. Sûfîler, bu yasağın müminlere gösterilen şefkatten olduğunu belirtmektedirler. Nitekim aralıksız oruç tutanlar olmuştur. Serra'nın Rama-

421 İsbekânî, a.g.e., VI, 37; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 34.

422 Şârânî, a.g.e., I, 256; Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s.310.

423 İsbekânî, a.g.e., VI, 44; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 40; Kehlâle, a.g.e., V, 13.

zan ayı boyunca bir şey yemeden oruç tuttuğu, İbrahim Ethem'in gündüz oruçlu çalışıp aldığı ücreti akşam fakirlere dağıttığı, bütün geceyi namazla geçirip bir şey yemediği ve uyumadığı rivâyet edilmektedir. Hucvîrî bu hâli bir kerâmet olarak görmekte ve şöyle demektedir: "Yüce Allah'ın emirlerini aksatmadan visal orucu tutmak bir kerâmettir. Bu nedenle husûsi bir hâldir ve umûmî değildir. Visal orucu bu nedenle genele emredilmez."⁴²⁴

Sûfilerce meziyet olarak kabul edilen visal orucu, bizzat Hz. Peygamber'in ev halkında görülmez. Ancak yiyecek bulunmadığı zamanlarda iftar edilemediği ve oruca devam edildiği Hz. Fâtîma'nın zorlu yaşantısından anlaşılmaktadır.⁴²⁵ Buradan hareketle, şartlar gereği bu yaklaşımın tercih edildiği düşünülebilir.

Ancak sahâbeden Leyla es-Sedusiyye'nin hayatına baktığımızda çok oruç tutması ile tanınan bu hanım, iki gün arka arkaya oruç tutmak istemiş; Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), böyle bir uygulamadan herkesi nehyederek "Bunu Yahudiler yapar. Oruç tutunuz, fakat akşam olunca iftar ediniz." buyurmuştur.⁴²⁶

Söz konusu ibadetin kadınlar arasında çok yaygın olması, Hz. Peygamber'in nehyi nedeniyle olabilir. Çok oruç tutmanın yaygın olmasına rağmen, iftarsız orucun yaygın olduğunu gösteren bir bilgiye rastlanmamıştır.

ı- Çok Sadaka Vermeleri

Kur'ân'da şöyle buyrulur: "Onlar ihtiyaçları bile olsa başkalarını kendilerine tercih ederler."⁴²⁷ Hz. Peygamber de ihtiyaç

⁴²⁴ Hucvîrî, a.g.e., s. 466.

⁴²⁵ İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 22; İbn Hacer, a.g.e., IV, 366.

⁴²⁶ İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 258.

⁴²⁷ Haşr, 59/9.

sahiplerine karşı cömert olmanın önemini vurgulamış, cimrilerin halktan uzak olmakla cehenneme yaklaştıklarını, cömertlerin halka yakın olarak cennete yakın olduklarını açıklamıştır.⁴²⁸

Sûfilere göre cömertlik; malının bir kısmını veren, bir kısmını kendine bırakan sehavet sahibi, malının bir kısmını bırakıp çoğunu harcayan cûd sahibi, zarar ve sıkıntılara katlanıp malını harcayan isâr sahibi olmak üzere üç derecedir.⁴²⁹ Sûfiler, sadakayı, nimetin bir şükrü olarak görür ve teşvik ederler.⁴³⁰

İlk olarak çok sadaka vermekle anılan hanımlar Zeyneb bt. Cahş ve Zeyneb bt. Huzeyme'dir.⁴³¹

Hz. Aişe'den (r.a.) şöyle nakledilir: "Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem); 'Sizden benim yanıma ilk gelecek olan, eli en uzun olandır.' dedi. Zeyneb bt. Cahş, ilk vefat eden hanımı oldu. Onun vefatından sonra ellerimizi duvara uzatır, hangimizin eli daha uzun diye bakardık. Eli en kısa olanımız Zeyneb idi. Ama o ölünceye kadar cömert olmaya ve sadaka vermeye devam etti. Anladım ki, Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) eli uzun olmakla, sadaka için verilen eli kastetmişti. Zeyneb bt. Cahş, elinden iş gelen bir kadındı. Kendi eliyle bir şeyler yapıyor, onu Allah yolunda sadaka veriyordu."⁴³² Onun eline geçeni kendine ayırmak yerine hemen dağıttığı şu rivayetten de anlaşılır: "Hz. Ömer (r.a.) ona hazineden beş tane elbise göndermişti. Bir tanesini giydi ve diğerlerini hemen sadaka olarak dağıttı."⁴³³ Hz. Zeyneb (r.a.) vefat anı yaklaştığında bile şöyle demişti: "Ben kefenimi hazırladım. Müminlerin emiri Ömer de

428 et-Tûsî, a.g.e., s. 203; Kuşeyrî, a.g.e., s. 411; Hucvîrî, a.g.e., s. 324; Gazalî, İhya, III, 225.

429 Kuşeyrî, a.g.e., s. 411.

430 Hucvîrî, a.g.e., s. 455.

431 İsbahânî, a.g.e., II, 130; İbn İshak, a.g.e., 241.

432 İbn İshak, a.g.e., s. 241; İbn Hişam, a.g.e., II, 126; İsbahânî, a.g.e., II, 135; İbn Hacer, a.g.e., IV, 308;

433 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 110.

bir kefen gönderecek. Bunlardan birini sadaka olarak verin. İzârimi da sadaka olarak vererseniz iyi olur.”⁴³⁴

Aynı zamanda Zeyneb bt. Huzeyme'nin yoksullara çok acıdığı biliniyor. Çok sadaka verdiği için kendisine, Ümmü'l-Mesâkîn (yoksulların anası) denilmiştir. Hz. Ömer'den (r.a.) gelen bir rivâyete göre, “O, yolda kalmışların ve yoksulların anasıdır.”⁴³⁵

Esmâ bt. Ebi Bekir, Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) kendisine, “Esmâ! Kesenin ağzını bağlama! Sana rızkın takdir edilmiştir.” dediğini hatırlayarak, çevresine hep şöyle öğüt verirdi: “İnfak edin, sadaka verin!”⁴³⁶ Ümmü Buceyd, miskinlere bol bol infak etmesi ile de tanınırdı. Bir gün Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem); “Ya Resulallah, miskinler gelip kapımın önünde duruyor. Ellerine verecek bir şey bulamadığım için onlardan utanıyorum.” der. Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem); “İsterse kı-zarmış bir ekmeğin dilimi de olsa onlara sadaka ver.” buyurur.⁴³⁷

Zeyneb bt. Sakîfe, çok namaz kılip sadaka veren ve ziyet eşyalarını terk ederek bu şekilde Rabbine yaklaşan bir hanım olarak tanınır. Şöyle demiştir: “Allah rızası için kendi ziyet eşyanız bile olsa, onu sadaka olarak verin.” Zeyneb bir gün kocası Abdullah'a; “Sadakamı, sana, kardeşimin oğluna ve yetim kardeşlerine verebilir miyim?” diye sordu. Abdullah, fakir bir insandı ve bu konuyu Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) sormasını söyledi. Zeyneb, olayın devamını şöyle anlatır: “Resulullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) geldim, bir de baktım ki ensardan bir kadın benim sormak istediğim şeyi sormak için gelmiş. O sırada Bilâl, yanımıza geldi. Ona; 'Resulullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) bunu sor, ama bizim kim olduğumuzu söyleme!'”

434 İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 33.

435 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 115.

436 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 252; Şârânî, a.g.e., s. 201.

437 İshbâhî, a.g.e., II, 169; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 305.

dedik. Bilâl, Resulullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) giderek, öğrenmek istediğimiz şeyi ona sordu. Allah Resulü (sallallâhu aleyhi ve sellem); "O ikisine söyle. Onlara iki mükâfat var. Biri akrabalık mükâfatı, diğeri sadaka mükâfatıdır." buyurdu."⁴³⁸

Tasavvuf döneminden Emetü'l-Vahid bt. Ebi Abdillâh el-Muhâmilî, sadaka vermeyi çok seven, hayır işlerine koşan, erdemli bir hanım olarak da tanınmaktadır.⁴³⁹ Bünefşa bt. Abdillâh er-Rumî, hayrı çok olan sâliha bir hanımdı. Bağdat'ta mescitler, ribatlar ve köprüler inşâ ettirmiştir. Hanbelî fukahâsı için, Dicle kenarında bir Medrese kurdurmuştur. Her sene Ramazan Bayramı'nda, bir sa' hurmayı zekat için verir ve; "Bu Allah'ın farz kıldığıdır. Ancak ben, bu ölçüden hoşnut değilim." diyerek bir sa' altın dinarı da fakirlere dağıtırdı.⁴⁴⁰ Züleyha, Muaz b. Bâdis'in eşidir. Birr ve ihsan ehlidir. Züleyha altmış fakirin kefenlenmesi için sadaka vermiş ve güzel bir iş yapmıştır.⁴⁴¹

Ümmü Ali, Horasan Mektebi temsilcisi Ahmed b. Hadra-veyh'in (ö.240/854) hanımıdır. Çok zengin olduğu ve bütün malını fakirlere sadaka olarak dağıttığı rivayet edilir.⁴⁴²

Malı olan ya da verecek bir şeyi bulunan her hanımın bunu, dünya malından uzak olmak ve Allah'a yakınlaşmak amacıyla sadaka vermeyi tercih ettiği görülmektedir. Kendi ziyetinden bile vazgeçen hanımlar, bu yoldaki samimiyetlerini ispatlamışlardır. Bu bilgiler bize, kadınların dünya malına tamah etmediklerini hatta bütün servetlerini dağıtabilecek kadar ileri gidebildiklerini göstermektedir. Kendisi yerine başkasını tercih eden ve onları sevindiren, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçla-

438 İsbahânî, a.g.e., II, 167; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 135; İbn Hacer, a.g.e., IV, 313.

439 İsbahânî, a.g.e., III, 393; el-Bağdadî, a.g.e., XIV, 443.

440 Kehhâle, a.g.e., I, 150.

441 Kehhâle, a.g.e., II, 36.

442 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 851.

rını gideren insanların, Allah katında karşılıksız kalmayacağı düşünüldüğünde kadınların da bu yarışta bir hayli kazançlı olduklarını söylemek mümkündür.

i- Çok Ağlamaları

İlk dönemlerden itibaren hanımlar arasında dikkatimizi çeken diğer bir durum, kadınların çeşitli sebeplerle, bizce aşırı denebilecek ölçüde ağlamalarıdır.

Mutfa el-Âbide'nin, kırk yıl boyunca ağladığı ve ağlayarak kendini azarladığı nakledilir. Şöyle diyordu: "O kadar ağladım ki; kendimi Allah'ın yanında olduğumu bilir hale gelinceye kadar..."⁴⁴³ Bürde es-Sârimiy'e'nin çok ağladığı şu rivâyetten anlaşılır: Basra Mektebi temsilcilerinden Hasan el-Basrî'ye (ö.110/728); "Şurada Bürde adında bir hanım var, ağlamaktan gözlerini kaybetti. Onu uyarsan da bu kadar ağlamasa..." dediler. Hasan el-Basrî, Bürde'nin yanına geldi ve: "Ey Bürde! Bedenin senin üzerinde hakkı var, gözlerinin senin üzerinde hakkı var!" dedi. Bürde şu cevabı verdi: "Eğer cennet ehli olacaksam, Allah Teâla bana daha hayırlı bir göz verecektir. Yok eğer ateş ehlinde olacaksam, Allah gözümü mahvetsin!"⁴⁴⁴

Çok ağlayanlara bir diğer örnek Şa'vâne'dir. O, Rabbin-den çok korkardı. Çok ağlayan ve kör olmasından korkulan Şa'vâne, onu uyaranlara şöyle diyordu: "Vallahi dünyada ağlayıp âmâ olmak, âhirette ateşten kör olmaktan daha iyidir. Sevgiliye kavuşmayı özleyen bir göze, ancak yaşlı olmak yararlıdır."⁴⁴⁵ "Ağlamaya gücünüz yetmiyorsa, ağlayanlara karşı şefkatli olunuz. Ağlayan perişan halini bilir, noksanlarını bilir. Önüne açılan uzun yol için neler gerektiğini sezer. Onu, asıl

443 Kehhâle, a.g.e., V, 59.

444 İsbekânî, a.g.e., V, 463; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 31.

445 İsbekânî, a.g.e., VI, 48.

ağlatan sebepler bunlardır.”⁴⁴⁶ Onun bu halini anlatanlar, şöyle der: “O kadın gece gündüz ağlıyordu. Kur’ân dinleyince gözleri yaşarmaya başlıyordu.” Bu hali şöyle yorumlayanlar da olmuştur: “Allah korkusu, kulun kalbini yakar. Gözyaşının azlığı veya çokluğu kalbin yanması ile orantılıdır. Kalp tümüyle kül olunca, mahzun derviş, ağlamaktan başka bir şey düşünemez ve isteyemez olur. Azıcık bir öğüt dahi onu ağlatır.”⁴⁴⁷ Şa’vâne, korku sahibi, hem ağlayan hem de ağlatan bir kadındı. Bir ara, o kadar çok hüznün ile doldu ki; namaz ve ibadetten geri kaldı. Bu uyku hali sırasında biri gelerek ona şu şiiri okudu:

Medet kıl ağıtınla gözyaşına
Ki, şifa olur hüznün ehlinin âhı.
Arayıp gayret et namaz ve oruca,
İşte budur taât ehlinin râhı.

Bu şiirden sonra, tekrar ibadete dönen Şa’vâne, bu beyitleri söylüyor; hem ağlıyor, hem de ağlatıyordu.⁴⁴⁸

Ubeyde bt. Ebî Küllab kırk sene boyunca ağlamış, hatta ağlamaktan gözlerini kaybetmişti.⁴⁴⁹ Ufeyre el-Âbide’nin çok ağladığı için sağlam gözlerini kaybettiği ve kör olduğu bilinmektedir. Yanına gelip, sonradan kör olmasının ne kadar kötü bir şey olduğunu söyleyenlere şöyle cevap verdi: “Allah’a yemin olsun ki; kalp körlüğü göz körlüğünden kat kat kötüdür. Ben, Allah Teâla’nın, tüm âzâlarımı alması karşılığında, muhabbetini vermesine râzıyım. Allah’a yemin olsun ki; O, artık bana sevgisini verdi ve bende hiçbir acı bırakmadı. Keşke, şimdiye kadar isyan ettiğim bütün acılara itaat etseydim.”⁴⁵⁰

446 Şârânî, a.g.e., I, 254.

447 İsbekânî, a.g.e., VI, 48, Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 309.

448 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 846.

449 İsbekânî, a.g.e., V, 461; İbnü’l-Cevzî, a.g.e., IV, 29; M. Zihni Efendi, a.g.e., II, 47; Kehhâle, a.g.e., III, 244; Menûfî, a.g.e., I, 264.

450 Kehhâle, a.g.e., III, 299.

“Allah için, uzun ağlamalardan bıkmıyor musun?” diye sorulduğunda, “Nasıl bıılır? Her dertten bir şifa çıkaran şifa sahibinden, nasıl bıılır?” diye cevap veriyordu.⁴⁵¹

Ukayratü'l-Âbide kör oluncaya kadar ağlamıştır. Kör olmanın ne kadar zor bir şey olduğunu söyleyenlere; “Allah Teâlâ ile aramda perde olması çok daha güçtür. Gönlün kör olup O'nun emirlerindeki muradı anlamaması çok daha zordur.”⁴⁵² Ümmü Harun'un ağlaması, şöyle tarif edilir: “Kim, yıldırım sesi duymak isterse, Ümmü Harun'un ağlamasına baksın!”⁴⁵³

Rivâyetlerden anlaşıldığı üzere, hanımların ağlamalarının çeşitli sebepleri vardır. Cenneti umarak ve cehennem ehli olmaktan korkarak ağlama, Allah korkusu ile ağlama, çıkılan zühd yolunun meşakkatlerini düşünerek ağlama, kalbin haşyetten erimesi nedeniyle ağlama, sevgiliye kavuşmayı özleyen bir göze, ancak yaşlı olmanın yakıştığını düşünerek ağlama, perişan hali bilip noksanları bilerek ağlama ve Kur'ân dinleyince ağlama gibi. Burada bizi düşündüren şey, kör olmayı bile göze alma ve gözleri kaybedinceye kadar aşırı bir ağlamanın görülmesidir. Kadınlar arasında göz körlüğü, kalp körlüğüne tercih edilmiş, Allah'ın muhabbeti istenmiştir. Bu arada hiçbir karşılık beklemeden ve bıkmadan sadece Allah için ağlamayı tercih edenler de olmuştur. Bu tablo karşısında sebep ne olursa olsun, “Ağlayabilen göze ne mutlu!” demekten kendimizi alamıyoruz...

6- Nitelendikleri Sıfatlar

Hanımların tasavvufî ilgileri konusunda bize önemli ipuçları sağlayan konulardan biri de, hanımların tanıtıldığı kaynak-

451 Kehhâle, a.g.e., IV, 10-11.

452 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 846.

453 Kehhâle, a.g.e., V, 201.

larda ahlâk, ibadet ve zühd hayatlarını yansıtan çeşitli sıfatlarla ve özelliklerle anlatılmalarıdır.

a- Hayırlı ve Güzel Ahlâk Sahibi

Güzel ahlâk sahibi ve hayırlı hanımlar olarak nitelenen hanımlar bulunmaktadır. Bunlar arasında en önde gelen, ahlâklı ve soylu bir hanım olan Hz. Hatîce'dir. O, eşinden evliliği boyunca ters ve öfkeli bir muâmele görmez. Hz. Ali'den gelen bir rivâyete göre, Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) onun hakkında şöyle buyurmaktadır: "Göklerin ve yerin en hayırlı kadını İmran kızı Meryem ile Huveylid kızı Hatîce'dir."⁴⁵⁴

Yine Hz. Aişe (r.a.) hakkında Hassan b. Sâbit şöyle der: "İffetliydi, evine bağlıydı. Ona şüpheli bir şey ile iftira edilemez. Kötülük nedir, bilmeyen bir kadındı. O, ayıplardan uzak kılınmıştı. Allah onun ahlâkını güzel kılmıştır."⁴⁵⁵ Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), bir gün çevresindekilere Aişe'nin nasıl olduğunu sorar: "O, en temiz kadınlardandır. Onda hayırdan başka bir şey bilmiyoruz. Zaten onda hayırdan başka bir şey olsa, Allah bunu sana bildirir." derler. Sonra Zeyneb bt. Cahş'a sorar. Zeyneb; "Onunla hak dışında başka bir şey konuşmadım." diye cevap verir. Ümmü Eymen'e sorar: "Ondan kesinlikle hayırdan başka bir şey görmedim." diye cevap verir. Bunun üzerine Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), duydukları için Rabbine şükretmiştir.⁴⁵⁶

Zeyneb bt. Cahş hakkında ise, Hz. Aişe (r.a.) şöyle der: "Zeyneb hariç, Resulullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) zevcelerinin hiçbirisi benimle yarışamazdı. Din konusunda Zeyneb'den daha

454 İbn Hacer, a.g.e., IV, 275.

455 (Yani; giybetle ilgisi yoktu.) Bkz. İbn Hişam, a.g.e., III, 422.

456 Vâkidî, a.g.e., II, 430.

hayırlı bir kadın görmedim. Allah'a karşı takvâli idi. Akrabadan bağıni kesmez, doğru konuşur, çok sadaka verirdi."⁴⁵⁷

Hız. Peygamber'in ev halkının belirgin hususiyetlerinden olan 'hayırlı olma' özelliğinin güzel ahlâkın bir yansıması olduğu şüphesizdir. Bu da tasavvufun temel amaçlarından biridir.

b- Evvâhe

Hız. Peygamber, Zeyneb bt. Cahş'ı bu şekilde nitelemektedir. Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), bir gün Hız. Ömer'e (r.a.); "Zeyneb evvâhe bir kadındır!" dedi.⁴⁵⁸ Hız. Ömer, merakla: "Evvâhe nedir?" diye sorunca Hız. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle cevap verdi: "Allah'a karşı çok hürmetkâr insan demektir. Böyle biri daima Allah'a yalvarır, ondan yardım ister. Allah (c.c) şöyle buyurur: "Muhakkak İbrahim yumuşak huylu, içli ve Allah'a yönelip ona yalvaran (evvâh)dir."⁴⁵⁹

Rivâyete göre evvâhe, güzel ahlâkın belirtileri olan Allah'a karşı hürmetli, daima O'na yönelen, O'ndan yardım isteyen ve O'na yalvaran, iyi huylu insan anlamındadır.

c- Doğru Sözlü

Dosdoğru olma yolunda en önemli adımlardan biri, sözlerde doğru olmadır. Hız. Fâtıma'nın da çok doğru sözlü ve faziletli olduğu bilinmektedir. Hız. Aişe (r.a.), onun bu özelliği hakkında şöyle der: "Babası hariç, Fâtıma'dan daha doğru sözlü hiç kimseyi görmedim. O'ndan daha faziletli bir kadına da rastlamadım."⁴⁶⁰

---

457 İsbekânî, a.g.e., II, 134.

458 İbn Hacer, a.g.e., IV, 307.

459 Hud, 11/75.

460 İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 37; İbn Hacer, a.g.e., IV, 366.

d- Zâhîde

Zühd, az olsun çok olsun, dünyanın malından, hoşça giden şeylerinden ve makamlarından uzak kalmaktır.⁴⁶¹ Zühd; dünyaya, maddeye ve menfaate rağbet etmemek, bu gibi şeylere karşı soğuk ve isteksiz davranmak, çıkarıcı, menfaatperest, bencil olmamak demektir. Fakat bu, manaya ilgi duymak için maddeye karşı ilgisiz davranmak, ahirete rağbet etmek için dünyaya karşı soğuk davranmak, Allah'ın irâdesine tâbi olmak için nefsin arzularını terk etmektir. Cüneyd; "Zühd, elde malın, kalpte mal sahibi olma arzusunun bulunmamasıdır." demiştir. Zühd, herhangi bir şeye duyulan isteği tamamen düşürmek, ona karşı asla istek duymaz hale gelmektir.⁴⁶²

Sûfilere göre zühd, Allah'tan başka her şeyi gönülden çıkarmak, varlıklarına sevinmemek, yokluklarına üzülmemektir. Zühdün üç derecesi vardır:

1- Avamın zühdü: Haram olan şeyleri yapmamaktır.

2- Havassın zühdü: Yaşamak için gerekli olmayanı bırakmaktır.

3- Havassü'l-Havassın zühdü: Allah'tan başka her şeyi bırakmaktır. Sûfilerin kastettiği zühd de budur.

Böyle bir hayatı tercih eden hanımlara zâhîde adı verilir.⁴⁶³ Aşağıda vereceğimiz örneklerde görüleceği üzere pek çok hanım bu sıfat ile nitelenmiştir. Ancak dikkat edilecek bir husus, hem zühd hem de tasavvuf döneminde hanımların bu sıfat ile nitelenmesidir. Yani tasavvuf döneminde de zâhîde olarak anılmaya devam edilmişlerdir.

461 Ragıb el-İsfehâni, el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'ân, Beyrut, 1319, s. 215; Cürçani, a.g.e., s. 115.

462 Kelâbâzî, a.g.e., s. 142.

463 S. Ateş, a.g.e., s. 274-275.

Hız. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile evlenen Meymûne, zâhîde ve sâliha bir hanım olarak bilinir.⁴⁶⁴

Zühd dönemi hanımlarından Ümmü Hasan el-Küfiyye, Küfe âbide ve zâhidelerindedir. Dünyadan uzak olması ile bilinirdi.⁴⁶⁵

Tasavvuf döneminden Nufeyse bt. Hasan, Medine'de zâhidâne bir hayat yaşamıştır.⁴⁶⁶ Meymûne bt. Akra', zâhîde ve âbide hanımlardan biridir.⁴⁶⁷ Asiye bt. Müzahim, zühd, takva ve namaz ehli bir âbidedir.⁴⁶⁸ Fâtıma bt. Abdirrahman el-Horasani, zühd, ibadet ve namaz ehlidir. Zâhidane bir hayatı seçmiştir.⁴⁶⁹ Ümmü Hani, ibadet, namaz ve zühd ehlidir.⁴⁷⁰ Meymûne (İbrahim b. Ahmed el-Havvas'ın kız kardeşi) zâhîde ve âbidelerden biridir.⁴⁷¹ Emetü Rahman bt. Ahmed, zühd ve ibadet ehlidir.⁴⁷² Fudayl b. İyaz'ın (ö. 187/802) kız kardeşi, zâhid, âbide ve verâ sahibi, dindar bir hanım olarak bilinir.⁴⁷³

Görüldüğü üzere, ilk dönemlerden itibaren zâhidane bir hayatı tercih edip zâhîde olarak nitelenen pek çok hanım bulunmaktadır. Hem zühd hem de tasavvuf döneminde hanımlar, zâhîde olarak nitelendirilmişlerdir.

e- Âbide

İbadet etmeyi kendisine bir hayat modeli olarak benimseyen hanımlara verilen isimdir.⁴⁷⁴

464 İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 36.

465 M. Zihni Efendi, a.g.e., I, 60.

466 Şârânî, a.g.e., I, 256; Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 310.

467 Kehhâle, a.g.e., IV, 138.

468 Kehhâle, a.g.e., I, 259.

469 el-Bağdadî, a.g.e., XIV, 441.

470 Kehhâle, a.g.e., V, 203.

471 el-Bağdadî, a.g.e., XIV, 439.

472 Kehhâle, a.g.e., I, 84.

473 Münâvî, a.g.e., I, 167.

474 Kaşani, İstilahatü's-Süfiyye, Suriye, 1995, s. 53.

Hanımların hayatına baktığımızda ilk olarak Hz. Aişe'nin ve Meymune'nin çok ibadet etmekle tanıtıldıkları görülmektedir. Buna göre, Hz. Peygamber'in ev halkı içinde sadece farzlarla yetinilmediği görülmektedir.

Sahâbeden Hâlîde bt. Esved b. Yeğus, Medine âbidelerinden ve sâliha hanımlarından biridir.⁴⁷⁵ Zührî'den gelen bir rivâyete göre; Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), "Canlıdan ölü, ölüden canlı çıkarana Allah" sözü ile ilgili olarak bazı hanımlarla konuşuyordu. "Bu hanım senin halalarından biridir." dediklerinde, Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) "Kim?" deyince, "Halîde bt. Esved'dir." dediler. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem); "Doğru, o sâliha bir kadındır." buyurmuştur.⁴⁷⁶ Sahâbeden Ümmü Humeit el-Ensârî, ilk dönem âbidelerindedir.⁴⁷⁷ Zâhîde, Ömer b. Hattab'ın kölesidir. Âbide hanımlardan biridir.⁴⁷⁸

Zühd dönemi hanımlarından Ümmü'l-Esved, Basra âbidelerinden biri olarak tanıtılır. Melike bt. Münkedir, müçtehid âbidelerden biridir. Fâtîma bt. Muhammed el-Münkedir, Medine âbidelerinden biridir. Amine bt. Musa el-Kazım, âbide ve namaz ehli olarak bilinir. Tâyfe, Beytü'l-makdis âbidelerinden biridir. Beytü'l-Makdis'e gider ve orada ibadet ederdi. Ukayratü'l-Abide Basralı âbidelerden biridir. Ümmü Osman, âbide hanımlardandır.⁴⁷⁹

Tasavvuf döneminden Meymûne bt. Akra', zâhîde ve âbide hanımlardan biridir.⁴⁸⁰ Aişe bt. Osman Said b. İsmail, Nişâbur âbidelerinden biridir. Zâhîde, muttaki ve duası kabul olan

475 Zehebî, a.g.e., II, 261; Kehhâle, a.g.e., I, 315.

476 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 248; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 77.

477 Kehhâle, a.g.e., I, 296.

478 Zehebî, a.g.e., II, 270; Kehhâle, a.g.e., II, 3.

479 İsbekânî, a.g.e., V, 460, III, 392; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 27, II, 133; Kehhâle, a.g.e., V, 108, IV, 140, II, 365; İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 496, VIII, 475; Nebhânî, a.g.e., I, 384; Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 846; .

480 Kehhâle, a.g.e., IV, 138.

bir hanım olarak bilinir.⁴⁸¹ Ümmü Ahmed bt. Aişe bt. Said en-Nișâburî, Nișâbur bölgesi âbidelerindendir.⁴⁸² Ebu'l-Hasan el-Mekkî'nin kız kardeşi, h. 4. asır Mekke âbidelerinden biridir.⁴⁸³ Mümine bt. Behlûl, Bağdat âbidelerinden biridir.⁴⁸⁴ Amine er-Remliye, âbide ve zâhidelerdendir.⁴⁸⁵

f- Birr ve İhsan Ehli

Birr ve ihsan ehli olma, kaynaklarda çok sık kullanılan bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. İyilik yapmak, ihtiyacı olanlara yardım etmek, hem güzel ahlâkın bir belirtisi, hem de sadaka vermenin devamı olarak alındığında, bir ibadet anlayışı şeklinde övülen davranışlardır.

Zühd döneminden Ümmü Şerik el-Ensariyye, ihsan ve ibadet ehlidir. Misafirlerini Allah rızası için doyurur ve onları memnun ederdi. Hz. Peygamber (sallâllâhu aleyhi ve sellem) onu evlendirdiğinde şöyle dedi: "Bu kadın Ensar'dan evlendirdiklerimin arasında bana en sevimli olandır."⁴⁸⁶

Tasavvuf döneminden Fâtıma bt. Muhammed el-Fahrî, birr ve ihsan ehlidir. Kocasının ve kardeşinin vefatından sonra onlardan kalan yüklü miktardaki miras ile bir toprak satın almış, h. 245 yılında buraya bir mescit yaptırmış, yanına da içme suyu olarak bir kuyu açtırmıştır. Fâtıma, binanın yapımından itibaren oruç tutmuş, tamamlandığında ise şükür namazı kılmıştır.⁴⁸⁷ Şuca' Ümmü Mütevekkil Alallah birr, ihsan ve namaz ehlidir. Çok mal sahibi olduğu ve bu malları hep sadaka olarak

481 Kehmâle, a.g.e., III, 158.

482 Kehmâle, a.g.e., I, 22.

483 Kehmâle, a.g.e., I, 261.

484 İbn Asakir, a.g.e., s. 394; Kehmâle, a.g.e., V, 127.

485 Münâvî, a.g.e., I, s. 166.

486 Kehmâle, a.g.e., II, 296.

487 Kehmâle, a.g.e., IV, 137.

harcadığı bilinir.⁴⁸⁸ Züleyha, Muaz b. Bâdis'in eşiştir. Birr ve ihsan ehlidir. Züleyha altmış fakirin kefenlenmesi için sadaka vermiş ve güzel bir iş yapmıştır.⁴⁸⁹ Zeyneb bt. Hâşim ve Ümmü Enüşirvan, birr, ihsan, namaz ve azîm ehlindedir.⁴⁹⁰

Görüldüğü üzere, ilk dönemlerden itibaren bu sıfat, başkalarının ihtiyaçlarını kendi ihtiyaçlarına tercih eden, iyilik yapan ve bu yolda malını harcayan hanımlar için yaygın bir biçimde kullanılmıştır.

g- Namaz ehli

Âbide olmakla ve çok namaz kılmakla bağlantılı olan bu sıfatın, tasavvuf döneminden itibaren yaygın bir biçimde kullanıldığı görülmektedir.

Tasavvuf döneminden Fâtıma bt. Muhammed el-Fahrî, namaz ehli olarak tanıtılır. Şuca' Ümmü Mütevekkil Alallah birr, ihsan ve namaz ehlidir. Asiye bt. Müzahim, zühd, takvâ ve namaz ehli bir âbidedir. Ümmü Hani, ibadet, namaz ve zühd ehlidir. Ümmü Enüşirvan, birr, ihsan, namaz ve azîm ehlindedir. Ümmü Harun, zühd, ibadet ve namaz ehli olarak bilinir.⁴⁹¹

Namaz ehli olabilmek için kılınan namazın miktarının ne olması gerektiği konusu bu rivâyetlerden anlaşılammaktadır. Çok namaz kılmak bir ölçü ise, bu ilk dönemlerden itibaren zaten görülmüştür. Ancak, çok namaz kılan hanımların hepsi namaz ehli olarak nitelendirilmemiştir. Kanaatimize göre burada kastedilen, namaza, namazın miktarı ile birlikte şekline ve içeriğine ayrıca önem vermesi ile tanınan hanımlar olabileceğidir. Onların namazı, günlük hayatın koşuşturmacası esna-

488 Kehhâle, a.g.e., II, 286.

489 Kehhâle, a.g.e., II, 36.

490 Kehhâle, a.g.e., I, 171.

491 İbn Asakir, a.g.e., s. 552; Kehhale, a.g.e., V, 201, IV, 137, II, 286, I, 259, V, 203, I, 171.

sında, ezandan epeyce bir vakit geçtikten sonra, tesadüfen hatırlanıp kılınan bir namaz değildir. Şüphesiz onların, hayata göre namazı değil, namaza göre bir hayatı olmuştur. Sonuçta haklı olarak da “namaz ehli” olarak tanıtılmışlardır.

h- Cennet Ehli

Yeryüzünde iken cennet ile müjdelenen ve cennet ehli olarak nitelendirilen hanımlar bulunmaktadır:

İlk olarak Hz. Hatice cennet ile müjdelendiği.⁴⁹² Yine bir rivâyete göre Hz. Aişe Resulullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle sorar: “Eşlerinden cennette olan var mıdır?” Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), “Sen onlardan birisin ey Aişe!” diye cevap verir.⁴⁹³ Başka bir rivâyete göre, bir gün Cebrail (a.s.) Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) yanına geldiğinde Aişe hakkında, “Bu senin cennetteki eşindir.” demiştir.⁴⁹⁴ Yine Hz. Hafsa'nın da, Hz. Peygamber'in cennetteki hanımlarından olduğu bildirilmiştir.⁴⁹⁵

Ramazân ayında Ammar, Yasir ve Sümeyye'ye işkence yapıldığı sırada Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) onlara; “Sabredin Ey Yâsir ailesi! Sizin yeriniz cennettir.” der ve şöyle dua eder: “Ey Allah'ım! Yâsir ailesinden birine bile ateşte azap etme!” Dolayısıyla cennetle müjdelenen Sümeyye, ilk kadın şehit olarak da bilinmektedir.⁴⁹⁶

Rumeysâ hakkında Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: “Kendimi cennete girmiş olarak gördüm. Bir de baktım ki, Ebu Talha'nın hanımı Rumeysâ ile yan yanayım.”⁴⁹⁷

492 İbn İshak, a.g.e., s. 117.

493 İbn Hacer, a.g.e., IV, 350.

494 İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 191.

495 İbn Hacer, a.g.e., IV, 294.

496 İbn İshak, a.g.e., s. 172; İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 326; İbn Hişam, a.g.e., I, 432; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 42; İbn Hacer, a.g.e., IV, 327.

497 İshâhânî, a.g.e., II, 157; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 119; İbn Hacer, a.g.e., IV, 361.

Bu hanımlar şüphesiz, güzel ahlâk sahibi olmak ve iyi bir mümin olma yolundaki gayretlerinin sonucunu bu dünyada iken haber alan özenilecek hanımlardır.

ı- Sâliha

Hanımları niteleyen sıfatlar içerisinde tespitlerimize göre en çok Sâliha vasfı kullanılmaktadır. Hatta bazı hanımları sadece bu vasfından dolayı eserimize almış bulunuyoruz. Sâlih; dürüst, iyi, her türlü bozukluktan arınmış, uyumlu kişidir.⁴⁹⁸ Bu, daha çok hayırlı kadın manasına gelmektedir.

İlk olarak, Hz. Hafsa'nın ve Zeyneb bt. Cahş'ın sâliha olarak nitelendirildiği görülür. Ümmü Seleme, Zeyneb bt. Cahş hakkında şöyle der: "O, sâliha bir kadındı. Oruç tutar, doğru konuşur, fakirlere sadaka verirdi."⁴⁹⁹

Sahâbeden Seviyye, Yemenli sâliha bir kadın olarak tanınır.⁵⁰⁰ Fâtıma bt. Esed, İslâmı hemen kabul etmiş, sâliha bir hanım olarak bilinir.⁵⁰¹ Fâtıma bt. Hattab, sâliha bir hanımdır.⁵⁰² Sahâbeden Hâlîde bt. Esved b. Yeğus, Medine âbidelerinden ve sâliha hanımlarından biridir.⁵⁰³

Zühd döneminden Ümmü'l-Ezher,⁵⁰⁴ Ümmü Hâlid,⁵⁰⁵ ve Ümmü Ruman, sâliha bir hanım olarak bilinir.⁵⁰⁶

498 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 302.

499 İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 34; İbn Hacer, a.g.e., IV, 307.

500 İsbekânî, a.g.e., III, 144; Kehhâle, a.g.e., II, 274.

501 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 222; İbn Hacer, a.g.e., IV, 369.

502 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 267; İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 371.

503 Zehebî, a.g.e., II, 261; Kehhâle, a.g.e., I, 315.

504 İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 416; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 299; İbn Hacer, a.g.e., IV, 413.

505 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 480; İsbekânî, a.g.e., V, 432.

506 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 276-277; İbn İshak, a.g.e., s. 228.

Tasavvuf döneminden el-Mâverdiyye, Basra'da yaşayan sâliha hanımlardan biridir.⁵⁰⁷ Bünefşa bt. Abdillâh er-Rumî, hayrı çok olan sâliha bir hanımdır.⁵⁰⁸

Sâlihanın daha çok hayırlı kadın anlamına geldiğinden hareketle, bu kadınların zühd döneminden itibaren güzel ahlâk örnekleri sunmaları nedeniyle bu şekilde nitelendirildikleri düşünülebilir.

i- Akıllı

Hanımlar arasında hem ibadete düşkün hem de akıllı vasfı ile nitelenenler bulunmaktadır.

Bu hanımların en başta geleni Hz. Aişe'dir.⁵⁰⁹ Zeki, dirayetli ve bilgili bir hanım olarak bilinen Hz. Aişe (r.a.), bu özellikleri nedeniyle İslâm hakkında pek çok bilgi nakleder ve merak edilen soruları cevaplar.⁵¹⁰ Safiyye (r.a.) de, sahâbe arasında akıllı, yumuşak huylu ve şerefli bir kadın olarak bilinir.⁵¹¹

Tasavvuf döneminden Ümmü Enüşirvan, birr, ihsan, namaz ve azîm ehliendir. Sultan Tuğrul Bey'in (ö. 455/1063) kendisine akıl danıştığı ve fikirlerine itaat ettiği bir hanımdır.⁵¹²

j- Meczûbe

Cezbe; kulu, Allah'ın inayeti ile çabasız, külfetsiz bir şekilde bütün manevi konakları aştırmak suretiyle, kemale ulaştıran yüce bir haldir.⁵¹³ Meczûb, Hakk'ın tecellilerinin kendisine

507 İsbahânî, a.g.e., VI, 44; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 40; Kehhâle, a.g.e., V, 13.

508 Kehhâle, a.g.e., I, 150.

509 İsbahânî, a.g.e., II, 128.

510 İsbahânî, a.g.e., II, 127.

511 Zehebî, a.g.e., II, 282; İbn Hacer, a.g.e., IV, 338.

512 Kehhâle, a.g.e., I, 171.

513 Kaşani, a.g.e., s. 23; S. Ateş, a.g.e., s. 489.

seyr-i sülûksuz olarak zuhûr ettiği kimsedir. Bu yüzden, kişi önce zâtî müşâhede eder, sonra kabiliyetine göre kendisine birtakım sırlar keşfolunur, sıfat-ı ilâhiyye ve esma sırları açılır, kâinatın sırlarını görmeye başlar. Çünkü cezbe Hakk tarafına çekilme anlamındadır. Meczûb, Hakk tarafına çekilen âşık demektir. Cezbe, Allah'ın kula olan bir ihsanı olduğundan, kulun elinde olan bir şey değildir. Allah sevdiği kulunu kalbinden perdeyi kaldırarak, yakîn nuru ile kolayca manevi makamlara yükseltir. Kul ruhî cezbe ile hakikati bulur, Allah'ın dışındaki her şeyi unutarak kendinden geçer. Bu nedenle halk arasında mecnûn ile aynı anlamda kullanılsa da ayrı şeylerdir. Cezbe başka, cinnet başkadır.⁵¹⁴

Kadınlar arasında da Reyhâne (r.a) meczûbe bir kadın der- viş olarak bilinir.⁵¹⁵

Bu konuda tek örneğimizin bulunması, bu halin kadınlar arasında pek yaygın olmadığını düşündürülebilir. Ancak eserimiz ilk beş asır ile sınırlı oluşu unutulmamalıdır.

k- Mecnûne

Hanımlar arasında 'Allah aşkı nedeniyle aklını kaybeden' anlamında mecnûne olarak nitelenen tek bir örneğimiz vardır. Tasavvuf döneminden Zehra el-Vâlihe hakkında "Onu, Rab- bine olan şevki öldürmüştür." diyenler vardır. Bu hanım, son yirmi yılında, mecnûne olarak tanınmıştır.⁵¹⁶

Bu sıfatın kullanıldığı çok fazla kaynağın olmaması, bu halin hanımlar arasında çok yaygın olmadığını bize düşündürülebilir.

514 et-Tûsî, a.g.e., s. 492, 520.

515 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 846.

516 Münâvî, a.g.e., I, 416; Nebhânî, a.g.e., II, 17.

l- Faziletli

Fazilet, erdem demektir. İnsanda doğuştan varolan iyi huyların ve güzel niteliklerin geliştirilmiş ve olgunlaşmış şekilleridir.⁵¹⁷

Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), faziletli hanımlar hakkında şöyle der: “Şu dört kadın sana yeter: İmran kızı Mer-yem, Firavun karısı Asiye, Huveylid kızı Hatîce ve Muhammed kızı Fâtıma!”⁵¹⁸

Sahâbeden Esmâ bt. Umeys,⁵¹⁹ Fâtıma bt. Velid b. Ukbe,⁵²⁰ ve Ümmü'd-Derdâ, faziletli, akıllı, zâhîde, fakîhe ve çokça ibadet eden hanımlardandır.⁵²¹

Tasavvuf döneminden Ümmü İsa bt. İbrahim, faziletli, âlim ve fıkıh bilen, fetva veren bir hanım olarak bilinir.⁵²² Emetü'l-Vahid bt. Ebi Abdillâh el-Muhâmilî, sadaka vermeyi çok seven, hayır işlerine koşan, erdemli bir hanım olarak tanınmaktadır.⁵²³

İnsanda doğuştan varolan iyi huyların ve güzel niteliklerin geliştirilmiş ve olgunlaşmış şekilleri şeklinde tanımlanan fazilet, kadınlarda da bir olgunluk göstergesi olarak önemli sıfatlardandır.

Sonuç olarak şunlar söylenebilir:

Bu tür nitelermelerin hanımlara yapılması, mutlaka bu nitelermeler kapsamındaki davranışları, diğer insanlardan daha çok benimsemeleri nedeniyledir. Çünkü ibadet etmek, iyilik yapmak, kanaat etmek, oruç tutmak, sâlih amelleri işlemek gibi özellikler, İslâm'ın bütün Müslümanlardan istediği davranışlardır. Ancak bize göre hanımlar, bunlardan birine veya bir-

517 S. Uludağ, a.g.e., s. 133.

518 İbn İshak, a.g.e., s. 228.

519 Zehebî, a.g.e., II, 244.

520 İbn Abd'îl-Berr, a.g.e., IV, 372; İbnü'l-Esir, a.g.e., IV, 231.

521 İbn Abd'îl-Berr, a.g.e., IV, 430; İbn Asakir, a.g.e., s. 418; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, s. 327.

522 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, s. 492; İsbekânî, a.g.e., III, 393.

523 İsbekânî, a.g.e., III, 393; el-Bağdadî, a.g.e., XIV, 443.

den fazlasına Allah rızasını umarak meyletmiş, bu özellikleriyle dikkat çekmiş ve bu şekilde tanınmışlardır.

7- Bahsettikleri Tasavvuf Terimleri

a- Makam ve Hâl

Makam, yolculuk yorgunluğunu atmak için istirahat ve konaklamaktır. Hâl, yolculuğun sebepleri, makam ise yoldaki konaklar gibidir. Makam, kulun ibadet, mücâhede, riyâzet, uzlet gibi konularda Hakk'ın huzurunda bulunduğu manevi yerdir. Makam çalışılarak elde edilir ve devamlıdır. Bir makamın gerekleri yerine getirilmeden diğer makamın gerekleri tam olarak eda edilemez.⁵²⁴ Nitekim Kur'ân'da şöyle buyrulur: “(Melekler der ki:) Bizim herbirimiz için bilinen bir makam vardır.”⁵²⁵

Hâl, kulun gayreti olmadan kendisine gelen neşe, keder, şevk, ihtiyaç gibi şeylerdir. Tasavvufî hâller, Hakk vergisidir. Allah tarafından ihsan edilir. Ayrıca, tasavvufî hâller, amellerin neticesidir. İnsan iyi ve güzel bir amel işlerse bunun neticesinde kendisinde bir hâl hâsıl olur. “Hâl amelin mirasıdır.” denilir. “Kişi bildiği ile amel ederse, Allah onu bilmediğine varis kılar.” İnsanın ameli ne ölçüde iyi ve güzel olursa, nail olduğu hâller de o nisbette saf ve ulvi olur. Hâller, değişkendir; bir gelir bir gider. Sürekli ve kalıcı değildir.⁵²⁶ Bu nedenle Cüneyd şöyle der: “Hâl, kalplere inen bir durumdur, devamlı değildir.”⁵²⁷ Mîsal olarak, tevekkül başlangıçta bir hâldir. Bu nedenle geçicidir, devamlı değildir. Fakat sûfi iradesine dayanarak çalışır çabalarsa, tevekkülü sürekli bir vaziyete getirebilir. O zaman

524 Kuşeyrî, a.g.e., s. 182, 183; Hucvîrî, a.g.e., s. 289; S. Ateş, a.g.e., s. 155.

525 Saffât, 37/164.

526 Kelâbâzî, a.g.e., s. 129-130; Kuşeyrî, a.g.e., s. 183; Hucvîrî, a.g.e., s. 289; Ragıb el-İsfehani, a.g.e., s. 128; Kâşânî, a.g.e., s. 26; Cürcanî, a.g.e., s. 81; S. Ateş, a.g.e., s. 156.

527 et-Tûsî, a.g.e., s. 41.

tevekkül bir hâl olmaktan çıkar, makam vaziyetine girer. Onun için hâl vehbi, makam kesbidir, denilmiştir. Mücâhede ehli, hâllerle güçlenir ve hâller Allah Teâlâ'ya giden manevi yolculukta mücâhede ehline yardım ederler.⁵²⁸

Makam ve hâllere ait kavramlar ayrı başlıklarda tespit edilmiştir. Buna göre, tevbe, verâ, zühd, fakr, sabır, tevekkül ve rıza, makamlara ait kavramlar olarak ele alınırken, murâkebe, kurb, muhabbet, havf, recâ, şevk, üns, itminan, müşâhede, yakîn gibi kavramlar, hâllere ait kavramlar olarak ele alınır. Yine de makam ve hâllerin tasnifinin sûfler arasında farklı olduğu anlaşılmaktadır.⁵²⁹

Makam ve hâllerden bahseden hanımlar bulunmaktadır. Ancak, makamların ve hâllerin hangi kısımlara ayrıldığı veya kavramların bir sınıflamaya tâbi tutulması konusunda bir bilgi bulunmamaktadır.

Buna göre, Hz. Rabia'ya değişik zamanlarda, değişik hâllerin gâlip geldiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. O, bazen muhabbet, bazen üns, bazen hâyâ, bazen havf sonra recâ haline girerdi.⁵³⁰ Onun dilindeki virdi şöyle idi: "Allah'ım! Beni senden uzaklaştıran her şeyden, seninle arama giren her hâlden sana sığınırım!"⁵³¹ Zühd döneminde Ahmed el-Hıvârî'nin eşi Rabia bt. İsmail'in değişik hâlleri olduğu rivayet edilir. Kendisine bazen aşk ve muhabbet, bazen üns, bazen havf galip olurdu.⁵³² Şa'vâne'nin bir duası şöyledir: "Allah'ım! Sabah, akşam beni hâlden hâle sokmakla deneme!"⁵³³

528 Kelâbâzî, a.g.e., s. 130.

529 et-Tûsî, a.g.e., s. 41-66; Himmet Konur, Makamlar ve Haller, D.E.İ.F. Dergisi, İzmir, 1995, IX, 319-328.

530 Menûfî, a.g.e., II, 154.

531 Mekki, a.g.e., IV, 382; İsmail Ankaravî, a.g.e., s. 247.

532 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 848.

533 Kehhâle, a.g.e., II, 300.

Makam ve hâllerden bahseden bir diğer hanım tasavvuf döneminden Mısır Mektebi kurucusu Zünnûn el-Mısrî'nin (ö.245/859) hocası Fâtıma en-Nişâburiyye'dir.⁵³⁴ Zünnûn; "Bana bir öğüt ver!" dediğinde, "Allah, insana bir sıkıntı verirse, ondan ancak sıdk ile kurtulunur. Dünyada elzem olan hâyâ ve ihlâstır. Hâyâ; sıdktan, ihlâs da hâyâdan üstündür. Sen, sıdk için nefsinde ve fiillerinde mücâdele et!"⁵³⁵ H. III. asır Nişâbur Mektebi temsilcilerinden Bâyezîd Bistâmî (ö.262/875), onun hakkında şöyle der: "Ben, ona hangi makamdan söz açtımsa onun bunu açıkça bildiğini gördüm."⁵³⁶ Ümmü Ali, Horasan Mektebi temsilcisi Ahmed b. Hadraveyh'in (ö.240/854) hanımıdır. Bâyezîd onun hakkında şöyle der: "Tasavvuf yolunda olmak isteyen kişinin daima Ümmü Ali'nin himmetine benzer bir himmet üzere olması veya onun hâli ile hâllenmesi gerekir."⁵³⁷

Görüldüğü üzere, zühd döneminden itibaren makam ve hâllerden bahsedilmiştir. Ancak makam ve hâllerin bir tasnifinin yapılmadığı görülmektedir. Teoriden çok pratik ile ilgilenen hanımlar için de bu doğaldır.

b- Tевbe

Tevbe, dönmek, vazgeçmek, günahı bırakıp Allah'a yönelmek, işlenen kötü ve yanlış davranışlardan dolayı nedâmet manasına gelir. İsyandan itaate, günahattan sevaba, hatadan doğruya, bâtıldan hakka dönmeye tevbe denilir. Özür dileme ve günahları itiraf etme hâlidir. Esas tevbe, kalpteki nedâmet

534 İsbekânî, a.g.e., VI, 147; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 112; Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 849; M. Zihni Efendi, a.g.e., II, 129; Kehhâle, a.g.e., IV, 148.

535 Şârânî, a.g.e., I, 56; Nebhânî, a.g.e., II, 232; Menûfî, a.g.e., I, 474.

536 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 849; Şârânî, a.g.e., I, 250; Nebhânî, a.g.e., II, 435.

537 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 851.

duygusudur, bunu dil ile söylemek şart değildir.⁵³⁸ Her türlü kötü hâlden her türlü iyi hâle dönmektir. Tevbe makamların başı, ortası ve sonudur. Sûfi, ömrü boyunca daima tevbeye muhtaçtır. Hz. Peygamber de tövbenin gerekli olduğunu vurgulayarak, “Ey insanlar tövbe edin. Zira ben günde yetmişden fazla tevbe ederim.” demiştir.⁵³⁹

Cüneyd “Tevbe nedir?” sorusuna: “Günahı unutmandır.” diye cevap vermiştir. Bu sözün manası şudur: Günah olan fiilin zevkini ve izini kalbinden öylesine çıkaracaksınız ki, ruhunda bundan eser kalmayın. Böylece hayatta bu günahı kat’iyyen tanımamış biri haline gelirsiniz.⁵⁴⁰

Sûfilere göre sağlıklı bir tevbe için üç şart bulunur:

1-Yapılan günahlara pişman olmak.

2-Günahlardan tam olarak dönmek.

3-Bir daha günah işlememeye karar vermek ve çaba göstermek.⁵⁴¹

Zünnûn: ”Halkın tevbesi gûnahtan, evliyanın tevbesi gafletten, Nebilerin tevbesi başkalarının nail oldukları şeye ulaşmaktan âciz olduklarını görmekten olur.” demiştir.⁵⁴²

Rüveym; “Tevbe, tevbeden tevbe etmek manasına gelir.” demiştir. Bunun manası Hz. Rabia’nın şu sözü ile paraleldir: “Allah’tan af dilerim.” sözündeki samimiyetimin azlığından istiğfar ederim.”⁵⁴³

---

538 Kelâbâzî, a.g.e., s. 142; Ragıb el-İsfehani, a.g.e., s. 76; Cürçani, a.g.e., s. 70.

539 Serrâc et-Tûsî, a.g.e., s. 43; Kelâbâzî, a.g.e., s. 92; Kuşeyrî, a.g.e., s. 227; Hucvîrî, a.g.e., s. 378; Gazali, a.g.e., IV, s. 2; S. Ateş, a.g.e., s.158.

540 Kelâbâzî, a.g.e., s. 141.

541 Kuşeyrî, a.g.e., s. 228; S. Ateş, a.g.e., s. 159.

542 Kelâbâzî, a.g.e., s.142.

543 Kelâbâzî, a.g.e., s. 141.

Kadınlar arasında Zühd döneminden Hz. Rabia, namaz, ibadet ve tevbe ehli olarak tanıtılır.⁵⁴⁴ O, Allah'ın bütün büyük velileri gibi son derece suçlu olduğunu ve Allah'ın affına muhtaç bulunduğunu hisseder ve şunları söyler:

Ey kalplerin sevgilisi! Sana sunulabilecek bir şeyim yok,
O halde sana gelen suçluya acı!

Ey bütün ümidim, rahatım ve neşem,
Kalp senden başka bir kimseyi asla sevmez!

O bu şekilde keder zamanında Allah'ın teselli verici olduğunu, insanı bütün suçlardan temizlemeye yalnız O'nun kudretinin yettiğini anlatır.⁵⁴⁵ Adamın biri Hz. Rabia'ya: "Benim hata ve günahım çok, tevbe etsem Allah kabul eder mi?" diye sorar. Hz. Rabia; "Hayır, O sana tevbeyi nasip ederse ancak o zaman tevbe edebilirsin." diye cevap verir.⁵⁴⁶

Hz. Rabia; zühd hayatı yolunda yalnız tevbe etmekle, yalnız bağışlanma dilemekle, yalnız suç işlemekten vazgeçmekle tevbenin gerçekleşeceğine inanmamıştır. Çünkü, Allah'ın rızasını kazanmak gereklidir. Tevbeleri kabul etmek yalnız O'na aittir ve suçluları sadece O bağışlayabilir. Kabul etmediği ve bağışlamadığı takdirde tevbe gerçekleşmemiş olur. Bu düşüncesi Hz. Rabia'nın huzursuzluk duymasına neden olmuş ve bütün yaptıklarından şüphe etmesine yol açmıştır. Onun düşüncesine göre tevbe, çalışılarak ele geçirilen bir şey değildir. Belki, ilâhî bir bağıştı. Onun şu sözü önemlidir: "Sözümdeki gerçekliğin azlığından istiğfar ederim, Estağfirullah! Yahut istiğfarlarımız istiğfara muhtaçtır, çünkü gerçek değildir." Buna göre tevbeyi bir defa yapılan bir ibadet olarak değil sürekli

544 İsbekânî, a.g.e., V, 451; Şa'rânî; a.g.e., I, 65; Menûfî, a.g.e., II, 153.

545 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 239-240.

546 Kuşeyrî, a.g.e., s. 233.

bir faaliyet olarak görüyordu. Tevbe, dinamik bir hâldi, çünkü tevbeler tevbeye ihtiyaç duyuyordu.⁵⁴⁷

Tasavvuf döneminden Bişr, kız kardeşi Zübde'nin şöyle dediğini nakleder: "Kulu en çok sarsan kötü şey, günah işlemektir. Onu rahatlatacak, onu hafifletecek amel ise, tevbe etmektir. İnsan niçin en güzel vasıtasıyla en kötü ve ağır amel-lerini başından savmıyor, anlamıyorum."⁵⁴⁸

Tevbe kavramı ağırlıklı olarak Hz. Rabia'nın hayatında kendini hissettirir. Tevbeyi dinamik bir hâl olarak alması önemlidir. Ona göre tevbe etmek her insana nasip olmaz. Önemli olan tevbe etmek değil, tevbenin ilâhî rızaya uygun olmasıdır. Bu nedenle sürekli tevbe gereklidir. Zübde ise, tevbeyi kötü amelleri silecek bir vasıta olarak görmekte ve insanların bunun kıymetini bilmediklerini dile getirmektedir.

c- Tevhid

Tevhid, bütün kemâl sıfatlarıyla Allah Teâlâ'nın birliğini bilmektir.⁵⁴⁹ Ayrıca, tevhid, "Allah birdir." diye hükmetmektir.⁵⁵⁰ Kur'ân'da şöyle buyrulur: "İlâhınız bir olan ilâhtır."⁵⁵¹ "De ki, o tek olan Allah'tır."⁵⁵² Tevhidin hakikati ve mâhiyeti, bir şeyin birliğine, o şeyin birliği hakkında sıhhatli bir ilimle hükmetmektir.⁵⁵³ Tevhid, vasıta ve sebeplere iltifattan insanı alıkoyacak şekilde, her şeyi Allah'tan bilmek ve ibadetini yalnız O'na tahsis edip başkasına kulluk etmemektir.⁵⁵⁴

547 Ö.Rıza Doğrul, a.g.e., s. 65-66.

548 İsbekânî, a.g.e., III, 391; el-Bağdadî, a.g.e., XIV, 438.

549 Ragıb el-İsfehani, a.g.e., s. 514; Gazalî, a.g.e., I, s. 87; Kaşani, a.g.e., s. 109.

550 Serrâc et-Tûsî, a.g.e., s. 28; Kelâbâzî, a.g.e., s. 195; Ebu Talib el-Mekkî, a.g.e., II, 168; Kuşeyrî, a.g.e., s. 473; Gazalî, İhya, IV, 238.

551 Bakara, 2/163.

552 İhlâs, 112/1.

553 Hucvîrî, a.g.e., s. 411.

554 Gazalî, İhya, I, s. 88.

Sûfîler, gözler O'nu idrak etmez, zanlar O'na yetişmez, sıfatları başkalaşmaz, isimleri değişmez. O ezelde böyle idi, ebedde de böyle olacak. O, Evvel' dir, Ahir' dir, Zâhir'dir, Bâtın'dır, her şeyi bilendir. O' nun misli gibi bir şey yoktur, iştirici ve görücüdür, diye ittifak etmişlerdir.⁵⁵⁵

Zünnûn tevhid hakkında şöyle der: "Tevhid, Allah'ın eşyanın içine girmeyen kudretini eşya ile bütünleşmeyen sanatını bilmek, her şeyin sebebinin Allah'ın sanatı olduğunu kavramaktır. Allah senin tasavvuruna gelen her şeyden ayrı ve farklıdır." Cüneyd ise şöyle der: "Tevhid, kadîmi, sonradan yaratılandan ayırmaktır. Yani O'nun baba veya evlat olmaktan uzak, zıddı ya da benzeri bulunmadığını kabul ile O'ndan başkasına ibadet edilemeyeceğini, teşbih, tasvir ve nitelermeye kaçmadan, Samed ve tek bir ilâh olduğunu kavramaktır."⁵⁵⁶ Yusuf b. Huseyn ise tevhidi üçe ayırır ve şöyle der:

1- Âvâmın tevhidi: Kişinin korku ve ümit çekişmesine meylederek, her türlü şekil, benzerlik, denklik ve zıtlık düşüncelerini görmezden gelerek gerçekleştirdiği bir vahdâniyyet ile Hakk'ı birlemesidir.

2- Ehl-i Hakâikin Zâhirî Tevhidi: Ümit ve korku çekişmesi olmadan zâhir ve bâtında emir ve nehiy çizgisini koruyarak sebepleri görmeden Hakk'ın vahdaniyyetini ikrardır.

3- Havâssın Tevhidi: Kulun vecd ile Allah ile kim olduğunu kalben bilmesi, kendi üzerinde Hakk'ın idari tasarrufu ile kudret ahkâmının geçerli olduğunu kavraması, tevhid deryasında nefsinden fâni olmasıdır.

Buna göre, tevhid ilmini bulanın hâli, kalbinden eşyaya ait fikir ve zikrin yok olması, kalpte yalnız Allah'ın bulunmasıdır.⁵⁵⁷

555 Kelâbâzî, a.g.e., s. 62.

556 et-Tûsî, a.g.e., s. 28; S. Ateş, a.g.e., s. 493.

557 et-Tûsî, a.g.e., s. 30.

Zühd dönemi hanımlarından Aîşe bt. Cafer es-Sâdık; ibadet, mücâhede, şükür ve namaz ehlidir. Tevhid hâline vâkıf idi. Şöyle derdi: “Celâlin ve izzetine yemin olsun ki; şâyet beni ateşe atarsan, tevhidim beni elimden yakalar, nar ehlinin arasında dolaştırır ve ben onlara şöyle derim: “O’nu birledim, ama O bana azap etti.”⁵⁵⁸

Aîşe bt. Osman Said b. İsmail, kızı Ümmü Ahmed, onun hakkında şunları söyler: “Annem, bana fâni olan ile övünmemi tavsiye etti. O, giden kaybolan dünyalıktan ötürü üzülmemi istemiyor, sevincimin sadece Allah ile tezâhür etmesini öğütlüyordu. En çok da ‘Allah’ın gözünden düşmekten kork, tevhitten bir an için bile ayrılma! Rabbin, ona dostluğunu o ölçüde arttırır.’ derdi.”⁵⁵⁹

Burada Aîşe bt. Cafer es-Sadık’ın tevhid hâline vâkıf olarak tanıtılması önemlidir. Sözlerinde şathiye üslûbunun olduğu da görülmektedir. Tevhidinin onu ateşten koruyacağına inanmaktadır. Ayrıca tevhid, Allah’a yakınlaşmada bir vasıta olarak düşünülmüştür. Kadınların kullandığı tevhid kavramının, daha çok vecd ve keşf yolu ile elde edilen Hakk ile birlik olmak ve onda fâni olmak anlamında kullanıldığı da görülmektedir. Fena, insanın iradesinin Allah’ın iradesinde yok olmasıdır.⁵⁶⁰

d- Verâ

Verâ, aşırı perhizkârlık, takva ve imsak manasına gelmektedir. Sûfiler haram olan şeylerden kendilerini kesin olarak uzak tutarlar. Fakat haram olduğu veya mübah olmadığı

558 Şârânî, a.g.e., I, 248; Kehhâle, a.g.e., III, 132; Menûfî, a.g.e., I, 264.

559 Kehhâle, a.g.e., III, 158.

560 S. Ateş, a.g.e., s. 495.

konusunda en küçük şüpheli bulunan hususlardan da haramdan kaçınır gibi kaçınırlar. Şüpheli şeylere girmenin kendilerini harama sürükleyeceğinden endişe ederler. Ayrıca, helâl ve mübah olduğu kesinlikle bilinen şeylerin ihtiyaç ve zaruret miktarından fazla olan kısmını da terk ederler.

Verâ, el çekmek, günahlardan ve şüpheli şeylerden uzak durmak demektir.⁵⁶¹ Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), “Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri bırakması, güzel Müslüman olduğunun kanıtlarındandır.” sözü ile verâyı tanımlar. Ayrıca şöyle der: “Dininizin temeli verâ’dır.”⁵⁶²

Sûfilere göre verâ, Allah’tan başka her şeyden uzak durmaktır. İbrahim b. Ethem verâyı, “Her şüpheliyi bırakmak” olarak açıklar.⁵⁶³

Verâ ehli üçe ayrılır:

1- Haram veya helâl oluşu şüpheli olan şeylerden sakınmaktır. İbn Sîrîn bu tanıma uygun olarak şöyle der: “Bana verâdan daha kolay gelen hiçbir şey yoktur. Bir şey gönlüme şüpheli gelirse onu hemen terk ederim.”

2- El bir şeye uzandığında kalbin daralması ile bundan vazgeçme durumudur. Nitekim günahlar, kalbe darlık veren şeyler olarak da tanımlanırlar.

3- Âriflerin ve vecd ehlinin verâsı: Bu konuda Ebu Süleyman ed-Dârânî şöyle der: “Seni Allah’tan alıkoyan her şey, senin için uğursuzdur.”

Şiblî verâyı şöyle tanımlar: “Verâ, göz açıp kapayıncaya kadar bile olsa, kalbinin Allah ile olan ilgisini dağıtan her şeyden uzaklaşmandır.”⁵⁶⁴

561 Kaşani, a.g.e., s. 111; Cürcani, a.g.e., s. 252.

562 Kuşeyrî, a.g.e., s. 247; et-Tûsî, a.g.e., s. 44; S. Ateş, a.g.e., s. 255.

563 S. Ateş, a.g.e., s. 256.

564 et-Tûsî, a.g.e., s. 45.

Yine rivâyetlere göre, Rabia, gömleğinin yırtığını devlete ait bir lambanın ışığında dikmiş, bunun üzerine bir zaman kalp huzurunu kaybetmişti. Olayı hatırlayınca gömleğini söktü ve kalp rahatına ulaştı.⁵⁶⁵

Tasavvuf döneminin hanımlardan Bişr'in kız kardeşi hakkında şöyle anlatılır: "O, Ahmed b. Hanbel'e gelerek şöyle sorar: 'Biz damlarımızın üstünde oturur, iplik eğiririz. Yanımızdan her tarafı aydınlatan meşaleler geçer, ışıkları üzerimize düşer, bu ışıkların altında iplik eğirmemiz caiz midir?' İmam Ahmed, 'Allah afiyetler ihsan eylesin, sen kimsin?' diye sorar. Kadın, Bişr Hâfî'nin kız kardeşi olduğunu söyler, Ahmed b. Hanbel ağlar ve şöyle cevap verir: 'Hakiki verâ sahibi evinizden çıkmıştır, bu meşalelerin altında iplik eğirme!'⁵⁶⁶ Mudga (Bişr b. Hâfî'nin kız kardeşi), ibadet ve verâ ehli olarak bilinir. Mudga vefat ettiğinde, Bişr çok üzülmüş ve günlerce ağlamıştır. Bunun sebebini soranlara, şöyle cevap verir: "Bazı hikmetli kitaplarda okumuştum. Kul Rabbine hizmette kusur ederse, Allah onun çok sevdiği bir dostunu çekip almış. Mudga da benim dünyadaki en iyi arkadaşımdı." Yine onun hakkında şöyle der: "Takvâyı ve sâlih kul olmayı Mudga'dan öğrendim. Bilin ki, verâ benim kardeşimdedir. O, başkaları tarafından yapılmış hiçbir şeyi yemedi. Haram ve helâl konusunda çok titizdi."⁵⁶⁷ Fudayl b. İyaz'ın (ö. 187/802) kız kardeşi, zâhîde, âbide ve verâ sahibi, dindar bir hanım olarak bilinir.⁵⁶⁸

Kadınların hayatında, verânın tam olarak kendini bulduğu görülür. Bu konuda ilk dönemlerden itibaren hanımların titizlik göstermeleri ve verâ hâlini tarif etmeleri önemlidir.

565 Kuşeyrî, a.g.e., s. 249.

566 Kuşeyrî, a.g.e., s. 249.

567 el-Bağdadî, a.g.e., XIV, 436.

568 Münâvî, a.g.e., I, 167.

e- Takvâ

Takvanın kelime anlamı, korkmak, sakınmaktır. Allah'tan korktuğu için bir kimsenin günah fiillerden uzak kalması hâline takvâ denilmektedir. Takvâ imsâk ve perhizkârlık, yani mutlak olarak zevk ve haz veren şeylerden nefsi mahrum bırakmak demektir.⁵⁶⁹ Dinde anlamı, günahlardan sakınarak ahiret azabından korunmaktır. Yüce Allah: "Allah katında en değerli olanınız en çok korunmanızdır."⁵⁷⁰ buyurur. Yine: "Ey inananlar, Allah'tan gereği gibi korunun."⁵⁷¹ buyurur. Hz. Peygamber de kendisine "Bana vasiyet et!" diyen sahâbeye, "Allah'tan korun, çünkü bu her hayrı içinde taşır ve cihad et ve Allah'ı zikret, zira zikir sana nur olur." diyerek takvânın bütün hayırları kendinde topladığını vurgulamıştır. Mutasavvıflar arasında İbn Ata şöyle der: "Takvânın dışı ve içi vardır. Dışı, şeriatin sınırlarını korumak, içi de niyet ve ihlâstır."⁵⁷²

Takvânın aslı, önce şirkten, sonra kötü ve günah olan fiillerden, daha sonra günah olması muhtemel amellerden sakınmak, en son olarak da lüzumsuz şeyleri terk etmektir. Sehl şöyle der: "Takvâsının sıhhatli ve sağlam olmasını isteyen kimse, günahların tümünü terk etsin." Zünnûn ise, "Takvâ sahibi, zâhirini şeriatin ahkâmına karşı çıkmakla, bâtınını ise, helâl olması şüpheli olan şeylerle kirletmez. O, daima Allah ile uygunluk mevkiinde olur."⁵⁷³

Hz. Aişe, Zeyneb bt. Cahş hakkında şöyle der: "O, hepimizden daha çok ibadete düşkün ve son derece takvâ sahibi bir kadındı. Akriba ziyaretine çok önem verirdi."⁵⁷⁴

569 Kelâbâzî, a.g.e., s.148; Kaşani, a.g.e., s. 109.

570 Hucurat, 9/13.

571 Al-i İmran, 3/102.

572 Kuşeyrî, a.g.e., s. 68; S. Ateş, a.g.e., s. 258.

573 Kuşeyrî, a.g.e., s. 244.

574 İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 36.

Zühd döneminden Hz. Rabia'nın takvâsı, binlerce kadın ve erkek için ilhâm kaynağı olmuştur.⁵⁷⁵

Ubeyde bt. Ebî Küllab'ın dönemin âlimlerinden birine sorduğu soruda takvâdan bahsettiği görülür. Basra Mektebi temsilcilerinden Mâlik b. Dinar'ın (ö.131/748) sohbetlerine, yirmi yıl boyunca devam etmişti. Bir gün Mâlik'e şöyle sorar: "Muttakî bir kul, en üst dereceye ne zaman ulaşır?" Soruyu beğendiğini ifade eden Mâlik, şöyle cevap verir: "Muttakînin en üst dereceye vardığı an, Allah'a varmayı en çok istediği andır!" Ubeyde bu sözlerden sonra bir çığlık atmış ve bayılmıştır.⁵⁷⁶ Mudga (Bişr b. Hâff'nin kız kardeşi), ibadet ve verâ ehli olarak bilinir. Bişr onun hakkında şöyle der: "Takvâyı ve sâlih kul olmayı Mudga'dan öğrendim. Bilin ki, verâ benim kardeşimdedir. O, başkaları tarafından yapılmış hiçbir şeyi yemedi. Haram ve helâl konusunda çok titizdi."⁵⁷⁷ Bişr'in kız kardeşleri arasında Muhha'nın, devamlı olarak Ahmed b. Hanbel'in (ö. h.241) meclisine katıldığı bilinir. Ona takvâ ve sâlih amel konusunda sorular sorduğu, Ahmed b. Hanbel'in de bu kadının zühde ve takvâyaya olan ilgisini beğendiği nakledilir. Ahmed b. Hanbel şöyle nakleder: "Bir gün geldi ve şöyle sordu: 'Ben satmak üzere pamuğumu topladım ve dolaşmaya başladım. Sâlih olan bir topluluk ile karşılaştım. Onların ateşinde yünümü eğirdim. Bir süre sonra ateşleri söndü. Allah'ın bundan razı olmadığını anladım. Beni bundan kurtar!' Ben şöyle cevap verdim: 'O topluluğa iki ölçü o pamuktan ver. Allah da sana bundan bir hayır versin.'⁵⁷⁸

575 Smith, a.g.e., s. 10-12.

576 İsbahâni, a.g.e., V, 461; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 29; M. Zihni Efendi, a.g.e., II, 47; Kehhâle, a.g.e., III, 244; Menûfi, a.g.e., I, 264.

577 el-Bağdadî, a.g.e., XIV, 436.

578 el-Bağdadî, a.g.e., XIV, 438.

Tasavvuf döneminden Asiye bt. Müzahim, zühd, takvâ ve namaz ehli bir âbide olarak tanıtılmaktadır.⁵⁷⁹ Ebu'l-Hasan el-Mekkî'nin kız kardeşi, H. 4. asır Mekke âbidelerinden biridir. Çok takvâlı bir hanım olduğu bilinir.⁵⁸⁰

Takvâ, kadınlar arasında Allah'tan çok sakınma anlamında kullanılmakta ve bu yolda ilerleme anlamına gelmektedir. Takvâyı ilerletmek için, şüpheli şeyleri terketme yoluna gidilmiştir.

f- Ma'rifet

Hak vergisi veya kulun kendi gayreti ile kazanılan ma'rifet, Hakk'ı tanımak ve hakikati bilmek olarak tanımlanır.⁵⁸¹ Hakk'ı tanımak, O'nun vahdaniyyetini, isim ve sıfatları ile tanımak şeklindedir. Hakikati bilmek ise, Allah'ı Samed ve Rububiyet sıfatları ile kavramanın imkânsızlığını anlamaktır. Bu nedenle ma'rifet, ancak kalplerin Allah'ın öğrettiği incelikleri mütalaa etmesidir. Ârifler bu yolda zâhiri ahkâma ters düşecek bâtin ilmine inanmaz.⁵⁸²

Ma'rifet, kulun doğru hareket etmesi, kötü huylardan temizlenmesi, gönülden Allah'ın buyruğuna uymasındır. Görünüştaki belirtisi, kulun aralıksız bir şekilde ibadete sarılmasıdır. Kulun, nefis arzularından temizlenerek Allah'a her an yalvarması ile kalbine Hakk'ın sırları dolar. İşte o zaman ona ârif, onun hâletine de ma'rifet denir. Ârif Allah ile nazar eder, onun kalbi Allah'tan başkası ile tatmin olmaz.⁵⁸³

Ebu Ali Dakkak, ma'rifet hâlini şöyle tanımlar: "Allah hakkında ma'rifet sahibi olmanın işaretlerinden biri, heybetin

579 Kehhâle, a.g.e., I, 259.

580 Kehhâle, a.g.e., I, 261.

581 Ragıb el-Isfehâni, a.g.e., s. 331; Cürçani, a.g.e., s. 149.

582 et-Tûsî, a.g.e., s. 36-37; Kelâbâzî, a.g.e., s. 63; Ebu Talib el-Mekkî, a.g.e., I, 267; Kuşeyrî, a.g.e., s. 27; Hucvirî, a.g.e., s. 397; D. Selvi, a.g.e., s. 435-436.

583 et-Tûsî, a.g.e., s. 38; S. Ateş, a.g.e., s. 491.

kalpte meydana gelmesidir. Ma'rifeti artan kimsenin tecellileri temâşâ ettiği için heybeti de fazlalaşır, ma'rifet arttıkça Allah korkusu da artar." Hallac, ârifin alametini, "Dünya ve ahiretle meşgul olmamak" olarak açıklar. Sehl b. Abdullah ma'rifetin gayesi için, "Dehşet ve hayret elde etmek" der. Genel bir görüşe göre de âlime tâbi olunur, ârif ile hidâyete erilir.⁵⁸⁴ Zünnûn ise, ma'rifet sahibi olmayı iddia etmenin sakıncalı olduğunu bildirip şöyle demiştir: "Ma'rifet iddia edersen, mahv ve helak olursun. Sen onun manasına sarıl ki kurtuluş bulasın. Çünkü hakikatine erişemezsin." Şibli de bu gerçeği şöyle itiraf eder: "Ma'rifetin hakikati, ma'rifetten âciz kalmaktır."⁵⁸⁵

Sûfiler şu hususta görüş birliğine varmışlardır: Akıl sahiplerinden başkası Allah'ı tanıyamaz. Çünkü akıl, insan için bir alettir. Kul bu aletle kendisine tanıtılanı tanır. Akıl doğrudan doğruya ve bizzat Allah'ı tanıyamaz.⁵⁸⁶

Cüneyd der ki; "Ma'rifet iki çeşittir:

1- Tanınma yoluyla hâsıl olan ma'rifet (Ta'arruf)

2- Tanıtma yoluyla hâsıl olan ma'rifet (Ta'rif)

Birincisi, Allah'ın kullarına kendisini bizzat tanıtmasıdır.

İkincisi, Allah kullarına kudretinin eserlerini dış dünyada ve iç dünyada, maddî ve manevî âlemlerde gösterir. Sonra onlarda bir akıl meydana getirir. Bu lütuf sayesinde eşya, kendisinin bir yaratıcısının bulunduğunu insanlara gösterir. Avamdan olan müminlerin ma'rifeti budur. İlki ise havâssın ma'rifetidir."⁵⁸⁷ Buna göre ta'arruf, Allah'ı doğrudan; ta'rif ise delil ile tanımadır.

Ma'rifeti, kötülükten menedici akıl sahibi olarak tanımlayan Hz. Peygamber'e hanımlarından Hz. Aîşe, men edici aklın ne olduğu-

584 Kuşeyrî, a.g.e., s. 489-493.

585 Hucvîrî, a.g.e., s. 406.

586 Kelâbâzî, a.g.e., s. 96.

587 Kelâbâzî, a.g.e., s. 95.

nu sorar. Hz. Peygamber, “Kişinin Allah’a asi olmasını engelleyen ve Rabbine hırsla itaat etmeyi sağlayan akıldır.” buyurur.⁵⁸⁸

Zühd dönemi hanımlarından Melike bt. Münkedir’in şu duasında ma’rifete rastlanır. Kâbe’yi tavaf ederken şöyle diyordu: “Seni tanımak için Sana uzaklardan geldim. Bana ma’rifetini ver! Şüphesiz ben Seni, ancak ma’rifetinle övebilirim.”⁵⁸⁹ Hz. Rabia, Allah ile bir olmayı gözeten, sevgi yolu ile ona varılacağını idrak edenlerden idi. Aşkın sonucunda sevgilinin üzerindeki perdenin kalkacağına inanıyordu. Mutasavvıflar bu sayede sevgi ile sevginin bütün merhalelerini aşarak ma’rifet sahibi olunacağını açıklarlar. Bu ma’rifet Allah’ın bir ihsanıdır ve mutasavvıf, bu ihsan sayesinde Cemalullah’ı temâşâ eder.⁵⁹⁰ Ümmü Ali, Horasan Mektebi temsilcisi Ahmed b. Hadraveyh’in (ö.240/854) hanımıdır. Ebu Hafs, onun hakkında şöyle der: “Ümmü Ali’yi tanımadan önce, kadınların sözlerine hiç itibar etmezdim. Sonra anladım ki; Allah Teâlâ, kendi ma’rifet ve bilgisini dilediğine vermiş.”⁵⁹¹

Hz. Aîşe, ma’rifetin elde edilmesinde menedici aklın ne olduğunu sorarak, bu konudaki merakını ortaya koyar. Hz. Rabia ma’rifetin elde edilmesini sevgi nazariyesine bağlar. Sevgi yolunun yolcusu, aradaki perdeleri kaldırarak ma’rifeti elde edebilmektedir. Bu, sadece Allah’ın dilediği kullarına verdiği bir hediyedir.

g- Edep

Edep, güzel ahlâkı kullanmaktır.⁵⁹² Edîb kendisinde bütün hayırları toplayan kişidir. Sûfilere göre edep, her ahlâkın başı,

588 Kuşeyrî, a.g.e., s. 488.

589 Kehhâle, a.g.e., V, 108.

590 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 295.

591 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 851.

592 Cürcani, a.g.e., s. 15.

gerek kul ile Allah gerekse milletle kul arasındaki her işlemin şartıdır.⁵⁹³

Hasan Basri bu konuda şöyle der: “İnsanların edep bilgisi çoğaldı fakat edep azaldı. Edep için önce dinde ince bir kavrayış gerekir. Sonra dünyaya karşı zâhid davranmak gerekir. Çünkü bunlar insanı Allah’a yaklaştırır. Son olarak da Allah’ın kul üzerindeki hakkını bilmek gerekir. Bu da kâmil manada bir imanı içine alır.” Saîd b. Müseyyib ise, “Allah’ın üzerindeki hakkını bilmeyen O’nun emir ve nehyine uymayan edepten uzaktır.” demiştir.⁵⁹⁴

Sûfilerin çeşitli hâl ve durumlarına göre birtakım edepleri vardır. Bunlara dikkat etmelerine göre dereceleri anlaşılmalıdır. Örneğin, abdest adabına göre, gerekli bilgileri bilmek, farzları ve sünnetleri tanımak, mendup ve fazîletleri bilmek gerekir. Bundan sonra seferde ve diğer zamanlarda daima abdestli olmak gereklidir. Bunun gibi, namaz, zekat, oruç, hac, sohbet, yemek, giyim gibi çok değişik konuların da adabları bulunmaktadır.⁵⁹⁵

İbn Ata şöyle der: “Edep, ameli güzelleştiren hususlar üzerinde durmaktır.” İbn Sîrîn Allah’a karşı edebi şöyle özetler: “Allah’ı Rab tanımak, O’na itaat ederek hareket etmek, neşe ve nimet zamanında Allah’a hamd etmek ve sıkıntıda sabretmek.” Hasan Basri de “Edebin dünyada en faydalı olanı ve ahirette maksada en iyi ulaştırıcı hangisidir?” diye sorulunca şöyle der: “Dinde fakîh olma, dünyada zâhid olma, Azîz ve Celîl olan Allah’ın hakkında ârif olmaktır.” Edebi, nefsi bilmek şeklinde tanımlayanlar, “Nefsini bilen, Allah’ı bilir.” sonucuna ulaşır ve edebin Allah’a ulaşmada bir yol olduğunu düşünürler.⁵⁹⁶

593 et-Tûsî, a.g.e., s. 141; Kuşeyrî, a.g.e., s. 455; Hucvîrî, a.g.e., s. 432; S. Ateş, a.g.e., s. 346.

594 et-Tûsî, a.g.e., s. 152.

595 et-Tûsî, a.g.e., s. 151-216.

596 Kuşeyrî, a.g.e., s. 456-460.

Zühd döneminden Aişe el-Mekkiyye ile ilgili olarak şu rivâyette edepten bahsedildiği görülür: Ebu Ubeyd el-Kâsım b. Sellam'dan, bu konuda şöyle bir rivâyet gelir: "Mekke'ye girdim. Kâbe'nin karşısına geçip oturdum. Galiba, ayak ayak üstüne atarak oturuyordum. Aişe el-Mekkiyye, yanıma geldi. Bu kadın, Fudayl'ın sohbet meclisine katılan, âbid, güzel sözlü ve ermiş biriydi. Bana şöyle dedi: "Senin âlim olduğunu söylüyorlar. Kâbe'ye karşı edepli otursan iyi olur. Çünkü, böyle şeylere dikkat etmezsen sâlih kulların meclisinden adını silerler."⁵⁹⁷ Aişe bt. Osman Said b. İsmail, Kızı Ümmü Ahmed, onun hakkında şunları söyler: "Hem bâtında hem zâhirde edebe yapış! Zira, güzel huy ve edepilik bâtında da olsa faydası dokunur, zâhirde de olsa mükâfatı gelir. Edep, her yönüyle insanı kazançlı kılar."⁵⁹⁸

Hayatın her anında Allah'ın huzurunda bulunduğunu hissetmenin bir uzantısı olarak her türlü davranışta bir inceliğin olmasının gerekli olduğu düşünölmüştür. Kadınların bu konuda başkalarını uyaracak kadar cesaretli oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca hem zâhirde hem bâtında bu konuya dikkat edilmesini istemeleri, konuya verdikleri önemi göstermektedir.

h- Zâhir-Bâtın

Kalpde olan ve dil ile açığa vurulmayan ilim bâtın ilmi; dil ile açığa vurulan ise zâhir ilmidir. Sûfîlere göre zâhir ilmi şeriat ilmi, bâtın ilmi hakikat ilmidir. Zâhir ilmi çalışma ile elde edilir. Bâtın ilmi ise Allah'ın lütuf ve hidâyetine bağlıdır.⁵⁹⁹

597 İsbekânî, a.g.e., III, 74; Gazalî, Ravzatü't-Tâlibin ve Umdetü's-Sâlikîn, s. 26; Kehhâle, a.g.e., III, 193.

598 Kehhâle, a.g.e., III, 158.

599 Ragîb el-İsfekânî, a.g.e., s. 317; Kaşani, a.g.e., s. 51; Cürcanî, a.g.e., s. 143; S. Ateş, a.g.e., s. 551.

Ameller de zâhir ve bâtın olarak ikiye ayrılmaktadır. Namaz, oruç gibi dış organlarımızla yaptığımız ameller zâhir; tasdik, ihlâs, şükür gibi kalp ile yapılan ameller de bâtın amelleridir. Zâhir ve bâtın amellerin her birinin kendine göre bir ilmi, delili, açıklaması ve yorumu vardır. Zâhir bâtinsız, bâtın zâhirsiz olmaz. Bunlar, olayların, hâllerin, amellerin ve durumların birbirini tamamlayan yönleridir.⁶⁰⁰

Nitekim Allah Teâlâ da “Allah size nimetlerin zâhir ve bâtınını ihsan etmiştir.” buyurmaktadır.⁶⁰¹ Bu âyet gösteriyor ki, ilmin zâhiri ve bâtını vardır. Bâtınî ilmin ürünü, zâhiri ilmi kabul edip, onun adabına sarılmaktan meydana gelir. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu konuda “Kim bildiği ile amel ederse, Allah onu bilmediğine eriştirir.” demiştir.⁶⁰²

Aişe bt. Osman Said b. İsmail’in kızı Ümmü Ahmed, onun hakkında şunları söyler: “Hem bâtında hem zâhirde edebe yapış! Zira, güzel huy ve edeplilik bâtında da olsa faydası dokunur, zâhirde de olsa mükâfatı gelir...”⁶⁰³

ı- İhlâs

İhlâs, riya karıştırılmayan saf, samimi ve sadece hakk rızası gözetilerek yapılan iş ve ibadettir.⁶⁰⁴ Yani, eylem ve ibadetleri yalnız Allah’a özgü kılmak, başka düşüncelerden temizlemek demektir. İhlâs, tevhid inancının özüdür.⁶⁰⁵ Kuşeyrî de; “İhlâs, ibadet kastında yalnız Allah’ı bırakmak, yani ibadeti, başka bir amaçla değil, sırf Allah’a yaklaşmak için yapmaktır. İhlâs “Ey-

600 et-Tûsî, a.g.e., s. 23-24, 549.

601 Lokman, 31/20.

602 S. Ateş, a.g.e., s. 552.

603 Kehlâle, a.g.e., III, s. 158.

604 Kelâbâzî, a.g.e., s.149; Cürcanî, a.g.e., s. 13.

605 S. Ateş, a.g.e., s. 247.

lemleri, yaratıkları düşünmekten temizlemektir.” Yahut ihlâs, “Kişileri düşünmekten korunmaktır.” biçiminde de tanımlanır.⁶⁰⁶

İhlâs, sahibini gerçek takvâya götürür. Yüce Allah: “Kendilerine dini yalnız Allah’a hâlis kılarak ona ibadet etmeleri emredildi.”⁶⁰⁷ buyurmuştur. Yine; “Ben dinimi yalnız Allah’a hâlis kılarak ona ibadet ederim.”⁶⁰⁸ buyurur.

Cüneyd şöyle der: “İhlâs, hangi konuda olursa olsun Allah’ın rızasına uygun düşen iştir.”⁶⁰⁹

Mutasavvıflara göre ihlâs, Allah için yapılan işlerde halkı aradan çıkarmak, eylemleri sadece Allah için yapmaktır. İhlâsın temeli doğruluktur. İkisi arasındaki fark, ilkinin asıl; diğerrinin dal olmasıdır. Sıdk eylemden önce de olur. Fakat ihlâs eylem ile birliktedir.⁶¹⁰

Bu konuda Fâtıma en-Nişâburiyye hakkında şu rivâyet dikkat çekici. Zünnûn; “Bana bir öğüt ver!” dediğinde, “Allah, insana bir sıkıntı verirse, ondan ancak sıdk ile kurtulunur. Dünyada elzem olan haya ve ihlâstır. Haya sıdktan; ihlâs da hayadan üstündür. Sen, sıdk için nefsinde ve fiillerinde mücadele et!”⁶¹¹ Yine şöyle diyordu: “Allah’a yakın olmuş sâdik kul, dalgaları üzerine üzerine gelen fırtınalı bir denizde gibidir. O, boğulacak bir çaresiz gibi, Allah’a haya ile dua eder, ihlâs ile kurtuluş ister.” Muhlis’i tanımlayan başka bir söz şöyledir: “Muhlis, yalnızca Allah’ı müşâhedeyi isteyen ve böyle amel eden kuldur. Bu kişi âriflerdendir.”⁶¹²

---

606 Kuşeyrî, a.g.e., s. 443.

607 Beyyine, 98/5.

608 Zümer, 39/14.

609 Kelâbâzî, a.g.e., s. 149.

610 S. Ateş, a.g.e., s. 247-248.

611 Şârânî, a.g.e., I, 56; Menûfî, a.g.e., I, 474; Nebhânî, a.g.e., II, 232.

612 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 850.

Görüldüğü üzere faziletli ameller arasında ihlâs, haya ve sıdk sıralaması yapılmıştır. Buna göre Allah'a yakınlaşmada ihlâs en üst mertebedir. Kul bu yolda haya ile dua eder, ihlâs ile kurtuluş ister. İhlâs, müşâhedeyi isteyen bir kulun özelliğidir.

i- Sıdk

İnançta şüphe olmayacak şekilde doğruluk demektir.⁶¹³ Bütün mertebelerin kaynağı olan yüce bir mertebedir. Yolu buradan geçmeyen sâlik, menzile ulaşamaz. Mümin ve münafık, cennetlik ve cehennemlik bununla birbirinden ayırt edilir.⁶¹⁴

Dinin temeli olan sıdk, peygamberlik derecesinden sonra ikinci derecedir. Çünkü Yüce Allah: "Kim Allah'a ve elçisine itaat ederse onlar Allah'ın nimet verdiği peygamberler, siddîkler, şehid (gerçeği söyleyen âlimler) ve sâlihler ile beraberdir. Onlar ne güzel arkadaştır!"⁶¹⁵ buyurmuştur. Yüce Allah Resulullah'a girdiği her yere doğrulukla girmeyi, çıktığı her yerden doğrulukla çıkmayı dilemesini emrederek; "De ki: Rabbim, beni doğruluk girdirishiyle girdir, beni (çıkarcacağın yerden) doğruluk çıkarışıyla çıkar, bana katından yardım eden bir delil ver."⁶¹⁶ buyurur.

Doğruluk bütün dinî amellerin direğidir. Doğru olmayanların ibadetleri, ihlâslı olmayanların amelleri kendilerine bir yarar sağlamaz. Mutasavvıflar, doğruluk hâlini kendi tecrübelerine göre açıklarlar. Abdü'l-Vahid b. Zeyd'e göre sıdk, Allah'a verilen sözü, eylem ile yerine getirmektir. Zünnûn ise şöyle der: "Doğruluk bir kılıç gibidir, üstüne konduğu her şeyi keser." Muhâsibi ise, "Sadık o kişidir ki kalbinin salahı uğrunda halk

613 Ragıb el-İsfehani, a.g.e., s. 277; Kaşani, a.g.e., s. 47; Cürcani, a.g.e., s. 132.

614 et-Tûsî, a.g.e., s. 216; Ebu Talib el-Mekkî, a.g.e., I, 324; Kuşeyrî, a.g.e., s. 356; Gazalî, İhya, IV, 374.

615 Nisa, 4/69.

616 İsra, 17/80.

arasında bütün itibarını kaybetse dahi aldırılmaz. Güzel amelini zerresini dahi halkın bilmesini istemez. Çirkin amelini de halka göstermekten çekinmez. Bundan çekinen kimse halkın yanında itibar görmek ister. Bu, sıddîklerin alametlerinden değildir.” demektedir.⁶¹⁷

Bu konuda yukarıda Fâtıma en-Nişâburiyye hakkında zikrettiğimiz rivâyetin devamında şöyle buyrulur: Çevresine, şöyle nasihatta bulunuyordu: “Allah (c.c) tarafından değer verilmeyen kişi, her konuda cüretkârdır, her şeyi konuşur. Ama kim Allah (c.c) nezdinde itibarlı ise, Allah Teâla, ona sadece doğru şeyleri söyler, onu hâyâ ve samimiyet ile donatır.”⁶¹⁸

Buna göre ihlâs, hayadan üstündür. Doğru olmak ise, bu yolun ilk adımı olarak tarif edilmiştir. Sıdk, sıkıntılardan kurtulmayı sağlamaktadır. Bunun için nefiste ve fillerde mücadele etmek gereklidir. Doğruları konuşmak ise, kişinin Allah katında itibarlı olduğunun bir göstergesidir.

j- Tevekkül

Kelime anlamı, işini birine havale etmek, işini gördürmek için birini vekil kılmak demek olan tevekkül, kalbin vekile güvenip bağlanması anlamını taşır.⁶¹⁹

“Vadettiği hususlarda Allah’a tam olarak güvenerek rızık ve geçim kaygısı çekmemek” manasına gelen tevekkül: “Bir sonuca ulaşmak için gerekli tedbirleri aldıktan ve şartları eksiksiz bir şekilde hazırladıktan sonra o neticenin elde edilmesini Allah’tan beklemek ve bilmektir.” şeklinde de tarif edilir. Kul tedbir alır fakat neticeyi tedbire ve sebebe bağlamaz, Al-

617 Kuşeyrî, a.g.e., s. 356-359; S. Ateş, a.g.e., s. 242-246.

618 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 849-850.

619 et-Tûsî, a.g.e., s. 51; Kelâbâzî, a.g.e., s. 151; Ebu Talib el-Mekkî, a.g.e., II, 3; Kuşeyrî, a.g.e., s. 302-312; Ragıb el-İsfehani, a.g.e., s. 531; Gazalî, a.g.e., IV, 238.

lah'tan bilir, Allah'a tevekkül ettiği ölçüde sebep ve tedbire itimadı azalır.⁶²⁰

Allah Teâlâ tevekkülü emretmiş, onu iman ile birlikte zikretmiş ve şöyle buyurmuştur: "Eğer mümin iseniz Allah'a tevekkül ediniz."⁶²¹ Tevekkül, tıpkı bir ölü gibi Allah'a güvenerek bütün sebep ve tedbirlerden uzak kalmaktır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Kim Allah'a tevekkül ederse Allah ona yerter."⁶²² İçinde Allah'tan başka yapıcı olmadığı inancı yerleşen, O'nun kullarına acıyıp her hallerine vâkıf olduğunu bilen kul, gönülü ile Allah'a tevekkül eder, O'ndan başkasına güvenmez.⁶²³

Cüneyd; "Tevekkül, Allah'a karşı kulun var olmadan evvelki gibi (günahsız ve tam teslimiyet halinde) olması, kula karşı da Allah'ın o kul mevcut olmadan evvelki gibi (bütün ihtiyaçlarını karşılayıcı bir halde) olmasıdır." demiştir.⁶²⁴

Sûfilere göre tevekkül, bir kalp eylemidir. Sehl'e göre tevekkül, kendini Allah'ın dilediğine bırakmasıdır. Bunun diğer anlamı da kadere rızadır. Cüneyd tevekkül hakkında şöyle der: "Tevekkül, kalbin her durumda Allah'a güvenmesidir."⁶²⁵ Hasan Basri ise şöyle der. "Kim tevekkül ile kanaat edip, razı olursa, kendisi istemeden eşya onun ayağına gelir." demiştir. Tevekkül üç derecedir:

1- Müminlerin tevekkülü: Bu kişiler verilince şükreder, verilmeyince kadere olan rızaları sebebiyle sabrederler.

2- Havâssın tevekkülü: Sebeplere bağlanmadan, tevekkülü Allah için yapanların durumudur.

---

620 Kelâbâzi, a.g.e., s. 151.

621 Maide, 5/23.

622 Talak, 65/3.

623 Kuşeyrî, a.g.e., s. 302; S. Ateş, a.g.e., s. 288.

624 Kelâbâzi, a.g.e., s. 151.

625 et-Tûsî, a.g.e., s. 51; S. Ateş, a.g.e., s. 288.

3-Havâssu'l-havâssin tevekkülü: Şiblî bu konuda şöyle der: "İnsanın yaratılmadan önceki gibi varlığının Allah'a ait olmasıdır. Bu durumda Allah da daima senin için olur."⁶²⁶

Ebu Ali Dakkak şöyle der: "Mütevekkilin üç derecesi vardır: "Tevekkül, teslim ve tefviz. Tevekkül sahibi Allah'ın vaa-dine güvenip huzur bulur, teslim sahibi Allah'ın hâlini bildiğine kâni olup ilmi ile yetinir, tefviz sahibi Allah'ın hükmüne rıza gösterir. Buna göre, tevekkül başlangıç, teslim orta, rıza ise son hâldir."⁶²⁷

Hanımlar arasında tasavvuf döneminden Meymûne'nin ibadet ve sâlih amel hususunda kardeşi İbrahim el-Havvas'ın yolunu izlediği bilinir. Bu yol; verâ, tevekkül, zühd ve aza kanaat idi.⁶²⁸

İbrahim el-Havvas'ın kızkardeşi Meymune'nin ibadet ve sâlih amel konusunda dikkat ettiği hususlar arasında tevekkül etmenin de geçtiği görülmektedir. Ancak tevekkülün nasıl anlaşıldığı veya dereceleri konusunda başka bir açıklama yapılmamıştır. Bu nedenle tevekkülden haberdar oldukları anlaşılabilir ve uygulamada bu konuya dikkat ettikleri düşünülebilir.

k- Şükür

Şükür, Allah'a teşekkür etmek, nimet ve lütuflarını dile getirmek ve nimetin kaynağını tanımaktır.⁶²⁹ Şükür, nimet verenin nimetini saygı ile itiraf etmek demektir. Nimetin yalnız Allah'tan olduğunu bilmektir ki, bu tevhidin esasıdır.⁶³⁰ Şükürün üç çeşidi vardır:

626 et-Tûsî, a.g.e., s. 50-51.

627 Kuşeyrî, a.g.e., s. 306.

628 el-Bağdadî, a.g.e., XIV, 439.

629 Kelâbâzî, a.g.e., s. 150; Ragib el-İsfehani, a.g.e., s. 265; Cürcanî, a.g.e., s. 168.

630 Kelâbâzî, a.g.e., s.100; Ebu Talib el-Mekkî, a.g.e., I, 413; Kuşeyrî, a.g.e., s. 313-319; Gazalî, İhya, IV, 78.

1- Dilin şükürü: Allah'ın verdiği nimeti söyleyerek O'na hamdetmektir.

2- Kalbin şükürü: Nimeti verenin Allah olduğunu bilmektir.

3- Bedenin şükürü: Allah'ın yasaklarından uzak durup buyruklarını tutmaktır.⁶³¹

Şükür, ihsanda bulunanın nimetini ona boyun eğerek itiraf etmektir. Yüce Allah Kur'ân'da şükürü emretmiş, şükür ehlini övmüş, karşıtı olan nankörlüğü yasaklamıştır. "Bana şükredin, nankörlük etmeyin."⁶³², "Ve Rabbiniz size şöyle bildirmişti. "Andolsun şükrederseniz elbette size (nimetimi) artırırım ve eğer nankörlük ederseniz, azabım pek çetindir."⁶³³ Rabbinin şükreden kulları arasında bulunmak için bazen ayakları şişinceye kadar namaz kılan Peygamber'e "Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamışken böyle mi yapıyorsun?" diyenlere O, "Şükreden bir kul olmayayım mı?" demiştir.⁶³⁴

Ebu Said Harrâz; "Şükür, nimeti vereni tanımak ve O'nun yetiştiriciliğini ikrar etmektir."⁶³⁵ der.

Zühd döneminden Hz. Rabia, şükürü yerine getirmek için vaktinin önemli bir kısmını Allah'a hamd ederek ve O'nun lütuflarını överek geçirirdi. O şöyle diyordu: "İlâhi, sen bana hayat verdin. Muhtaç olduğumu ihsan ettin ve her lütuf ve ihsan sana aittir. Bana ihsan ettiğin lütuflar ve yardımlar ne kadar çoktur."⁶³⁶

Şükürde Allah'ın kullarına olan nimetlerini zikretme ve lütuflarını övme yoluna gidilmiştir. Şükürün her göz açıp kapamada olması gerektiğinin belirtilmesi, bu konudaki hassasiyetin derecesini göstermektedir.

631 Kuşeyrî, a.g.e., s. 315; S. Ateş, a.g.e., s. 310.

632 Bakara, 2/152.

633 İbrahim, 14/7.

634 S. Ateş, a.g.e., s. 310.

635 Kelâbâzî, a.g.e., s. 150.

636 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 252.

l- Sabır

Sabır, dilde tutmak ve el çekmek demektir.⁶³⁷ Etkileyeci bir olay karşısında kendine hâkim olmak, kızgın davranışlara girmemek, uzuvları yanlış hareketlerden korumaktır.⁶³⁸

Allah Teâlâ sabır ehlini şöyle över: “Sabredenlere ecirleri hesapsız olarak verilecektir.”⁶³⁹ Yine; “Ey inananlar, sabır ve namazla (Allah’tan) yardım dileyin. Allah sabredenlerle beraberdir.”⁶⁴⁰ Sabrın bir nur olduğunu bildiren Hz. Peygamber (sal-lallâhu aleyhi ve sellem), “Müminin işi ne hoştur, her işi hayırdır. Bu yalnız mümine vergidir. Sevindirici bir işle karşılaşsa şükreder, o iş kendisi hakkında hayırlı olur. Üzücü bir işle karşılaşsa sabreder. Kendisi için hayırlı olur.” demiştir.⁶⁴¹

Sabır, nefsin haz duyduğu şeylerden mücâhede ile uzak kalması demektir. Buradaki mücâhede kaydı, nefse istemediği şeyleri vermekle olur. Bu yolla nefsin istediği şeyleri ona vermeden, örnek ve güzel bir yol üzerinde dosdoğru yürümesini temin etmekte sebat göstermek gerekir.⁶⁴² Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Sabrettikleri için onlardan da, emrimizde doğru yolu gösterecek önderler yetiştirdik. Âyetlerimizi de yakinen biliyorlardı.”⁶⁴³

Cüneyd sabır hakkında, “Zorluk ve sıkıntı zamanı geçinceye kadar, sıkıntılara Allah için tahammül göstermektir.” der. Buna göre, yasaklardan kaçınmada görevleri yerine getirme, emredilenleri yapma ve Allah’a ulaşma yolunda her türlü en-

637 Ragıb el-İsfehâni, a.g.e., s. 273; Cürçani, a.g.e., s. 131.

638 et-Tûsî, a.g.e., s. 49; Kelâbâzî, a.g.e., s.94; Ebu Talib el-Mekkî, a.g.e., I, 324; Kuşeyrî, a.g.e., s. 323; Gazâlî, a.g.e., IV, 80; S. Ateş, a.g.e., s. 300.

639 Zümer, 39/10.

640 Bakara, 2/153.

641 S. Ateş, a.g.e., s. 301.

642 et-Tûsî, a.g.e., s. 49.

643 Secde, 32/24.

gele karşı sabırlı olmaktır. Bu engeller hastalık, felaket, ölüm, açlık, susuzluk olabilir.⁶⁴⁴

Zünnûn, "Sabır (Allah'ın emirlerine) muhalif olan davranışlardan uzaklaşmak, musibetin elemelerini yudum yudum içerken, sükûneti muhafaza etmek, yaşama alanına fakirlik istilâ ettiği zaman zengin görünmektir." der.⁶⁴⁵

"Namaz ve sabırla yardım isteyiniz." (Bakara, 2/45) âyetini, Sehl Tüsteri, "Allah'tan yardım isteyiniz, Allah'ın emrine sabrediniz." şeklinde izah etmiştir. Yine Sehl, "Sabır bir temizleyicidir, eşya onunla temizlenir. (Bela ve musibete sabreden insan günah kirinden temizlenir)" demiştir.⁶⁴⁶

Sabır, sabredilen şey bakımından üç çeşittir:

- 1- Allah'a yapılan ibadetlere sabır.
- 2- Günah işlemeye sabır.
- 3- Allah'ın sınavı olan üzücü olaylara sabır.

İlk ikisi; kulun kendi iradesi ile yapacağı işler ile ilgili sabırdır. Diğeri kendi iradesi ve eylemi dışındaki olaylara sabırdır.⁶⁴⁷

İfk olayı, Hz. Aişe'nin sabır örneğidir. Bu iftira sonucunda Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), onun yanına gelir ve şöyle der: "Ey Aişe! Allah'tan sakın ve eğer insanların söyledikleri şeylerden bir kötülüğün içine düşmüş isen, Allah'a tövbe et!" Hz. Aişe bu söz üzerine dayanamayıp gözyaşlarına boğulur ve çok önemli olan şu cevabını verir: "Vallahi, zikrettiğin şeylerden dolayı asla Allah'a tevbe etmeyeceğim. Ben insanların bana söyledikleri şeyden uzağım. Bundan sonra bana güzel bir sabır gerekir ve ben yalnız Allah'tan yardım dilerim." Bu sözden sonra Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem), o

644 et-Tûsî, a.g.e., s. 49.

645 Kuşeyrî, a.g.e., s. 324.

646 et-Tûsî, a.g.e., s. 144.

647 Kuşeyrî, a.g.e., s. 324; S. Ateş, a.g.e., s. 302.

meclisten daha ayrılmamışken Aîşe'nin temiz olduğunu bildiren âyet indiğinde, Hz. Aîşe "Rabbime hamdolsun." diyerek şükretmiştir.⁶⁴⁸

Sümeyye bt. Habbat, Ammar b. Yasir'in annesidir. Mekke'de ilk Müslüman olan kadınlardandır. Bu nedenle ağır işkencelere maruz kalır, sabreder ve İslâm'dan geri dönmez. Çok sabırlı ve faziletli bir hanım olarak tanınır.⁶⁴⁹ Ümmü Anbese, ilk Müslümanlardandır. Bir köle olan Ümmü Anbese, müşriklerin şiddetli işkencelerine maruz kalır. Hz. Ebu Bekir'in (r.a.) onu satın alarak, bu zulümden kurtardığı bilinir. Çok sabırlı ve zorluklara karşı sebat gösteren bir hanım olarak tanımlanır.⁶⁵⁰

Hz. Rabia, hayatı boyunca geçirmiş olduğu sıkıntılara sabretmiş ve hayatının her devrinde yaşadığı ıstırapları teslimiyet ile karşılamıştır. İstirabını hafifletmek için, Allah'a yalvarmasını tavsiye edenlere uymayarak O'na yalvarmamıştır. Çünkü bu, onun iradesine karşı gelmektir. Sabır ona göre imanın erkânındadır. Allah'ın her gönderdiğini kul, kabul etmelidir. Sabır göstermezse, Allah'ın hikmetinden, onun mahlukatına olan sevgisinden şüphelenmiş, böylece küfre düşmüş olur.⁶⁵¹

İlk Müslümanlardan itibaren hanımlar, sıkıntılara sabır göstermişler; ağır işkenceler karşısında sabrederek, dinlerinden vazgeçmemişlerdir. Hz. Rabia'da görülen sabır, imanın rükûnlarından sayılmaktadır. Zorluklar karşısında sabır göstermek, her gönderileni kabul etmek ve şikâyet etmemek, esas kabul edilmiştir. Aksi şekilde davranmak, ilâhî iradeye karşı gelmek şeklinde düşünülmüş, hatta bunun küfür olduğu ifade

648 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Vâkidî, a.g.e., II, 434-435; İbn Hişam, a.g.e., III, 409-415; M. Zihni Efendi, a.g.e., I, 2-5; Kehhâle, a.g.e., II, 2-9.

649 İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 324; Zehebî, a.g.e., II, 278.

650 Kehhâle, a.g.e., III, 373.

651 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 246-247.

edilmiştir. Bu görüş, sabırda gelinen düşünce boyutunu bize göstermektedir.

m- Aşk ve Muhabbet

Muhabbet, susamışlıktan (fazla arzudan) kalbin kaynaması, taşması, sevilene ulaşmak için çırpınmasıdır.⁶⁵²

Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Allah, yakında öyle bir kavim getirecek ki, O onları sever, onlar da O’nu severler.”⁶⁵³ Muhabbet hâli, kulun gözüyle Allah’ın kendisine verdiği nimetlere, kalbiyle Allah’ın kendisine olan yakınlık, inayet, hıfz ve yardımına bakarak Allah’ı sevmesidir. Muhabbet ehli üç derecedir:

1-Âvâmın muhabbeti: Bu sevgi Allah’ın kullarına olan ihsanından kaynaklanır. Bu derecenin şartı, kişinin sevdiğini çok hatırlaması nedeniyle, kulun da Allah’ı unutmadan onu çokça anmasıdır.

2-Sâdıkların Muhabbeti: Bu sevgi kulun kalbinin Allah’ın celaline, ilmine ve kudretine nazar etmesinden doğar. Böyle kişiler için sır perdesi kalkar.

3-Âriflerin Muhabbeti: Bu sevgi, âriflerin Allah’ın illetsiz olan kadim sevgisini bilip ona nazar etmelerinden doğar. Bu nedenle âriflerin sevgisinin bir sebebi yoktur.⁶⁵⁴

Muhabbet özel bir hâldir. Kul, bu sevgi aracılığıyla Rabbinin huzuruna çıkar ve özel bir muamele görür. Bu hâl ve his insanı Allah’ı tâzim etmeye, O’nun rızasını her şeye tercih etmeye, O’ndan ayrı olunca sabırsızlanmaya, O’nsuz kalınca kararsızlığa düşmeye, ünsiyetini devamlı suretle O’nu zikrede-

652 et-Tûsî, a.g.e., s. 57; Kelâbâzî, a.g.e., s. 161; Ebu Talib el-Mekkî, a.g.e., II, 99; Kuşeyrî, a.g.e., s. 495; Hucvîrî, a.g.e., s. 392; Gazâlî, a.g.e., III, 47; S. Ateş, a.g.e., s. 418.

653 Maide, 5/54.

654 et-Tûsî, a.g.e., s. 57; Hucvîrî, a.g.e., s. 445.

rek bulmaya ve O'na karşı bir heyecan duymaya sevk eder.⁶⁵⁵ Cüneyd, "Muhabbet, kalbin meylidir." demiştir. Bu sözün manası; muhabbet, kulun kalbinin tabîî bir şekilde Allah'a ve O'na ait olan şeye meyl etmesi ve yönelmesidir.⁶⁵⁶

Cüneyd'e aşktan sorulunca, "Âşıkın kendi sıfatlarını terk etmesi, bunun yerine sevdiğinin sıfatlarına bürünmesidir." der. Ebu Ali Dakkak ise, muhabbet ve aşk hakkında şöyle der: "Muhabbetin bulunduğu yerde zevk, hakikatin bulunduğu yerde dehşet vardır. Buna göre muhabbetin başı zevk, sonu dehşettir. Muhabbetin haddini aşarak ifrata varmasına aşk denir. Bu nedenle hiçbir kulun Allah'ı haddinden fazla sevmesi mümkün değildir ve Allah'a âşık olması imkânsızdır. "Allah'a âşık oldu." ifadesi bu nedenle sûfîler arasında pek kabul görmez."⁶⁵⁷

Şibli, "Âşık susunca ârif konuşunca helak olur." derken, âşık olanın daima sevdiğini zikrettiğini, ârifin ise sevdiğini müşâhede ile meşgulken bunları dile getirmesinin mümkün olmadığını ve susması gerektiğini hatırlatır. Yahya b. Muaz ise, muhabbetin ne kadar değerli olduğunu anlatırken şöyle der: "Hardal tanesi kadar muhabbet, muhabbetsiz yapılan yetmiş senelik ibadetten hayırlıdır."⁶⁵⁸

Zühd dönemi hanımlarından Atike el-Adeviyye'nin muhabbetle yaptığı bir münacatında, bu kavrama rastlamaktayız. Şöyle der: "İlâhî, Sana muhabbetle dolu bir kalbi yakar mısın?" diye seslendi. Ona, "Biz böyle bir şey yapmayız, bizim hakkımızda kötü zanda bulunma!" diye cevap verildi.⁶⁵⁹

Hz. Rabia sevgi nazariyesini şöyle geliştirmişti.

655 Kuşeyrî, a.g.e., s. 497; Hucvîrî, a.g.e., s. 446.

656 Kelâbâzî, a.g.e., s. 161.

657 Kuşeyrî, a.g.e., s. 500; Hucvîrî, a.g.e., s. 450.

658 Kuşeyrî, a.g.e., s. 504.

659 İbn Hallikan, a.g.e., II, 48-49.

“Seni iki sevgi ile seviyorum: Biri benim aşkımdır, diğeri senin sevlimeye olan liyakatındır. Benim aşkım, masivayı bırakarak, yalnız seni anmaktır. Senin layık olduğun sevgi ise, seni görmek için bütün perdeleri kaldırmaktır. Fakat, bunda da onda da bana gereken bir şey yok. Bunda da onda da sana hamd etmek gerek.”⁶⁶⁰ Hz. Rabia, cehennem korkusu ve cennet umudu ile değil, yalnızca aşk uğruna, Allah aşkı kavramını vurgulayan ilk kişi idi. Aşk için, Allah aşkını vurgulaması, onun tarihi rolüydü. Bu aşk, kısa zamanda tasavvufun en önemli özelliği ve can damarı haline gelmiştir. Onun İslâm tasavvufu tarihinde bu kadar önemli olmasının nedeni budur.⁶⁶¹ Onun sevgisinde karşılık beklemek yoktur. Hakiki aşk ona göre, iki taraftan birine acı duyuran ve buna karşılık hiçbir şey vermeyen aşktır. Kul ile Allah arasındaki münasebetlerde, en yüksek derece ve hakiki sevgi mertebesi budur. Buna göre Hz. Rabia, Allah’ın huzurundan kovulsa da ayrılmak istemez, kalbine onun aşkından başka bir aşk giremez.⁶⁶² O, vecd halinde ünsiyetten bahseder ve daha fazla yükselerek şu şekilde ifade eder:

Gönlümün içinde bana söz söyleyen sensin.

Gövdem ise yanmak, bölünmek isteyenler ile beraber,

Gövdem beni ziyaret edenlere âşinalık ediyor.

Gönlümün yârı ise, gönlüm içinde benim yoldaşımdır.

Bu beyitlerden anlaşıldığı üzere haliliyet mevkiini ifade edecek mertebeye varmıştır. Bu da, bize bir sevgi nazariyesinin olduğunu ispatlar. Hatta dostlarından Rabâh b. Kays ile beraber de haliliyet makamını paylaşmıştır.⁶⁶³ Onun sev-

660 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 145.

661 Smith, a.g.e., s. 10-12.

662 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 76-77.

663 Hullet, bir şeyin bir şey içine aralıklardan girmesidir. Dost dostun kalbine girer ve iki varlık birbiri içinde yok olur. Bunların biri söz söyleyince o söz dosta ait olur. Bkz.; Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 138.

gi nazariyesi şöyle özetlenebilir: “O Allah’ı görerek yakinî bir müşâhede ile sever. Onu sevmesi O’nun hakkında bir şeyler duyarak ve duyduklarına inanarak değildir. Bu çeşit duygular birtakım nimetler ve ihsanlar eseridir ve fiiller değişince muhabbet de değişir. Fakat onun muhabbeti, müşâhede eseridir, böyle değildir. Bu nedenle Rabia her işi bırakıp, her şeyden kaçarak ömrünü ona verir.”⁶⁶⁴

Hz. Rabia’nın dediği gibi “Seven, sevdiğine itaat eder.” O halde gerçek muhabbete ermek için şunlar gerekir:

1- Nefsin başka şeylere olan ilgisi azaltmak. Bu mücâhede ve riyâzat ile sağlanır.

2- İbadet ve itaat ile ma’rifeti artırmak: Ma’rifet kalbi kaplayınca muhabbetin doğması sağlanır. Bunun yolu da nafîle ibadet ile ruhu güçlendirmektir. Bu yolla elde edilen muhabbet, toprağı temizledikten sonra ekilen tohuma benzer.⁶⁶⁵

Zühd dönemi hanımlarından Şa’vâne hatun, kocası ile Kâbe’yi tavaf için geldiğinde Mekke’ye, şöyle dua ediyordu: “Her hastalık için, dağlarda şifa veren bitkiler var, ama ilâhî aşka tutulanların ilacı yok!”⁶⁶⁶ Aişe bt. Osman Said b. İsmail, şöyle derdi: “Kulları küçük gören, onlarla alay eden kimse, Rabbini tanımayan kimsedir. Yaradanı seven, O’nun sanatından teşekkül etmiş olan yaratıkları sever!”⁶⁶⁷ Ümmü Ali bu sevgiyi şöyle anlatır: “Allah Teâlâ binbir lütuf ve iyilikle insanları kendi tarafına davet etti, kabul etmediler. Bundan sonra, onları kendi yanına yöneltmek üzere üzerlerine türlü belâlar yağdırdı. Böyle yaptı, çünkü O, kullarını sever.”⁶⁶⁸

664 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 146-147.

665 et-Tûsî, a.g.e., s. 522-523.

666 İsbekânî, a.g.e., VI, 49.

667 İsbekânî, a.g.e., VI, 148; Kehhâle, a.g.e., III, 158; Menûfî, a.g.e., I, 581; Nebhânî, a.g.e., II, 135.

668 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 851.

Muhabbeti elde etme yolları şöyle özetlenebilir:

1- Muhabbet için zikre devam etmek, çünkü seven sevdiğini sürekli anar.

2- Allah'ın nimet ve ihsanını düşünmek, çünkü ihsan sevgi sebebidir.

3- Allah dostları ile irtibat kurmak, çünkü seven sevdiklerinin sevdiklerini de sever.

4- Allah'ın emirlerine titizlikle itaat etmek, çünkü seven itaat eder.

5- Allah'a muhabbet talebiyle dua etmek, çünkü dua sevgiye ulaşmada en etkili yoldur.

Rivayetlerden anlaşıldığı üzere, en geniş kapsamlı düşünce üretimi aşk ve muhabbet konusunda olmuş, tasavvuf düşünce sistemine en çok bu alanda katkı sağlamış, hatta açılımda bulunmuşlardır. Bize göre, hanımların duygusal yönlerinin ağırlıklı oluşu burada etkilidir. Hayatlarını aşk ve muhabbet için adamaları çok önemlidir. Çünkü ömür sermayesini iyi kullanmış ve belki de bu dünyada yapılacak en iyi işi yapmış, sevgilerini doya doya yaşamışlardır. Onların gönüllerinden taşan sevgi pınarları, dillerinden dökülen birkaç satıra dönüşmüştür. Bugün bu satırlar, bizim de onların sevgi boyutlarını yaşamak bir tarafa, ancak belli bir ölçüde de olsa anlamamıza yardımcı olacak bir katkı sağlamaktadır. Yakarışlardaki incelik ve samimiyet hanım olarak hepimizin dikkatini çekmelidir. Şüphesiz bu hal, kitabımızın bu bölümündeki kavramların tümünü kendi içinde toplayan hatta zirveye çıkararak ve hepimizi imrendirmesi gereken bir haldir.

n- Havf ve Recâ

Havf, korkmak manasına gelir.⁶⁶⁹ Fakat burada korkudan maksat “havfullah” denilen Allah korkusudur. Ruveym; “Korkan, Allah’tan başkasından korkmaz.” demiştir. Bunun manası şudur: O, Allah’tan nefsi için değil, sırf Allah’ın azameti için korkar. Nefs için korkmak, âkıbet (cehennem) korkusudur. Gelecekte vuku bulacak kötü bir olaydan korkarak kalbin yanması, rahatsız olmasıdır. Bu olay sevilmeyen bir şey ise, bunu beklemekten korku doğar. Bu bekleyişe havf denir. Bu olay sevilen bir şey ise, bunu beklemek ruha lezzet verir. Bu bekleyişe de recâ denir. Havf, korkulanın hâlini kötü olayın nedenlerini bilmeyi gerektirir. Burada kasdedilen korku, Allah’ın kendisinden uzak olmaktan ve O’nun gözünden düşürecek aykırı davranışlarda bulunmaktan korkmaktır.⁶⁷⁰

Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Eğer inanıyorsanız, onlardan değil, benden korkun.”⁶⁷¹ Sûfîler içinde Allah’a yakınlığa bakarak kalbine havf hâkim olanlar bulunduğu gibi, muhabbet hâkim olanlar da vardır. Allah’a yakınlığı sırasında Allah’ın azametini, heybetini ve kudretini, celalini müşâhede eden kimseyi, bu durum korku (havf), haya ve ürpertiye yöneltir. Böylece Allah’tan korkmanın alâmeti, korkunun şiddetinden kalplerin ürpermesidir.⁶⁷²

Ebu Hafs şöyle der: “Kalbin meşalesi havftır, kalpte bulunan hayır ve şer bu meşale ile görülür.” Cüneyd’e havfin ne olduğu sorulduğunda; “Havf, her nefes alışverişte, her an azap görebilirim diye ihtimal vermektir.” demiştir. Zünnûn kor-

669 Ragıb el-İsfehani, a.g.e., s. 161; Cürçani, a.g.e., s. 101.

670 et-Tûsî, a.g.e., s. 60; Kelâbâzî, a.g.e., s. 97; Kuşeyrî, a.g.e., s. 263; Gazalî, a.g.e., IV, 152; S. Ateş, a.g.e., s. 404.

671 Al-i İmran, 3/175.

672 et-Tûsî, a.g.e., s. 58.

kunun gerekliliği ile ilgili olarak şöyle der: “İnsandan korku zâil olmadıkça doğru yolda yürür. Korku zâil olursa yoldan sapar.”⁶⁷³

Zühd anlayışının bir devamı olarak Basra’da yeşeren korku ekolü, Allah’tan ve O’nun azabından korkmayı ön plana alan bir anlayış geliştirmiştir. Kadınlar arasında sahâbeye baktığımızda Ümmü Gülsüm’ün Allah korkusu ile ilgili olarak naklettiği şu rivâyet önemlidir: Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: “Kulun derisi Allah korkusundan ürperdiği zaman, kuru ağacın yapraklarının dökülmesi gibi kulun günahları dökülür.”⁶⁷⁴

Bu anlayışın ilk izlerine baktığımızda zühd dönemi hanımlarından Muâze’nin bir kıza havf ve recâdan bahsettiği şu öğüdü önemlidir:

“Ey kızım! Allah ile karşılaşacağın gün için hem umutlu hem de endişeli ol! Zira ben O’ndan umut kesmeyen kulun, kıyamet gününde O’na yakın olacağına inanıyorum. O’ndan korkan ve endişeyle düşünen de; insanların mahşerde toplandığı, âlemlerin Rabbi olan Allah’ın huzuruna getirildiği o gün muhakkak emeline erişecektir.”⁶⁷⁵ Zühd döneminden Rabia bt. İsmail’in havf halinde şöyle dediği rivâyet edilir:

“Azığım az, beni ona ulaştıracağını sanmıyorum,
Azık için mi ağlayayım, yoksa yolun uzaklığına mı?
Yakar mısın beni ateşte, ey arzu edilenlerin çok arzu edileni!
Nerede kaldı öyleyse senden ümidim, nerede korkum?”⁶⁷⁶

Bu iki örnekten hareketle, kadınlar arasında havfın recâ ile birlikte düşünülmediği görülmektedir.

673 Kuşeyrî, a.g.e., s. 265.

674 Sühreverdi, a.g.e., I, 220.

675 İsbahâni, a.g.e., V, 440; İbnü’l-Cevzî, a.g.e., IV, 20.

676 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 848.

Recâ, gelecekte vuku bulacağı bilinen bir olayı beklemekten duyulan lezzettir.⁶⁷⁷ Beklenen şeyin olması birtakım sebeplere dayanır. Eğer bu sebepler yerine getirilmiş ise, o güzel şeyin olmasını beklemeye recâ demek doğrudur. Sebeplerin var olup olmadığı bilinmiyorsa bu beklemeye temenni denir. Recâ kulun kendi iradesi dahilindeki işleri yerine getirdikten sonra arzu ettiği sonucu beklemesidir ki, bundan sonra sonuç, Allah'ın lütuf ve iradesine bağlıdır.⁶⁷⁸

Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Onun rahmetini umarlar (recâ), azabından korkarlar.”⁶⁷⁹ Havf ve recâ amelin iki yönü olarak görülmekte ve birbirinden ayrı düşünülmemektedir. Çünkü biri olmadan sadece diğerine meyletmek sûfîler arasında hoş görülmez. Recâ kalbe gelen bir rahatlamadır. Sürekli havf halinin de kula uygun bir hal olmadığı düşünülmemektedir. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurur: “Müminin havfı ile recâsı tartılacak olsa biri diğerine denk olurdu.”⁶⁸⁰

Recâ, üç çeşittir:

1- Allah'ın sevabından ümitvar olmaktır.

2-Allah'ın rahmetinin genişliğinden ümit halinde bulunmaktır. Böyle biri Allah'ın nimetlerini görür ve ümit eder. Zün-nûn Mısırî şöyle der: “Allah'ım, biz senin engin rahmetine, kendi amellerimizden daha çok güveniyoruz. Biz senin bağışlaman-da, cezandan daha çok ümitvarız.”

3- Allah'tan uman ve Allah'tan başka bir şeyi ummayanlardır. Şibî şöyle der: “Recâ, Allah'ın seninle arana başka bir şey koyup seni kendisinden uzaklaştırmamasını ummandır.”⁶⁸¹

677 et-Tûsî, a.g.e., s. 61; Kuşeyrî, a.g.e., s. 270; Ragıb el-İsfehani, a.g.e., s. 190; Gazalî, a.g.e., IV, 139; Cürçani, a.g.e., s. 109.

678 S. Ateş, a.g.e., s. 407.

679 Ahzab, 33/21.

680 et-Tûsî, a.g.e., s. 60.

681 et-Tûsî, a.g.e., s. 60-61.

Malik b. Dinar hakkında gelen bir rivâyet şöyledir: Kendisi vefatından sonra rüyada görülür ve Rabbinin ona muamelesinin nasıl olduğu sorulur. Malik şöyle cevap verir: “Rabbimin huzuruna çok miktarda günah ile çıktım. Ama hakkında beslediğim hüsn-i zan sayesinde bunların hepsini sildi.”⁶⁸²

Recâ konusunda Hz. Aişe vasıtası ile Hz. Peygamber (sal-lallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurur: “Şüpheli yok ki, ilâhî rahmet kendilerine çok yakın olduğu halde, ümitsizliğe kapılan kulların hâline Allah Teâlâ bakar ve güler.” Hz. Aişe bunun üzerine, “Gerçekten güler mi?” diye sorar. Hz. Peygamber, “Evet, güler.” buyurur. Hz. Aişe şöyle devam eder: “O halde güldüğü zaman sayı ile değil, bol bol ihsanda bulunur.”⁶⁸³

Hz. Peygamber’in hanımlarından Hz. Aişe aracılığı ile açıklığa kavuşan bu rivâyet, recânın izlerini taşımakta; bu tür konuların ev halkı arasında konuşulduğu, tartışıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca rivâyetten anlaşıldığı üzere, Allah Teâlâ’nın kullarına rahmeti gereği, onların kendisinden bekledikleri ihsanı mutlaka izhar edeceğini ummak gereklidir.

Zühd döneminden Hz. Rabia, cehennem sözünü işittikçe kendinden geçer, ölümü düşünerek karşılaşacağı hesaptan ürperirdi. Allah’a karşı duyduğu havftan kırk yıl başını gökyüzüne kaldırmamış olduğu rivâyet edilir. Cennet hakkında kendisine sorulduğunda; “Önce komşu, sonra ev.” diyerek Rabbine karşı kalbinde ümit hissettiğini anlatır.⁶⁸⁴

Görüldüğü üzere, kadınlar arasında havfın recâ ile birlikte düşünüldüğü ve böylece çok önemli bir dengenin kurulduğu görülmektedir. Buna göre, havf ile yanan kalp, ilâhî huzurda mutlaka recâ anlayışının karşılığını görecektir.

682 Kuşeyrî, a.g.e., s. 272.

683 Kuşeyrî, a.g.e., s. 272.

684 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 265.

o- Üns

Üns ve ünsiyet; ısınmak, samimi olmak, cana yakın olmak, sevenin sevgiliyle hemdem olması, korkmadan ona yaklaşması ve dilediğini söylemesi, sohbetinden zevk ve haz almasıdır.⁶⁸⁵

Üns, Allah'a güvenmek, O'nunla sükûnet bulmak, O'ndan yardım dilemektir. Böyle kişilerin manevi temizliği tam, zikri safiyet kazanmıştır ve bu kişiler, kendisini Allah'tan alıkoyan her şeyden uzaklaşmıştır. Böyle bir kişiyi Allah ünsiyet haline sokar.⁶⁸⁶

Üns ancak saygı ile kendinden geçmekle olur. Doğru bir üns hâli kulu masivadan ayırıp Rabbi ile yalnız bırakır. Rabbi onun sır perdelerini kaldırır. Böylece kul, Rabbi ile kaynaşır, ünsiyet eder. Allah'ın iyilik, ihsan ve lütfunu düşünmek kalbi Allah'a yaklaştırır. Allah'a yakınlık da üns doğurur. Üns, ibadet ve sevginin ürünüdür. İtaat eden herkes ünsiyet eder; isyan eden de O'ndan uzaklaşır.⁶⁸⁷

Sûfîlerden biri şöyle der: "Üns, başkalarını görmekten gaip olacak kadar zikirle ülfet etmektir." (Dostu düşünmenin ve onu anmakla meşgul olmanın başkasını düşünmeye ve anmaya engel olması haline üns denir.)⁶⁸⁸

Üns üç dereceye ayrılır:

1-Şahitlerle ünsiyet: Bu, Allah'ı anmaktan zevk almak, sema ile gıdalanmaktır.

2- Keşif nuru ile ünsiyet: Bu durumda beş duyunun algı sınırı dışında oluşan müşâhede ile kulun kalbine hakikat açılır.

3- Bu üns hakikatin içine girmekle gerçekleşir. Kul, bu durumda kendi beşeri varlığından geçer. Bu hâli söz ile anlatmak mümkün değildir.⁶⁸⁹

685 Kelâbâzî, a.g.e., s. 157.

686 et-Tûsî, a.g.e., s. 62; Hucvîrî, a.g.e., s. 526.

687 et-Tûsî, a.g.e., s. 64; Kelâbâzî, a.g.e., s. 106; Kuşeyrî, a.g.e., s. 187; Hucvîrî, a.g.e., s. 319; S. Ateş, a.g.e., s. 439.

688 Kelâbâzî, a.g.e., s. 158.

689 S. Ateş, a.g.e., s. 440-441.

Zühd döneminden Rabia bt. İsmail'in üns hâlinde şöyle dediği rivâyet edilir:

“Sohbet dostu seni yaptım gönlümde
Meclisimi isteyene bağışladım vücudumu
Cismim benim dostlar için bir arkadaştır.
Kalbimin sevgilisi gönlümdeki yoldaştır.”⁶⁹⁰

Bürde es-Sarimiye'nin seslenişinde ünsün izleri görülür. O, gece olduğunda hüznünlü bir sesle; ‘Herkes sevdiği ile beraber. Ben seninleyim ey Sevgili!’ derdi.⁶⁹¹ Aişe bt. Osman Said b. İsmail, şöyle derdi: “Tek başına kaldığı zaman, yabancılık ve gariplik hissini yaşayan, henüz Rabbi ile tam bir ünsiyet peyda edememiştir.”⁶⁹² Zünnûn Mısırî'nin (ö.h.245) haber verdiği başka bir cariye hakkında şöyle der: “Bana harap bir kilisede, âbide olan bir cariyeden bahsettiler. Oraya gittim, çok zayıf bir kadın gördüm. Ona, ‘Hristiyan meskeninde mi oturuyorsun?’ dedim. ‘Başını kaldır bak, iki cihanda Hak Teâlâ’dan başka bir varlık görebilecek misin?’ dedi. Ona, ‘Yalnızlıktan sıkılmıyor musun?’ diye sordum. ‘Benden uzak dur, O’nun hikmetindeki güzellik ve muhabbetindeki tatlılık beni bu hale getirdi. Ona kavuşma arzusu, beni öyle kapladı ki, gönlümde ondan başkasına yer yok.’ dedi. Ben, ‘Bana doğru bir yol göster!’ dedim. ‘Ey yiğit, takvâyı azığın, zühdü yolun, verâyı bineğin yap ve muttakilerin yolunu tut. Sonunda, öyle bir kapıya geleceksin ki, orada ne bir perde vardır, ne de kapıcı. O, bekçilerine sana hiçbir konuda muhalefet etmemelerini emredecektir.’ dedi.”⁶⁹³

690 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 848.

691 Kehhâle, a.g.e., I, 126; Menûfî, a.g.e., I, 173.

692 İshâhî, a.g.e., VI, 148; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 112; Kehhâle, a.g.e., III, 158; Nebhânî, a.g.e., II, 135; Menûfî, a.g.e., I, 581.

693 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 863.

Allah'a karşı muhabbetten kaynaklanan ünsiyet hâli, kadınlar arasında yaygındır ve bu hâli oldukça benimsedikleri, bu hâlin dışında kalanları garipsedikleri anlaşılmaktadır.

ö- Müşâhede

Müşâhede, Allah ile kulun arasında bulunan perdenin tamamen kalkması, açıktan açığa sırların kalbe açılmasıdır.⁶⁹⁴ Bu hâl, kalbin kendine has gözü ile gizli bilgileri algılamasıdır.⁶⁹⁵

Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Muhakkak ki bunda kalbi olan yahut şahitlik olarak; yani dikkatini toplayarak kulak veren kimse için öğüt vardır."⁶⁹⁶ Ebu Said Harraz şöyle der: "Kalbiyle Allah Teâlâ'yı müşâhede eden O'ndan başkasından geri durur. Allah'ın azameti karşısında her şey kaybolur ve gaybet halinde kulun kalbinde Allah'ın dışında hiçbir şeyin izi kalmaz." Müşâhede ehli üç derecedir:

1- Başlangıç halinde bulunan müridlerin hâli: Eşyayı ibret gözü ile müşâhede edenlerin derecesidir.

2- Allah ile kul arasında meydana gelen bu müşâhede derecesi, kulun sırrında ve vehminde Allah'tan başka bir şey bırakmaz.

3- Bu dereceye eren kul, Allah'ı her şeyde müşâhede etmeye başlar. Bütün kâinatı O'nunla müşâhede ederler.⁶⁹⁷

Beyazıd ise, müşâhedenin sürekli olduğunu vurgular: "Allah'ın öyle kulları vardır ki, eğer dünyada ve ahirette bir lahza Allah'tan uzak kalsalar, mürted olurlar." Buna göre Allah bazı

694 Kaşani, a.g.e., s. 44.

695 Kuşeyrî, a.g.e., s. 207; Hucvîrî, a.g.e., 474; S. Ateş, a.g.e., s. 476.

696 Kâf, 50/37.

697 et-Tûsî, a.g.e., s. 66.

kullarını sürekli olarak müşâhede ile beslemekte ve muhabbetleri aracılığı ile onları ayakta tutmaktadır.⁶⁹⁸

Müşâhededen bahseden hanımlar arasında tasavvuf döneminden Fâtıma en-Nişâburiyye gelir. Zünnûn onun şöyle dediğini nakleder: "Allah'ı müşâhade üzere amel etmeyen kimse, her meydanda yürür, her lisan ile konuşur. Müşâhede üzerinde olan kimseyi de Hak Teâlâ dilsiz eder, daima ihlâs ve Hak'tan hâyâ üzere olur ve gözlerinden sürekli yaşlar süzülür."⁶⁹⁹

Görüldüğü üzere Fâtıma en-Nişâburiyye, müşâhede hâlini açıkça tanımlamıştır.

p- Keşf

Keşf anlaşılması zor olan bir şeyin açılması, sanki gözle görülür gibi olmasıdır.⁷⁰⁰ Keşf, genellikle belli riyâzat ve mücâhede sonucu birtakım kabiliyet ve melekelerin geliştirilmesi, ruhî bazı güçlerin ortaya çıkarılmasıdır. Ancak asla bir gaye olarak benimsenmemiş, belki bir vasıta olarak görülmüştür.⁷⁰¹ Sûfilerin ulema ve fakihlerin kavramakta güçlük çektikleri bazı meseleleri, kendilerine göre birtakım keşfî yollarla kavrama usulleri vardır. Onlar ibarelerdeki birtakım ince manaları kavramakta, birtakım olaylarda müşkil görünen yönleri çözmektedirler.⁷⁰²

Tasavvuf döneminden Ümmü Harun'un çevresindekiler, keşf hâli sırasında onun yüzünün ay gibi parladığını rivâyet etmektedirler.⁷⁰³ Ümmü Harun'un etrafındakiler, keşf hâlinde

698 Hucvîrî, a.g.e., s. 477.

699 İshâhî, a.g.e., VI, 147; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 112; Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 849; M. Zihni Efendi, a.g.e., II, 129; Kehhâle, a.g.e., IV, 148.

700 Ragıb el-İsfehani, a.g.e., s. 432; Cürcanî, a.g.e., s. 184.

701 et-Tûsî, a.g.e., s. 546.

702 et-Tûsî, a.g.e., s. 16.

703 Münâvî, a.g.e., I, 368.

yaşanılan olağanüstü hâli dışarıdan görüldüğü özellikleri ile târif etmektedirler. Ancak kişisel tecrübelerin ne olduğu açıklığa kavuşmamaktadır.

r- Rıza

Rıza, hoşnut ve memnun olmak, sızlanmamak, şikâyetçi olmamak ve dert yanmamak demektir.⁷⁰⁴ Kaderin üzücü tecellilerine, neşelendirici tecellileri kadar memnun olmak, en iyi rıza halidir. Rıza, mutlak iyimserlik demektir.⁷⁰⁵

Rıza, bir ölünün teslimiyeti gibi, nefsin rızasından ayrılarak Allah'ın hiçbir ezeli hükmüne itiraz etmeden ve münakaşaya girmeden, bütün işleri O'nun ebedî tedbirlerine havale etmektir. Allah'a yaklaşanların en yüce makamlarından biri olan rıza, muhabbet meyvalarındandır.⁷⁰⁶

Rıza hakkında Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Allah onlardan, onlar da Allah'tan razı oldular."⁷⁰⁷ Ayrıca, "Allah'ın onlardan razı olması her şeyden büyüktür."⁷⁰⁸ buyurur. Böylece Allah, kullarından razı olmasını daha büyük görmekte ve kendi rızasını onların rızasından önce zikretmektedir. Kulun rızası ise, kalbinin hükm-i ilâhi altında sükûnet bulması ve ıstırap duymamasıdır. Cüneyd şöyle der: "Rıza, iradeyi kaldırmak ve kalbin daima Allah'ın kul hakkında ezeldeki seçimine bakmasıdır ki bu da kızmayı bırakmaktır."⁷⁰⁹

Haris Muhâsibî; "Rıza, ilâhi irade hükmünü yerine getiren, kalbin huzur ve sükûn içinde olmasıdır." demiştir. Zünnûn

704 Ragıb el-İsfehani, a.g.e., s. 197; Cürcani, a.g.e., s. 111.

705 Kelâbâzî, a.g.e., s. 152.

706 et-Tûsî, a.g.e., s. 53; Kelâbâzî, a.g.e., s. 152; Ebu Talib el-Mekkî, a.g.e., II, 76; Kuşeyrî, a.g.e., s. 335; Gazalî, a.g.e., IV, 338; S. Ateş, a.g.e., s. 453.

707 Maide, 5/119.

708 Tevbe, 9/72.

709 et-Tûsî, a.g.e., s. 52.

rızayı şöyle tarif eder; "Rıza, kaderin tecellileri karşısında kalbin neşe içinde olmasıdır."⁷¹⁰

Rıza ehli üç derecedir:

1- Sabırsızlık ve telaşı bırakarak, zorluk, kolaylık, hoşaya giden veya gitmeyen her türlü hükmi ilâhiyi eşit görmektir.

2- Rızanın önce Allah'tan olduğunu kabul edenlerdir.

3-Rızanın kuldan olması veya Allah'tan olması ile ilgilenmeyenlerin durumudur.⁷¹¹

Sahâbeden Rumeysâ hakkında anlatılan ve Allah'ın (c.c) hükmüne tam olarak rıza gösterdiği şu olay önemlidir: Enes b. Malik şöyle der: "Rumeysâ'nın oğlu hastalandı ve öldü. O gün Rumeysâ çocuğun üzerini örttü ve diğer işlerine devam etti, eşi Ebu Talha'ya iftar hazırladı. Ebu Talha eve geldiğinde çocuğun nasıl olduğunu sordu. Rumeysâ; 'Allah'a (c.c) hamd olsun, en güzel durumda', dedi ve kalkıp ona yemeğini getirdi. Sabah olduğunda, 'Ey Ebu Talha, falanca aile bir şeyi ödünç aldı, onu kullandı, sonra geri istendiğinde bu şeyi vermek onlara ağır geldi', dedi. Ebu Talha; 'O zaman adaletle muamele etmiyorlar.' diye cevap verdi. Bunun üzerine Rumeysâ; 'Oğlun Allah'ın (c.c) emanetiydi ve onu geri aldı.' dedi. Ebu Talha Allah'a (c.c) hamd edip; 'Allah'dan (c.c) geldik, ona döneceğiz.' diyerek Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) yanına geldi. O, 'Ey Ebu Talha, Allah (c.c) bu gece ikinizi de mübarek kıldı.' dedi.⁷¹² Daha sonra şöyle devam etti: 'Allah (c.c) size bir çocuk verecektir. Çocuk doğduğunda onu bana getir!' buyurdu. Ebu Talha çocuk doğunca onu Resullullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) getirdi. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), 'Yanında ona verilebilecek ne var?' diye sordu. Ebu Talha birkaç hurma verdi. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)

710 Kelâbâzi, a.g.e., s. 152.

711 et-Tûsî, a.g.e., s. 52.

712 İsbahâni, a.g.e., II, 157; İbn Abdî'l-Berr, a.g.e, IV, 438; İbn Hacer, a.g.e, IV, 442.

bunlardan birini ezerek çocuğa verdi, adını Abdullah koydu ve şöyle dua etti: ‘Allah’ım! Bu çocuğu bu hurma kadar sevimli kıl!’ Rivayetlere göre Abdullah, ailenin yedinci çocuğu idi ve daha sonra bu çocukların hepsi Kur’ân’ı hıfzettiler.⁷¹³

Sahâbeden Sevdâ bt. Asım, rehine olarak sıkıntılarla imtihan edildiği, ayrıca sara hastalığından muzdarip olduğu bilinir.⁷¹⁴ İbn Abbas bir gün Ata b. Ebî Rabah’a; “Sana cennet ehlinde bir kadın göstermemi ister misin?” diye sorar. O; “Evet” der. “İşte Sevdâ, o bir gün Resulullah’a (sallallâhu aleyhi ve sellem) geleerek şöyle der: ‘Ben saralı bir kadını ve nöbet anında kendimi kaybettiğimde üstüm başım açılıyor. Allah’a dua et de, böyle bir durum olmasın.’ Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem); ‘Sabredersen mükâfat olarak sana cennet verilir, istersen dua edeyim, sağlığına kavuş!’ der. Sevdâ; ‘Hayır, sabrederim, ancak Allah’a dua et de üstümün başımın açılmasına engel olsun.’ der. Allah Resulü (sallallâhu aleyhi ve sellem) de onun için dua eder.”⁷¹⁵

Hz. Rabia’ya, ‘Kul ne zaman rıza mertebesine ulaşır?’ diye sorulunca, Rabia “Allah’ın nimeti kadar, musibeti de kendisini memnun edince.” diye cevap vermiştir.⁷¹⁶

Kadınlar arasında görülen rıza şeklinin Allah’tan gelen her türlü sıkıntıya, hastalıklara ve yakınlarının ölümüne tahammül etmek ve rıza göstermek olduğu anlaşılmaktadır.

s- İtaat

Atike el-Adeviyye’nin dualarından biri şöyledir: “Allah’ım! Bana, Senin dostluğuna ulaştıracak mümkün olan bütün va-

713 İbn Sa’d, a.g.e., VIII, 431-434; Cemaleddin el-Kasimî, Zübdetü’l-İhyâ, (terc. Ali Özek), Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 514.

714 İbn Abdi’l-Berr, a.g.e., IV, 329.

715 İsbekânî, a.g.e., II, 168.

716 Kuşeyrî, a.g.e., s. 338.

sıtalari ver! Sen, bunu helâl olan işlerle sağlarsın. Şüphesiz, dünya lezzetlerine dalanlar ve Sana itaatte ihlassız davrananlar bu vesilelere asla ulaşamazlar!”⁷¹⁷

İtaat hakkındaki başka bir sözü şöyledir: “İtaat edenler, yeryüzünde ondan daha lezzetli bir şeyi kalplerinde duymazlar. Müridlerin, kalplerindeki itaat ile geçirdikleri bir saat, dünyanın bütün lezzetlerinden daha tatlıdır.”⁷¹⁸

Görüldüğü üzere, Atike için itaat, helâl olana meylederek Yüce Yaratıcı'nın dostluğunu sağlamak için gerekli bir vasıta-
dır. Mürid için, itaat ile geçirilen bir saat dünya lezzetlerinden daha tatlıdır.

8- Nefis Mücâhedeleleri

a- Nefisten Bahsetmeleri

Nefs, kulun kötü vasıfları ile yerilen kötü huy ve fiilleridir. Bu kötü huylar insan tarafından tedavi ve terbiye edilerek, tedrici bir şekilde düzeltilmeye uğraşılırsa, devamlı bir mücâdele ile kötü huyları yok etmek mümkün olur.⁷¹⁹

Tasavvufun başı da gaflet uykusundan uyanmak, nefsin alışkanlıklarını, arzularını bırakmak, Yüce Allah'ın buyruğuna aykırı hareket ettiği yerlerden uzaklaşarak, sâlih kimselerin yoluna dönmektir. Eğer nefis, kula itaat edip, şerlerden kurtulduysa kulun nefsi uslandığı gibi, kalbi de uslanıncaya kadar kul kalbini temizlemeye devam eder. Kalp ve nefis birbirleriyle uyuştukları zaman kul, Allah onları kendisi için korusun diye kendini Allah'a teslim eder.⁷²⁰ Nefis, manevi yükselişte deği-

717 Münâvî, a.g.e., I, 263.

718 Münâvî, a.g.e., I, 263.

719 Kuşeyrî, a.g.e., s. 222.

720 S. Ateş, a.g.e., s. 570.

şik mertebelerden geçerek terbiye olmaktadır. Emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, merziyye, kâmile olarak sınıflandırılmaktadır.⁷²¹

Sahâbeden sâliha bir hanım olarak bilinen ve nefisten bahseden Havle bt. Kays, bir gün yanına gelenlere Hz. Peygamber'den (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle nakleder: "Dünya göze hoş gelen bir yeşilliktir. Kim ondan helâl olanı alırsa, onun için bereket olur. Allah'ın (c.c) ve Resulü'nün yanında nefsinin istediği gibi hareket eden niceleri vardır ki, kıyamet günü cehennem ateşi onlarıdır."⁷²²

Nefis ile mücâhede ile ilgili olarak daha önce zikredilen şu rivâyet de önemlidir: Ebu Abdullah el-Berâsî, hanımı Cevhere ile ilgili olarak şöyle bilgi vermektedir: "Cevhere bir gece rüyasında art arda kurulmuş güzel çadırlar gördü. 'Bu çadırlar kimin için hazırlandı?' diye sorunca; 'Kur'ân'ı kendine azık edip, nefsiyle cihad eden sabırlı kullara!' dediler. Rüyasında bu cevabı alan Cevhere, bir daha geceleri uyumadı ve gecelerini ibadetle geçirdi. Geceleri beni kaldırır ve kulağıma şöyle fısıldardı; "Ey Ebu Abdullah, kalk! Kervan geçti, kervan geçti."⁷²³

Nefisten bahseden diğer bir hanım olan Şa'vâne şöyle demişti: "Sizden kim ağlamaya güç yetirirse, bunun karşılığı ona verilir. Şayet, nefesine gelen şeyleri bilmekten dolayı ağlarsa ona rahmet edilir."⁷²⁴

Mümine bt. Behlûl, şöyle derdi: "Allah'a yemin olsun ki; nefse tatlı geleni engellemek gerekir."⁷²⁵

721 et-Tûsî, a.g.e., s. 556.

722 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 476; İsbekânî, a.g.e., II, 162; İbn Abdi'l-Berr, a.g.e., IV, 281; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 392; İbn Hacer, a.g.e., IV, 472.

723 İsbekânî, a.g.e., III, 390.

724 Münâvî, a.g.e., I, 227.

725 İbn Asakir, a.g.e., s. 395; Kehhâle, a.g.e., V, 127.

Zühd döneminden Hafsa bt. Sirin, gençlere şöyle öğüt veriyordu: "Ey gençler topluluğu! Henüz genç iken nefislerinizi terbiye edin. Zira ben, hakiki amelin ancak gençlikte yapılan ameller olduğuna inanıyorum."⁷²⁶

Rivâyetlerden anlaşıldığı üzere, hanımlar arasında nefisten bahsedildiği, nefisle mücahede etmenin gerekli olduğu ve nefsi terbiyenin önemi bilinmektedir.

b- Nefisten Korkmaları

Nefsin isteklerinin şaşkırtıcı olması ve mümine bunları yaptırabilmek için çeşitli oyunlar oynaması ve bunları güzel şeyler olarak göstermesi, nefisten korkmayı gerektirmektedir. Çünkü nefisle mücâhede esnasında onun bu tür isteklerine karşı gelmek ve sabretmek oldukça zor bir iştir ve güçlü bir irade gerektirir.

Zühd döneminden Ubeyde bt. Ebi Küllab'a; "Bir isteğin var mı?" diye soranlara; "Evet, ölümü istiyorum, çünkü ben, her gün nefsimin beni altedeceğinden korkarak sabahlıyorum." diyordu.⁷²⁷

Görüldüğü üzere Ubeyde, nefisine yenik düşmektense ölümü tercih etmektedir. Bu, korkunun derecesini düşünmemiz için yeterlidir.

c- Nefsin İmtihanda Olduğunu Bilmeleri

Kulun geçmiş günahlarını düşünüp iyiliklerinin mi kötülüklerinin mi çok olduğunu, ömrünü nasıl geçirdiğini hesap etmesi gerekir. Kul bunları düşünerek gelecek için bundan sonraki işlerini düzenlemeli, yaptığı hataları tekrarlamamalıdır. Zira ne-

⁷²⁶ İshâhî, a.g.e., V, 445.

⁷²⁷ İshâhî, a.g.e., V, 461; İbnü'l-Cevzi, a.g.e., IV, 29; M. Zihni Efendi, II, s. 47; Kehhâle, a.g.e., III, 244; Menûfi, a.g.e., I, 264.

fiş, her an onu hataya sürüklemek için fırsat arar. Ayrıca nefis, çeşitli şekillerde imtihana tâbi tutulduğu için, kul bu muhasebesi sayesinde imtihanlara hazırlıklı olur.⁷²⁸

Yukarıdaki bilgiden hareketle, hanımlar arasında nefis ile mücâhede esnasında kulun çeşitli imtihanlara tâbi tutulduğu, kişinin çeşitli hâllerle denendiği bilinmektedir. İmtihanın farkında olmak, imtihana hazır olmayı beraberinde getirdiğinden bu bilgi hanımların nefis bilgisini değerlendirmemizde önemli bir bulgudur.

d- Nefis Terbiyesinde Nefsi Hor Görmeleri

Mücâhedenin esaslarından biri, nefsi hor görmek ve onun isteklerine karşı durabilmektir. Nefse muhalefet, ibadetin başıdır. Çünkü bir kimsenin içinde nefis yıldızları doğarsa, o kalpte üns güneşinin batacağı genel olarak kabul edilen bir gerçektir.⁷²⁹

Nefis, benlik isteği ile insana kötü şeyleri güzel gösterip, süslü ve ihtişamlı şeylere yönelir. Bu durumda nefsin hor ve hakîr olduğu ona hatırlatılmalı; aslının çirkin, yaptıklarının kötü şeyler olduğu düşünölmek suretiyle gururu kırılmalı ve zillet cezası ile cezalandırılmalıdır. Ebu Amr b. Nüceyd'den şöyle nakledilir: "Nefsi aziz olanın, dini zefîl olur." Zünnûn da bu konuda şöyle der: "Allah, hiçbir kuluna nefsinin zilletini göstermek suretiyle verdiği izzetten daha önemli bir izzet vermiştir." Ebu Hafis Haddad ise, "Kusurunu bilmeyen ne çabuk helak olur; şüphe yok ki, küfrün yolu günahıtır." der.⁷³⁰

O halde nefsin, insanın başına getirdiği en büyük felaketlerden birisi, ona gurur vermesi ve kendini halkın yanında büyük görmesini sağlamasıdır. Halkın methine alışık olan kişi de

728 S. Ateş, a.g.e., s. 220.

729 Kuyşeyri, a.g.e., s. 290.

730 Kuşeyri, a.g.e., s. 237.

methedildiğinde çalışır, bundan gurur duyar. Gurur da zamanla kibiri getirir, methedilmediği zaman ise, tembellik ve gevşeklik gösterir. Tasavvufa göre nefsi terbiye yollarından biri de sevgidir. Sevgi ve yalnız sevgi ile masiva bertaraf edilir ve bu sevgi sayesinde ilâhi kaynakla birleşmek mümkün olur.⁷³¹

Zühd döneminden Hz. Rabia'nın, sevgi nazariyesi ile bu görüşün oluşmasında önemli bir rol oynadığını söylemek yanlış olmaz. Şa'vâne nefsi hor görür ve şöyle derdi: "Şa'vâne kim, Şa'vâne ne? O, isyankâr siyah bir kadın!"⁷³² Zecle el-Âbide, Mu-âviye'nin azatlı kölesidir. Yanına gelip, kendini fazla yormaması ve nefesine iyi davranması gerektiğini söyleyenlere şöyle derdi: "Ben kim, ona yumuşak davranmak kim? Dünya, hızlı geçen sayılı günlerdir. Bugün, bir şeyi kaçıran, yarın onu bulamayacaktır. Vallahi, azalarım yoruluncaya kadar Rabbime ibadet edeceğim, hep oruç tutacağım. Kendimi bilişim, kalbimi kararttı, içimde yara açtı. Keşke, hiç kimsenin anmadığı bir hiç olsaydım."⁷³³ Mu-tîa el-Âbide'nin, kırk yıl boyunca ağladığı ve ağlayarak kendini azarladığı nakledilir. Şöyle diyordu: "O kadar ağladım ki; kendimi Allah'ın yanında olduğumu bilir hale gelinceye kadar..."⁷³⁴

Görüldüğü üzere hanımlar, nefis ile mücâhede yolunda nefsi hor görmeyi, bunun için onun isteklerinin tersine hareket etmeyi bir yöntem olarak benimsemişlerdir.

9- Kur'ân Anlayışları ve Hâfız Olan Kadımlar

Tasavvufun doğuşu ve gelişmesinde, sûfilerin Kur'ân'ı anlayışlarının onun kıraat ve dinlenmesi ile ilgili tavsiyelerinin, Kur'ân üzerinde derin derin düşünmelerinin ve onunla ünsiyet-

731 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 230.

732 İsbekânî, a.g.e., VI, 49; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 47.

733 İsbekânî, a.g.e., VI, 37; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 34.

734 Kehhâle, a.g.e., V, 59.

tin büyük etkisi olduğu görülmektedir. Sûfîlerin Kur'ân anlayışları, o okunduğu sıradaki edepleri ve Kur'ân ehline verdikleri kıymet ve ona karşı gösterdikleri hürmet şekilleri incelendiğinde, diğer Müslümanlar içinde bu konuda en hassas davrananların ve en ileri seviyede olanların onlar olduğu görülecektir.⁷³⁵

Kur'ân'ın götürdüğü doğru yola ulaşmanın en sağlam şekli, Kur'ân'ı tedebbür, tefekkür, tezekkür ederek uyanık bir kalp ve diri bir gönülle okumaktır. Ancak Kur'ân'ı anlamak, Allah'ın kuluna nasip ettiği fetih ölçüsünce mümkündür. Bu nedenle Kur'ân'ı anlamak için saf bir kalp gereklidir.⁷³⁶

Sühreverdi şöyle der: "Sûfîler, Allah'ın kelâmının kullarına özel bir hitabı olduğunu bildikleri için, onun her bir âyetinin ilim denizlerinden bir deniz olduğunu fark ettiler. Bu âyetlerin açık ve gizli işaretleri ile her şeyi içine aldığını gördüler. Bu sebeple onu can kulağı ile dinleyip iyice anlayıp ona göre amel ettiler." Şîblî ise şöyle der: "Kur'ân'dan ancak kalbi devamlı Allah ile beraber olan ve ondan bir göz yumup açma müddetince gâfil olmayan kimseler hakkı ile öğüt alabilir."⁷³⁷

Saf bir kalp elde etme uğraşısı veren ehl-i tasavvuf için, Kur'ân'ı okumak ve onu anlamak en önemli ibadetler arasındadır. Bu ibadete devam eden kadınlar arasında Muâze'nin her gece Kur'ân'dan bir bölümü hiç aksatmadan okuduğu rivâyet edilir.⁷³⁸ Amine bt. Musa el-Kâzım, âbide ve namaz ehli olarak bilinir. Geceleri Kur'ân okuyarak ibadet eder.⁷³⁹

Hafsa bt. Sîrîn, kaybettiği oğlu Huzeyl hakkında da şöyle demektedir: "Ben bu çocuk sebebiyle, târifsiz bir sevinç

735 D. Selvi, a.g.e., s. 36-37.

736 et-Tûsî, a.g.e., s. 72.

737 D. Selvi, a.g.e., s. 37-38.

738 İsbahânî, a.g.e., V, 439; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 19; Menûfî, a.g.e., I, 310.

739 Nebhânî, a.g.e., I, 384.

duyardım. Kış geldiğinde, ocağı namaz kıldığım yerin hemen arkasına kurar, ben namazda iken oturur, ateşi yakardı. Odunları öyle güzel yarmış olurdu ki; yanarken duman çıkarmaz, ne sıcaklığı ne de kokusu bana eziyet verirdi. Bu çocuk vefat ettiğinde, Allah'ın verdiği sabırla, buna dayanabildim. Ama boğazıma tıkanan, hiç açılmayan bir gam, bir keder taşıyordum. Artık gözümün aydınlığı yoktu. Bir gece Nahl sûresini okurken şu âyetlere geldim:

'Allah'ın ahdini az bir karşılığa değışmeyin. Şâyet anlayan kimseler iseniz, şüphesiz Allah katında olan sevap sizin için daha hayırlıdır. Sizin yanınızdaki dünya malı tükenir, Allah katındaki rahmet ise bâkidir, tükenmez. Elbette sabırlı davrananlara, yapmakta olduklarının en güzeliyle mükâfatlarını vereceğiz.'⁷⁴⁰

Bu âyetleri tekrar tekrar okudum. İçimdeki hüçün dağıldı, boğazıma takılan keder yok oldu.⁷⁴¹

Yine bir âyetin tefsiri ile ilgili olarak şu rivâyet geçer:

Hakîme ed-Dimeşkiyye, Rabia eş-Şâmiye'nin üstadıdır. Rabia, onun hakkında şöyle der: Hakîme'nin yanına gitmiştim. Kur'ân okuyordu. Bana; "Kocan senin üzerine bir hanım daha almak istiyormuş." dedi. Ben; "Evet" dedim. "Bir insanın gönlünü, Hüdâ'dan ayırarak iki kadına vermesi nasıl kabul edilebilir? 'Allah'ın pak ve selim bir kalp ile gelen müstesnâ.' (Şuara, 26/89) âyetinin tefsiri herhalde sana ulaşmadı!" dedi. "Hayır, bilmiyorum." dedim. Hakîme; "Bu âyetin tefsiri odur ki; gönlünde Allah'tan başka hiçbir şey bulunmadığı halde O'na varasın." dedi. Ben bu sözün tesiriyle sarsıldım ve oradan ayrıldım.⁷⁴²

740 Nahl, 16/95-96.

741 İsbekânî, a.g.e., V, 447; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 24.

742 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 848.

Meryem el-Basriyye rızık konusunda şöyle der: “Şu âyeti işittiğimden beri ne rızık kesilecek diye endişe ettim, ne de rızık talebinde aşırı yoruldum: ‘Rızığınız ve size vâdolunanlar göktedir.’ (Zâriyat, 51/22).”⁷⁴³

Tâyfe yaptığı ibadetten bahsederken şöyle der: “Ben Allah’ın azametini ve ahireti düşündüğüm zaman, aklım kendinden geçer, gözlerim kararır, eklemlerim hareketsizleşir. Böyle olduğumda Kur’ân okumaya yönelirim.”⁷⁴⁴

Babası kadı olan Emetü’l-Vahid bt. Ebi Abdillah el-Muhâmilî, Ebu Hureyre’nin oğlu Ebu Ali ile birlikte, dinî konularda halkın sorularını cevaplamıştır. Kur’ân’ı hifzetmiş olarak tanıtılır.⁷⁴⁵

Hanımların, bazen sıkıntılı anlarında Kur’ân okuyarak rahatladıkları, bazen âyetleri kendi uygulamalarında delil getirecek derecede Kur’ân’a vukûfiyet sağlamış oldukları görülmektedir. Bu da, âyetleri kendi hayatlarında pratik bir şekilde kullandıklarını göstermektedir. Ayrıca hafız olan hanımların varlığı bize, Kur’ân’ı ezberleme, anlama, yorumlama ve hayata tatbik etme hususunda önemli bir yerde olduklarını düşündürmektedir.

10- Zikir

Zikir; hatırlamak, zihinde tutmak, anmak, unutmamak anlamında Kur’ân kaynaklı bir kavramdır. Zikir, tasavvuf yolunun temel esaslarından sayılır.⁷⁴⁶ Allah’tan başka her şeyi unutarak, kalp huzuru içinde, çok kuvvetli bir şekilde, sesi fazla yükseltmeden dil ile sadece O’nu anmak demektir. Nitekim, Allah Teâlâ: “Unuttuğun zaman Rabbini zikret.” (Kehf, 18/24) buyur-

743 İsbekânî, a.g.e., V, 460; İbnü’l-Cevzî, a.g.e., IV, 28; Münâvî, a.g.e., I, 310; Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 89.

744 Kehhâle, a.g.e., II, 365.

745 el-Bağdadî, a.g.e., XIV, 442

746 Kelâbâzî, a.g.e., s. 154-155; S. Ateş, a.g.e., s. 171.

maktadır. Buradaki unutmama O'ndan başka bütün varlıkları ve eşyayı unutmamak anlamındadır. Sûfiler zikri, "Elest bezmi"ni ve orada verilen sözü hatırlamak olarak anlamaktadırlar. Sema ise, "Elestü bi-rabbiküm" hitabını duymaktır.⁷⁴⁷

Mutasavvıflara göre gerçek zikir, Allah'ı şiddetle sevmek, bu sevginin gereğince ondan korkmak ve Allah'tan başka her şeyi unutup daima onu hatırlamaktır. Allah'ın adının çokça anılmasını emreden âyetler⁷⁴⁸ kalbî manada zikre muvâfık olamayanlara, dil ile zikretme kolaylığı sağlamakta; bir bakıma kalbî zikre hazırlık yaptırmaktadırlar. Zünnûn şöyle der: "Hakiki manayla Allah'ı zikreden bir zâkir, O'nun zikri yanında her şeyi unuttur. Allah da onu her şeyden muhafaza eder, kul için Allah her şeye bedel olur."⁷⁴⁹

Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Hatırlat, hatırlatmak mü'minlere fayda verir."⁷⁵⁰ Zikir meclislerini öven birçok hadis vardır. Nitekim bir hadisinde Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), "Cennet bahçelerine uğradığınızda faydalanın, çiçeklerini koklayın." buyurunca, "Cennet bahçeleri hangileridir?" diye soruldu. O da, "Zikir meclisleridir." diye cevap verdi.⁷⁵¹

Zikirden maksat, Allah'ı hiç unutmamak olduğuna göre, zikrin efdal olanı kalbî ve hafî olanıdır.⁷⁵² Zikrin özelliklerinden biri de belli bir vaktinin olmayışıdır. Kul bütün vakitlerde zikir ile yükümlüdür. Ya farz ya da nâfile olarak zikrin yapılmadığı bir zaman yoktur. Kalp ile zikre her an devam edilebilir. Yüce

747 Kuşeyrî, a.g.e., s. 367; Gazalî, a.g.e., I, 301.

748 Müzzemmil, 73/8; İnsan, 76/25 vb.

749 Kuşeyrî, a.g.e., s. 368.

750 Zariyat, 51/55.

751 Gazalî, a.g.e., I, 89-90.

752 et-Tûsî, a.g.e., s. 509-510; S. Ateş, a.g.e., s. 175; D. Selvi, a.g.e., s. 432.

Allah; “Onlar ki ayakta iken, otururken ve yatarken Allah’ı zikrederler.”⁷⁵³ Zikrin başka bir özelliği de zikire zikirle karşılık verilmesidir. Kur’ân’da şöyle buyrulur: “Beni zikrediniz ki Ben de sizi zikredeyim.”⁷⁵⁴

Hanımların hayatına bakıldığında zikir ile ilgili olarak ilk önce Hz. Peygamber’in, kızı Fâtîma’ya şu zikri talim ettirdiği görülür:

Hz. Ali ile Medine’de evlenen Hz. Fâtîma (r.a.), yoksulluk içinde bir hayat geçirir. Hz. Ali’den şöyle nakledilir: “Fâtîma hâmile idi ve ekmek pişirirken zorlanıyordu. Bu yüzden, Allah Resulü’ne giderek kendisine bir hizmetçi vermesini istedi. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle cevap verdi: “Ashab-ı Suffe açıklıktan iki büklüm olduğu halde, sana bunu veremem. Ancak, sana daha hayırlı bir şey söyleyeyim. Akşam yatmak için yatağa girdiğinde, 33 kere ‘Subhanallah’, 33 kere ‘Elhamdülillah’, 33 kere de ‘Allahu Ekber’ de.”⁷⁵⁵

Hz. Peygamber’in özel olarak bazı kadın sahabilere de birtakım zikirleri verdiği kaynaklarda görülmektedir. Ebu Tâlib’in kızı Ümmü Hânî şöyle der: “Allah Resulü bir gün evimize gelmişti. Ben kendisine, ‘Ya Resulallah, artık yaşlandım ve zayıfladım. Bana oturduğum yerden yapabileceğim bir amel tavsiye etseniz.’ dedim. Şöyle buyurdular: ‘Yüz kere ‘Sübhanallah’ de, yüz kere ‘Elhamdilillah’ de, yüz kere ‘La ilâhe illallah’ de!’”⁷⁵⁶

Zühd döneminde başka bir konu ile ilgili olsa da zikir virdinden bahseden şu rivâyet önemlidir. Muâze el-Adeviyye, Ümmü’l-Esved’in süt annesidir. Ona şöyle öğütte bulunur: “Sütünü haram yiyerek bozma! Ben helâl süt emesin diye seni emzi-

753 Al-i İmran, 3/191.

754 Bakara, 2/152.

755 İsbekânî, a.g.e., II, 146.

756 A. B. Hanbel, a.g.e., VI, 344.

rirken ne kadar emek verdim, ne kadar yorulduğum bir bilsen!” Ümmü'l-Esved bu konuda şöyle der: “Ne zaman şüpheli bir şey yesem, ya farz bir ibadeti ya da zikir virdimi kaçırmışımdır.”⁷⁵⁷

Zikir virdi olan bir başka hanım da tasavvuf döneminden Ümmü Hani'dir. O, zâhidâne bir hayat yaşamış, vird ve zikre çokça devam etmiştir.⁷⁵⁸

Anlaşıldığı üzere sahâbe hanımlardan itibaren birtakım zikirler düzenli olarak devam edilmiştir. Bunların bazılarının Hz. Peygamber (sallâllâhu aleyhi ve sellem) tarafından verilmiş olması önemlidir. Bu bilgiler sayesinde ilk yapılan sözlü zikirlerin neler olduğu da anlaşılmaktadır. Ancak incelememizin sınırı nedeniyle zikre verilen anlamlar ya da yapılan zikirlerin çeşitleri hakkında bilgi elde edilememektedir. Yine de sözlü zikrin ön planda olduğunu söylemek mümkündür. Birlikte yapılan zikirler, zikir meclisleri ve halkaları henüz yoğun bir biçimde görülmemektedir.

Zikrin bir başka çeşidi olan tefekkür zühd dönemi hanımlarından Tâyfe'nin hayatında yoğun olarak görülmektedir. Tâyfe'nin tefekkür hakkındaki görüşü şöyledir: Vehb İbn Münebbih (ö. 110), bir gün bana şöyle dedi: “Ya Tâyfe! Sana, en şiddetli gelen amel hangisidir?” Ben; “Bana en şiddetlisi, uzun süre tefekkürdür.” dedim. Vehb, “Bu nasıl olur?” diye sordu. Ben; “Allah'ın azâmetini ve âhireti düşündüğüm zaman, aklım kendinden geçer, gözlerim kararır, eklemlerim hareketsizleşir. Böyle olduğumda Kur'ân okumaya yönelirim.” diye cevap verdim.⁷⁵⁹

Bu hanıma göre tefekkür, Allah'ın azâmetini ve ahireti düşünmektir. Bu o kadar şiddetli bir ameldir ki, o anda aklını yi-

757 İsbekânî, a.g.e., V, 460; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 27.

758 Kehhâle, a.g.e., V, 203.

759 Kehhâle, a.g.e., II, 365.

tirmekte, kendinden geçmekte, hareket edemez hale gelmektedir. İşte o anda yaptığı diğer bir ibadet de dikkat çekicidir ki o anda Kur'ân okuyarak bu şiddetli halden çıkmakta ve dille zikre dönmektedir.

11- Sohbet

Sohbet, beraber bulunmak, arkadaş ve dost olmak anlamındadır. Peygamber, mürşid, muallim ve üstad ile fizikî olarak beraber olmak, sohbet kelimesi ile ifade edilir. Hz. Peygamber'i gören, onunla beraber bulunan ve bu iman ile ölen kimselere verilen sahâbî adı, sohbet kökündendir. Sohbet hem sözlü eğitim, irşad ve tebliğ hem de hâl eğitimi ve manevi bir yansıma vardır. Müridlerin belli aralıklarla bir araya gelmesi ve sohbet halkası oluşturması, söz, fiil ve hâl etkileşimi sağlamaktadır. Allah dostlarının sözleri kadar nazarları ve hâlleri de etkilidir. Bu da sohbet esnasında hissedilmektedir.⁷⁶⁰

Kur'ân'da şöyle buyrulur: “Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve sadıklarla beraber olun.”⁷⁶¹ Sûfîler, Allah için birbirini sevmeyi, sâlihlerle aynı mecliste bulunmayı, onların güzel hallerini örnek almayı teşvik ederler. Hz. Peygamber (sallâllâhu aleyhi ve sellem) de; “Kişi dostunun dini üzeredir.” buyurarak kiminle dost olduğuna dikkat edilmesi gerektiğini vurgular.⁷⁶²

Malik b. Dinar damadına sohbet edilecek kişilerle ilgili olarak şöyle öğüt verir: “Bir arkadaş ki, dini hususlarda sana hayrı ve faydası dokunmaz, selamete ermen için onun sohbetini terk et. Böyle birinin arkadaşlığı sana haramdır.”⁷⁶³ Beya-

760 et-Tûsî, a.g.e., s. 507; Ebu Talib el-Mekkî, a.g.e., II, 442; Kuşeyrî, a.g.e., s. 468-473; Hucvîrî, a.g.e., s. 432; Gazalî, a.g.e., II, 154; D. Selvi, a.g.e., s. 369.

761 Tevbe, 9/119.

762 D. Selvi, a.g.e., s. 371.

763 Hucvîrî, a.g.e., s. 482.

zıd'a, derecesini nasıl kazandığı sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "Yüce Allah ile güzel sohbetle bulunarak, ıssız yerlerde bile edebe riâyet ederek."⁷⁶⁴

Sohbetin esası, nefsin âdetlerle sükûn bulması ve iyi alışkanlıklar elde etmesidir. Bir kimse hangi topluluğun arasında bulunursa, o topluluğun fiillerini kendi fiilleri haline getirir. Bu haller ona galip gelirse kötü alışkanlıklarını terk eder. Bu nedenle şeyhler, müridlerine sohbeti emrederler. Yalnızlık mürid için hoş görülmez, çünkü şeytanın nefsi rahat bırakmayacağı bilinir. Ancak sohbetin de âdâbı önemlidir. Yaşlıya hürmet, küçüğe şefkat, akranlara karşı saygılı davranmak, kinden ve düşmanlıktan uzak durmak, başkalarına yardımcı olmak, başkasını kendine tercih etmek, fazla konuşmamak ve gıybet etmemek gibi davranışlar adaptan sayılır.⁷⁶⁵ Sûfilerin bir araya gelip sohbet edecekleri yerler olarak tekkeler yapılmıştır. İlk tekke Remle'de inşa edilmiştir.⁷⁶⁶

Kaynaklardan ulaşılabildiklerimize göre, sohbetlere katılan ve kendileri sohbet halkaları kuran kadınlar bulunmaktadır.

Zühd dönemi hanımlarından Muaze'nin kadınlarla sohbet ettiği, onlarla sohbet halkaları kurduğu rivâyet edilir.⁷⁶⁷ Aîşe el-Mekkiyye'nin tâbiînin Horasan Mektebi'nin önde gelen zâhitlerinden olan Fudayl b. İyaz'ın (ö. 187/802) sohbetlerine katıldığı bilinir.⁷⁶⁸ Meryem el-Basriyye, âbide ve zâhideler arasında sayılır. Rabia el-Adeviyye'ye hizmet etmiş, ondan ilâhî sevgi ile ilgili ilimleri almıştır. Hz. Rabia'nın meclislerinde konuşulan ilâhî aşk konularından, son derece etkilenir ve ara sıra kendinden

764 Hucvîrî, a.g.e., s. 480.

765 Hucvîrî, a.g.e., s. 486-487.

766 S. Ateş, a.g.e., s. 47, 138.

767 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 483.

768 İshbehânî, a.g.e., III, 74; Gazalî, Tasavvufun Prensipleri, s. 26; Kehhâle, a.g.e., III, 193.

geçerdi. Nitekim, mutasavvıfların ilâhî aşktan bahsettikleri bir mecliste, Hz. Rabia'nın vefatından birkaç yıl sonra ruhunu teslim etmiştir.⁷⁶⁹ Reyhâne, Rabia el-Adeviyye'nin akranıdır. Onun sohbetinde bulunmuştur.⁷⁷⁰ Ubeyde bt. Ebî Küllab Basra Mektebi temsilcilerinden Mâlik b. Dinar'ın (ö.131/748) sohbetlerine, yirmi yıl boyunca devam etmişti.⁷⁷¹ Ukayratü'l-Âbide, Muâze ile karşılıklı sohbetlerde bulunmuştur.⁷⁷²

Tasavvuf döneminden Meymûne bt. Akra', Ahmed b. Hanbel'in sohbetlerine katılmıştır.⁷⁷³

el-Mâverdiyye'nin etrafındaki hanımlara etkileyici vaazlar verdiği nakledilir.⁷⁷⁴ Bişr'in kız kardeşleri arasında Muhha'nın, devamlı olarak Ahmed b. Hanbel'in (ö. h.241) meclisine katıldığı bilinir. Ona takvâ ve sâlih amel konusunda sorular sorduğu, Ahmed b. Hanbel'in de bu kadının zühde ve takvâyâ olan ilgisini beğendiği nakledilir.⁷⁷⁵ Amine er-Remliye'nin de Ahmed b. Hanbel'in (ö. h.241) sohbetlerine katıldığı bilinmektedir.⁷⁷⁶ Ümmü Ali, Horasan Mektebi temsilcisi Ahmed b. Hadraveyh'in (ö.240/854) hanımıdır. Ahmed b. Hadraveyh'in arkadaşı Nişâbur Mektebi'nden Ebu Hafs Haddâd'ın (ö. h.270/883) ve Bâyezîd Bis-tâmi'nin sohbetlerine katılmış ve onlara sorular sormuştur.⁷⁷⁷

Hanımların, dönemin âlimlerinin sohbetlerine bizzat katıldıkları görülmektedir. Bu, dönemin sosyal hayatında kadınların

769 İsbekânî, a.g.e., V, 460; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 28; Münâvî, a.g.e., I, 310; Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 89.

770 Abdurrahman Câmî, a.g.e. s. 846.

771 İsbekânî, a.g.e., V, 461; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 29; M. Zihni Efendi, a.g.e., II, 47; Kehhâle, a.g.e., III, 244; Menûfî, a.g.e., I, 264.

772 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 846.

773 Kehhâle, a.g.e., IV, 138.

774 İsbekânî, a.g.e., VI, 44; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 40; Kehhâle, a.g.e., V, 13.

775 İsbekânî, a.g.e., III, 391.

776 Münâvî, a.g.e., I, 166.

777 Abdurrahman Câmî, a.g.e., I, 851.

katılımcı bir rolde olduklarını bize gösterir. Bu esnada çeşitli sorular sormaları, kendilerine sorulan sorulara cevap vermeleri, hür düşünebildiklerini ve bunu ifade etme hürriyetlerinin olduğunu bize ispatlamaktadır. Ayrıca âlim seviyesindeki insanları bile çeşitli davranışlarından dolayı uyarmaktan çekinmemeleri cesur olduklarını da göstermektedir. Yine bu hanımlar arasında sohbet halkaları kurabilecek yetenekte olanların bulunması, hanımların gerek bilgi gerek cesaret seviyelerinin ileri derecede olduğunu göstermektedir. Hiç kimse, kadın oldukları için meclislere giremeyeceklerini, sohbetlere katılamayacaklarını hatta soru soramayacaklarını söylememiştir. Bu nedenle kadınların sohbet meclislerinde bir engelleme ile karşılaşmış olabileceklerini söylemek ve düşünmek asla mümkün değildir.

12- Dönemin Âlimleri ve Mektepleri ile İlişkileri

Bir önceki bölümde hanımların sohbet meclisleri aracılığıyla dönemin âlimleri ile görüştiklerini, onlara özellikle takvâ ve sâlih ameller konusunda sorular sorduklarını ve âlimlerin sordukları sorulara cevap verdiklerini gördük. Bu bölümde ise bu konuyu biraz daha ayrıntılı bir şekilde ele alarak, dönemin âlimlerinden nasıl etkilendiklerini ve onları nasıl etkilediklerini ortaya koymaya çalışacağız. Şimdi bu konudaki örneklerimizi sunmadan önce tasavvuf mektepleri hakkında kısa bir bilgi verelim:

Zühd döneminde Medine, Hz. Peygamber (sallâllâhu aleyhi ve sellem), halifeler, ashâb-ı kiram ve ashâb-ı suffenin hayatında zühd hayatının ilk örneklerinin görüldüğü bir şehir olması açısından önemliydi. Burada önde gelen isimler, Said b. Müseyyeb (ö.90/709) ve İmam Mâlik (ö.179/785) idi. Kûfe'de ilk sûfi lâkabı ile tanınan Ebu Hâşim es-Sûfi (ö.150/767), Câbir b. Hayyan (ö.150/767), Süfyan es-Sevrî (ö. 161/777), Dâvûd et-Tâî (ö.165/781)

ve İbn Semmâk (ö.189/805) önde idi. Basra ekolünde hüzn ve sevgi ekolü olarak iki anlayış vardı. Hasan Basrî (ö.110/728), Habib A'cemî (ö.115/733), Muhammed b. Vâsî (ö.127/744), Mâlik b. Dinar (ö.131/748), Abdülvâhid b. Zeyd (ö.177/793) ve daha sonra Ahmed b. Hadraveyh (ö.240/854) ile hayat bulan korku ve sevgi ekolü, insanı imana kavuşturan tefekkür, nefsi tezkiye ve kalbi tasfiye suretiyle Allah'ın rızasına ulaşmayı amaçlıyordu. Rabia el-Adeviyye (ö.185/801) ile hayat bulan sevgi ekolü ise, sevgiyi kulluğun bir şartı olarak görüyor ve Allah sevgisi dışında kalpte hiçbir sevgiye yer bırakmıyordu. Bu ekolün temel amacı, Allah'ı zatından dolayı severek dünyadan uzaklaşmak ve yalnız O'nun cemâlini temâşâyâ gönül vermektir. Horasan ekolü ise, İbrahim b. Ethem (ö.161/777), Fudayl b. İyaz (ö.187/802), Şakîk Belhî (ö.194/809) ile temsil edilmiştir. Bu ekol daha çok "Allah'ın vaadine karşı nefsin tam bir itminan içinde olması" şeklinde tanımladıkları tevekkül anlayışı ile ön plandaydı.⁷⁷⁸

H. III-V. asırlarda ise, olgunlaşan zühd hareketinin tasavvuf akımına dönüştüğü görülür. Bu dönemde ilk tasavvufî eserlerin kaleme alındığı, tasavvufî terimlerin kullanılmaya başlandığı ve insan ruhunun tahlil edildiği görülmektedir. Makam ve hâllerden bahsedilmekte, kalp tasfiyesi ve nefis tezkiyesi konuları gündeme getirilmektedir. Ekollere baktığımızda ise, fütüvvet ve melâmet anlayışıyla ön plana çıkan Nişâbur mektebi, sekr kavramı ile Bâyezid Bistâmî (ö.262/875), fena, vecd ve sekirden bahseden, zâhidliği az uyumak, az konuşmak ve az yemek olarak tanımlayan Yahyâ b. Muâz er-Râzî (ö.258/871) ile biliniyordu. Yine bu ekolden Ebu Hafs Haddâd (ö.270/883) fütüvvet anlayışıyla öne çıkıyor, tasavvufu, "Edepten ibarettir." şeklinde tanımlıyordu. Hamdûn Kassâr (ö.271/884), melâmet an-

⁷⁷⁸ H. K. Yılmaz, a.g.e., s. 103-108, Dilâver Selvi, a.g.e., s. 24.

layışı ile Nişâbur ekolünün tanınmış isimlerinden idi. Mısır ekolünde muhabbet ve ma'rifet konularını ön plana çıkaran Zün-nûn Mısırî (ö.245/859), açlık ve gece ibadeti ile nefis terbiyesine ağırlık veren Şam ekolünde Ebu Süleyman Dârânî (ö.215/830) ve talebesi Ahmed b. Ebi'l-Hıvarî (ö.230/844) önde gelen isimler idi. Bağdat ekolünde ise, zühdü ve verâsiyla tanınan Bısr b. Hâris (ö. 227/841), verâ, takvâ ve nefis muhâsebesinde söz söyleyen Hâris b. Esed Muhâsibî (ö. 243/857), tevhid ve takvâdan, hâl ve makamlardan bahseden Seriy es-Sekatî bilinmekteydi.⁷⁷⁹

Horasan Mektebi temsilcilerinden Fudayl b. İyaz'ın, zühd döneminden Muaze hakkında şöyle dediği nakledilir: "Her yeni gün doğuşunda Muâze şöyle derdi: 'İşte gün bugündür. Ben bugün öleceğim.' Akşam olduğunda yine ölümü bekler ve; 'Bu gece öleceğim.' derdi ve o gece uyumaz, sabahlara kadar ölümü beklerdi. Soğuk gecelerde, uyumamak için ince elbise giyer, bir yandan üşüse de gözüne uyku girmezdi."⁷⁸⁰

Görüldüğü üzere bir ekol temsilcisi tarafından bir hanımın hâli nakledilmiştir. Fudayl bu hanımın hâliinden etkilenmiş ya da bu hanımı tanıtırken bilgi vermiş olabilir. Bizim için önemli olan nakle değer bulmasıdır.

Süfyan es-Sevri, Rabia hakkında şu bilgileri verir: "Rabia'nın yanına geldim. İhtiyar, kupkuru bir kadındı. Seksen yaşlarında gözüküyordu. Kulübesinde, kamaştan yapılmış uzunca bir hasır vardı. Kulübe ya deriden ya da kamaştan yapılmıştı. Küçük bir tuğla parçası yastık, birkaç parça kiremit de namazlık görevi görüyordu. Ötede, yine küçük bir sedirin üzerinde, kefen bezleri bulunuyordu. Rabia, ölümü andığında sarsılırdı. Bir keresinde bir adam; "Dua et ya Rabia!" dedi. O şöyle cevap verdi: "Allah

779 Kuşeyrî, a.g.e., s. 78-136; Hucvirî, a.g.e., s. 153-389.

780 İshâhânî, a.g.e., V, 439; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 19; Şârânî, a.g.e., I, 246.

seni affetsin! Ben kimim ki? Sen kendine dua et. Allah zorda kalan kulların duasını kabul eder.” Yaptığı amellerin gizli kalmasına dikkat eder ve şöyle derdi: “Yaptığım amellerden ortaya çıkan ve herkes tarafından bilineni sevap saymam! Günahlarınızı gizlediğiniz gibi, sevaplarınızı da gizleyin.”⁷⁸¹

Süfyan es-Sevrî'nin Hz. Rabia hakkında bu kadar ayrıntılı bilgi vermesi önemlidir. Burada da bir etkileşimden bahsetmemek mümkün değildir.

Hz. Rabia çeşitli konularda dönemin âlimleri ile görüşlerini de paylaşmıştır. Süfyan es-Sevri'nin imanın hakikatini sorması üzerine O şöyle cevaplar: “Cehennem korkusundan veya cennet isteğinden dolayı Allah'a ibadet etmedim ve kötü bir esir gibi olmak istedim. Ona sevgimden dolayı ibadet ettim.”⁷⁸²

Meymûne es-Sevda hakkında Fudayl b. İyaz, Abdülvahid b. Zeyd'den bu hanım için şunları anlatır:

“Rabbime, cennetteki arkadaşımı bana göstereyim diye, üç gece yalvardım. Sonunda bir gece bana; ‘Cennetteki dostun siyah Meymûne’dir.’ diye seslenildi. Ben; ‘O şimdi nerededir?’ diye sorunca; ‘Kûfe’de falan ailenin yanında kalıyor.’ denildi. Kûfe’ye gidip aileyi buldum. Kadının koyun güttüğünü ve tepelerin arkasında olduğunu söylediler. Ben tepeye vardığımda, uzaklarda namaz kılan bir kadın gördüm. Yanına vardım. Önünde yün bir cübbe vardı, az ilerde ise kurtlar ve koyunlar iç içe duruyorlardı. Kadın beni yanı başında hissetti ve namazını kısaltarak selam verip; “Geri dön ey Zeydoğlu! Buluşma vakti şimdi değil, çok sonra buluşacağız.’ Ben şaşkınlıkla; ‘Benim kim olduğumu sana kim söyledi?’ dedim. Kadın; ‘Bilmiyor mu-

781 İsbahâni, a.g.e., V, 452; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 24; Şârâni, a.g.e., I, s. 247; Menûfi, a.g.e., I, s. 205.

782 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 168.

sun, ruhlar bölük bölük ordular gibidirler. Birbiriyle tanışanlar, hemen kaynaşırlar. Birbirlerine soğuk bakanlar, hep çekişme içindedirler.’ dedi. ‘Bana öğüt verir misin?’ dediğimde kadın şöyle dedi: ‘Öğüt dinleyen bir vâiz ha! İlginç! Ey Zeydoğlu, duyduğuma göre dünyada bir nimete kavuşan insan, aynı şeyi ikinci defa isterse, Allah ondan kendi sevgisini almış. Onun yerine de yakınlıktan sonra uzaklığı, dostluktan sonra ayrılık ve yalnızlığı koyarmış!’ Sonra şu şiiri okudu:

Ey bir hesap peşinde koşup gelen vâiz!

Günahlardan vazgeçirip durursun,

Nehyediyorsun ama sakatsın aslında

İşte bu tuhaf bir çelişki değil mi?

Keşke daha önce düzeltsen hatanı,

Ya da hemen erkenden tevbe etsen!

O zaman “sevgilim” demenin bir anlamı olurdu!

Cehennem kuyusuyla korkutur, kötüden sakındırırsın

Oysa sen günaha batmış biri değil misin?

Kadının okuduğu şiir, hoşuma gitti. Bu defa, başka bir soru sordum; ‘Şu kurtlar koyunları yemiyor, koyunlar da kurtlardan korkmuyor. Bu nasıl iştir?’ Kadın şu cevabı verdi: ‘Haydi artık yanımdan git! Ben, kendimle yüce efendim arasını düzelttim. O da kurtlarla koyunların arasını düzeltti.’⁷⁸³

Meymune es-Sevda’nın hâli, görüldüğü üzere Fudayl b. İyaz’ı etkilemiştir.

Fudayl b. İyaz (ö. h. 187/802), bir gün Şa’vâne’ye geldi ve nasıl dua ettiğini sordu. Şa’vâne: “Ey Fudayl! Seninle Allah arasında, bir sır vardır. Ona, onunla dua edersen, sana icabet eder.” Fudayl bu cevap üzerine hıçkırıklara boğuldu ve bayıldı. Başka bir rivâyete göre; “Ya Fudayl! Hak Teâlâ ile aranda,

783 İsbahâni, a.g.e., IV, 461; Kehhâle, a.g.e., II, 245; Nebhâni, a.g.e., II, 502; Menûfi, a.g.e., I, 311-312.

duanın kabul olmasına vesile olacak bir şeyin (iyi bir işin) var mı?" Bu soru üzerine Fudayl kendinden geçerek bayılmıştır.⁷⁸⁴

Şa'vâne, Malik b. Dinar (ö. h. 131/748) ile de görüşmüştür. Bir gün, şöyle diyen bir adamı duydu: "Muttakî gerçek takvâya, ancak, Allah'ın her şeyden daha sevimli olması ile ulaşır." Şa'vâne buna karşılık şöyle dedi: "Sizden kim ağlamaya güç yedirirse, bunun karşılığı ona verilir. Şayet, nefesine gelen şeyleri bilmekten dolayı ağlarsa ona rahmet edilir."⁷⁸⁵

Burada da görüldüğü üzere, karşılıklı olarak görüş alışverişinde bulunmaları önemlidir.

Ubeyde bt. Ebî Küllab, Basra Mektebi temsilcilerinden Mâlik b. Dinar'ın (ö.131/748) sohbetlerine, yirmi yıl boyunca devam etmişti. Ubeyde, sorusuyla Mâlik b. Dinar'ın dikkatini çekmiş ve verilen cevapla kendisi etkilenmiştir.

Ümmü Süfyan es-Sevrî, Kûfe Mektebi temsilcisi olan Süfyan es-Sevrî'nin (ö.161/777) annesidir. Hikmet sahibi ve salih bir kadın olarak bilinmektedir. Oğluna, şöyle nasihat ederdi: "Ey oğlum! Sen, ilim elde et! Ben, yün eğirerek, iplik satarak geçimi mi sağladım. Sakın, ilim yolundan ayrılma. Ey oğlum! on cümle⁷⁸⁶ yazdığında bir bak kendine, oturuşunda kalkışında bir değişme var mı? Eğer ilim, seni olumlu yönde değiştirmemişse, sana ne faydası ne de zararı dokunan abes bir iş yapmaktasın!"⁷⁸⁷

Bu rivayetten anlaşıldığı üzere Süfyan es-Sevrî, annesinin ilim konusundaki öğütlerini dikkate almıştır.

Tasavvuf döneminden Fâtıma en-Nişâburiyye, Mısır Mektebi kurucusu Zünnûn el-Mısırî'nin (ö.245/859) hocasıdır.⁷⁸⁸ Zünnûn,

784 İsbekânî, a.g.e., VI, 48; Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 847.

785 Münâvî, a.g.e., I, 227.

786 Başka bir rivâyete göre; "On harf" bkz. Menûfî, a.g.e., I, 167

787 İsbekânî, a.g.e., IV, 455; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., III, 125; Menûfî, a.g.e., I, 167.

788 Şârânî, a.g.e., I, 249.

onun yanına geldiğini ve bazı meseleleri sorduğunu söyler. Horasanlı olduğu ve Mekke'ye yakın bir yerde oturduğu da bilinir. Zünnûn, onun hakkında şöyle der: "Mekke'de, ondan daha yüce bir insan görmedim. Kur'ân hakkında konuştuğunda, şaşmamak mümkün değildi. Allah'ın âlim ve velî kullarından biridir. O, makamlardan haber verirdi." O'nun Kur'ân yorumlarını da beğendiğini bildiren Zünnûn, şöyle dediğini nakleder: "Allah'ı müşâhade üzere amel etmeyen kimse, her meydanda yürür, her lisan ile konuşur. Müşâhade üzerinde olan kimseyi de Hak Teâlâ dilsiz eder, daima ihlâs ve Hak'tan hâyâ üzere olur ve gözlerinden sürekli yaşlar süzülür."⁷⁸⁹ Zünnûn; "Bana bir öğüt ver!" dediğinde, "Allah, insana bir sıkıntı verirse, ondan ancak sıdk ile kurtulunur. Dünyada elzem olan hâyâ ve ihlâstır. Hâyâ; sıdktan, ihlâs da hâyâdan üstündür. Sen, sıdk için nefsinde ve fiillerinde mücâdele et!" demiştir.⁷⁹⁰ Bir gün, Zünnûn'a bir hediye gönderir. Bir kadından hediye almak istemeyen ve bunu zillet sayan Zünnûn'a, şöyle cevap verir: "En büyük sûfler, veren ile alan arasında vasıta görmezler. Veren Allah'a verir, alan Allah'tan alır."⁷⁹¹ Zünnûn'un hocası olarak nitelenen Fâtıma en-Nişâburiyye, görüşleri ile Zünnûn'un hayatında önemli bir yer tutmuştur.

Zeytûne; asıl adı Fâtıma olan bu hanım, Bağdat Mektebi'nden Ebû Hamza Bağdadî (ö.269/882), Ebu'l-Huseyn en-Nurî (ö.295/907) ve Cüneyd Bağdadî'nin (ö.297/909) hizmetinde bulunmuştur. Bu hizmet sırasında onların sohbetlerine katılmıştır.⁷⁹²

Ümmü Harun, Ebu Süleyman ed-Dârânî'nin (ö.215/830) hocasıdır. Ebu Süleyman ed-Dârânî ve Ahmed b. Ebi'l-Hivarî ondan

789 İsbahânî, a.g.e., VI, 147; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 112; Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 849; M. Zihni Efendi, a.g.e., II, 129; Kehhâle, a.g.e., IV, 148.

790 Şârânî, a.g.e., I, 56; Menûfî, a.g.e., I, 474; Nebhânî, a.g.e., II, 232.

791 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 849.

792 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 850.

rivâyetlerde bulunmuşlardır. Ebu Süleyman ed-Dârânî, ona şöyle sorduğunu rivâyet eder: “Bir adam, Allah’a yönelmek isterse, ona ne söylersin?” Ümmü Harun; ‘Bu adam, taati arttırmalı, ibadeti arttırmalı ve rahatı bırakmalıdır.’ diye cevap verdi. ‘Dünyaya meyli artarsa ne olur?’ dedim. ‘Vah, vah! Bu adama yazık, dünyanın ibadeti sevmekten daha sevimli olması, ne yazık!’ diye cevap verdi. Ona; ‘Ölümü istiyor musun? Allah ile karşılaşmak istiyor musun?’ dedim. ‘Hayır! Eğer isyanda isen, onunla karşılaşmayı nasıl istersin?’ dedi ve ağlamaya başladı.”⁷⁹³

Ümmü Ali, Horasan Mektebi temsilcisi Ahmed b. Hadraveyh’in (ö.240/854) hanımıdır. Ahmed b. Hadraveyh’in arkadaşı Nişâbur Mektebi’nden Ebu Hafs Haddâd’in (ö.270/883) ve Bâyezîd Bistâmi’nin sohbetlerine katılmış ve onlara sorular sormuştur.⁷⁹⁴

Görüldüğü üzere hanımlar sorular sormakta ve dönemin mutasavvıflarının kendilerine sordukları soruları cevaplamaktadırlar. Bir mutasavvıfın hocası olarak tanıtılmaları ise, bu alanda ne kadar ileri boyutta bilgi sahibi olduklarını göstermektedir.

13- Ekol Kurucusu Olmaları

Sahâbe ve tabiun devrinde ruhlara hâkim olan Allah korkusu ve zühd hareketi gittikçe güçlenip tasavvuf hareketine dönüşmüştü. Allah korkusu zamanla yerini Allah sevgisine bıraktı. Allah korkusunu temsil ederken Hz. Rabia (135/752) Allah korkusu yanında Allah sevgisinin de temsilcisi olmuştu. O, zamanla Rabbine olan ünsiyeti ile birlikte sevgi nazariyesini geliştirmişti. Hasan Basri’nin ve Rabia el-Adeviyye’nin çağdaşı çöktür. Fikir birliği içinde olan bu mutasavvıflar, Allah sev-

793 Gazali, *Kimya-yı Saadet*, I, 788; İbn Asakir, a.g.e., s. 552-553; Kehhale, a.g.e., V, 201; Münâvî, a.g.e., I, 167.

794 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 851.

gisi düşüncesinde bir araya geliyor ve aşk-ı ilâhi derecesine geliyorlardı. Ancak, Hz. Rabia'nın mutasavvıflar tarafından bir ekol kurucusu olarak değerlendirilmesi, öğütlerinin, şiirlerinin, menkıbelerinin tarih boyunca dilden dile dolaşması, onu tasavvufî düşünce sisteminde hakettiği yere oturtmaktadır. Sözlerinde ve şiirlerinde sevgi kavramını açıkça ilk defa kullanan odur. Bununla birlikte bu anlayış, daha sonraki dönemlerde korku ve hüzüne dayalı tasavvufî anlayıştan daha fazla yaygınlaşmış, bir sevgi ve gönül mektebi halini almıştır.⁷⁹⁵

Rabia el-Adeviyye üzerine yapılan bu değerlendirmeler, sevgi ekolünün kuruluşu ve gelişiminde onun çok önemli yere sahip olduğunu göstermektedir. Diğer hanımlara baktığımızda ise, pek çok mutasavvıfı etkilemelerine rağmen hiç biri Hz. Rabia gibi bir ekol oluşturacak kadar etkili olamamış veya çok önemli görüşleri olmasına rağmen bunlar dikkate değer bulunarak kaynaklara yansıtılmamıştır.

14- Ailesi ile Birlikte ya da Mücerred Yaşayanlar

Hasan Basri'den başlayarak zühd hayatını seçen zatlar, mücerred (bekar) yaşamayı tercih etmişlerdir. Bu eğilim, daha çok ilk asır sonları ve ikinci asrın başlangıcında görülür. Aile hayatı ile zâhidliği bir arada sürdüremedikleri için bekar yaşamayı tercih etmişlerdir. Fakat bu şekilde hareket etmeleri bir ruhbanîyet sistemi kurmak için değildir. Onların zâhidlikleri nedeniyle bu yolu tercih ettiklerinde şüphe yoktur.⁷⁹⁶

Sûfiler bu anlayışlarını destekleyen şu âyetleri de sunarlar:

“Eşlerinizde ve evlatlarınızda sizin için düşman vardır. Bunlardan sakının”⁷⁹⁷

795 H. K. Yılmaz, a.g.e., s. 107.

796 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 122.

797 Tegabun, 64/14.

“Mal ve evlatlar dünya hayatının süsüdür. Fakat devamlı ve yararlı işler Allah nezdinde sevapça daha hayırlı ve daha verimlidir.”⁷⁹⁸

Oysa burada ilk âyet evliliği terki değil, onun düşmanlıklarından sakınmayı tavsiye eder. Diğer âyette ise, evliliği açıkça değilse bile gizlice bir tercih etme söz konusudur.⁷⁹⁹

Hiç evlenmeyen Hz. Rabia, zamanla Rabbine olan ünsiyeti ile birlikte bir sevgi nazariyesini geliştirmiştir. Erkekler arasında da Dâvûd Tâî (ö.165/781) bekar yaşamı tercih etmesi ile bilinmektedir.⁸⁰⁰

Hz. Rabia'nın yaşadığı dönem, mutasavvıfları mücerred yaşamaya teşvik eden bir dönemdi. Mutasavvıflar evliliğin yüksek bir manevi hayat yaşamaya engel olduğu ve mutasavvıfın yapmak zorunda olduğu mücâdelelere aykırı düştüğü kanaatindeydiler. Evli kimsenin kendini zühde veremeyeceği, içindeki ihtirasları öldüremeyeceği, maddî endişelerden kurtularak manevi ufuklara yükselemeyeceği görüşündeydiler. Rabia el-Adeviyye, kendine gelen evlilik tekliflerini geri çevirerek, döneminin anlayışına uygun davranmış, bu görüşün yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır.⁸⁰¹

Tasavvuf döneminden Hasene el-Âbide'nin de özellikle bekar bir yaşamı tercih ettiği anlaşılmaktadır. O, Basra âbidelerinden biridir. Dünya nimetlerini terk eden Hasene, kendini ibadete veren, gündüzünü oruçla, gecesini namazla ihya eden bir hanımdı.⁸⁰²

Bununla birlikte, aile ortamı ile birlikte zühd hayatını devam ettiren hanımlar da bulunmaktadır. İlk olarak karşımıza

798 Kehf, 18/46.

799 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 122-127.

800 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 145; H. K. Yılmaz, a.g.e., s. 108.

801 Hucvîrî, a.g.e., 510-516.

802 İsbahânî, a.g.e., VI, 37; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 33; Kehmâle, a.g.e., I, 263.

elbette Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve hanımı Hz. Hatice (r.a.) gelmektedir. Hz. Hatice, ilk inananlardan olarak aynı evi paylaştığı eşi ile birlikte dini öğrenmiş, yaşamış ve ibadeti paylaşmıştır. Hz. Peygamber'e huzurlu bir aile ortamı oluşturduğunda şüphe yoktur. Bunun dışında aynı şeyin Hz. Aişe için de söylendiği kaynaklarda görülmektedir.⁸⁰³

Sahâbeden Ümmü'd-Derdâ, Ebu'd-Derdâ'nın hanımıdır. Faziletli, akıllı, zâhîde, fakîhe ve çokça ibadet eden bir kadın olarak bilinir. Kocasını, cahiliyede ticaret ile uğraşmıştır. Müslüman olunca, ibadet ve ticareti birlikte yürütmek ister, bunu başaramayınca ibadet hayatını ticarete geçirir. Onun en faziletli amelini Ümmü'd-Derdâ şöyle açıklar: "Tefekkür ve dünyaya dikkatle bakıp, ibret almasıdır." Ümmü'd-Derdâ'nın cemaatle namaza devam ettiği, hatta erkeklerin safında namaz kıldığı, bu nedenle kocası Ebu'd-Derda tarafından "Kadınların safına geç!" şeklinde uyarıldığı rivayet edilir. Ayrıca kurrânın yanında Kur'ân öğrendiği de bildirilir. Ebu'd-Derda bir gün ona şöyle demiştir: "Ben kızdığım zaman sen benden razı ol, sen kızdığın zaman ben senden razı olayım, kim böyle yapamaz ise oradan uzaklaşsın."⁸⁰⁴

Dünyaya tutkusunun azlığı ile bilinen Cevhere el-Berâsiye, H. 297'de vefat eden Cüneyd'in muasırı Ebu Abdullah el-Berâsî ile evlenir. Bu iki insanın, daha sonra ömürlerini ibadete verdikleri kaynaklarda nakledilmektedir.⁸⁰⁵

Hakim b. Cafer bu çiftin ibadete düşkün hayatı hakkında şöyle der:

"Bazen Ebu Abdillâh'ı ziyarete giderdik. Onun ibadete düşkün, kalp gözü açık Cevhere adında bir eşi vardı. Ebu Ab-

803 İbn İshak, a.g.e., s. 120; İbn Hişam, a.g.e., III, 422.

804 İbn Abd'l-Berr, a.g.e., IV, 430; İbn Asakir, a.g.e., s. 418;423; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 327.

805 İshbehânî, a.g.e., III, 389; Bağdadî, a.g.e., XIV, 436; Kehhâle, a.g.e., I, 223.

dullah, hurma yaprağından yapılmış bir minder üzerine oturur, Cevhere de onun hizasında kibleye yönelerek aynı cinsten bir yaygının üzerine oturur, Allah'a ibadet ederdi. Bir gün, onları ziyarete gittiğimizde Ebu Abdullah'ın altında o minderi göremedik ve sebebini sorduk. O, şu cevabı verdi: 'Cevhere, dün gece beni uyandırdı ve; 'Hadiste; yeryüzü insanoğluna, 'Bugün benimle kendi arana engel koyuyorsun, ama yarın karnımın içinde olacaksın.' diyecektir buyurulmuyor mu? Artık bu minderleri at, onlara ihtiyacımız yok.' dedi. Ben de bu sözü haklı bulup, onları dışarı attım.' dedi."⁸⁰⁶

Ayrıca evli ve çocuk sahibi hanımlara örnek olarak verebileceğimiz Huneyde, bedevi âbidelerden biridir. O, gecenin üçte birini namazla geçirir; sonra çocuklarını, eşini ve ev halkını uyandırarak; "Kalkın, abdest alın ve namaz kılın!" derdi.⁸⁰⁷

Hanımlar, eşleri ile birlikte ibadet etmiş, aynı zamanda zühd hayatının gereklerini yerine getirmişlerdir. Burada dikkati çeken husus, çoğunlukla hanımların eşlerinin de zühd hayatını benimsemiş olmalarıdır. Bu nedenle ibadeti, sabrı ve nefis terbiyesini hayatlarının vazgeçilmez unsuru olarak görmeleri ve zühd hayatını birlikte yaşayabilmeleri kolay olmuştur. Özellikle eşler arasında kızgınlık anında birbirlerinden razı olma veya ortamı terk etme yolunu benimsemeleri önemlidir. Bu örnekler, gerçekten günümüz evliliklerine çağlar öncesinden ışık tutmaktadırlar.

15- Duaları

Manevi terbiyede yardımcı unsurlardan biri, tevâzû ile Allah'a yönelerek dua etmektir.⁸⁰⁸

⁸⁰⁶ İsbekânî, a.g.e., III, 390.

⁸⁰⁷ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 391; Kehhâle, a.g.e., V, 267.

⁸⁰⁸ Kuşeyrî, a.g.e., s. 431; Gazâlî, a.g.e., I, 301.

Kur'ân'da şöyle buyrulur: "Gizlice ve tazarru yolu ile Rabbinize dua ediniz"⁸⁰⁹ Dua ihtiyaç anahtarıdır, ihtiyaç sahiplerinin dinlenme yeridir, sıkıntıda kalanların sığınağı, dert ve hacet sahiplerinin nefes aldıkları alandır. Bu nedenle dua etmeyi terk edenler şöyle uyarılır: "Onlar ellerini kapalı tutuyorlar."⁸¹⁰

Duanın sözle değil de hâl ile yapılmasını vurgulayan sûfiler şöyle derler: "Kabul edilmesi ihtimali en fazla olan dua kâl ile değil, hâl ile yapılan duadır. Hâl ile yapılan dua, dua edenin dua ile istediği hususta mutlak olarak ihtiyaç halinde olması ve sıkıntı içinde bulunan kulun başka çaresi olmamasıdır."⁸¹¹

Sühreverdi bunu şöyle özetler: "Allah'a devamlı ihtiyacını arz edip boyun bükmek, sûfilerin yolunda her ince ilmin anahtarıdır. Bu boyun büküklüğü her nefeste olmalıdır. Sâlik, Allah'a muhtaç olduğunu arz etmeden harekete geçmemeli ve bu olaydan tek bir kelime konuşmamalıdır. Yoksa söylenen sözler asla hayır getirmez."⁸¹²

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), duanın kabul edilmesi hakkında şöyle der: "Kul, Allah Teâlâ'ya dua eder ve O'ndan bir şey ister, fakat Allah o kula gadap etmiş olur. Onun için bu kuldan yüz çevirir. Fakat kul yine dua eder, Allah yine yüz çevirir. Kul tekrar dua eder, Allah bu defa da yüz çevirir, lâkin kul buna rağmen dua eder. Bunun üzerine Allah Teâlâ da meleklerine şöyle der: "Kulum Ben'den başkasına dua etmekten imtina etmektedir, o halde duasını kabul edeceğim."⁸¹³

---

809 Araf, 7/55.

810 Tevbe, 9/67.

811 Kuşeyrî, a.g.e., s. 431.

812 D. Selvi, a.g.e., s. 433-434.

813 Kuşeyrî, a.g.e., s. 434.

Buradan anlaşıldığına göre, dua sürekli, ısrarlı ve tazarru içinde olmalıdır. Ayrıca gafletten uzak ve kalp huzuru ile yapılması önemlidir.⁸¹⁴

*a- Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem)
Duasına Mazhar Olan Kadımlar*

Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) çeşitli durumlarda bazı hanımlar hakkında dua etmiştir.

Esmâ, Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve babası Hz. Ebu Bekir'in hicretinde üç gün boyunca belindeki kuşağına bağladığı su ve yemeği onlara götürerek onlara yardım etmiş; daha sonra Ebu Cehil'e yerlerini söyleyerek de cesaretini göstermiştir. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), daha sonraki yıllarda Hz. Esmâ'nın erzak taşıması nedeniyle boyunda meydana gelen bir şişliğe meshederek, "Allah'ım! Onu bu sıkıntıdan kurtar!" diye dua etmiş, Esmâ da iyileşmişti.⁸¹⁵

Esmâ bt. Umeys, rivâyetlere göre, Hz. Fâtıma'nın Hz. Ali ile evlendiği gece, Hz. Fâtıma'nın hizmetini görmek üzere onun yanında kalmış ve bu hizmetinin karşılığı olarak Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem); "Önünden, arkandan, sağından, solundan ve sana gelecek olan kovulmuş şeytanların tümünden, seni koruması için Allah'a dua ediyorum." şeklinde duasına da mazhar olmuştur.⁸¹⁶

Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem); bazen Fâtıma bt. Esed'in evine gider ve orada dinlenirdi. Fâtıma bt. Esed vefat ettiğinde Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) kendi gömleğini çıkarmış ve ona kefen yapmış, kabri başında onun için dua etmiştir.⁸¹⁷

814 Kuşeyrî, a.g.e., s. 438.

815 İbn Hişam, a.g.e, II, 150-155; İbn Sa'd, a.g.e, VIII, 251; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 52.

816 İsbekânî, a.g.e., II, 171.

817 İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 38; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 217; Zehebî, a.g.e., II, 6; İbn Hacer, a.g.e., IV, 369; Mahmûd Cemâleddîn el-Hulvî, a.g.e., s. 50.

Daha önce böyle yaptığı hiç görülmeyen Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), bunun sebebini soranlara şöyle dedi: “Ebu Tâlib’den sonra bana hiç bu kadar iyi davranan olmadı. Gömleğimi ona giydirdim ki, cennet giysisi olsun. O’nu mezarına yerleştirdim ki, orada kabri geniş olsun.”⁸¹⁸

Yine başka bir gün, Rumeysâ’nın evine geldiğinde, Rumeysâ ikram olarak hurma ve yağ getirdi. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem); “Ben orucum.” dedi ve kalkıp kibleye döndü ve namaz kıldı. Sonra onun ve ailesi için şöyle dua etti: “Allah’ım! Onu mal olarak rızıklandır, çocuklarını mübarek kıl!”⁸¹⁹ Rumeysâ’dan gelen bir rivâyete göre bu ziyaretlerden biri de şöyle gerçekleşmiştir: “Ben hastalandım. Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) beni ziyarete geldi ve; ‘Ey Ümmü Süleym! Ateşi, demiri ve demirin pasını biliyor musun?’ diye sordu. Ben, ‘Evet’ dedim. Bunun üzerine Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), ‘Müjdeler olsun sana! Hastalığına sabredersen, ateşin demiri pastan kurtardığı gibi kurtulursun.’ buyurdu.”⁸²⁰

Ümmü Eymen, Hz. Peygamber’in (sallallâhu aleyhi ve sellem) iltifatına da mazhar olur. O’nun hakkında şöyle buyurur: “Kim mutlu olmak ve cennet ehlinden bir kadınla evlenmek isterse, Ümmü Eymen ile evlensin.”⁸²¹

Ümmü’l-Ezher, bir gün babası tarafından Hz. Peygamber’in (sallallâhu aleyhi ve sellem) yanına götürülür; mübarek bir insan olması için Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), elini onun üzerinde gezdirerek mesheder, sonra onun için dua eder.⁸²²

818 İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 370.

819 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 429; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 346.

820 İbn Kayyim el-Cevziyye, Uddetu's-Sâbirîn ve Zâhîretü'ş-Şâkirîn (Sabredenler ve Şükredenler), (çev. Zeynelâbidin Tatlılıoğlu), İnsan Yayınları, İstanbul 1994, s. 103.

821 İbn Hacer, a.g.e., IV, 416.

822 İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 416; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 299; Zehebî, a.g.e., II, s. 312; İbn Hacer, a.g.e., IV, 413.

Ümmü Haram'dan nakledilenlere göre, Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), bir gün öğle uykusuna dalar, sonra gülererek uyanır. Ümmü Haram; "Ya Resulallah, seni güldüren nedir?" diye sorar. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), "Ümmetimden bir grup, gemiler üzerinde krallar gibi, deniz seferine çıkıyorlardı. Ümmetimden ilk deniz savaşını yapan ordu, cennete girmeyi hak edecek bir iş yapmış olacaktır." der. Ümmü Haram, onların arasında olabilmek için Resulullah'tan (sallallâhu aleyhi ve sellem) dua ister. Ümmü Haram, daha sonra kocası ile birlikte bir deniz seferine çıkar ve h. 27 yılında yolculuk sırasında, boynu kırılarak şehit olur. Kabrinin, Kıbrıs'ta olduğu söylenmektedir.⁸²³

Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), görüldüğü üzere pek çok hanım için dua etmiştir. Bu rivâyetler incelendiğinde kadınların içinde buldukları duruma, ihtiyaçlarına göre, onların isteklerini dikkate alarak ve kişisel özelliklerini göz önünde bulundurarak dua ettiği anlaşılmaktadır.

b- Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) Dua Öğrettiği Hanımlar

Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) çeşitli durumlarda hanımlara dua öğrettiği kaynaklarda şu şekillerde görülmektedir:

Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), Fidda'yı Hz. Fâtıma'ya yardım için göndermiş ve ona bir dua öğretmişti. Fidda Fâtıma'nın yanına gelince, o; "Odun mu toplarsın, yemek mi pişirirsin?" diye sorar. Fidda yemek pişirebileceğini söyleyince, Fâtıma odun toplamaya gider. Fakat odun toplamaya gücü yetmeyince Fidda, ona Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) kendisine öğrettiği şu duayı okur ve güç kazanmasına yardım-

⁸²³ İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 435; İsbekânî, a.g.e, II, 160.

cı olur: “Ya vâhid! Senin hiçbir şeye benzerin yoktur. Her şey fânidir ve sen arşın üzerindesin. Sen uyumazsın ve her şeyi bilirsin.”⁸²⁴

Enes'ten gelen başka bir rivayete göre, Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), Ümmü Süleym'i ziyarete gelmişti. O, namaz kılıyordu. Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), namaz bitince ona; “Namazdan sonra on kez ‘Subhanallah’, on kez ‘Elhamdülillah’, on kez ‘Allahu Ekber’ de ve istediğini Allah’tan dile, Allah da sana; ‘Evet, evet, evet’ der.” buyurdu.⁸²⁵

Görüldüğü üzere güç zamanlarda ve namaz sonu yapılmak üzere, Hz. Peygamber tarafından hanımlara çeşitli dualar öğretilmiştir. Burada önemli olan, Hz. Peygamber'in hanımlar ile kişisel olarak ilgilenmesi ve duruma uygun dualar öğretmesidir.

c- Hanımların Kendi Yaptıkları Dualar

Hanımlar arasında dua ibadetinin yaygın olduğu bilinmektedir. Aşağıdaki rivâyetlerde hangi durumlarda dua ettikleri görülmektedir:

Ümmü Seleme'den gelen şu rivâyetlerden, musibet anında müminlerin ne yapması gerektiği, nasıl dua etmeleri gerektiği öğrenilmektedir: Ümmü Seleme, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini işitir: “İnsan başına bir musibet gelir de Allah'ı hatırlar ve; ‘Ey Allah'ım, Biz sana aitiz ve sana döneceğiz. Bu musibetten ötürü beni hayır sahibi yap ve bana daha hayırlısını ver.’ derse, elbette Yüce Allah, onun dileğini gerçekleştirir.” Ümmü Seleme şöyle devam eder: “Ben de Ebu Seleme şehit düştüğünde: ‘İşte Ebu Seleme'nin başına musibet geldi. Ben de ‘Allah'ım, bu imtihan elbette senden geldi.’ dedim. Ama

824 İbn Hacer, a.g.e., IV, 376; M. Zihni Efendi, a.g.e., II, 136.

825 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 426.

'Ondan daha hayırlısını ver.' diyemedim. Çünkü Ebu Seleme'-den daha hayırlı kim olabilirdi ki?"⁸²⁶

Aynı konuda gelen başka bir rivâyet şöyledir: Ümmü Seleme, şöyle anlatır: Ben Resulullah'ı (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle derken işittim: "Size bir musibet geldiğinde, 'Biz Allah'a aitiz ve ona döneceğiz.' deyin. Sonra 'Allah'ım! Bana bu sıkıntıdan sonra bir hayır ver.' deyin." Ben babam öldüğünde böyle dedim. Sonra bana, "Bunda ne hayır var?" diye sordular. Ben şöyle dedim; "Ben daha sonra Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile evlendim. İşte daha hayırlı olan budur."⁸²⁷

Sahâbeden Fidda ile ilgili olarak şöyle anlatılır:

Hz. Hasan ve Hüseyin bir gün çok hastalanırlar. Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) yanlarına gelir. Sonra hastalığı duyan birkaç kişi daha gelir. Hz. Ali'ye (r.a.) çocuklar için daha önceden adanmış bir adağının olup olmadığını sorarlar. Hz. Ali (r.a.) "Bu ikisi (Hasan ve Hüseyin) şükürler olsun ki; Allah'ın kendilerine üç gün sessiz kalmasından uzaktırlar." der. Hz. Fâtıma ve Fidda da oradadır ve onlar da şöyle derler: "Şükrettiğimiz Allah, onların bu durumuna sessiz kalmaktan uzaktır." Bu dua sonucunda çocuklar iyileşirler.⁸²⁸

Sahâbeden Hansa bt. Haddam, gece olunca hazin bir sesle ağlar ve şöyle dua ederdi: "Ey itaat edenlerin sevgilisi! Daha ne zamana kadar, itaatkâr kullarının yüzlerini toprakta saklayacaksın? Onları dirilt artık, senin hak olan buluşma gününe yüzleri ak olanlar gelsinler!"⁸²⁹

Zühd dönemi hanımlarından Atike el-Adeviyye'nin dualarından biri şöyledir: "Allah'ım! Bana, Senin dostluğuna ulaştır-

826 İbn Hacer, a.g.e., IV, 407; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 29.

827 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 89.

828 İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 237.

829 İsbekânî, a.g.e., III, 144.

cak mümkün olan bütün vasıtaları ver! Sen, bunu helâl olan iş-
lerle sağlarsın. Şüphesiz, dünya lezzetlerine dalanlar ve Sana
itaatte ihlâssız davrananlar bu vesilelere asla ulaşamazlar!”⁸³⁰
Yine aynı dönemden Fâtıma bt. Muhammed el-Münkedir’in şu
duası önemlidir. Fâtıma, gece olduğunda hazin ve yanık bir
sesle şöyle derdi: “Gece çöktü, karanlık yanaştı, herkes sevdi-
ğine kavuştu. Ben ise, seni istiyorum ey Sevgili! Beni, ateşten
koru ey Rabbim!”⁸³¹

Hız. Rabia sabaha kadar ibadet ettikten sonra, ihya ettiği
bu gecenin kabul edilip edilmediğini sorarak, kabul etse de
etmese de onun kapısından ayrılmayıp ısrar ederek, sonsuz
bir samimiyetle şöyle der: “İzzetin hakkı için, beni kapından
kovsan da zikrini yapacağım ve kalbime senin muhabbetin-
den başka bir muhabbet girmeyecek!” Böylece Hız. Rabia,
kovulsa da O’na karşı güvenini devam ettirerek kalbine başka
bir sevgiyi yerleştirmekten çekinmiştir. Bu sözler onun tevazu-
sundaki samimiyetini de göstermektedir.⁸³²

Kendi niyazlarına bir diğer örnek, zühd dönemi hanımla-
rından Seviyye’nin yakarışdır.

Yemenli sâliha bir hanım olan Seviyye hakkında Benî Amir’-
den Ebu Haşim es-Sûfî (ö.h.150) şöyle der: “Yemen taraflarından
bizim beldemize, ermiş bir kadın gelmişti. Geceleyin, bazen
hıçkırıkla bazen ince ince ağlayarak, Allah’ı zikrettiğini duyar-
dım. Bir gün cariyeme; ‘Git, şu kadın geceleri ne yapıyor gözle
bakalım!’ dedim. Cariye, onu gözledi ve geri geldi. Kadını tarif
için ayağa kalktı, başını iyice arkaya atıp göğze doğru gözlerini
dikti. Ben buna şaşırıp; ‘Ne yapıyorsun?’ dedim. Cariye bana;

830 Münâvî, a.g.e., I, 263.

831 İbn Sa’d, a.g.e., VIII, 496; İsbahânî, a.g.e., III, 392; İbnü’l-Cevzî, a.g.e., II, 133; Kehhâle,
a.g.e., IV, 140

832 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 75-76.

'Bu kadın gözlerini hiç ayırmadan göğe bakıyor.' dedi. Ben; 'Şimdi git, neler söylediğini dinle!' dedim. Cariye, geldi ve şöyle dedi: 'Söylediklerini tam anlayamadım ama şöyle diyordu: 'Ey Rab! Seviyye'yi yapışkan bir çamurdan yarattın. Onu, nimetlerinle donattın. Senin tüm belaların, onun yanında şifadır, güzelliştir. O, senin verdiğin sıkıntılardan memnun. Ama, hâlâ günahlara yanaşarak senin gazabını çekmeye devam ediyor. Senin, günahları görmediğini zannedercesine kayıtsız. Oysa, sen her şeyi görürsün, senin her şeye gücün yeter!' Cariye, bu sözleri söyledikten sonra, Seviyye'nin bir çığlık atarak yere düştüğünü haber verdi. Sabah olunca kadının yanına vardığımızda kadın vefat etmişti."⁸³³

Fudayl b. İyaz (ö.187/802), bir gün Şa'vâne'ye geldi ve nasıl dua ettiğini sordu. Şa'vâne: "Ey Fudayl! Seninle Allah arasında, bir sır vardır. Ona, onunla dua edersen, sana icabet eder."⁸³⁴ Başka bir rivayete göre; "Ya Fudayl! Hak Teâlâ ile aranda, duanın kabul olmasına vesile olacak bir şeyin (iyi bir işin) var mı?" diye sorar.⁸³⁵

Ufeyre el-Âbide, kendisinden hayır dua isteyenlere, şöyle dua ediyordu: "Allah, bizi çamurdan yarattı. Sonra, üzerimize ölümü verdi. Allah'ım, ölüme kadar bizi iman üzere sabit kıl! O, Rahman ve Rahim olan Allah'tır."⁸³⁶

Amine er-Remliye, Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/845) sohbetlerine katılırdı. Kerâmetleri de olan Amine, bir olayı şöyle anlatır: 'Bir gün, sohbette iken Bişr b. Hafî (ö. h. 226) de geldi ve; 'Bu kadın da kim?' diye sordu. Ahmed b. Hanbel, 'Bu Amine'dir.' dedi. Bişr, 'Söyle, bizim için de dua etsin!' dedi. Ben de, 'Ey

⁸³³ İsbekânî, a.g.e., III, 144; Kehhâle, a.g.e., II, 274.

⁸³⁴ İsbekânî, a.g.e., VI, 48.

⁸³⁵ Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 847.

⁸³⁶ İsbekânî, a.g.e., V, 461; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 28; Mehmed Zihni Efendi, a.g.e., II, 67.

Allah'ım! Bişr ve Ahmed'i ateşinden korusun ve onları mükafatlandır.' dedim. Ahmed b. Hanbel, bu duadan sonra, gece şöyle bir rüya gördüğünü söylemiştir: 'Havadan bir sayfa indi. Üzerinde, Allah'ın izniyle siz ikiniz ateşten korundunuz ve dininizde yüksek makamlara ulaştınız.' yazıyordu."⁸³⁷

Ümmü Seleme ve Fidda örneklerinde görülen duaların, daha çok sıkıntılı ve zor zamanlarda yapılan dualar olduğu anlaşılmaktadır. Ancak daha sonra verdiğimiz örneklerde yapılan duaların ise, rıza ve şükürün bir gereği olarak yapıldığı, ayrıca dualarda Allah'a yakınlaşmayı ve O'na muhabbeti istemenin ağırlıkta olduğu görülmektedir.

16- Birbirlerine Olan Öğütleri

İlk dönemlerden itibaren sûfilerin, sohbet esnasında veya çeşitli vesilelerle birbirlerine sordukları soruların bir cevabı olarak veya duruma uygun olacak şekilde birbirlerine öğütler verdikleri görülmektedir. Tasavvuf yolunda karşılıklı olarak öğüt alma ve vermenin hanımlar arasında veya hanımlar ile diğer erkekler arasında yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Öğüt vermenin ve bunu dinlemenin, ilk dönemlerden itibaren tasavvufî bir eğitim metodu olarak düşünülebilmesi mümkündür. Hanımların bu metottan bir hayli faydalandıkları aşağıda görülecektir:

Zühd dönemindeki hanımların birbirlerine verdikleri öğütlerine örnek olarak, Muâze el-Adeviyye'nin, süt emzirdiği Ümmü'l-Esved'e yaptığı şu öğüt verilebilir: "Sütünü haram yiyerek bozma! Ben helâl süt emesin diye seni emzirirken ne kadar emek verdim, ne kadar yorulduğum bir bilsen!"⁸³⁸

837 Münâvî, a.g.e., I, 166.

838 İsbahânî, a.g.e., V, 460; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 27.

Zünnûn, Fâtîma en-Nişâburiyye'nin yanına geldiğini ve ona bazı meseleleri sorduğunu söyler. O'nun Kur'ân yorumlarını da beğendiğini bildiren Zünnûn, şöyle dediğini nakleder: "Allah'ı müşâhade üzere amel etmeyen kimse, her meydanda yürür, her lisan ile konuşur. Müşâhade üzerinde olan kimseyi de Hak Teâlâ dilsiz eder, daima ihlâs ve Hak'tan hâyâ üzere olur ve gözlerinden sürekli yaşlar süzülür."⁸³⁹ Zünnûn; "Bana bir öğüt ver!" dediğinde, "Allah, insana bir sıkıntı verirse, ondan ancak sıdk ile kurtulunur. Dünyada elzem olan hâyâ ve ihlâstır. Hâyâ; sıdktan, ihlâs da hâyâdan üstündür. Sen, sıdk için nefsinde ve fillerinde mücâdele et!"⁸⁴⁰

Fudayl b. İyaz'ın (ö. 187/802) kız kardeşi, zâhîde, âbide ve verâ sahibi, dindar bir hanım olarak bilinir. Ahiretin dünyadan daha hayırlı olduğu hakkında şöyle der: "Ahiret dünyadan daha hayırlıdır. Eğer bir kimse, dünyayı isteyerek ona önem verirse bedeniyle yorulur, malını harcar; ama isteğine yine ulaşamaz. Bir kimse, iyi niyetle dünyada yaşarken âhireti isterse; bedeniyle yorulur, malını harcar ama aynı zamanda Allah'a itaat etmiş ve âhireti de kazanmış olur. Dünyada iken, mutluluğun tadını çıkararak ve hiç üzüntüsü olmayan bir insan yoktur. Çünkü bunlar, ruh bedenden çıkmadan asla yaşanmaz."⁸⁴¹

Zünnûn Mısırî (ö.h.245), bir cariye hakkında şöyle der: "Bana harap bir kilisede, âbide olan bir cariyeden bahsettiler. Oraya gittim, çok zayıf bir kadın gördüm. Ona, 'Hristiyan meskeninde mi oturuyorsun?' dedim. 'Başını kaldır bak, iki cihanda Hak Teâlâ'dan başka bir varlık görebilecek misin?' dedi. Ona, 'Yalnızlıktan sıkılmıyor musun?' diye sordum. 'Benden uzak dur,

839 İsbekânî, a.g.e., VI, 147; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 112; Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 849; M. Zihni Efendi, a.g.e., II, 129; Kehhâle, a.g.e., IV, 148.

840 Şârânî, a.g.e., I, 56; Menûfî, a.g.e., I, 474; Nebhânî, a.g.e., II, 232.

841 Münâvî, a.g.e., I, 167.

O'nun hikmetindeki güzellik ve muhabbetindeki tatlılık beni bu hale getirdi. Ona kavuşma arzusu, beni öyle kapladı ki, gönlümde ondan başkasına yer yok.' dedi. Ben, 'Bana doğru bir yol göster!' dedim. 'Ey yiğit, takvâyı azığın, zühdü yolun, verâyı bineğın yap ve muttakilerin yolunu tut. Sonunda, öyle bir kapıya geleceksin ki, orada ne bir perde vardır, ne de kapıcı. O, bekçilerine sana hiçbir konuda muhalefet etmemelerini emredecektir.' dedi."⁸⁴²

Öğütlerde öne çıkan konular örneklerden anlaşılacağı üzere, helâl ve harama dikkat etmenin gereği, dünyanın geçici oluşu, hâyâ ve ihlâsın önemi, zühd yolunda takvâyı azık etmenin gereği ve dünyada mutlu olmanın aslında tam olarak mümkün olamayacağı, mutlaka bir sıkıntının kişiyi meşgul edeceği gibi hususlardır. Bunlar tasavvuf yolunun yolcusunun, uğramadan geçemeyeceği duraklardır. Sâlik, kendi nefsinin eğitirken türlü türlü imtihan duraklarından da geçecektir. Bu konular aynı zamanda hanımların kendi hayatlarında imtihan edildikleri hususlar da olabilir. Çünkü kişi, ancak yaşadıkları deneyimler sonucunda bir takım tecrübeler elde etmekte ve verdiği öğütler, aslında kendi deneyimlerinin sonuçları olmaktadır. Böyle düşünersek, öğütlerde öne çıkan konular, hanımların imtihan edildikleri ve bu nedenle de önem verdikleri konulardır diyebiliriz. Özellikle dünya halini tam olarak mutlu olunamayacak bir hâl olarak tasvir etmeleri, dünyada iken her zaman bir sıkıntının kişiyi meşgul edeceğini ve bu halin ruhun bedenden ayrılıncaya kadar devam edeceğini ifade etmeleri, tefekkür seviyelerinin geldiği noktayı anlamamız açısından önemlidir. Bu tahlil, "mutluluk nedir, dünyada mümkün müdür" şeklinde tarih boyunca pek çok felsefî tartışmanın da konusu edilmiştir.

---

842 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 863.

17- Şiirleri ve Şiir Üslupları

Görünüş itibari ile şeriata aykırı olan tasavvuf içerikli söz-
lere şatah denir.⁸⁴³ Şathiye, dilin vecd halinde söylediği, an-
cak sahibinin açıklaması ile sağlam hale gelebilen sözlerdir.⁸⁴⁴
Vecdin anlatımı sırasında feyz, galeyân, heyecan ve galebe
ile sarf edilen alışılmamış ibare ve ifadelerdir. Vecd ehli olan
nın, vecdi artıp hakikat nurlarının etkisiyle kalbine vârid olan
şeyleri taşımaya güç yetiremeyince duyguları diline düşer ve
durumunu alışılmadık, dinleyenlerin anlayamayacağı biçimde
anlatmaya başlar. Bu sözleri ancak ehli anlayabilir.⁸⁴⁵

Bâyezîd'den nakledilen bu tür bir söz şöyledir: "Vahda-
niyyete ulaşmanın başlangıcında cismi ehadiyyetten, kanatları
ebediyetten bir kuş oldum. Keyfiyet havasında on yıl uçtum.
Hatta bu şekilde yüz binlerce kere havada uçtum. Nihâyet
ezeliyet meydanına vardım. Orada ehadiyyet ağacını gördüm.
Baktım ve anladım ki bunların hepsi hile imiş."⁸⁴⁶

Tasavvuf yolunda hissettikleri duyguları şiirleri ile dile geti-
ren hanımlar bulunmaktadır. Aşağıda şiirlerinden örnekler ve-
receğimiz bu hanımlar hakkında şunları söyleyebiliriz:

Sahâbeden hanımlar arasında Hansa, "O, Peygamber'e
şiir okuyan bir kadındı." şeklinde tanıtılmaktadır.⁸⁴⁷

Hz. Rabia'nın şiirlerinde asıl maksadı, Allah'a hitap etmek-
ti. Aynı zamanda ilâhi aşkın ilhamını alarak, bunu şiirlerinde
dile getirmişti. Şiirlerinde samimi olmasının bir nedeni de bu-
dur. Örneğin:

---

843 Kuşeyrî, a.g.e., s. 29.

844 et-Tûsî, a.g.e., s. 339.

845 et-Tûsî, a.g.e., s. 369.

846 et-Tûsî, a.g.e., s. 552.

847 İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 89.

“Ey benim sevincim, isteğim, desteğim!
Ey benim yoldaşım, kuvvetim ve bütün dileğim!
Kalbimin ruhu sen, ümidi sen, dostu sen!
Yol boyunca bütün azığım senin iştiyakın
Sen olmazsan ey hayatım, ben bu genişlikler içinde peri-
şan olmazdım,
Senin nice iltifatına mazhar oldum,
Kaç başına, kaç iyiliğine nâil oldum
Şimdi ise bütün dileğim, bütün zevkim,
Ey kalp gözümün bütün cilası, senin sevgindir.
Yaşadıkça senden ayrılmam. Çünkü sen kalbimin içindedin
Sen benden hoşnud isen, demek ki ey kalbimin serveri
ben de mesûdum...”⁸⁴⁸

Bu şiirde de görüldüğü gibi, ilahî aşkı tüm ruhunda yaşayan Hz. Rabia'nın bütün ümidi, Allah'a kavuşmaktır.

Yine Basra sokaklarında elinde testi ve bir meşale taşıyan Hz. Rabia, bunun sebebini soranlara şöyle cevap verir: “Cehennem su ile söndürmek, cenneti yakmak istiyorum. Böylece, bu iki perde kalkacak ve Allah'a cehennem korkusu ya da cennet ümidi ile değil, aşk ile ibadet edenler ortaya çıkacak.”⁸⁴⁹ Cehennemden korkmak veya cenneti ummak gibi kaygılarını aşan Rabia el-Adeviyye ve daha sonra sevgi ekolünden etkilenen sûfiler, ilâhî cemâli temâşa etme özlemi ile vecde gelip bu tür şiirler söylemişlerdir.⁸⁵⁰

Zühd döneminde Rabia bt. İsmail, havf ve muhabbetin galip geldiği zamanlarda şu beyiti okuyordu:

“Sevgilime denk başka bir sevgili yoktur,
Ondan başkasına kalbimde yer yoktur,

848 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 71.

849 Smith, a.g.e., s. 11.

850 Kuşeyrî, a.g.e., s. 50.

Sevgilim gözümde ve şahsımdan kaybolur,
Lâkin kalbimden kaybolduğu hiç yoktur.”

Üns halinde şöyle derdi:

“Sohbet dostu seni yaptım gönlümde
Meclisimi isteyene bağışladım vücudumu
Cismim benim dostlar için bir arkadaştır.
Kalbimin sevgilisi gönlümdeki yoldaştır.”

Havf halinde şöyle derdi:

Azığım az, beni ona ulaştıracağını sanmıyorum,
Azık için mi ağlayayım, yoksa yolun uzaklığına mı?
Yakar mısın beni ateşte, ey arzu edilenlerin çok arzu edileni!
Nerede kaldı öyleyse senden ümidim, nerede korkum?”⁸⁵¹

***

Reyhâne'den şu beyitler nakledilir:

“Ey Rab! Zâtının hakkı için bana azap etme,
Ben en hayırlı yurda göçerek kurtulmak istiyorum.
Sen iyilerin dostu ve komşusu
Sen olmasan mezarın tadı olur mu?”

***

Geceleri de şu beyitleri okurdu:

“Seven arzuladığı için kalktı geceleyin
Kalp sevinçle doldu, uçuyor şimdi.
Ey insan! Baktığı zaman yabancı bakanlara dost olma.
Karanlıklarda hatırlanmaktan uzak olursun.
Rab Teâlâ sana izzet ve kerem kadehinden sunsun.
Karanlık tüm sıcaklığı ve dostluğuyla gitti.
Keşke her dem yenilese dostluğunu.”⁸⁵²

---

851 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 848.

852 İsbahânî, a.g.e., VI, 49; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 50; Menûfî, a.g.e., I, 206.

Tuhfe, Seriyî es-Sekatî'nin karşılaşmış yardım ettiği bir cariye idi. Seriyî, bu hikayeyi şöyle anlatır: "Bir gece uykum kaçtı ve dışarı çıktım. Huzursuzluğum ve sıkıntım geçsin diye dolaş-tım, fakat sıkıntım geçmedi. Sonunda dert sahiplerini görek belki ibret alır, rahatlarım diye akıl hastalarının tedavi edildiği bir yere geldim. İçeri girdiğimde, hoş yüzlü bir kadın gördüm. Üzerinde pahalı giysiler vardı. El ve ayakları bağlıydı. Öğren-diğime göre, efendisi tarafından akli yerine gelsin diye buraya kapatılmıştı. Cariye ağlamaya başladı ve şöyle dedi:

'Ey âhâlî! Ben mecnun değılim,
Bir sarhoşum ama kalbim ayık!
Suçsuz olduğum halde ellerimi bağladınız.
Tek suçum, olanca gücümle O'nu sevmek!...'

Ben, bu sözler üzerine hüzünlendim ve ağlamaya başladım. Cariye bana, 'Ey Seriyî sen işittiklerinden dolayı, gözyaşlarını tutamadin. Bir de bunu hakkıyla anlayabilsen, halin nice olur?' dedi. Ben, 'Beni nereden tanıyorsun?' dedim. 'O'nu tanıdığım-dan beri, asla cahil olmadım.' dedi. Bu sırada sahibi geldi. Ben, 'Onu niçin buraya hapsedtin, hali nasıldı?' dedim. 'Aklını kaybet-mişti. Yemez, içmez, uyumaz, bizi de uyutmazdı, çok göz yaş döküyordu. Oysa benim tek servetim buydu, ondan kazanç edi-neceğimi ummuştum.' dedi. 'Ben: 'Ücreti ne ise ben ödeyeyim, gidip parayı getireyim.' dedim. Oradan ayrıldım, param yoktu ve; 'Rabbim, beni mahcup etme!' diye dua ettim. Sabaha karşı biri kapımı çaldı ve bana; "Şu beş kese akçeyi al, Tuhfe'yi kur-tar.' dedi. Sahibine gittim, ama akçeleri kabul etmedi ve şöyle dedi: 'Dün gece beni azarladılar. Ben Allah'a sığındım ve onu azat ettim.' dedi. Tuhfe kalktı, üzerine eski bir elbise giydi, ağla-yarak çıkıp gitti. Onu, çok aramamıza rağmen bulamadık. Tuh-fe'nin sahibi ile birlikte, hacca gitmeye karar verdik. Orada tavaf esnasında, inceden şöyle bir ses duydum:

Allah âşığı, dünyada hastadır,
Sürüp gittiği için hastalığı, derdine Allah derman oldu.
Onun muhabbet şarabından bir kadeh sundu.
Görüp gözeten Hak, bâdeyi sununca kana kana içti...'

Yanına yanaştım, 'Ben Tuhfe'yim.' dedi. Çok zayıflamış ve tanınmaz hale gelmişti. Ona, 'Ey Tuhfe, inzivaya çekildikten sonra ne fayda gördün?' dedim. 'Beni kendisine yakın kıldı, dostluğunu bağışladı ve kendisinin dışındakilerden uzaklaştırdı.' diye cevap verdi. 'Seni azat eden efendin de burada.' dedim. Gizlice bir dua etti, sonra Kâbe'ye karşı yere düşüp, ruhunu teslim etti. Sahibi de gelip onun vefat ettiğini görünce, o da düştü ve ruhunu teslim etti."⁸⁵³

Cevad Amûlî, bu şiirleri şöyle yorumlar: "Düşünürlerin çeşitli düşünceleri olduğu ve zihinlerinde mantıksal öncüller ortaya çıktığı gibi, ârifler ve gönül erlerinin de çeşitli armağanları vardır. Çünkü, bunların kalbinde çeşitli vâridât zuhur eder. Bazen sevgi vâridesi, bazen korku vâridesi, bazen ümid vâridesi gibi. Her vârideye ona uygun sözler söylerler."⁸⁵⁴

Görüldüğü üzere, içinde buldukları hâller ile bağlantılı olarak dillerinden şiirler dökülmüştür. Yaşadıkları içsel tecrübeler sırasında hissettikleri samimi duygular, bizlere bu ahenkli sözler aracılığı ile ulaşmaktadır. Şiirlerinde çeşitli benzetmeler kullandıkları da görülür. İşledikleri konular ise, daha çok muhabbet, üns, nefsi hor görme, havf, recâ ve ölümdür.

18- Semâ

Topluca yapılan zikirle âyin veya semâ adı verilir. Ayin, tören, merasim anlamında iken semâ, işitmek, işittirmek ve

853 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 854-859.

854 Cevadî Amûlî, a.g.e., s. 205-206.

dinlemek anlamında bir kelimedir.⁸⁵⁵ Semâ; hâl sahiplerinin teneffüs yapmaları, meşguliyeti olanların sırlarını hazır vaziyete getirmeleri, vaktin getirdiği yorgunluktan uzaklaşıp hoş bir zaman geçirmeleri maksadıyla yapılır. İnsan tabiatına rahatlık ve ferahlık veren şeyler içerisinde semânın diğer şeylere tercih edilmesi, nefsin ona sarılıp sükûn bulması durumunun uzak olduğundandır. Zira semâ, havadan hâsıl olur ve yine havaya döner. (Sûfiler, dinlenmek için gelip geçici bir şey olan semâyı tercih etmişlerdir.)⁸⁵⁶

Ebu Muhammed Ruveym şöyle der: "Sûfiler ilk zikir olan: 'Rabbiniz değil miyim?' (A'raf, 7/172) ilâhi hitabını işittikleri zaman, bu hitap onların ruhlarının derinliklerinde gömülüp kalmıştı. Nitekim bu hitabın akıllardaki mevcudiyeti de gizli ve saklı bir halde kalmıştır. İnsanlar semâ'ı dinledikleri zaman, sırlarında saklı olan ilâhi hitap açığa çıkar ve onlar da bunu dinleyerek coşarlar.⁸⁵⁷ Daha sonraları musîki ve ilâhi dinlemek anlamında, ardından musiki ile birlikte ayakta yapılan ritmik hareketler anlamında kullanılmıştır. Sûfi meclislerinde güzel sesle okunan Kur'ân, Allah ve Peygamber sevgisini anlatan, ahiret ve ölüm konularını işleyen şiirler dinlenir, bu arada "Elest bezmi" hatırlanıp "Elestü bi-rabbiküm" hitabı fiilen duyulmak istenirdi. Bu amaçla başlayan zikir toplantılarında çeşitli zikir usulleri benimsenmiş ve bunlar her tarîkate göre ayrı ayrı isimlendirilmiştir. Kadîrîlerinki devrân, Nakşîlerinki hatm-i hâcegân, Mevlevîliğin zikri de semâ olarak bilinmektedir. Ancak mutasavvıflarca ilk dönemlerden itibaren bilinen bir zikir üslubunun olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır.⁸⁵⁸

855 et-Tûsî, a.g.e., s. 186; Kelâbâzî, a.g.e., s. 160; Kuşeyrî, a.g.e., s. 514; Hucvirî, a.g.e., s. 543; Gazalî, a.g.e., II, 266; Sühreverdî, a.g.e., II, 220; S. Ateş, a.g.e., s. 177.

856 Kelâbâzî, a.g.e., s. 220-221.

857 Kelâbâzî, a.g.e., s. 221.

858 et-Tûsî, a.g.e., s. 511-512.

Cüneyd'den bu konuda şöyle rivâyet edilir. "Üç yerde der-
vişlerin üzerine rahmet iner:

1-Semâ anında, çünkü onların semâları Hakk'tandır ve
semâ sırasında ayağa kalkışları vecd sebebiyledir.

2-İlim mütalâası sırasında, çünkü bu sırada evliya ve sîd-
diklerin halinden başka bir şey konuşmazlar.

3-Yemek sırasında, çünkü onlar gerçekten ihtiyaç duyma-
dikça yemezler."⁸⁵⁹

Sûfîlerin ilk semâ halkasının Seriyî es-Sekati (253/868) tara-
fından Bağdat'ta vücuda getirildiği de bilinmektedir.⁸⁶⁰

Sahâbe döneminde bu konu ile ilgili olarak, Hz. Aişe'nin,
yanında def çalıp şarkı söyleyen iki cariyeye müdahale etme-
diği de bilinir. O dönemde şiir ile meşgul olan sahâbe de bu-
lunmaktadır.⁸⁶¹

Sahâbeden Rubeyyi bt. Muavviz'in, def çalan hanımlarla
ilgili olarak bir rivâyeti şöyledir: "Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sel-
lem), bir düğün günü bize geldi, yanıma oturdu. Komşular bize
def çaldılar ve Bedir günü babalarının öldürülmesinden piş-
manlık duydular. Onlardan biri şöyle dedi: 'Bizim yanımızda
yarını bilen bir peygamber var.' Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi
ve sellem) onları hemen susturdu ve bunu bir daha söylemekten
onları menetti."⁸⁶²

Aslında, Hz. Rabia'nın devri ağlayanların devri idi. Daha
sonra, bu ağlayanlar çoğalmış, H. II. asrı kaplamış, bu yüz-
den Rabia el-Adeviyye de ney üfleyen bir kadın olduğu halde
ağlama yolunu tercih etmiştir. Çünkü Hz. Rabia, semâ aletleri-
ni vecdi coşturan bir vasıta olarak kullanmış olsaydı, belki de

859 et-Tûsî, a.g.e., s. 265; Kuşeyrî, a.g.e., s. 519.

860 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 93.

861 et-Tûsî, a.g.e., s. 269; Kuşeyrî, a.g.e., s. 516; S. Ateş, a.g.e., s. 181.

862 İbn Abdi'l-Berr, a.g.e., IV, 108.

takvâya uymayan bir hareketle itham olunur, bu da onun için önemli bir tehlike olurdu.⁸⁶³

Bu bilgilerden hareket ettiğimizde hanımlar arasında günlük hayatta eğlence için def kullanma dışında, musîki ve ilâhî dinlemek anlamında, ardından musiki ile birlikte ayakta yapılan ritmik hareketler anlamında yapılan bir semânın bulunmadığı görülmektedir.

19- Kerâmet ve Kerâmet Gösterenler

Kerâmet, ikram, lütuf ve ihsan demektir. Mümin bir kulda olağanüstü bir hâlin zuhûr etmesidir. Kerâmet ehli, sâlih amel sahibi, inançlı bir mümin olmalıdır.⁸⁶⁴ Su üzerinde yürümek, hayvanlarla konuşmak, az zamanda uzun mesafe katetmek, bir şeyin yerinden ve mevsiminden başka bir yerde ve zamanda zuhur etmesi gibi evliyanın kerâmetleri olduğu konusunda sûfiler ittifak ederler.⁸⁶⁵

Kerâmet, kevnî ve hakiki olarak ikiye ayrılır: Kevni kerâmet, havada uçmak, denizde yürümek, gönülden geçeni bilmek gibi olağanüstü bir durumdur. Hakiki kerâmet ise, ilim, ma'rifet ve ahlâk ile ilgili birtakım olağanüstü meziyetlere sahip olmaktır. Müridlerin hallerini iyi yönde değiştirmek, hikmet ve bilgisi ile etkili olup insanlardaki kötü huyları gidermektir. Asıl itibar edilen kerâmet bu çeşittir.⁸⁶⁶ Sehl b. Abdullah şöyle der: "Kerâmetlerin en büyüğü kötü huylarından bir huyunu değiştirmendir."⁸⁶⁷

863 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s.94-95.

864 et-Tûsî, a.g.e., s. 315; Kelâbâzî, a.g.e., s. 106; Kuşeyrî, a.g.e., s. 530; Hucvirî, a.g.e., s. 276; Cürcanî, a.g.e., s. 184; S. Ateş, a.g.e., s. 547.

865 Kelâbâzî, a.g.e., s. 106.

866 et-Tûsî, a.g.e., s. 309, 526; D. Selvi, a.g.e., s. 513-514.

867 Kuşeyrî, a.g.e., s. 544.

Hanımların hayatına baktığımızda ise şunları görmekteyiz:

Sahâbeden Ümmü Eymen, yürüyerek hicret eden, bu sırada kerâmetler gösteren ve günlerce hiç iftar etmeden oruç tutan bir hanım olarak tanınır. Osman b. Kâsım bu olayı şöyle anlatır: “Ümmü Eymen oruçlu idi. Yanında hiç azığı yokken, Resulullah’ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) yanına hicret için Mekke’den yola çıktı. Çölde, ölecek derecede şiddetli bir susuzluk hissetti. Başını kaldırıp gökyüzüne baktığında, içi su dolu bir kovanın iple sarkıtıldığını gördü. Eli ile uzanıp aldı ve ondan kana kana su içti. Kendi ifadesine göre, o günden sonra güneşte dışarı çıkıp susamak istese de ölünceye kadar susuzluk çekmemiştir.”⁸⁶⁸

Ümmü Şerîk el-Esedîyye’nin Allah’tan (c.c) razı bir hali vardı. Ayrıca Allah’ın (c.c) kendisine kerâmetler ikram ettiği bir hanımdı. Kureyş’in önde gelenlerinden olan bu hanım, Mekke’de iken kalbinde Müslüman olmak için bir istek uyanmış ve Müslüman olmuş, gizli gizli Kureyşli kadınları İslâm’a davet etmiştir. Mekkeliler onu yakaladıklarında, işkence olarak bir yük devesinin üzerine bindirerek çöle sürmüşlerdir. Olayı kendisi şöyle anlatır: “Beni, üzerinde oturacak hiçbir şeyi olmayan bir yük devesinin üzerine bindirdiler. Üç gün su ve yemek vermediler. Üç gün geçtiğinde sesler duymaya başladım. Bir yerde konakladıklarında, kendileri gölgede oturuyor, beni güneşin altında bırakıyorlardı. Böyle yaptıkları bir anda, göğsümde bir serinlik hissettim. Yukarı baktığımda, su dolu bir kova gördüm. Ondan biraz içtim. Sonra kova kayboldu. Tekrar geldi, biraz daha içtim. Sonra yeniden kayboldu. Bu olay birkaç defa tekrarlandı. Son defa geldiğinde bir daha gitmedi ve ben kanıncaya kadar ondan içtim. Geri kalanı bedenime

868 İsbekânî, a.g.e., II, 166; İbn Hacer, a.g.e., IV, 415; Nebhânî, a.g.e., I, 162.

ve elbisemin üzerine döktüm. Beni o hâlimle görünce; 'İpini çözüp, su kabımızdan mı içtin?' dediler. Ben; 'Vallahi hayır.' deyip olanları anlattım. Sonra bana; 'Eğer doğru söylüyorsan senin dinin bizden daha hayırlıdır.' dediler ve gidip su kaplarına baktıklarında, sularının olduğu gibi durduğunu görünce, hemen Müslüman oldular."⁸⁶⁹

Hz. Aişe'den gelen bir rivâyete göre sahâbeden Zâhîde, şöyle bir kerâmet göstermiştir: "Zâhîde, Hz. Ömer'in (r.a.) cariyesi idi. Çok ibadet ediyordu. Bir gün, Resulullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) yanına geldi, selam verdi ve oturdu. Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem); 'Ya Zâhîde, niçin yanımıza gün aşırı geliyorsun? Hâlbuki biz seni seviyoruz.' dedi. Zâhîde, başına o gün garip olayların geldiğini söyleyerek anlatmaya başladı:

'Sabahleyin odun getirmeye gitmiştim. Odunları toplamış, bağlamış ve sırtıma yüklemek için bir kayanın üzerine koymuştum. Tam bu sırada, semâdan bir süvari yere indi ve bana selam verip şöyle dedi: 'Muhammed'e selamımı tebliğ et ve ona de ki, 'Cennetin hâzini olan Rıdvan'ın sana selamı var. Diyor ki: Sana müjdeler olsun, zira ümmetin için cennet üçe taksim edildi. Bir kısmı, sorgusuz ve hesapsız cennete girecek. Diğer bir kısmı, kolay ve basit bir hesaptan sonra oraya girecek. Diğer bir kısmı da senin şefaatinle affolacak.' Süvari, bunları söyledi ve tekrar semâyâ doğru çıktı. Arada bir yerde, bana iltifat etti ve, 'Ya Zâhîde, odunu taşın üzerine bırak.' dedi. Sonra kayaya hitaben, 'Ey taş, bu odunu Zâhîde ile beraber Ömer'in (r.a.) kapısına kadar taşı.' dedi. Bunların üzerine Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), ayağa kalktı, yanındaki sahâbe ile birlikte Ömer'in (r.a.) evine kadar gitti. Orada kayanın geliş ve gidiş izlerini yerde gördüler. Resulullah (sallallâhu aleyhi

869 İsbahâni, a.g.e., II, 164-165; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., I, s. 76; İbn Hacer, a.g.e., IV, 335-337.

ve sellem) bunun üzerine, 'Allah'a hamdolsun ki, Hak Teâlâ beni dünyadan çıkarmadan Rıdvan gelip ümmetimin cennete gireceği müjdesini bana verdi. Aziz ve Celil olan Allah, ümmetimden bir hanıma da bu kerâmeti ihsan buyurdu, onu Meryem'in derecesine ulaştırdı.' dedi."⁸⁷⁰

Sahâbeden özgürlüğüne kavuştuktan sonra kör olan Zinnîre, şöyle bir kerâmet gösterir: "Müşrikler onu Müslüman olduğu için Lat ve Uzza'nın cezalandırdığını ve ancak onların iyileştirebileceğini söylüyorlardı. Zinnîre, şöyle cevap verdi: 'Lat ve Uzza, kendilerine ibadet edildiğini bilemezler. Onlardan ne bir zarar ne bir fayda vardır. Ben, onlara inanmıyorum. Benim körlüğüm Rabbindendir ve bana tekrar gözlerimi geri verecek kudrettedir.' Bunu söyledikten sonra, tekrar görmeye başladığı rivâyet edilir. Müşrikler ise, 'Bu Muhammed'in büyü-südüdür.' diyerek kaçıştılar."⁸⁷¹

Hz. Rabia'ya Kâbe'nin gelişi, hac yolculuğu esnasında bineğinin ölmesi ve onun Rabbine yalvarışıyla tekrar dirilişi onun kerâmetlerindedir.⁸⁷² O, bir gün yemek pişirirken, yemeğe soğan katmak ister. Fakat, evde soğan bulunmaz. Bu sırada, gagasında soğan taşıyan bir kuş havadan bu soğanı aşağıya bırakır.⁸⁷³

Rabia bt. İsmail'in de bazı kerâmetleri olmuştur: Cin tائفesini gördüğünü anlatır; "Onlar bana gelir, gider. Ben onları görürüm." derdi. Cennetteki gözde hurileri gördüğünü söylüyor; "Onları da çok defa görürüm; ama her gördüğümde bana örtülü çıkarlar. Yüzlerini bile göremem." diyordu.⁸⁷⁴

870 Hucvîrî, a.g.e., s. 351; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 122; İbn Hacer, a.g.e., IV, 305.

871 İbn Hişam, a.g.e., I, 430; İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 316; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 123; Zehebî, a.g.e., II, 271; İbn Hacer, a.g.e., IV, 305.

872 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 102-112.

873 İsbekânî, a.g.e., V, 455; Menufî, a.g.e., II, 154.

874 Şârânî, a.g.e., I, 251; Cevadî Amûlî, a.g.e., s. 208.

Cevadî Amûlî, söz konusu durum ile ilgili olarak şöyle der: “Acaba gizlenmekte mi, yoksa nurları mı buna engel olmaktadır? Oysa melekler, abdest alanların sâlih amelleri ile yaratılırlar, yoksa melekler ne ateşten ne de topraktandırlar. Onlar, sâlih amelle üretilen cennet balı gibi namazla meydana gelirler: “Süzme baldan ırmaklar...” (Muhammed, 47/15) Cennet balı da arı ve petekten değil, bilakis oruç ve namazla meydana gelir. Cennet hurisi de insan gibi değildir, huri namazla, ibadet ve taatle meydana gelir. O halde, namaz kılan, namazdan meydana gelenden, yani cennet kadınları hurilerden üstündür. Kadının gerçek makamı ve üssü budur. İnsanın, kadının bu makama erişemeyeceğini düşünmesi, boş bir vehimdir. Yol erkek ve kadın için bir ve aynıdır, her ikisine de açıktır. Kemâl-leri seyretmede onlar arasında hiçbir fark yoktur.”⁸⁷⁵

Rabia bt. İsmail'in yemeği tesbihle pişirmesi örneğini Cevad Amûlî şöyle yorumlamıştır: “Acaba yemek tesbihle pişer mi? Yani bir kimse “Subhanallah” dese yemek hazır olur mu? Yunus,10/10. âyette şöyle denilir: “Oradaki duaları: “Allah’ım, sen ne yücesindir ve oradaki dirlik temennileri: “Selam’dır; dualarının sonu da: Gerçek, hamd âlemlerin Rabbi olan Allah’ındır.” Cennetlikler, dua ile bir şeyi talep etmektedirler ve istedikleri bu dua ile yerine getirilmektedir. Burada dua tesbih ile sağlamaştırılmaktadır. O halde Hz. Rabia dünyada bu makama ermiştir.”⁸⁷⁶

Hafsa bt. Sirin'in de kerâmetler gösterdiği anlatılır. Bir rivâyete göre; “Bir gece evinde bir meşale yakar ve kalkıp namaz kılar. Bir vakit gelir, ışık söner. Fakat odası sabaha kadar aydınlık kalır.”⁸⁷⁷

875 Cevadî Amûlî, a.g.e., s. 209-210.

876 Cevadî Amûlî, a.g.e., s. 205.

877 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 847.

Tasavvuf döneminden Nufeyse'nin kerâmetleri çoktur. Bunlardan biri şöyledir: Mısır'a geldiğinde, bir Yahudi'nin evinde sakat bir çocuğa rastlar, onu hamama götürür ve orada namaz için abdest alır. Oradan dışarı çıktıklarında, çocuk yürümeye başlar, Yahudi aile bunun üzerine Müslüman olur.⁸⁷⁸

Ümmü Harun'un da kerâmetleri anlatılır. Rivâyete göre, bir gün evine yırtıcı bir arslan girmiş, Ümmü Harun; "Eğer bu evde sana bir rızık var ise, onu bul ve ye!" demiş, arslan evden çıkıp gitmişti.⁸⁷⁹

Seriyy es-Sekâtî'nin hanım talebesi, Seriyy es-Sekâtî'ye mü'rîde olan bir hanımdı. Kerâmetleri olan bu hanım hakkında Seriyy şöyle anlatır: "Onun Cüneyd Bağdadî'nin yanında okuyan bir çocuğu vardı. Çocuk, bir gün yolda suya düşmüş ve boğulmuştu. Bana haber geldiğinde Cüneyd'e, 'Haydi, gidip annesine durumu açıklayalım!' dedim. Annesine gittik. Ben, sabır konusunda konuşmaya başladım, sonra da rızayı anlattım. O, 'Bu ifadeden murâdınız nedir ey Üstad?' dedi. Ben; 'Oğlun suda boğulmuş.' dedim. 'Hayır, kesinlikle Allah böyle bir şey yapmamıştır, kalkın bana o ırmağı gösterin.' dedi. Suyun yanına gelince, 'Muhammed! Oğlum!' diye çocuğu çağırırdı. 'Buyur anne!' diye bir ses duyduk. Kadın elini suya daldırdı ve çocuğu çıkardı. Cüneyd bana dönerek, 'Bunun izâhı nedir?' diye sordu. 'Bu hatun, Allah Teâlâ'nın üzerine vâcib kıldığı her şeyi gözetirdi. Hikmet odur ki, onun gibi birisine her olay bildirilir. Kendisine oğlunu kaybettiği bildirilmediği için, duyduğu bu haberi inkâr edip 'Allah kesinlikle bunu yapmamıştır.' dedi."⁸⁸⁰

878 Menûfî, a.g.e., I, 495.

879 Mehmed Zihni Efendi, a.g.e., I, 102.

880 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 853-854.

Görüldüğü üzere hanımlar arasında olağanüstü haller şeklinde kevnî kerâmetler gösteren pek çok hanım bulunmaktadır. Bu, manevî anlamda ulaştıkları dereceleri anlamamızı sağlar. Ancak önemli olan bunlara takılmadan yollarına devam edebilmiş olmalarıdır. Daha önceden tecrübe edilmeyen her hal, kişi için yabancıdır ve bunu anlamlandırması zordur. Bir hanımın bu şekilde keramet halini tecrübe etmesi, kendini kaybetmemesi, hatta olağan karşılayıp “bana ne oluyor?” diye sorma gereği bile hissetmeden yaşamaya devam edebilmesi, kerameti yaşamadaki olgunluk göstergesidir. Bu nedenle onların da amaçları kevnî değil, hakikî keramete ulaşabilmek yani ahlakî olgunluğu elde edebilmek olmuştur diyebiliriz.

20- Mürid-Mürşid ve Bey’at İlişkisi

Tasavvuf, öğrenileni yaşamayı fiilî olarak öğreten bir eğitim kurumudur. Eğitimde güçlü kişilerin başkalarını etkileyerek eğitmesi söz konusudur. Çünkü terbiye, olgunlaşmış kişilerin insanın eksik ve ham tarafları üzerinde yaptığı olumlu etkidir. Bu nedenle, seyr-i sülûk yolcusunun bu yolda yalnız yürümesi mümkün değildir. Bütün uygulamalı ilimlerde olduğu gibi tasavvufî terbiyede de bir mürşide ihtiyaç vardır. Ancak, insanın kendi kendine kitap ve sünnete göre kulluk yapması ve iyi bir mümin olması da mümkündür. Fakat bu yola çıkmışlarla birlikte, bir üstad eşliğinde devam etmenin heyecan ve coşkusu farklıdır.⁸⁸¹

Bey’at, tasavvufta mürid adayının şeyhe ve onun vereceği emirlere bağlı kalacağına musafaha ederek söz vermesidir.

881 et-Tûsî, a.g.e., s. 474-489; S. Ateş, a.g.e., s. 114.

Bey'atin temeli, Hz. Peygamber'in İslâm'a girmek isteyenlerden, cihad ve hicret gibi önemli faaliyetlere katılacak olanlardan söz almasına dayanır.⁸⁸²

Mekke'nin fethi günü Allah Teâlâ, kadınların da bey'atini alması konusunda Hz. Peygamber'e şöyle buyurur: "Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, gayr-i meşru bir çocuğu doğurup onu kocalarına isnad etmemek, iyi iş işlemekte sana karşı gelmemek hususunda bey'at etmeye geldikleri zaman sen onların bey'atlerini kabul et."⁸⁸³ Bu âyetin nüzulünden sonra Allah Resulü, kadınların bey'atini kabul etmiş ve onlardan ahid almıştır.⁸⁸⁴

Kadınların bey'at şekli ise kaynaklarda ayrı başlıklarda incelenir. Onların bey'at çeşitleri şöyledir:

1-Sözlü Olarak

Hz. Aişe şöyle der: "Resulullah, kadınlardan, sözlü olarak bey'at alıyor, ve bey'at esnasında âyet-i kerimede⁸⁸⁵ geçen hususları zikrediyordu. Helâli olan kadınlar hariç, Resulullah'ın eli, hiçbir kadının eline değmemiştir."⁸⁸⁶

2-Elin Üzerine Bir Bez Sararak

Resulullah kadınlardan bey'at alırken eline bir bez sarmış ve kadınlar onun üzerine ellerini koyarak bey'at etmişlerdir.⁸⁸⁷

3-Kaptaki Suya El Batırarak

Amr b. Şuayb'dan gelen bir rivâyete göre Hz. Peygamber, Medine'ye hicret ettiğinde Müslüman kadınlar bir kap su içine

882 et-Tûsî, a.g.e., s. 495; D. Selvi, a.g.e., s. 258.

883 Mümtehine, 60/12.

884 et-Tûsî, a.g.e., s. 481.

885 Mümtehine, 60/12

886 İbn Kesir, a.g.e., IV, 318.

887 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 6.

elini batırması, sonra teker teker o suya kadınların elini batırması şeklinde bey'at ettiler.⁸⁸⁸

4-Kapı ve Perde Arkasından

Ümmü Atıyye şöyle der: "Resulullah, Medine'ye geldiğinde Ensar kadınlarını bir eve topladı. Ömer bin Hattab'ı vekil olarak bize gönderdi. O, bizden kapının dışından elini uzatarak bey'at aldı. Biz de evin içinde ona doğru elimizi uzattık."⁸⁸⁹

5-Kadın Vekil Tayin Ederek

Rivâyete göre, Mekke'nin fethi günü bey'at alınırken, kadınlar için bir kadın vekil tayin etmiş ve görevli kadın Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) adına bey'at almıştır. Bu kadının Hz. Hatice'nin kız kardeşi Ümeyme olduğu bildirilir. Ancak İbn Arabi bu rivâyeti zayıf bulur.⁸⁹⁰

6-Ortada Bir Bez Parçasında Tutarak

Resulullah kadınlardan bey'at alırken, bir ucu kendi elinde diğer ucu kadınların elinde olacak şekilde bir elbise parçası uzatarak bey'at almıştır.⁸⁹¹

Bir mürşid, özellikle kadınların intisabında bey'at uygulamalarından biri ile intisap yaptırabilir. Kadınların mürşide intisaplarından en emniyetli olanı, sözlü olarak, bir perde arkasından yapmalarıdır. Ayrıca bir kadını tevbe ve intisap yaptırma konusunda görevlendirebilir. Burada amaç, mürşid adına yardımcı olmaktır. Bey'at şekillerinin özü, kalbin teslimiyeti ve sağlam niyettir. Şekiller ise alâmettir, gaye değildir.⁸⁹²

Bey'atin ilk izleri sahâbe hanımları arasında görülmektedir. Aşağıda bahsedeceğimiz hanımlar, kadınların bey'ati konusun-

888 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 11.

889 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 7.

890 D. Selvi, a.g.e., s. 268.

891 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 5.

892 D. Selvi, a.g.e., s. 273.

da bize ilk bilgileri vermeleri açısından, aynı zamanda zühd hayatı ile ilgilerinden dolayı kitabımıza dâhil edilmişlerdir.

Afra bt. Ubeyd, Müslüman olup Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) bey'at eden hanımlardandır.⁸⁹³ Atike bt. Zeyd, Müslüman olur, Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) bey'at eder ve hicret eder.⁸⁹⁴ Fâtıma bt. Velid b. Ukbe, Fidda en-Nûbiyye, Halide bt. Esved, Havle bt. Kays, Mutia el-Âbide, Müslüman olur, Resulullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) bey'at eder.⁸⁹⁵ Rübeyyi bt. Muavviz ve Selma bt. Kays, Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) gelip bey'at eden kadınlar arasındadır.⁸⁹⁶ O, bey'at olayını şöyle anlatır:

“Resulullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) gelerek, Ensar kadınlarından bir grup içinde ona bey'at ettim. Bize, Allah'a (c.c) ortak koşmamayı, hırsızlık etmemeyi, zina yapmamayı, çocuk öldürmemeyi, kimseye iftira etmemeyi, ma'ruf hususunda Allah Resulü'ne isyan etmemeyi şart koşarak, 'Kocalarınıza kin beslemeyin.' dedi. Bütün bunlar hakkında ona bey'at edip geri döndük. Sonra ensar kadınlarından birine; 'Geri dön de Resulullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) kocalarımızın mallarından bize neyin haram olduğunu sor.' dedim. Kadın gidip sordu. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de; 'Kocanın malını kullanarak başkalarına sadaka olarak verebilirsin, bu haram değildir. dedi.’⁸⁹⁷

Ümmü Umâre, Ümmü Atıyye, Ümmü Büceyd Habibe, Ümmü Ferve, Ümmü Gülsüm bt. Ukbe, Ümmü Haram ve

893 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 443; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 197.

894 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 267; İbn Abdi'l-Berr, a.g.e., IV, 354; Zehebî, a.g.e, II, 285.

895 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 352.

896 İbn Hişam, a.g.e., II, 132; İbn Abdi'l-Berr, a.g.e., IV, 377; İbn Hacer, a.g.e., IV, 363; Zehebî, a.g.e., II, 278.

897 İsbahânî, a.g.e, II, 172; İbn Abdi'l-Berr, a.g.e., IV, 321; İbn Hacer, a.g.e., IV, 325.

Ümmü Ruman da Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) bey'at etmiştir.⁸⁹⁸

Ancak bu, mürid-mürşid ilişkisindeki bey'atin fonksiyonunu tam olarak karşılamamaktadır. Çünkü Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), İslâmi öğretinin ilk öğreticisi olmakla birlikte aynı zamanda siyasi bir liderdir. Bu anlamda bey'at, dünyevî lideri kabul etmek anlamına da gelmektedir. Bu nedenle hanımların Hz. Peygamber'e bey'at etmeleri tasavvufî anlamda değildir.

Birbirinin üstadı olarak nitelenen hanımlar bulunmaktadır: Hakîme ed-Dimeşkiyye Şam âbidelerinden biridir. Rabia bt. İsmail'in üstadıdır.⁸⁹⁹ Ancak, bu bilgilere dayanarak ilk beş asırda, tarîkat dönemindeki gibi bir mürid-mürşid ilişkisinden bahsetmek mümkün değildir. Hanımlar, mutasavvıfların sohbetlerine katılmış, karşılıklı olarak fikir alışverişinde bulunmuş ve birbirlerine öğütler vermişlerdir. Ancak bir mürşide intisap ettikleri görülmemektedir. Mürşit olarak tanıtılan bir hanım da bulunmamaktadır.

21- Hırka Giyme

Zâhidlerin bir çoğu, nefislerine eziyet ve dünya ziynetinden kaçmak için kıl, sof, kaba giysiler giymeyi âdet edinmişlerdi. Fakat, bu şekilde giymek tasavvufun ne temeli ne de edebidir. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), bazen sof giymiş ancak güzel giysiler de giymiştir. Hatta yün giymeyi tavsiye eden Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), bunun sebebini şöyle açıklar: "Yün elbise giyiniz ki, gönüllerinizde imanın halâvetini ve hazzını bula-

898 İbn İshak, a.g.e., s. 228; İbn Hişam, a.g.e., III, 449; İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 276-277; İsbêhânî, a.g.e., II, 149-150; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 386; Zehebî, a.g.e., II, 333; İbn Hacer, a.g.e., IV, 468.

899 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 848.

sınız.” Buna rağmen gerçek tasavvufun, görünen elbise ile değil, gönül temizliği ile olduğu konusunda genel bir ittifak vardır.⁹⁰⁰

Sahâbe arasında da yün ve yamalı giysiler giymek âdetti. Ebu Bekir Sıddîk'ın yün elbise giymeyi tercih ettiği, Hz. Ali ve Ömer'in yamalı elbiseler giydikleri rivâyet edilir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) de yama yapmadan bir giysiyi asla atmaması gerektiği konusunda Hz. Aişe'yi uyarmıştır.⁹⁰¹

Yün hırka giymek tasavvufun aslı olmamakla beraber, sonradan tarîkate intisap eden müride şeyh tarafından giydirilerek intisap töreni hâline gelmiştir. Bunun çeşitli anlamları vardır:

1-Mürid, şeyhin sıfatlarına bürünmesi için onun giydiği giysiyi giyer.

2-Şeyhin mübarek eli ile hırka giymekle kendisine onun bereketi ulaşır.

3-Hırka giymek sureti ile şeyh ile mürid arasında etkileşim sonucunda sürekli bir kalp sevgisi doğar.

4-Şeyh bu bağlantı ile müridin haline vâkıf olur ve o halin tedavisi için gerekli şeyleri verir.⁹⁰²

Bu nedenle, hırka giymenin sûfîler arasında önemli bir yeri vardır. Hırka, Yüce Allah'ın evliyasının ziynetidir. Bu kıyafetle avamdan biri hürmet ve ta'zim görürken, havastan biri için bu hürmete karşılık, nefsini köreltmesi gerekeceğinden, havas için hırka, bela zırhı olarak tanımlanır. Bu durumda hırka, herkes için bir kurtuluş vesilesidir. Hırka giymenin sûfîler arasında bir âdabı vardır. Hırka giyen, gönlünü artık başka şeylerle meşgul etmez ve bunun delili olarak hafif olan hırkayı giyer, bir yeri yırtıldığında yama yapılır ve her seferinde yama üzerine yama yapılır. Bu yamalar dünyada çekilen sıkıntıların bir

900 Hucvîrî, a.g.e., s. 125-126; S. Ateş, a.g.e., s. 129.

901 Hucvîrî, a.g.e., s. 126.

902 S. Ateş, a.g.e., s.131.

göstergesidir ve ahirette bunlar sūfiye nurlu ışıklar olur.⁹⁰³ Ancak, farklı giysiler giymeyi tercih eden sūfiler olduğu da rivâyet edilmektedir. Beyazıd'ı üzerinde pahalı bir elbise ile görenler olduğu gibi, Ebu Hafs Haddad'ın beyaz gömlek giydiği rivâyet edilir. Buna göre, sūfilerin yer ve zamana göre, yünden hırka veya elbise, beyaz gömlek ya da kıymetli kumaşlardan giysiler giydikleri anlaşılmaktadır.⁹⁰⁴

Daha çok Allah'a yakınlaşmak için ma'rifet giysisi giymekle uğraşan sūfiler, Allah'a yakın olmak, onun evliyasını takip etmek, dinini ve diyanetini korumak ile bu mertebeye ulaşırlar. Hırka giyenlerin dünyadan bir ümitleri kalmaz, kalplerini hayatın hazlarından arındırırlar. Böylece, mürşidleri tarafından giydirilen hırkanın hakkını vermek için bütün gayretleri ile çaba gösterirler. Genel kabule göre, hırkanın beli sabırdan, iki yanı havf ve recâdan, kuşağı nefse muhalefetten, yakası sıhhati yakînden imâl edilmiştir. Bu nedenle hırka, safvet, fakr ve tarîkat makamlarının tümünü kendisinde toplayan bir elbisedir. Bu elbiseden çıkmak ve uzaklaşmak tasavvuf yolundan çıkmak ve uzaklaşmak demektir. Sonuçta hırka giymek, sâlih insanların işareti, iyi kişilerin alâmeti, fakara ve mutasavvıfların giyim tarzıdır.⁹⁰⁵

Tasavvufta hırka giymenin delili, Ümmü Hâlid'e hırka giydirilmesidir. Rivâyetlere göre, Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) üzerinde küçük siyah çizgiler bulunan bir hırka getirilir. Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) etrafındakilere; "Bunu kime vereceğimi düşünüyorsunuz?" diye sorar, çevredekiler sükût ederler. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), "Bana Ümmü Hâlid'i getirin!" der. Ümmü Hâlid'i getirdiklerinde kendi eli ile ona

903 Hucvîrî, a.g.e., s.132-133.

904 Hucvîrî, a.g.e., s. 133.

905 Hucvîrî, a.g.e., s. 137-138.

bu hırkayı giydirir ve şöyle dua eder: “Sıhhat ve afiyet içinde üzerinde eskisin!” Sonra üzerindeki kırmızı ve sarı nakışlara bakıp, “Ya Ümmü Halid! Bu sana çok güzel oldu.” buyurur.⁹⁰⁶ Başka bir rivâyete göre, “Sağlıkla eskitip yırtasın.” diye dua eder.⁹⁰⁷

Hırka, giysi olarak çok fazla bir değer ifade etmemekle birlikte bir sembol olarak önemlidir. Her şeyden önce, mürşidin manevî sohbetine girmenin ilk basamağı olarak değerlendirilir. Zaten, asıl maksat da sohbet ve bu vesile ile mürşid ile hemhâl olmaktır. Zira, mürid için ümit edilen şey, böyle bir sohbet vasıtasıyla tüm hayırların ona gelmesidir.⁹⁰⁸

Bu anlamda Hz. Peygamber’in sâliha bir hanım olarak bilinen Ümmü Hâlid’e kendi eli ile hırka giydirmesi, daha sonra tasavvufta mürid-mürşid ilişkisinde önemli bir sembol olacak olan hırka giymenin ilk örneği sayılabilir.

22- Veli-Velâyet Anlayışları

Tasavvufun temeli velâyete dayanır ve onun icrası velinin elindedir.⁹⁰⁹ Nebi ve Resûl, dinin tebliğ ve uygulamasında temel olduğu gibi, peygamberin yolunda seyr-i sülûk olarak uygulanan manevi terbiyenin merkezinde de bir mürşid bulunur. Veli, Allah’ın dostluğunu tercih etmiş ve O’nun tarafından sevilmiş bir kimsedir. Bir kimsenin veli olabilmesi için en mükemmel şekilde Allah’ın hukukuna riâyet etmesi, Allah’ın da emniyet veya sıkıntı ânında bu kişiyi muhafaza etmesi gerekir.⁹¹⁰

Kur’ân’da şöyle buyrulur: “Haberiniz olsun ki Allah’ın velileri için hiçbir korku yoktur. Onlar, mahsûn da olacak değil-

906 Sühreverdi, a.g.e., s. 120; İsmail Ankaravi, a.g.e., s. 63;

907 S. Ateş, a.g.e., s.131.

908 Sühreverdi, a.g.e., s. 119.

909 Kuşeyrî, a.g.e., s. 425; Hucvîrî, a.g.e., s. 265.

910 Kuşeyrî, a.g.e., s. 426; S. Ateş, a.g.e., s. 528-529; D. Selvi, a.g.e., s. 70.

lerdir. Onlar, iman edip takvâyâ ulaşmış kimselerdir. Dünya hayatında da ahiret hayatında da müjdeler (ve kerâmetler) vardır. Allah'ın sözlerinde (ve hükümlerinde) asla bir değişme yoktur. İşte bu hale (ve va'de) ulaşmak dışında en büyük kurtuluştur.”⁹¹¹

Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de veli kullardan haber vermekte ve onlara düşmanlık edenin Peygamber'e düşmanlık etmiş olacağını söylemektedir.⁹¹²

Sûfiler, velinin Allah'ın dostluğunu ve onun özel ihsanını kazanmış, dünya ve ahirette ilâhi himayeye alınmış kimseler olduğu konusunda genelde aynı görüştedirler. Ayrıca sûfiler veli ve velayeti tarif ederken kudsi hadiste geçtiği gibi: “Ben bir kulumu sevince, onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden bir şey isterse ona verir, bana sığırırsa himaye ederim.” şeklinde veli kulun Allah katında önemli bir yeri olduğunu kabul etmekte ve kendi tecrübelerinden hareketle veli tanımları yapmaktadırlar.⁹¹³

Yahya b. Muaz evliyanın sıfatını anlatırken, “Bunlar öyle kullardır ki sıkı bir riyâzetten sonra Allah ile üns elbisesini giymişler, mücâhededen sonra velilik makamına vasıl olarak rahata kavuşmuşlardır. Onların Rablerine ibadetleri artar. Bu nedenle evliyayı görmek, ibadet ve taatin artmasına neden olur.” der.⁹¹⁴

Veli olarak tanıtılan hanımlardan biri zühd döneminden Ufeyre el-Âbide'dir. O, Basralı ilk velilerden olup Muâze el-Adeviyye'nin (ö.h.101) çağdaşdır. Zâhîde, âbide, çok oruç tutan ve mücâhede eden biri olarak tanıtılır.⁹¹⁵

911 Yunus, 10/62-64.

912 D. Selvi, a.g.e., s. 85.

913 D. Selvi, a.g.e., s. 133.

914 Kuşeyrî, a.g.e., s. 430.

915 Münâvî, a.g.e., I, 265.

Tasavvuf döneminden Fâtıma en-Nişâburiyye, Mısır Mektebi kurucusu Zünnûn el-Mısrî'nin (ö.245/859) hocasıdır.⁹¹⁶ Zünnûn şöyle der: "O, Allah'ın âlim ve velî kullarından biridir."⁹¹⁷

Veli kullardan bahsedilmesi nedeniyle Zeytûne'nin başına gelenler önemlidir. Asıl adı Fâtıma olan bu hanım, Bağdat Mektebi'nden Ebû Hamza Bağdadî (ö.269/882), Ebu'l-Huseyn en-Nurî (ö.295/907) ve Cüneyd Bağdadî'nin (ö.297/909) hizmetinde bulunmuştur. Bir gün, Nurî'nin yanında iken olan bir olayı şöyle anlatır: "Şiddetli bir kış günüydü. Nurî'nin yanına geldim ve ona; 'Sana ne getireyim?' dedim. 'Ekmek ve süt' dedi. Geri döndüğümde önünde bir ateş yakılmış ve onun elleri külden kararmıştı. Onu böyle görünce içimden; 'Ya Rab! Veli kulların ne kadar da kirli. Bunların içinde bir temizi yok mu?' dedim. Sonra, yanından ayrılıp dışarı çıktım. Kadının biri, beni yakaladı ve; 'Şurada benim bir elbise bohçam vardı. Onu sen almışsın.' diyerek beni hırsızlıkla suçlayıp, emirin huzuruna ilettili. Bunu öğrenen Nurî gelip; 'Bu kadını sakın incitmeyin, kendisi Hak Teâlâ'nın veli kullarındandır.' dedi. O sırada, elinde kayıp bohçayla siyahî bir cariyeye göründü ve; 'Onu salın, bohçayı buldum.' dedi. Sonra, emirin huzurundan beni çıkararak Nurî; 'Ya Rab! Senin velilerin ne kadar sıkıntı veriyor, ne kadar kirli!' diyecek misin?" dedi. Ben; "Tevbeler olsun, bir daha öyle bir şey söylemem." dedi."⁹¹⁸

Yukarıda görüldüğü üzere, veli olarak anılan hanımların bulunması, bize velilik makamına bile ulaşan kadınların var olduğunu göstermektedir. Bu, tasavvuftaki derecelerinin hangi boyutlara ulaştığını görmemiz açısından çok önemli bir delildir. Onlar da Yüce Allah'ın (celle celâluhû) Yunus, 10/62-64. ayetlerinde

916 Şârânî, a.g.e., I, 249.

917 İsbekânî, a.g.e., VI, 147; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 112; Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 849; M. Zihni Efendi, a.g.e., II, 129; Kehhâle, a.g.e., IV, 148.

918 Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 850.

“kendilerine korkunun olmayacağı ve asla mahsûn da olmayacakları” şeklinde müjdelediği veli kullarından olma şerefine ermişlerdir. Bu tasavvuf yolunda varılacak önemli bir sonuçtur.

23- Halvet, Uzlet ve Çile İlişkisi

Çile ve halvet, müridin fitratındaki sivri noktaları törpülemek için yapılan fiilî sabır telkinidir. Ancak, bir tarîkatta müridin şeyhinin gözetiminde tekkelerin halvethanelerinde yapılan bir ibadet olarak bilinir.⁹¹⁹

Uzlet, tıpkı bir ölü gibi halkla beraber yaşamaktan, inziva ve halvet yolu ile yüz çevirmek demektir. Uzlet, insan ruhunun kendileriyle denendiği her türlü afet, fitne ve bela ile güçlenmesini, kötü özelliklerinin terbiyesini ve kontrol altına alınmasını sağlar. Halvet, gün ışığının girmediği karanlık bir yerde çeşitli meşgalelerden uzak kalarak ibadet yapmak demektir. Halvete giren kimse böylece duyu organlarını kapatır, faaliyetten alıkoyar. Bu kapatma kalbin açılışı için şarttır. Burada önemli olan insanlardan uzak kalıp yer değiştirmek değil, huyları değiştirmektir. Bu belli bir süre, insanlardan uzak bir mekanda, az yemek, az konuşmak, az uyumak ve zikirle meşgul olmak şeklinde ibadet etmek ile yapılır. Halvetin gayesi, kalpten dünyayı çıkarmak, gönlü temizlemek, Hakk'ın sayısız nimetlerini düşünerek kendinden geçmektir. Başlangıç halinde bulunan bir müridin, insanlardan ayrı yaşaması, sonunda üns mertebesini kazandığı için, halvet halinde bulunması şarttır. Uzleti tercih eden bir kimse için hak olan şey, halkın şerrinden uzak olmak değil, halkın kendi şerrinden onları uzak tutmasıdır. Bu nefsi hor görmenin bir devamıdır. Genellikle kırk gün yapılması ise, Hz. Musa'nın Allah'tan vahiy aldığı Tur-i Sînâ'da kalış süresi (A'raf, 7/142) ile ilgilidir.⁹²⁰ Kul,

919 et-Tûsî, a.g.e., s. 516.

920 et-Tûsî, a.g.e., s. 516; Kuşeyrî, a.g.e., s. 240; S. Ateş, a.g.e., s. 202.

geçim kaygısını bırakıp Allah'a yönelince kalbinin üstünden her gün bir perde kalkarak ma'rifete daha çok yaklaşır. Kırk gece tamamlanınca perdeleri kalkan kalbe, ilimler akmaya başlar.⁹²¹

Halvette önemli olan huyları değiştirmek olduğuna göre, uzletten çıktktan sonra bu hâlin devamını sağlamak, yani zâhîren halk ile birlikte iken bâtînen onlardan ayrı olmak mutasavvıflar arasında daha önemli görülür. Zünnûn şöyle der: "Halvet perdesi ile halktan gizlenen kimse, Allah perdesi ile halktan gizlenen gibi değildir. Birincisi maddî, ikincisi manevî bir hicap ile halktan uzaklaşır." Cüneyd, "Uzletin sıkıntısına katlanmak, halk arasında yaşamaktan daha kolaydır." demiştir.⁹²²

Görüldüğü gibi halk arasında yaşamak ve onlardan ayrı olmak daha zor olarak kabul edilmektedir.

Uzletin ilk izleri, Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) vefatından sonra Mâriye'de görülür. Mâriye'nin, Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) vefatından sonra bu üzüntüye dayanamayarak tam bir inzivâyâ çekildiği ve sadece mezar ziyareti için dışarı çıktığı rivâyet edilir.⁹²³

Bu rivâyet dışında incelediğimiz dönemdeki kadınlar arasında, Hz. Rabia gibi insanlardan uzak bir uzlet hayatını tercih edenler olsa da halvete girme ve erbain çıkarmadan söz etmek mümkün değildir.

24- İlham ve Rüya

Rüya, uyku halinde zihinde beliren düşünce ve olaylardır. Rüya ile ilgili âyetler Kur'ân'da da geçmektedir.⁹²⁴

921 S. Ateş, a.g.e., s. 206.

922 Kuşeyrî, a.g.e., s. 242.

923 İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 396.

924 Yusuf, 12/4, 43; Fetih, 48/27.

Buna göre sâdık rüyaların varlığı dinen sabittir. İlhâm, bildirmek ve haber vermektir. İlhâmın kaynağı ya melekedir ya da bizzat Allah'tır. Buna göre Allah dilediği kuluna ilhâm yolu ile diğer insanların göremediği bazı şeyleri gösterir. Ancak mutasavvıfların genel görüşüne göre, bunlar sahibi için bir delildir, başkaları için delil olamaz.⁹²⁵

İlhâm kesbî olmayan ilmin bir derecesidir. Ancak, haramlardan kaçınıp devamlı helâl lokma yiyerek, ciddi bir mücâhede sonucu, dünya meşgalelerinden temizlenmiş ve zikir ile yıkanmış bir kalp ile kazanılır. İlhâm, herhangi bir vasıta olmaksızın kalbe gelen bir ilimdir.⁹²⁶

Kur'ân'da şöyle buyrulur: "Bizim için mücâhede edenlere elbette yollarımızı gösteririz."⁹²⁷ Yine; "Allah hidâyeti kabul edenlerin hidâyetini artırmış ve takvâlarını ilhâm etmiştir."⁹²⁸ buyrulur. Hz. Peygamber de ilhâma işaret ederek "Ümmetimin içinde kendisine ilhâm olunan ve manen ilim öğretilen kimse-ler vardır." demiştir.⁹²⁹

Beyazî'dan bir rüyası şöyle rivâyet edilir: "Ben rüyamda Rab-bimi gördüm ve 'Sana nasıl ulaşabilirim?' diye sordum. O, bana, 'Nefsini bırak da öyle gel.' dedi." Ahmed b. Hadreveyh'e rüyasında şöyle seslenilir: "Ey Ahmed, Beyazî hariç, bütün halk benden talepte bulunmakta; Bayezî ise, Ben'i talep etmektedir."⁹³⁰

Hanımlar arasında Hz. Rabia'nın Rabbi'ne olan bir münâcâtı, çeşitli ilhâmlara da muhatap olduğunu gösterir: "İlâhî! Sen seni seven bir kalbi, ateşte yakar mısın?" Sadece, kendisinin

925 Kelâbâzî, a.g.e., s. 157; et-Tûsî, a.g.e., s. 548; Kuşeyrî, a.g.e., s. 571.

926 D. Selvi, a.g.e., s. 484-485.

927 Ankebut, 29/69.

928 Muhammed, 47/17.

929 D. Selvi, a.g.e., s. 497.

930 Kuşeyrî, a.g.e., s. 578-579.

duyabileceği bir ses, ona şöyle ilhâm eder: “Biz bunu yapmayız, hakkımızda kötü zanda bulunma!”⁹³¹ Hz. Rabia, bir aralık bir hastalık yüzünden geceyi kıyam ile geçirdikten sonra bu sırada bir rüya gördüğünü bildirir. Yeşil bir bahçeye girdiğini, bu bahçede bir köşk olduğunu görür. Ancak ona şöyle denir: “Senin herkes uykuda iken kıldığın namaz bir nurdu. Daha önceden uykusuz kaldığın, ancak namaz kılmadığın geceler bir ganimetti. Ama sen bunun kıymetini bilmedin. Vakit dardır ve çabuk geçer.” Hz. Rabia da bu rüyadan sonra uykudan uyanmış; fecir vaktine kadar uyanık kalmıştır.⁹³²

Görüldüğü üzere, hanımların sâlih ve yol gösterici rüyalar gördükleri ve çeşitli ilhâmlar aldıkları anlaşılmaktadır.

25- Ölüme Bakışları

Ölüm ile ilgili olarak Kur’ân’da şöyle buyrulur: “O kimseler ki, melekler onları gayet hoş bir şekilde vefat ettirir.”⁹³³ Buna göre, bazı kullar ruhlarını rahat, hoş ve rıza halinde teslim ederler; Rablerine dönüşleri onlara zor gelmez.⁹³⁴ Sûfîlerin ölüm anındaki halleri hakkında kaynaklarda pek çok rivâyet bulunmaktadır. Bazılarına heybet, bazılarına rıza, bazılarına da ümit ve sükûn hâli galip olur. Şibli’nin vefat ettiği gece yanında bulunanlar şöyle anlatır: “O, bütün gece boyunca şu iki beyiti okudu:

Bir ev ki, içinde sen varsın, o evin lambaya ihtiyacı yoktur.

Kıyamet günü halk, çeşitli deliller getirdikleri zaman bizim hüccetimiz temâşa etmeyi ümit ettiğimiz cemâlin olacak.”⁹³⁵

931 Kuşeyrî, a.g.e., s. 263.

932 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 82-84.

933 Nahl, 14/32.

934 et-Tûsî, a.g.e., s. 209; Kuşeyrî, a.g.e., s. 479; Gazalî, a.g.e., IV, 433.

935 Kuşeyrî, a.g.e., s. 480.

Süfyan es-Sevrî de sefere çıkmak üzere olanlara şöyle der: “Eğer ölümü bulursanız, benim için satın alın, çünkü ben sev-gilimin vuslatını özledim.” Öleceği zaman yaklaşıncı, “Ölümü temenni ediyorduk, ama zor bir şeymiş.” demişti.⁹³⁶

Ölüm anlayışları ile ilgili olarak zühd dönemi hanımların-dan Muaze'nin hayatında bu konuda izler görmekteyiz. Bu hanım, hayatın geçiciliğini anlayan ve her ânını ölümle rande-vusu olan hasta biri gibi geçirirdi. Ona göre yaşamak, onun lezzetlerine dalmak değil, sonsuz hayata kavuşabilme arzu-suyla geçirdiği sıkıntılı günler demektir.⁹³⁷ Horasan Mektebi temsilcilerinden Fudayl b. İyaz'ın (ö.187/802), Muaze hakkında dedikleri şöyle nakledilir:

“Her yeni gün doğuşunda Muâze şöyle derdi: ‘İşte gün bugündür. Ben bugün öleceğim.’ Akşam olduğunda yine ölümü bekler ve; ‘Bu gece öleceğim.’ derdi ve o gece uyu-maz, sabahlara kadar ölümü beklerdi.”⁹³⁸ Muaze'nin ölüm ânı ile ilgili rivâyetlere bakıldığında şu bilgilere ulaşılır: Ölüm anı yaklaştığında, önce ağlamış sonra gülmüştü. Bunun sebebini soranlara şöyle açıkladı:

“Ağladığım zaman oruçlardan, namazdan ve zikrullahtan ayrılacağım vaktin geldiğini düşünüyordum. Buna üzüldüm ve dayanamayıp ağladım. Güldüğümde ise kocam Ebu's-Sahbâ'yı görüyordum. Evimizin avlusuna gelmişti. Üzerinde iki yeşil elbise ve çevresinde bir grup vardı. Ben, dünyada onlara benzer hiç kimseyi görmemiştim. Kocama gülümse-dim. Ama şimdi sanıyorum ki; bir farz namaza yetişemeye-ceğim.”⁹³⁹

936 Kuşeyrî, a.g.e., s. 480.

937 İsbahânî, a.g.e., V, 438; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 19.

938 İsbahânî, a.g.e., V, 439; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 19; Şârânî, a.g.e., I, 246.

939 İsbahânî, a.g.e., V, 443; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 21; Menûfî, a.g.e., I, 310.

Hz. Rabia'nın tek isteği de Rabbini görmektir. Bu ayrılığa dayanamadığı zamanlarda ölümü dilemeye başladığı. O kadar ümitsizlik içinde idi ki, bu dünyada muradına varamayacağını düşünüyordu. Hasta olduğu bir sırada yanına gelenlere, "Hastalığıma hiçbir sebep göremiyorum. Ancak bir ara bana cennet gösterildi, Kalbim ona meyletti. Sandım ki Mevlam bunu kışkırdı da bana sitem etti. Sitem O'nun hakkıdır." demişti. Bu nedenle öldükten sonra cenneti dilemek düşüncesinden uzaktı. Cennete meyletmekle cezalandırıldığına inanıyor, bu nedenle tevbe ediyordu.⁹⁴⁰

Hz. Rabia, vecd haline geçmek için, bütün ilhâmını ölümü hatırlamaktan alırdı. Onun için, iki arşın boyunda bir sandık kullanıyor ve bu sandığın üzerine kefenini açıyordu. Şâyet ölmü unutmuşsa, kefene bakmak ölümü hatırlamasına kâfi geliyordu. Ölümünden ibret almakla beraber, kendini ölüm korkusuna kaptırmakla ağlama nöbetlerine tutulmuyor, elinden geldiği kadar bundan sakınarak birtakım coşkunluklar geçiriyordu. O, ölümü düşünmesinin sonucunda ölüm hakkında nazari bir düşünce sahibi olmuştur. Ölümü düşünme, onun için vecd haline gelmede bir vasıta olmuş ve ona büyük bir tasa vermiştir. O, cehennemden ve yokluk duygusundan son derece korkarak kendinden geçiyordu.⁹⁴¹

Ubeyde bt. Ebi Küllab'a; "Bir isteğin var mı?" diye sorarlara; "Evet, ölümü istiyorum, çünkü ben, her gün nefsimin beni altedeceğinden korkarak sabahlıyorum." diyordu.⁹⁴²

Ölüm anlayışı ve ölüm ânı ile ilgili şu rivâyet önemlidir: Ümmü Osman, ölüm anında şöyle dua etmiştir: "Ey azağım, ey her şeyim, ey ölürken ve yaşarken tek dayanağım olan Rab!

940 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 163-164.

941 Ö. Rıza Doğrul, a.g.e., s. 94-96.

942 İsbahâni, a.g.e., V, 461; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 29; Menüfi, a.g.e., I, 264; M. Zihni Efendi, a.g.e., II, 47; Kehhâle, a.g.e., III, 244.

Beni, ölüm anında yalnız bırakma! Beni, kabrimde garip eyleme!” Bu sözlerle, ruhunu teslim eden Ümmü Hasan’ın oğlu, şunları anlatır: “O vefat ettikten sonra, her Cuma kabrine gider, onun ve diğer mevtâların bağışlanması için dua ederdim. Bir gece, onu rüyamda gördüm: ‘Anneciğim nasılsın?’ dedim. Şu cevabı verdi: ‘Oğlum! Ölümün şiddetli bir ânı var. Elhamdülillah, ben şimdi berzah âlemindeyim. Etrafımızda reyhan çiçekleri, yastığımızda sündüs ve ipek var. Diriliş gününe kadar, bu böyle olacak.’ Ben; ‘Anneciğim, bir dileğin var mı?’ dedim. Şöyle dedi: ‘Var evladım. Şimdiki gibi, hep bizim ziyaretimize gel. Bizi, duandan eksik etme! Sen, cuma günü bizi ziyaret için yola çıktığında, hep müjdesini alıyorum. Bana şöyle deniyor: ‘Ey kadın! Çocuğun yola çıktı, seni ziyarete geliyor!’ Öyle seviniyorum ki! Buradaki mevtâlar da bu habere çok seviniyor.’”⁹⁴³

Tasavvuf döneminden Nufeyse’nin ölümü yaklaştığı vakit oruçlu idi ve şöyle dedi; “Tam otuz yıldır oruç tutuyor ve Allah’a kavuşmayı diliyorum, şimdi iftar etmenin vakti değildir.” diyerek En’am sûresini okumaya başladı. “Onlara, Rablerinin yanında, selâmet yurdu vardır..” âyetine gelince vefat etti.⁹⁴⁴

Ebu Süleyman ed-Dârânî, Ümmü Harun’a şöyle sorduğunu rivâyet eder: “Bir adam, Allah’a yönelmek isterse, ona ne söylersin?” diye sordum. Ümmü Harun; ‘Bu adam, taati arttırmalı, ibadeti arttırmalı ve rahatı bırakmalıdır.’ diye cevap verdi. ‘Dünyaya meyli artarsa ne olur?’ dedim. ‘Vah, vah! Bu adama yazık, dünyanın ibadeti sevmekten daha sevimli olması, ne yazık!’ diye cevap verdi. Ona; ‘Ölümü istiyor musun? Allah ile karşılaş-

943 İsbekânî, a.g.e., VI, 38; İbnü’l-Cevzî, a.g.e., IV, 36.

944 Menûfî, a.g.e., I, 495.

mak istiyor musun?’ dedim. ‘Hayır! Eğer isyanda isen, onunla karşılaşmayı nasıl istersin?’ dedi ve ağlamaya başladı.”⁹⁴⁵

Ölüm konusu ile ilgili olarak hanımların hayatına bakıldığında;

1- Her anı ölümü düşünerek geçirdikleri,

2- Nefislerine yenilmekten korktukları için ölümü istedikleri,

3- Ölümü Allah’a kavuşma olarak algıladıkları için ölüm ânını özlemle bekledikleri,

4- Bazılarının da isyanda oldukları için Allah ile karşılaşmaya yüzlerinin olmadığı için ölümü istemedikleri anlaşılmaktadır.

Hayatı anlamlandırmada, ölüm anlayışından hareket etmeleri önemlidir. İnsan için bu dünyada bir son olduğuna göre, dünya hayatı geçicidir. Geçici bir hayatın lezzetine dalmak ve sonu düşünmemek, sâlike göre anlamsızdır. Hatta bazı hanımlar için dünya hayatı, sonsuz hayata kavuşma arzusu ile geçirilen sıkıntılı günlerdir ve bir hayli ızdırap vericidir. Her şeyi terkedip yalnız ölümü bekleme yaklaşımı da kolay anlaşılır bir hal değildir. Ancak rivayetlerden anlaşıldığına göre, tercihleri bu yönde olmuştur. Onlar, ölümü sonsuzluğa ulaşabilmek için arzu etmişlerdir. Ancak bu sonsuzluk ile beraber, cennet ve bir takım nimetlere kavuşmak için değil, sadece Yüce Allah’a (celle celâluhû) kavuşma arzularının oluşu, aşkta da geldikleri seviyeyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Adeta gidilecek bir sonsuzluk var ise ve Yüce Allah’a (celle celâluhû) kavuşulacak ise, dünyada vakit kaybettiklerini düşünmekte, ölüm için ısrarlı bir istek duymakta idiler. Fakat, cehennem korkusu da bir taraftan onları sarmakta, bu korkunun dehşetinden de kendilerinden geçmekteydiler. Bu anlamda da hanımların, hem istemek hem

⁹⁴⁵ Gazali, *Kimya-yı Saadet*, I, s. 788; İbn Asakir, a.g.e., s. 553; Münâvî, a.g.e., I, 167; Kehhale, a.g.e., V, 201.

korkmak gibi havf ve reca arasında kurdukları denge de dikkate değerdir. Kimisi de Rabbinin huzuruna çıkmaya yüzünün olmayacağı kadar isyanda olduğunun farkında olduğundan ölümü gerçekten de istememektedir.

Bugün bizler, en aciz olduğumuz konulardan biri olan ölüm karşısında tam olarak ne düşüneceğimizi bilemez bir haldeyiz. Aslında ne hayat tercih edilerek elde edilmekte, ne de ölüm isteğimize göre gerçekleşmektedir. Bu noktada niçin, neden gibi sonu olmayan sorular ile uğraşmak yerine teslimiyetten başka yapacak bir şeyimiz bulunmamaktadır. Evet, yaşarken ölüm düşüncesine, ölüm anında da ölüme teslimiyetten başka yapacak hiçbir şeyimiz yok. Doğumdan itibaren yaşadığımız her dakika, bizi asla yaşamadan nasıl olduğunu öğrenemeyeceğimiz ve bazılarımız için dehşetli olan ana, bazılarımız için ise huzur dolu teslimiyet anına götürmektedir. Yani aslında hayat ölümü, ölüm de bize hayatı ve hayatın geçiciliğini hatırlatmaktadır. Her ikisi de insan içindir, ancak her ikisi de insanın müdahalesine açık olmayan iki nimet gibi varlıklarını sürdürmektedirler. Bu nedenle dünya üzerinde ne kadar kalıcı gibi görünsek veya hissetsek de, ölüme bir secdeler dizisi gibi teslim olacağız. Ama ölüme aşk ile “Gel” diyebilmek kadın ya da erkek kaç kişinin başarabileceği bir çağrıdır, bunu hep birlikte düşünelim...

26- Diğer Kişilik Özellikleri

Hanımlar, çeşitli kişisel özellikleri ile de dikkat çekmektedirler. Bunları şöyle açıklayabiliriz:

a- Cesur Kadın

Hanımlar arasında daha önceki bölümlerde tasavvuf ile ilgileri dolayısıyla ele aldığımız, ancak aynı zamanda daha çok

savaşlara katılma özellikleri nedeniyle “cesur kadın” sıfatı ile de nitelenenler bulunmaktadır.

Hansa bt. Haddam, cesareti ile Kâdisiye Savaşı'ndan bir gece önce, savaşa gidecek dört oğluna şöyle der: “Sizler isteyerek Müslüman oldunuz ve hicret ettiniz. Siz tek bir kadının ve erkeğin çocuklarıdır. Şüphesiz Allah, kafirlerle yapılacak savaşta Müslümanların yanındadır. Bilin ki, ahiret yurdu dünyadan hayırlıdır. Allah (c.c), ‘Ey iman edenler, sabredin ve ona sığının.’ buyuruyor. Yarın sabah olduğunda inşaallah Allah’ın yardımı ile düşmana galip geleceksiniz.” Savaştan sonra onların şehadet haberlerini alınca, “Onları benden alan Allah’a hamdolsun. Onların şehid olması ile Allah beni şereflendirdi. Rabbimden onları rahmetine almasını diliyorum. Allah, beni onlarla bir araya getirsin.” der. Hz. Ömer (r.a.) Hansa ölünceye kadar çocuklarının her biri için iki yüz dirhem aylık vermiştir.⁹⁴⁶ Başka bir rivâyete göre, erzak yardımında bulunmuş ve her bir çocuğu için iki yüz dirhem ödemiştir.⁹⁴⁷

Hamile iken Uhud Savaşı'na katılan Rumeysâ, yaralıların tedavisi ile ilgilenmiş ve onlara su taşımıştır.⁹⁴⁸ Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivâyet, Rumeysâ'nın cesur bir kadın olduğunu göstermektedir. “Rumeysâ, Huneyn günü bir hançer edinmişti. Ebu Talha bunu Resulullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) haber verdi. Rumeysâ, ‘Bunu müşriklerden biri yanıma yaklaşırsa karnına saplamak için aldım.’ diye kendini savundu. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) gülümseyerek, ‘Ey Ümmü Süleym, Allah sana kâfidir!’ diye cevap verdi.”⁹⁴⁹

946 İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 90; İbn Hacer, a.g.e., IV, 281.

947 İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 295; Zehebî, a.g.e., II, 263.

948 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 425.

949 Vâkidi, a.g.e., III, 904; İbn Hişam, a.g.e., IV, 121; İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 425; İbn Hacer, a.g.e., IV, 442.

Sahâbeden Rubeyyi bt. Muavviz, bazı savaşlara katılmış, askerlere hizmet ederek onlara su taşımış ve yaralıları tedavi etmiştir.⁹⁵⁰ Ümmü Umâre, Uhud Savaşı'na oğlu Abdullah ve Habib ile katılmış, Rıdvan bey'atına şahit olmuş, Yemame'de on iki yara almıştır. İrtidat savaşlarına da katılmış, oğlu Habib b. Zeyd'i şehid eden Müseyleme öldürülünceye kadar harp meydanlarında bulunmuştur.⁹⁵¹ Ümmü Atıyye, savaşlara katılmış, askerlere yemek yapmış, yaralıların tedavisine yardım etmiştir. Kendisi bu faaliyetini şöyle anlatır: "Yedi gazveye katıldım. Askerlerin yemeğini yapar, yaralıları tedavi ederdim, onlar konakladıkları zaman da bineklerini yemlerdim." Ümmü Atıyye, Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile Hayber'e de katılmıştır.⁹⁵² Ümmü Eymen, Uhud Savaşı'na katılan ve yaralıları su dağıtan bir hanımdır.⁹⁵³ Ümmü Selîd el-Ensariyye, Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile birlikte Uhud Savaşı'na katılan ve cesareti ile bilinen bir hanımdır.⁹⁵⁴ Ümmü Enüşirvan'ın, askerlere malî olarak yardım ettiği ve savaşlara katıldığı bililir.⁹⁵⁵

Görüldüğü üzere, zühd yönleri ile incelediğimiz hanımların savaşlarda cephe önünde veya cephe arkasında aktif rol aldıkları anlaşılmaktadır. Bu, aynı zamanda cesaretlerinin de bir göstergesidir. Bu sırada, savaşlarda erkeklere cesaret verme, onları destekleme, yemek yapma, güçleri ölçüsünce su taşıma, yaralıları tedavi etme, hatta savaş meydanına çıkma, binekleri yeme, askerlere malî yardımda bulunma gibi çok faydalı hizmetleri yerine getirmiş, savaş öncesi, esnası ve son-

950 İsbekânî, a.g.e., II, 153; İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, 107.

951 İsbekânî, a.g.e., II, 163; İbn Abdî'l-Berr, a.g.e., IV, 455.

952 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 455-456; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 51.

953 Vâkidî, a.g.e., I, 250.

954 İsbekânî, a.g.e., II, 61; Zehebî, a.g.e., II, 322.

955 Kehhâle, a.g.e., I, 171.

rasında gereken ne ise onu yapmaktan geri kalmamış, toplumsal görevlerini yerine getirmiş, sosyal hayat içerisinde var olduklarını da göstermişlerdir.

b- Okuma -Yazma Bilen Kadın

Diğer kişilik özelliklerinden biri de okuma-yazma bilmeleridir.

Sahâbeden Hz. Hafsa'nın okuma-yazma bilen kadınlardan olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır.⁹⁵⁶

Tasavvuf döneminden el-Mâverdiyye'nin de okuma-yazma bildiği, etrafındaki hanımlara etkileyici vaazlar verdiği nakledilir.⁹⁵⁷

Görüldüğü üzere, okuma-yazma bilen hanımların olması ve vaaz verecek kadar konuşma yapabilmeleri, eğitim düzeylerinin de iyi olduğu konusunda bize bir fikir vermektedir.

---

956 İbn Hacer, a.g.e., IV, 333.

957 İsbekânî, a.g.e., VI, 44; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, 40; Kehhâle, a.g.e., V, 13

SONUÇ

İslâm'ın başlangıcından bu yana zühd hayatı, kadın-erkek tüm Müslümanların yarıştığı bir saha olmuştur. Takvâ yolunda kadınlık erkeklik yoktur. Çünkü önemli olan dış yüz değil, iç yüz, yani niyetlerdir. İslâm dininde, kul ile Allah arasında hiçbir vasıtaya ihtiyaç hissedilmediği için, her kadın-erkek bu yola girmek ve bu yolda dilediği kadar ilerlemek imkânına sahiptir.

Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) hanımlarından itibaren zâhidler, zühd hayatının ilk örneklerini oluşturmuşlardır. Bu hanımlar, öncelikle tasavvufun temeli olan güzel ahlâk ve ibadette sonrakilere örnek teşkil ederler. Buna göre; Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) hanımları ve Hz. Fâtıma için kaynaklarda yer alan özellikler, iffet, alçak gönüllülük, sabır, cömertlik, yumuşak huyluluk, iyi huyluluk ve doğru sözlülük şeklindedir. Bu hanımların kaynaklarda yer alan çeşitli kişisel özellikleri şunlardır: Zeki, akıllı, dirayetli ve okuma -yazma bilen. v.s. Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) hanımları ve kızı Fâtıma için kullanılan sıfatlar ise; tâhire, hayırlı insan, ibadete düşkün, sâliha, zâhide, evvâhe, takvâli ve faziletli şeklindedir.

Bu hanımlar arasında ön plana çıkan ibadet özelliklerinin; çok namaz kılmak, nafîle namaz kılmak, çok oruç tutmak, silâ-i rahime özen göstermek ve çok sadaka vermek şeklinde olduğu görülmektedir.

İşte bu nedenle onlar, zühd hayatının temeli olan güzel ahlâk ve ibadet hayatının ilk izlerini bize sunarlar.

Sahâbe hanımlar ise, Hz. Peygamber'i (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve ev halkını örnek almışlardır. Buna göre, sahâbe hanımlar arasında ön plana çıkan ibadet özellikleri; mescitte ibadet, cemaat ile namaz, evde namaz kılmak, çok oruç tutmak, sadaka vermek, tefekkür etmek, Kur'ân öğrenmek, geceleri Kur'ân okumak ve her pazartesi-perşembe oruç tutmak vb.

Bu hanımların kaynaklarda bildirilen zühd yönleri ise; dünyadan yüz çevirmek, nefisle mücâhede etmek, nefsi azarlamak, nefsi hor görmek, çok ağlamak, 40 yıl boyunca ağlamak, ağlamakla gözlerini kaybetmek, gece ibadeti yapmak ve gece namazı kılmak, geceyi kıyam ile geçirmek, arka arkaya oruç tutmak, iftarsız oruç tutmak, Allah'ı söz ile zikretmek, ziyetini terk etmek, zâhidler ile sohbet etmek, havf ve recâ sahibi olmak, şüpheli şeylerden uzak durmak, çok dua etmek, Allah'a üns ve muhabbet duymak, O'na itaat etmek, ma'rifeti elde etmeye çalışmak, vecde geçmek, vecde geçmek için ölümü hatırlamak, helâl ve harama çok dikkat etmek, edebe riâyet etmek, farzlarla yetinmeyip müstehapları yapmak, rızık derdini bırakmak, az yemek, az uyumak ve az konuşmak vb.

Sahâbe hanımların kaynaklarda yer alan güzel ahlâk özellikleri; sabır, sebat, ihlâs, hayır söylemek, Allah korkusuna sahip olmak, misafirlere iyi davranmak ve tevâzû sahibi olmaktır.

Onların kaynaklarda yer alan kişilik özellikleri; cesur, akıllı, bey'at eden, hicret eden, savaşımlara katılan, savaşımlarda hizmet

eden, su taşıyan, askerlere yemek yapan ve yaralıları tedavi eden bir yapıda olmalarıdır.

Bunun dışında nitelendikleri sıfatlar; faziletli, ibadete düşkün, kerâmet sahibi, sâliha, âbide, zâhide, şükreden, duaya mazhâr, şehîde, hırka sahibi, yüzü aydınlık, ihsan ehli, ibadet ehli, hikmet sahibi, ermiş, velî ve çevresine iyi nasihat eden şeklindedir.

Buna göre zühd döneminde, havf, recâ, rıza, ihlâs, üns, itaat, tevhid, vecd ve muhabbet en çok vurgulanan kavramlardır. Allah aşkıyla nefsi hor görmek, çok ibadet ile Allah'ın kuluna hatalarını bilmek nimetini kendisine vermesini ummak, dünyada kendini yabancı hissetmek, sabah-akşam olanlara tasalanmamak, bu dönem zâhide hanımlarının belirgin özellikleridir.

Bu düşünce boyutuna ulaşmak için kullandıkları kişisel teknikler, gerçekten dikkate değerdir. Soğukta uyumamak için ince elbise giymek, vecde geçmek için ölümü hatırlamak, gündüz yemek yememek, havf nedeniyle kırk yıl başı semâya kaldırmadan gezmek, "Sevgiliye kavuşmayı özleyen bir göze, yaşlı olmak yaraşır." diyerek sürekli gözyaşı dökmek, kendilerine has özelliklerdir. Tabii ki bu farklı yaklaşımları, kendilerinin bu dünyada da salih kul, zâhide, âbide, duası makbûl ve kerâmet sahibi olarak anılmalarına vesile olmuştur.

Tasavvuf dönemine baktığımızda da, hanımların tasavvufî düşüncenin gelişmesine katkıda bulunacak çeşitli düşüncelere sahip oldukları görülmektedir.

İlk olarak, en yaygın şekilde yapılan ibadetler; çok oruç tutmak, çok sadaka vermek, çok ibadet etmek, Kur'ân okumak ve mescitte ibadete devam etmektir.

Bu hanımların zühd hayatına dair yönleri ise; 30 yılı, 50 yılı, 60 yılı oruçlu geçirmek, bir hurma ile 40 gün oruç tutmak, 60

yıl uyumamak, çok ağlamak, zâhidler ile sohbet etmek, çok tevbe etmek, çok dua etmek, Allah'ı söz ile zikretmek, tevekkül etmek, kanaat etmek, haram ve helâle dikkat etmek, nefis ile mücâhede etmek, az yemek, az konuşmak, geceleri kıyamda geçirmek, 40 yıl gece ibadeti yapmak, günde 400 rekat namaz kılmak, ölüm düşüncesi ile uyumamak, kıyamet günü korkusu ile gece namazı kılmak, zikir meclislerinde bulunmaktır.

Kaynaklarda tasavvuf dönemi hanımlarının nitelendikleri sıfatlar ise; kerâmet sahibi, zâhîde, âbîde, sâliha, birr-ihsan ve namaz ehli, zühd ve takvâ ehli, verâ sahibi, şeyh, mecnûne, meczûb, hikmet sahibi, sabırlı, şükreden, velî, faziletli, âlim, muttakî, tevhid-üns ve edeb sahibi, hâfız, hayrı çok, sûfî ve erdemli. Bu hanımların aynı zamanda etkili vaazlar verdikleri, okuma-yazma bildikleri, akıllı ve akıl danışılan kişiler oldukları görülmektedir.

Bu dönemde, ahiretin dünyadan hayırlı olduğunu düşünenlerin olması, yaratılanı Yaratan'dan ötürü sevmenin gerekli olduğunu bildirenlerin bulunması önemlidir. Ayrıca günahı, kulu sarsan bir olay olarak tarif edip onu rahatlatacak şeyin tevbe olduğunu vurgulamaları, hamlıktan ve olgunluktan bahsetmeleri, tasavvufî düşüncenin gelişmesine katkıda bulunacak çeşitli düşünce boyutlarına sahip olduklarını bize göstermektedir.

Üçüncü bölümde, ilk iki bölümden elde ettiğimiz veriler ışığında ise şu sonuçlara ulaştık:

İlk beş asır üzerinde kadınlar arasında tasavvuf hakkında tanım yapan bir hanıma rastlamadık. Onlar daha çok, teori yerine pratik ile uğraşmış ve Allah'a yaklaşmak için çeşitli vesileler bulmaya çalışmışlardır. Ayrıca yünden giysiler giymeleri sebebiyle sûfî olarak nitelenen hanımların tasavvuf dönemin-

den itibaren tanınmaya başladıkları ve sūfilikten bahsettikleri anlaşılmaktadır. Fâtıma bt. Abdirrahman (ö. 312) sūff olarak nitelenen ilk hanımdır. Ayrıca Fâtıma bt. Muhammed'in (ö. 414) de sūff olarak nitelendiği görülmektedir.

Kadınların giysi özellikleri ile ilgili olarak, izâr (etek) ve cilbab gibi giysiler giydikleri, namazda uzun elbiseler ve başörtüsü kullandıkları anlaşılmaktadır. Renk konusunda ise, bu bilgilerden hareketle net bir ifade kullanmak mümkün değildir. Sadece Zehra el-Vâlihe'nin siyah bir örtü kullandığı anlaşılmaktadır.

Zühd anlayışları ile ilgili olarak, zühd ve tasavvuf dönemlerinde dünyadan uzak olmak, onun geçici güzelliklerine aldanmamak, kalbi bunlarla meşgul etmemek, temel olarak benimsenen yaklaşımlardır. Bu dönemlerde, dünyaya meyiletmenin ve onunla meşgul olmanın, Allah'tan uzaklaşmak anlamına geleceğinin ifade edilmiş olması önemlidir.

Zühd hayatının gereklerinden sayılan az yeme adabının, çalışmamıza göre, çevre şartları ile de ilgili olduğu görülmektedir. Şartlar gereği az yemenin, ilk dönemlerde mecburen tercih edildiği söylenebilir. Ancak, kalbin katılaşmaması, zikir ve ibadetin hakkıyla yerine getirilebilmesi için, daha sonraki dönemlerde varolan nimetler terk edilmiştir. Bu anlayışa Hz. Peygamber'in hanımları, kızları ve sahâbe hanımları arasında rastlanmamaktadır. Ancak çok oruç tutma, az yemenin bir uzantısı olarak ele alınırsa, orucun en yaygın ibadetlerden olduğu rahatlıkla söylenebilir.

İlk dönemlerden itibaren uyku, gaflet olarak nitelendirilmekte ve gece, ibadet ile geçirilmektedir. Genelde sūfiler arasında benimsenen bu yaklaşım, kadınlar arasında da yaygındır. Ancak kadınlar arasında uykuyu terk etme sebe-

bi olarak, Allah korkusunun ön planda olduğu görülmektedir. Onlara göre hayat, uyku ile geçirilemeyecek kadar değerlidir ve hesap günü düşünülerek gece, ibadet ile geçirilmelidir. Az uyumanın veya ihtiyaç ölçüsünce uyumanın benimsenmesi, insana tatlı ve rahat gelen dünyevî bir nimetin Allah yolunda O'na ulaşma amacıyla terk edilmesi şeklinde de değerlendirilebilir. Vurgulanan diğer bir nokta da kabirin, zaten insana verilen hayat süresinin dolduğu ve uykudan başka bir şeyin asla yapılamayacağı bir yer olmasıdır. Bu nedenle kadınlara göre dünya, uyku ile geçirilemeyecek ve henüz vakit var iken ibadet edilecek bir yerdir.

Çok önem verilen susmak veya az konuşmak yaklaşımının, ilk dönemlerde çok yaygın olmadığı anlaşılabilir. Zühd döneminden Ufeyre el-Âbide de kendisini ilk susanlardan olarak nitelendirmiştir.

Tevâzû ile başı yere eğmek, zühd hayatının unsurlarını incelediğimizde, dikkatimizi çeken konular arasındadır. Yolda yürürken Allah'a (celle celâluhû) karşı ta'zimden dolayı veya günahları düşünerek üzüntü ya da utanç nedeniyle başı yerden kaldırmamayı tercih etmek, zühd hayatına temel sağlayan Allah korkusunun bir uzantısıdır.

İbadet anlayışları ile ilgili olarak şunları söyleyebiliriz:

İbadet ile Allah'a giden yolda, Yüce Yaratıcı ile önemli bir bağ kurulmakta ve Allah'a yakınlaşma hedefinde mesafe alınmaktadır. Hatta bu bağ sayesinde, Allah (celle celâluhû) da kuluna yapıp ettiklerinde hatalarını bilmeyi nasip etmekte ve kuluna doğru yolu bulmada yardım etmektedir. Bu nedenle ibadet, kadınlar için Allah'a kul olmada ve O'na şükretmede önemli bir vasıta ve ibadetleri aşırı bir düşkünlükle yerine getirmişlerdir.

Namaz ehli olmada ölçünün ne olduğunu tam olarak tespit etmek mümkün olmasa da hanımların, diğer insanlardan daha çok namaza vakit ayırdıklarını söylemek doğru olacaktır. Nâfileleri artırmak ya da gün boyu devamlı namaz kılmak şeklinde özetleyebileceğimiz çok namaz kılma yaklaşımı bizi, içerdiği manevi kazanımların ne olduğunu düşünmeye sevketmektedir. Nefsi kırma amacıyla 400 rekat gibi ölçüler bildirilmesi, bu konudaki gayretin boyutunu göstermektedir. Kadınlar arasında da namazın dünyadan uzaklaşmada bir vasıta olarak kullanılması ve Allah'a kavuşmada duyulan isteğin namaz ile dindirilmeye çalışılması, çok namaza yönelme sebepleri arasında tespit edebildiklerimizdir.

Hız. Peygamber'in hanımları arasında bizzat kendilerinin gece namazına devam ettiği bilgisi kaynaklarda bulunmamaktadır. Daha çok ibadete düşkün olmakla tanıtılan hanımların olması, bizi daha çok namaz kıldıkları şeklinde düşündürse de ulaştığımız sonuç, bunun gece namazı olarak algılanamayacağıdır. Bu dönemlerde, geceleri namaz kılmak, dua etmek, kıyamda kalmak, Kur'ân okumak ve ölümü hatırlayarak ağlamak, tercih edilen ibadet şekilleriydi. Kadınlar arasında bu tür ibadetler için, özellikle gecenin tercih edilme sebebinin ne olduğu sorusu akla gelebilir. Diğer insanlar uykuda iken Allah'a (celle celâluhû) daha yakın olmayı amaçladıklarını düşünmek mümkündür. İlk dönemlerden itibaren gecenin bir bölümünde uyanıp namaz kıldıklarını, daha sonra hiç uyumadan bütün geceyi namaz ve ibadet ile geçirdiklerini rahatlıkla ifade edebiliriz. Aynı şey, nâfilelerdeki vakitlerin artırılmasından sonra, rekat sayısının da gittikçe artırılmasında gözlenmektedir.

Namaz içerisinde kıyâmı uzatma sebepleri arasında, şunları sayabiliriz: Bu sırada okunan âyetlerden etkilenme ve te-

fekkür etme, kıyama Hakk'a hizmet olarak görme, kıyama ağlamanın da eklenmesi. Süre olarak verilen bilgilere göre gecenin bir bölümü, özellikle kıyama ayrılmakta veya gece tamamıyla kıyam ile geçirilmektedir.

Rivâyetlere göre, Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile birlikte ibadet edebilmek amacıyla sahâbe hanımlar, mescitte ibadeti tercih etmişlerdir. Daha sonra Allah'ın evi olan mescitler, O'na yakın olabilmek amacıyla ibadet mekânı olarak hanımlar tarafından da tercih edilmiştir.

İlk dönemlerden itibaren belirli günlerin oruç ile geçirilmesi ve daha sonra bayram günleri dışında her gün oruç tutulması, 30, 40, 50 yılın bu şekilde geçirilmesi, az yemenin bir devamı olarak ve nefis terbiyesindeki gayretlerinin boyutunu gösterme açısından önemlidir. Bu yaklaşım, Zecle'de kendini nefisle mücâhede aracı, Rabia bt. İsmail'de nefsi hor görmenin bir devamı olarak, dünya nimetini terk şeklinde kendisini göstermektedir. Şüphesiz nefis, Allah'a giden yolda en büyük engeldir ve oruç, onunla mücâhededeki etkili bir yoldur.

Malı olan ya da verecek bir şeyi bulunan her hanımın sadaka vermeyi, dünya malından uzak olmak ve Allah'a yakınlaşmak amacıyla tercih ettiği görülmektedir. Kendi ziynetinden bile vazgeçen hanımlar, bu yoldaki samimiyetlerini ispatlamışlardır. Bu bilgiler bize, kadınların dünya malına tamah etmediklerini hatta bütün servetlerini dağıtabilecek kadar ileri gidebildiklerini göstermektedir. Kendisi yerine başkasını tercih eden ve onları sevindiren, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını gideren insanların, Allah katında karşılıksız kalmayacağı düşünülduğünde kadınların da bu yarışta bir hayli kazançlı olduklarını söylemek mümkündür.

Rivâyetlerden anlaşıldığı üzere, hanımların ağlamalarının çeşitli sebepleri vardır. Cenneti umarak ve cehennem ehli

olmaktan korkarak ağlama, Allah korkusu ile ağlama, çıkılan zühd yolunun meşakkatlerini düşünerek ağlama, kalbin haşyetten erimesi nedeniyle ağlama, sevgiliye kavuşmayı özleyen bir göze, ancak yaşlı olmanın yakıştığını düşünerek ağlama, perişan hali bilip noksanları bilerek ağlama ve Kur'ân dinleyince ağlama gibi. Burada bizi düşündüren şey, kör olmayı bile göze alma ve gözleri kaybedinceye kadar aşırı bir ağlamanın görülmesidir. Kadınlar arasında göz körlüğü kalp körlüğüne tercih edilmiş, Allah'ın muhabbeti istenmiştir.

Nitelendikleri sıfatlar ile ilgili olarak, hayırlı kadın olma özelliği Hz. Peygamber'in ev halkında görülmektedir. Hayırlı olma özelliğinin, güzel ahlâkın bir yansıması olduğu şüphesizdir. Bu da tasavvufun temel amaçlarından biridir. Hz. Hatice, Hz. Aişe ve Zeyneb bt. Cahş bu şekilde nitelenmiştir.

Rivâyete göre evvâhe, güzel ahlâkın belirtileri olan Allah'a karşı hürmetli, daima O'na yönelen, O'ndan yardım isteyen ve O'na yalvaran, iyi huylu insan anlamındadır. Zeyneb bt. Cahş, bu şekilde nitelenmiştir.

İlk dönemlerden itibaren zâhidane bir hayatı tercih edip zâhide olarak nitelenen pek çok hanım bulunmaktadır. Hem zühd hem de tasavvuf döneminde hanımlar, zâhide olarak nitelendirilmişlerdir.

Çok ibadet etmeleri nedeniyle, âbide olmakla tanıtılan pek çok hanım olduğu da görülmektedir. Yine bu sıfat, hanımları, bu çalışmanın dahiline almamızı sağlayan en önemli sıfatlardan biridir.

İlk dönemlerden itibaren berr ve ihsan ehli olma sıfatı, başkalarının ihtiyaçlarını kendi ihtiyaçlarına tercih eden, iyilik yapan ve bu yolda malını harcayan hanımlar için yaygın bir biçimde kullanılmıştır.

Namaz ehli olabilmek için ölçütün ne olduğu anlaşılammıştır. Cennet ehli olarak nitelenen hanımlar şüphesiz, güzel ahlâk sahibi ve iyi bir mümin olma yolundaki gayretlerinin sonucunu bu dünyada iken haber alan özenilecek hanımlardır.

Sâlihın, dürüst, iyi, her türlü bozukluktan arınmış, uyumlu geçinen kişi ve sâlihanın da daha çok hayırlı kadın anlamına geldiğinden hareketle, sâliha hanımların, zühd döneminden itibaren çeşitli güzel ahlâk örnekleri olmaları nedeniyle, bu şekilde nitelendirildikleri düşünülebilmektedir.

Akıllı nitelemesi, özellikle kullanılan bir sıfat olduğu için bu kitapta diğer nitelemelerin yanı sıra ayrıca incelenmiştir.

İnsanda doğuştan varolan iyi huyların ve güzel niteliklerin geliştirilmiş ve olgunlaşmış şekilleri olarak tanımlanan fazîlet, kadınlarda da bir olgunluk göstergesi olan önemli sıfatlardandır.

Bu tür nitelemelerin hanımlara yapılması, onların, bu nitelemeler kapsamındaki davranışları, diğer insanlardan daha çok benimsemeleri nedeniyledir. Çünkü ibadet etmek, iyilik yapmak, kanaat etmek, oruç tutmak, sâlih amelleri işlemek gibi özellikler, İslâm'ın bütün Müslümanlardan istediği davranışlardır. Ancak bize göre hanımlar, bunlardan birine veya birden fazlasına Allah rızasını umarak bir düşkünlük göstermiş, dikkat çekmiş ve bu şekilde tanınmışlardır. Bu nedenle, tasavvuf yolunun yolcusu olduklarını ifade eden bu sıfatlar ile nitelenen her hanım, dönemi dikkate alınarak kitabımızın kapsamımıza alınmıştır.

Bahsettikleri tasavvuf terimleri ile ilgili olarak şunları söylemek mümkündür:

Zühd döneminden itibaren makam ve hâllerden bahsedilmiştir. Ancak hanımlar arasında, makam ve hâllerin bir tasniflemesinin yapılmadığı görülmektedir. Teoriden çok pratik ile ilgilenen hanımlar için de bu tabî bir durumdur.

Tevbe kavramı ağırlıklı olarak Hz. Rabia'nın hayatında kendini hissettirir. Tevbeyi dinamik bir hâl olarak alması önemlidir. Ona göre tevbe etmek, her insana nasip olmaz. Önemli olan tevbe etmek değil, tevbenin ilâhî rızaya uygun olmasıdır. Bu nedenle sürekli tevbe gereklidir. Tasavvuf döneminden Zübde ise, tevbeyi kötü amelleri silecek bir vasıta olarak görmekte ve insanların bunun kıymetini bilmediklerini dile getirmektedir.

Aişe bt. Cafer es-Sâdık'ın tevhid hâline vâkıf olarak tanıtılması önemlidir. Tevhidinin, onu ateşten koruyacağına oldukça fazla bir şekilde güvenmektedir. Ayrıca tevhid, Allah'a yakınlaşmada bir vasıta olarak düşünülmüştür.

Kadınların hayatında, verânın tam olarak kendini bulduğu görülür. Bu konuda ilk dönemlerden itibaren hanımların titizlik göstermeleri ve verâ hâlini târif etmeleri önemlidir.

Takvâ, kadınlar arasında Allah'tan çok sakınmak anlamında kullanılmakta ve bu yolda ilerlemek anlamına gelmektedir. Takvâyı ilerletmek için, şüpheli şeyleri terk etme yoluna gidilmiştir.

Hz. Aişe, ma'rifetin elde edilmesinde menedici aklın ne olduğunu sorarak, bu konudaki merakını ortaya koyar. Hz. Rabia ma'rifetin elde edilmesini sevgi nazariyesine bağlar. Sevgi yolunun yolcusu, aradaki perdeleri kaldırarak ma'rifeti elde edebilmektedir. Bu, sadece Allah'ın dilediği kullarına verdiği bir hediyedir.

Hayatın her anında Allah'ın huzurunda bulunduğunu hissetmenin bir uzantısı olarak, her türlü davranışta bir inceliğin olmasının gerekli olduğu düşünülmüştür. Edep konusunda, kadınların başkalarını uyaracak kadar cesaretli oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca, hem zâhirde hem bâtında bu konuya dikkat edilmesini istemeleri, konuya verdikleri önemi gösterir.

Hanımlar arasında Fâtıma en-Nişâburiyye (ö.h.323), fazîletli ameller arasında ihlâs, hâyâ ve sıdk sıralaması yapar. Buna göre, Allah'a yakınlaşmada ihlâs en üst mertebedir. Kul bu yolda hâyâ ile dua eder, ihlâs ile kurtuluş ister. İhlâs, müşâhedeyi isteyen bir kulun özelliğidir. İhlâs, hâyâdan üstündür. Doğru olmak ise, bu yolun ilk adımı olarak tarif edilmiştir. Sıdk, sıkıntılardan kurtulmayı sağlamaktadır. Bunun için nefiste ve fiillerde mücâdele etmek gereklidir. Doğruları konuşmak ise, kişinin Allah katında itibarlı olduğunun bir göstergesidir.

İbrahim el-Havvas'ın kızkardeşi Meymune'nin ibadet ve sâlih amel konusunda dikkat ettiği hususlar arasında, tevekkül etmenin de geçtiği görülmektedir. Ancak, tevekkülün nasıl anlaşıldığı veya dereceleri konusunda başka bir açıklama yapmaz. Bu nedenle, tevekkülden haberdar oldukları anlaşılabilir ve uygulamada bu konuya dikkat ettikleri düşünülebilir.

Şükürde Allah'ın kullarına olan nimetlerini zikretme ve lütuflarını övme yoluna gidilmiştir. Şükrün her göz açıp kapamada olması gerektiğinin düşünülmesi ise, bu konudaki hassasiyetin derecesini düşünmemize yardımcı olmaktadır.

İlk Müslümanlardan itibaren hanımlar, sıkıntılara sabır göstermişler, ağır işkenceler karşısında, dinlerinden vazgeçmemişlerdir. Hz. Rabia'da görülen sabır, imanın rükûnlarından sayılmaktadır. Zorluklar karşısında sabır göstermek, her gönderileni kabul etmek ve şikâyet etmemek, esas kabul edilmiştir. Aksi şekilde davranmak, ilâhî iradeye karşı gelmek şeklinde düşünülmüş, hatta bunun küfür olduğu ifade edilmiştir. Bu görüş, sabırdaki geline düşünce boyutunu bize göstermektedir.

En geniş kapsamlı düşünce üretimi aşk ve muhabbet konusunda olmuştur. Hanımların duygusal yönlerinin baskın oluşu, burada etkilidir ve hayatlarını aşk ve muhabbet için adanmaları önemlidir.

Kadınlar arasında, havfın recâ ile birlikte düşünöldüğü ve böylece çok önemli bir dengenin kurulduğı görölmektedir. Buna göre, havf ile yanan kalp, ilâhî huzurda mutlaka recâ anlayışının karşılığını görecektir.

Allah'a karşı muhabbetten kaynaklanan ünsiyet hâli, kadınlar arasında yaygındır ve bu hâli benimsedikleri, bu hâlin dışında kalanları garipsedikleri anlaşılmaktadır.

Müşâhede hâli ile ilgili olarak Fâtıma en-Nişâburiyye'nin, "Müşâhede üzerinde olan kimseyi de Hakk Teâla dilsiz eder, daima ihlâs ve Hakk'tan hâyâ üzere olur ve gözlerinden sürekli yaşlar süzölür." şeklinde bu hâli tanımlama yoluna gittiğı görölmektedir.

Keşf hâlinin rivâyetlere çok fazla yansımadiğı sonucuna ulaşılmaktadır. Ümmü Harun'un etrafındakiler, keşf hâlinde yaşanan olağanüstü hâli dışarıdan göröldüğü özellikleri ile tarif etmektedirler. Ancak kişisel tecrübelerin ne olduğı açıklığa kavuşmaz.

Kadınlar arasında görölen rıza şeklinin, Allah'tan gelen her türlü sıkıntıya, hastalıklara ve yakınlarının ölümüne tahammöl etmek ve rıza göstermek olduğı anlaşılmaktadır.

Atike el-Adeviyye (ö. h.135) için itaat, helâl olana meylederek Yüce Yaratıcı'nın dostluğunu sağlamak için gerekli bir vasıttır. Mürid için, itaat ile geçirilen bir saat dünya lezzetlerinden daha tatlıdır. Böylece, itaat kavramının tanımlandığı anlaşılmaktadır.

Nefis ile ilgili olarak, hanımlar arasında nefisten bahsedildiğı, nefisle mücâhede etmenin gerekli ve nefsi terbiyenin önemli olduğı görölmektedir.

Zühd döneminden Ubeyde bt. Ebi Küllab, nefisine yenik düşmektense ölümü istemeyi tercih etmektedir. Bu, nefisten korkunun derecesini düşünmemiz için yeterlidir.

Hanımlar arasında, nefis ile mücâhede esnasında kulun çeşitli imtihanlara tâbi tutulduğu, kişinin çeşitli hâllerle denendiği bilinmektedir. İmtihanın farkında olmak, imtihana hazır olmayı beraberinde getirdiğinden, bu bilgi hanımların nefis bilgisini değerlendirmemizde önemli bir delildir. Nefis ile mücâhede yolunda ise hanımlar, nefsi hor görmeyi, bunun için onun isteklerinin tersine hareket etmeyi bir yöntem olarak benimsemişlerdir.

Kur'ân okumaları ve ezberlemeleri ile ilgili olarak hanımların, bazen sıkıntılı anlarında Kur'ân okuyarak rahatladıkları, bazen âyetleri kendi uygulamalarında delil getirecek derecede Kur'ân'a vukûfiyet sağlamış oldukları görülür. Bu da âyetleri kendi hayatlarında pratik bir şekilde kullandıklarını göstermektedir. Ayrıca, hâfız olan hanımların varlığı bize, Kur'ân'ı ezberleme, anlama, yorumlama ve hayata tatbik etme hususunda önemli bir yerde olduklarını düşündürmektedir.

Zikir ile ilgili olarak zühd döneminden Tayfe'nin, tefekkür ile bağlantı kurduğunu görmekteyiz. Ona göre tefekkür, Allah'ın azametini ve ahireti düşünmektir. Bu o kadar şiddetli bir ameldir ki, o anda aklını yitirmekte, kendinden geçmekte, hareket edemez hâle gelmektedir. İşte o anda yaptığı diğer bir ibadet de dikkat çekicidir ki o anda Kur'ân okuyarak bu şiddetli halden çıkmakta ve dille zikre dönmektedir.

Hanımlar mutasavvıflara sorular sormakta ve dönemin mutasavvıflarının kendilerine sordukları soruları cevaplamaktadırlar. Fâtıma en-Nişâburiyye'nin Zünnûn Mısrî'nin hocası olarak tanıtılması ise, bu alanda ne kadar ileri boyutta bilgi sahibi olduklarını göstermektedir.

Takvâlı, birr ve ihsan ehli, namaz ehli ve hayırlı kadınlar, âlimlerin sohbetlerine katılıp, karşılıklı görüş alışverişinde bulu-

nup, birbirlerine nasihatlar vermektedirler. Bu, dönemin sosyal hayatında kadınların katılımcı olduklarını bize gösterir. Bu esnada çeşitli sorular sormaları, kendilerine sorulan sorulara cevap vermeleri, hür düşünebildiklerini ve bunu ifade etme hürriyetlerinin olduğunu bize ispatlar. Ayrıca, âlim seviyesindeki insanları bile çeşitli davranışlarından dolayı uyarmaktan çekinmemeleri, cesur olduklarını da gösterir. Yine, bu hanımlar arasında sohbet halkaları kurabilecek yetenekte olanların bulunması, hanımların gerek bilgi gerek cesaret seviyelerinin ileri derecede olduğunu anlamamızı sağlamaktadır. Hiç kimse, kadın oldukları için meclislere giremeyeceklerini, sohbetlere katılamayacaklarını hatta soru soramayacaklarını söylememiştir. Bu nedenle, kadınların sohbet meclislerinde bir engelleme ile karşılaşmış olabileceklerini söylemek ve düşünmek asla mümkün değildir.

Hız. Rabia üzerine yapılan değerlendirmeler, sevgi ekolünün kuruluşu ve gelişiminde onun çok önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Diğer hanımlara baktığımızda ise, pek çok mutasavvıf etkilemelerine rağmen, hiçbiri onun gibi bir ekol oluşturacak kadar etkili olamamış veya çok önemli görüşleri olmasına rağmen, dikkate değer bulunarak kaynaklara yansıtılmamıştır. Bu, tasavvuf ilmi açısından büyük bir eksiklik.

Hanımlar, eşleri ile birlikte ibadet hayatını da paylaşmış, aynı zamanda zühd hayatının gereklerini yerine getirmişlerdir. Burada dikkati çeken husus, çoğunlukla hanımların eşlerinin de zühd hayatını benimsemiş olmalarıdır. Bu nedenle ibadeti, sabrı ve nefis terbiyesini hayatlarının vazgeçilmez unsuru olarak görmeleri ve zühd hayatını birlikte yaşayabilmeleri kolay olmuştur. Özellikle eşler arasında kızgınlık anında birbirlerinden razı olma veya ortamı terk etme yolunu benimsemeleri önemlidir.

Hız. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), pek çok hanım için dua etmiştir. İlgili rivâyetler incelendiğinde, kadınların içinde buldukları duruma göre, ihtiyaçlarına göre, onların isteklerini dikkate alarak ve kişisel özelliklerini göz önünde bulundurarak dua ettiği anlaşılmaktadır. Bu arada, güç zamanlarda ve namaz sonu yapılacak dua şeklinde Hız. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) tarafından hanımlara dua öğretildiği görülmektedir. Burada önemli olan, Hız. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) hanımlar ile kişisel olarak ilgilenmesi ve duruma uygun dualar öğretmesidir.

Birbirlerine verdikleri öğütlerde öne çıkan konular ise, helâl ve harama dikkat etmek, dünyanın geçici oluşunu düşünmek, hâyâ ve ihlâsa önem vermek, zühd yolunda takvâyı azık etmek gibi hususlardır.

Hanımların içinde buldukları hâller ile bağlantılı olarak dillerinden şiirler dökülmüştür. Yaşadıkları içsel tecrübeler sırasında hissettikleri samimi duygular, bizlere bu ahenkli sözler aracılığı ile ulaşmaktadır. Şiirlerinde çeşitli benzetmeler kullandıkları da görülmektedir. İşledikleri konular ise, daha çok muhabbet, üns, nefsi hor görme, havf, recâ ve ölümdür.

Sema ile ilgili bilgilerden hareket ettiğimizde, hanımlar arasında günlük hayatta eğlence için def kullanma dışında, musiki ile birlikte ayakta yapılan ritmik hareketler anlamında bir semânın bulunmadığı görülmektedir.

Hanımlar arasında olağanüstü haller şeklinde kevnî kerâmetler gösteren pek çok hanım bulunmaktadır. Bu, maneî anlamda ulaştıkları dereceleri de anlamamızı sağlayan önemli bir delildir.

Zühd ve tasavvuf döneminde bey'at, mürid-mürşid ilişkisindeki bey'atin fonksiyonunu tam olarak karşılamamaktadır. Çünkü Hız. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), İslâmî öğretinin

ilk öğreticisi olmakla birlikte, aynı zamanda siyasî bir liderdir. Bu anlamda bey'at, dünyevî lideri kabul etmek anlamına da gelmektedir. Bu nedenle hanımların, Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) bey'at etmeleri, tasavvufî anlamda değildir.

Birbirinin üstadı olarak nitelenen hanımlar bulunmaktadır: Hakîme ed-Dimeşkiyye, Rabia bt. İsmail'in üstadıdır. Ancak, bu bilgilere dayanarak ilk beş asırda tarîkat dönemindeki gibi bir mürid-mürşid ilişkisinden bahsetmek mümkün değildir. Hanımlar, mutasavvıfların sohbetlerine katılmış, karşılıklı olarak fikir alışverişinde bulunmuş ve birbirlerine öğütler vermişlerdir. Ancak bir mürşide intisap ettikleri görülmemektedir. Mürşit olarak tanıtılan bir hanım da bulunmamaktadır.

Hırka giydirme ile ilgili olarak, Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) sâliha bir hanım olarak bilinen Ümmü Hâlid'e kendi eli ile hırka giydirmesi, daha sonra tasavvufta mürid-mürşid ilişkisinde önemli bir sembol olacak olan hırka giymenin ilk örneği sayılabilir.

Ufeyre el-Âbide ve Fâtıma en-Nişâburiyye gibi veli olarak anılan hanımların bulunması, velilik makamına bile ulaşan kadınların var olduğunu göstermektedir. Bu durum, tasavvuftaki derecelerinin hangi boyutlara ulaştığını görmemiz açısından önemli bir delildir.

Uzletin ilk izleri, Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) vefatından sonra Mâriye'de görülür. Mâriye'nin, Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) vefatından sonra bu üzüntüye dayanamayarak tam bir inzivâyâ çekildiği ve sadece mezar ziyareti için dışarı çıktığı rivâyet edilir. Bu rivâyet dışında incelediğimiz dönemdeki kadınlar arasında, Hz. Rabia gibi, insanlardan uzak bir uzlet hayatını tercih edenler olsa da halvete girme ve erbain çıkarmadan söz etmek mümkün değildir.

Rüya ve ilhâm ile ilgili olarak, hanımların sâlih ve yol gösterici rüyalar gördükleri ve çeşitli ilhâmlar aldıkları anlaşılmaktadır. Hz. Rabia, Rabbi'ne olan ünsiyeti gereği çeşitli ilhâmlar almıştır. Cennet ile ilgili olarak rüya gören hanımların ise, cenneti elde etmek için, geceleri uykularını terk ettikleri ve namaz kıldıkları görülmektedir.

Ölüm konusu ile ilgili olarak hanımların hayatına bakıldığında, her anı ölümü düşünerek geçirdikleri, nefislerine yenilmekten korktukları için ölümü istedikleri ve ölümü Allah'a kavuşma olarak algıladıkları için, ölüm anını özlemle bekledikleri anlaşılmaktadır.

Zühd yönleri ile incelediğimiz hanımların aynı zamanda, savaşlarda cephe önünde veya cephe arkasında aktif rol aldıkları ve cesaretleri ile de öne çıktıkları anlaşılmaktadır. Bu sırada hanımlar, savaşlarda erkeklere cesaret verme, onları destekleme, yemek yapma, güçleri ölçüsünce su taşıma, yaralıları tedavi etme, hatta savaş meydanına çıkma, binekleri yemleme, askerlere malî yardımda bulunma gibi çok faydalı hizmetleri yerine getirmişlerdir. Savaş öncesi, esnası ve sonrasında gereken ne ise onu yapmaktan geri kalmamışlar, toplumsal görevlerini yerine getirmişler, sosyal hayatta aktif rol oynamışlardır.

Ayrıca, okuma-yazma bilen hanımların olması, vaaz verecek kadar konuşma yapabilmeleri eğitim düzeylerinin de iyi olduğunu göstermektedir.

İlk beş asırlık dönemde kadınlar, canlı, çok duygusal ve çoğunlukla bireysel bir tasavvufî tecrübe modeli sunmaktadırlar. Sabır, şükür, aşk ve muhabbet konularında ileri bir anlayışa sahiptirler. Saf aşk kavramına en çok vurgu yapanlar kadınlardır. Süfyan es-Sevri'de olduğu gibi önce annelerinin

eğitiminden geçen mutasavvıfların oluğu, dönemin mutasavvıflarını etkileyecek sorular sormaları, etkileyici cevaplar vermeleri, onlara çekinmeden nasihat etmeleri, kadınların tasavvufi dğüncenin Őekillenilinde, dolaylı olarak çok etkili olduklarını dğündürmektedir. Çünkü, eser yazmak yerine, çok ibadet, çok ağlama, zühd hayatları ve tefekkür ile kazandıkları tecrübeleri çevrelerine nasihat ederek veya Şiirler ile aktarma yolunu tercih etmişlerdir. Makamlardan ve hallerden bahsetmeleri, ancak bir tasnif yoluna gitmemeleri de teoriden çok uygulama yönüyle ilgilendiklerinin bir diğer delilidir. Bu durum bize, bu yoldaki gayretlerini göstermektedir. Açlık, uykusuzluk, uzun süre kıyamda kalma, çok namaz kılma gibi fiziksel olarak dayanılması zor Őartlara bir kadın olarak dayanmış olmaları önemlidir.

Her ne sebeple olursa olsun, ağlamak için bir vesile bulmaları ve her birinin kendi nefsi ile olan mchededinde başka bir yolu kullanması, tasavvufi dğüncenin oluşumu ve derinleşmesinde ayrı ayrı bir değer ifade ettiklerini dğündürmektedir. Dolayısıyla Allah'ın (celle cellüh) razı olacağı bir mü'min olma gayesi ile O'na daha yakın olabilmek için çıkılacak bu yolda, yapılmış olanlar hakkında topluca, hayret uyandırıcı tarzda, başarılı bir biçimde, canlı ve etkili bir hayat modeli sunmakta ve bugünkü tasavvufi hayata asırlar öncesinden güzel bir ışık tutmaktadırlar.

ZÜHD DÖNEMİNDE ZÂHİDE HANIMLAR

A- Hz. Peygamber'in Hanımları

Tespit Sıra No:	Sıra No:	İsim	Tarih
1	1	Hz. Hatice	m. 620
2	2	Sevde bt. Zem'a	h. 54
3	3	Hz. Aişe	h. 58
4	4	Hafsa bt. Ömer	h. 45
5	5	Ümmü Seleme	h. 59
6	6	Zeyneb bt. Cahş	h. 20
7	7	Cüveyriyye bt. Hâris	h. 58 (h. 56)
8	8	Remle bt. Ebî Süfyan	h. 44
9	9	Safiyye bt. Huyey	h. 52
10	10	Meymune bt. Hâris	h. 50 (h. 51/h.63)
11	11	Zeyneb bt. Huzeyme	
12	12	Mâriye bt. Şem'un	h. 16

B- Hz. Peygamber'in Kızları

Tespit Sıra No:	Sıra No:	İsim	Tarih
13	1	Zeyneb	h. 8
14	2	Rukiyye	
15	3	Ümmü Gülsüm	h. 9 (h. 7)
16	4	Hz. Fâtıma	h. 11

C- Sahâbe Olan Hanımlar

Tespit Sıra No:	Sıra No:	İsim	Tarih
17	1	Afra bt. Ubeyd	
18	2	Atike bt. Zeyd	
19	3	Esmâ bt. Ebî Bekir	h. 73
20	4	Esmâ bt. Umeyy	
21	5	Fâtıma bt. Esed	
22	6	Fâtıma bt. Hattab	
23	7	Fâtıma Velid b. Ukbe	
24	8	Fidda en-Nübiyye	
25	9	Hansâ bt. Haddam	
26	10	Hâlîde bt. Esved	
27	11	Havle bt. Kays	
28	12	Havle bt. Tufeyt	
29	13	Leylâ es-Sedusiyye	
30	14	Mutîa el-Âbide	
31	15	Rumeysâ	
32	16	Rübeyyi bt. Muavviz	
33	17	Selma bt. Kays	
34	18	Sevdâ bt. Asım	
35	19	Sümeyye bt. Habbat	
36	20	Ümmü Umâre	
37	21	Ümmü Atıyye	

Zühd Döneminde Zâhîde Hanımlar

38	22	Ümmü Anbese	
39	23	Ü. Buceyd Habibe	
40	24	Ümmü'd-Derdâ	
41	25	Ümmü Eymen	h. 32
42	26	Ümmü'l-Ezher	
43	27	Ümmü'l-Fadl	
44	28	Ümmü Ferve	
45	29	Ü. Gülsüm bt. Ukbe	
46	30	Ü. Haram bt. Milhan	
47	31	Ümmü Hâlid	
48	32	Ü. Hani bt. Ebî Talib	
49	33	Ü. Humejd el-Ensârî	
50	34	Ümmü Ruman	
51	35	Ü. Selid el-Ensariyye	h. 6
52	36	Ü. Şerik el-Ensariyye	
53	37	Ü. Şerik el-Esediyye	
54	38	Ü. Varaka el-Ensari	
55	39	Zâhîde	
56	40	Zeyneb bt. Sakîfe	
57	41	Zinnire er-Rûmiyye	

D- Zühd Döneminde Diğer Hanımlar

Tespit Sıra No:	Sıra No:	İsim	Tarih
58	42	Muâze bt. A. el-Adevi	h. 101
59	43	Ümmü'l-Esved	h. 101
60	44	Atike el-Adeviyye	h. 135
61	45	Melike bt. Münkedir	h. 136
62	46	Fâtıma. bt. Münkedir	h. 143
63	47	Aişe bt. C. es-Sâdık	h. 145
64	48	Rabia el-Adeviyye	h. 180 (h.185)
65	49	Rabia bt. İsmail	h. 135
66	50	Amine bt. Musa	h. 183

Zâbide Hanımlar

67	51	Aişe el-Mekkiyye	
68	52	Bürde es-Sarimiyye	
69	53	Hafsa bt. Sîrîn	
70	54	Hakîme Dimeşkiyye	
71	55	Kerdüveyh bt. Amr	
72	56	Kerîme bt. Sîrîn	
73	57	Meryem el-Basriyye	
74	58	Meymûne es-Sevda	
75	59	Reyhâne	
76	60	Seviyye	
77	61	Şa'vane	
78	62	Tâyfe	
79	63	Ubeyde bt. Ebî Küllab	
80	64	Ufeyre el-Âbide	
81	65	Ukayratü'l-Âbide	
82	66	Ü. Hasan el-Kûfiyye	
83	67	Ümmü Osman	
84	68	Ü. Süfyan es-Sevrî	
85	69	Zecle el-Âbide	

TASAVVUF DÖNEMİNDE HANIM SÛFİLER

A- H. III yy.'da Yaşayan Hanımlar

Tespit Sıra No:	Sıra No:	İsim	Tarih
86	1	Nufeysa bt. Hasan	h. 208
87	2	Meymûne bt. Akra	h. 241
88	3	F. bt. Muhammed	h. 245
89	4	Şuca' Ü. Mütevekkil	h. 236 (h. 248)
90	5	Asite bt. Müzahim	h. 259
91	6	Ümmü Hani	h. 275
92	7	Meymûne	

Karşılaştıkları Kişiler Aracılığı ile

H. III. Asırda Yaşadıkları Tespit Edilen Hanımlar

Tespit Sıra No:	Sıra No:	İsim	Tarih
93	8	Amine er-Remliye	
94	9	Cevhere el-Berasiye	
95	10	F. b. İyaz'ınk. Kardeş	
96	11	Mudğa	
97	12	Muhha	

Zâbide Hanımlar

98	13	Mümine bt. Behlül	
99	14	S. Sakatî'nin talebesi	
100	15	Tuhfe	
101	16	Ümmü Ali	
102	17	Ümmü Harun	
103	18	Zehra el-Vâlihe	
104	19	Zeytûne	
105	20	Zübde	
106	21	(Z. Mısırî'nin) Cariye	
107	22	(Z. Mısırî'nin) Kadın	
108	23	(Z. Mısırî'nin) Cariye	

B- H. IV. yy'da Yaşayan Hanımlar

Tespit Sıra No:	Sıra No:	İsim	Tarih
109	24	F. bt. Abdirrahman	h. 312
110	25	F. en-Nişâburiyye	h. 323
111	26	Ümmü İsa bt. İbrahim	h. 328
112	27	Aişe bt. Osman	h. 346
113	28	Emetü'l-Vahid	h. 377
114	29	Bünefşa bt. Abdillâh	h. 399
115	30	E. Hasen'in k. kardeşi	

C- H. V. yy.'da Yaşayan Hanımlar

Tespit Sıra No:	Sıra No:	İsim	Tarih
116	31	F. bt. Muhammed	h. 414
117	32	Züleyha	h. 425
118	33	Ü. Ahmed bt. Aişe	h. 440
119	34	Emetü Rahman	h. 440
120	35	Zeyneb bt. Hâşim	h. 450
121	36	Ümmü Enüşirvan	h. 452
122	37	el-Mâverdiyye	h. 466

*Kaynaklarından Hareketle Tasavvuf
Döneminde Yaşadığı Tespit Edilen Hanımlar*

Tespit Sıra No:	Sıra No:	İsim	Tarih
123	1	Acrede el-Amiye	
124	2	Amrâ Hatun	
125	3	Bahriye el-Âbide	
126	4	Buhha	
127	5	Emetü'l-Celil	
128	6	Gandake Hatun	
129	7	Habîbe el-Adeviyye	
130	8	Hakîme el-Mekkiyye	
131	9	Hasene el-Âbide	
132	10	Huneyde	
133	11	Menfûse	
134	12	Miskîne et-Tafâviyye	
135	13	Münîbe el-Bariyye	
136	14	Münîfe bt. Ebî Târik	
137	15	Münîre es-Sedûsiyye	
138	16	Nukayşa bt. Sâlim	
139	17	Ü. Hayyan es-Sülemi	
140	18	Ümmü İbrahim	
141	19	Ümmü İsa	
142	20	Ümmü Mis'ar	
143	21	Ümmü Talak	

BİBLİYOGRAFYA

ABDURRAHMAN CÂMÎ (ö.892/1492), Nefahâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds (Evliya Menkıbeleri), (terc. Lâmiî Mahmud b. Osman), (haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), Ma'rifet Yayınları, İstanbul 1995.

AHMED b. HANBEL, (ö. 241/855), Kitâbu'z-Zühd, (terc. Mehmed Emin İhsanoğlu), İz Yayıncılık, İstanbul 1993, I-II.

AMÛLÎ, Cevadî, Celâl ve Cemâl Aynasında Kadın, (terc. Ejder Okumuş), İnsan Yayınları, İstanbul 1996.

ANKARAVÎ, İsmail (ö. 1042/1633), Minhâcu'l-Fukara (Fakirlerin Yolu), (haz. Sadettin Ekici), İnsan Yayınları, İstanbul 1996.

ARAZ, Nezihe, Anadolu Evliyalari, Atlas Kitabevi, İstanbul 1966, II. Baskı.

ATEŞ, Süleyman, İslâm Tasavvufu, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1992.

ATTAR, Feridüddîn (ö.618/1221), Tezkiretü'l-Evliyâ, (haz. Süleyman ULUDAĞ), İstanbul 1991.

AYNÎ, Mehmed Ali, Tasavvuf Tarihi, Vatan Matbaası, İstanbul 1341.

EL-BAĞDADÎ, Hafız Ebi Bekir Ahmed b. Ali El-Hatib (ö.463/1071), et-Tarihu'l-Bağdat, Dâru'l-Kitabi'l-Gazzi, Beyrut trs., I-XIV.

BAHADIR, İbrahim, Alevî ve Sünnî Tekkelerinde Kadın Dervişler, Su Yayınları, İstanbul 2005.

BİCAN, Ahmet, Envâru'l-Aşîkîn (Aşıkların Nurları), İstanbul 1974, 3. Baskı.

CEBECİOĞLU, Ethem, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Ankara 1997.

EL-CEVZİYYE, İbn Kayyım, Medâricu's-Sâlikîn (Kur'ânî Tasavvufun Esasları), (terc. Ali Ataç, Adil Bebek, Ali Durusoy, Muhammet Deniz, Muharrem Tan, Mehmet Özşenel), İnsan Yayınları, İstanbul 1990.

....., Uddetu's-Sâbirîn ve Zâhîretü's-Şâkirîn (Sabredenler ve Şükredenler), (çev. Zeynelâbidin Tatlılıoğlu), İnsan Yayınları, İstanbul 1994.

CÜRCANİ, Şerif Ali b. Muhammed (ö. 816/1413), Kitabu't-Ta'rifat, b.y.y., b.t.y.

DEMİRCİ, Mehmet, Yûnus Emre'de İlâhî Aşk ve İnsan Sevgisi, Selçuk Yayınları, İstanbul 1997, 2. Baskı.

DOĞRUL, Ömer Rıza, Hazreti Rabiâtü'l-Adeviyye, Eser Matbaası, İstanbul 1976.

EFLAKÎ, Ahmet, Menâkîbu'l-Ârifîn (Âriflerin Menkıbeleri), (çev. Tahsin Yazıcı), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, I-II.

EZRAKÎ, Ebu'l-Velid Muhammed b. Abdillâh, Ahbaru Mekte, Dâru'l-Endülüs, Beyrut 1969, I-II.

GAZALÎ, Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), Kimyâyı Saâdet, (çev. A. Fâruk Meyan), Bedir Yayınevi, İstanbul 1973, 6. Baskı, I-II.

....., İhyâ-u Ulûmi'd-dîn, (terc. Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul 1989, I-IV.

....., Minhâcü'l-Âbidîn (Âbidler Yolu), (terc. Yaman Arıkan), Uyanış Yayınevi, İstanbul 1980.

....., Ravzatü't-Tâlibîn ve Umdetü's-Sâlikîn (Tasavvufun Prensipleri), (terc. Remzi Barışık), Kılıç Kitabevi, Ankara b.t.y.

....., Mizânu'l-Ahlâk (Ahlâk Ölçüleri), (çev. H. Ahmed Arslan-türkoğlu), Sağlam Kitabevi, İstanbul 1974.

GÜMÜŞHANEVÎ, Ahmed Ziyaüddin, Câmiu'l-Usûl (Veliler ve Tarikatlerde Usûl), (terc. Rahmi Serin), Pamuk Yayınları, İstanbul 1981.

EL-HANÎ, Muhammed b. Abdilllah, Adâb, (çev. Abdülkâdir Akçi-çek), Fatih Gençlik Vak. Yay., İstanbul 1976.

HELMİNSKÎ, Kabir, Bilen Kalp, (çev. Dr. Refik Algan), Dharma Yayınları, İstanbul, 2001.

HELMİNSKÎ, Camille Adams, Sûfî Kadınlar Saklı Bir Hazi-ne, (çev. Aslı Özer), Samsara Yayınları, İstanbul 2004.

HUCVÎRÎ, Ali b. Osman Cüllâbi (ö.465/1072), Keşfü'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi), Haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1982.

EL-HULVÎ, Mahmûd Cemâleddîn, Lemezât-ı Hulviyye (Yüce Velilerin Tatlı Halleri), (haz. Mehmet Serhan Tayşî), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

İSBEHÂNÎ, Ebu Nuaym (ö.430/1038), Hilyetü'l-Evliyâ ve Ta-bakâtu'l-Asfiyâ, Beyrut 1967, I-X, ve tercümesi: Hilyetü'l-Evliyâ (Allah Dostları), (terc. Komisyon), İstanbul 1995, I-X.

İSFEHANÎ, Ragıb (ö. 502/1108), el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'ân, Beyrut 1319.

İBN ABDÎ'L-BERR, Ebu Ömer Yusuf B. Abdilllah b. Mu-hammed (ö. 463/1071), el-İstfâb fi Esmâ'i'l-Ashâb, Dâru Kütübi'l-Mısriyye, Mısır 1939, I-IV.

İBN ASAKİR, Ebu'l-Kasım Ali b. El-Hasan (ö. 571/1175), Târi-hu Medineti Dimaşk, (Terâcimu'n-Nisa Kısmı), tahk. Sekine eş-Şiha-bi, Dimaşk 1982.

İBNÜ'L-CEVZÎ (ö. 595/1198), Sıfatü's-Safve, Haleb 1979, I-IV.

İBNÜ'L- ESİR, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (ö. 630/1232), Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe, Kahire 1970, I-VII.

....., el-Kâmil fi't-Tarih, Dâru Sadr, Beyrut 1965, I-XII.

İBN HACER, Ahmed b. Ali el-Askalâni (ö. 852/1448), el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe, Dâru Kütübi'l-Mısriyye, Mısır 1939, I-IV.

İBN HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed (ö. 808/1406), Şifau's-Sâil (Tasavvufun Mahiyeti), (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 1977.

İBN HALLİKAN, Ebu Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekir (ö. 681/1228), Vefeyâtü'l-A'yân, Mısır 1948, I-VI.

İBN HİŞAM, Ebu Muhammed Abdülmelik (ö. 218/833), Sireti İbn Hişam, (terc. Hasan Ege), Kahraman Yayınları, İstanbul 1985, I-IV.

İBN İSHAK, Muhammed (ö. 151/728), Siretü İbn İshâk, (tahk. Muhammed Hamidullah), Rabât 1976.

İBN KESİR, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer (ö.774/1372), el-Bidaye ve'n-Nihaye, Beyrut 1407, 3. Baskı, I-XV.

İBN SA'D, Ebu Abdillah Muhammed (230/844), et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Dâru's-Sadr, Beyrut 1968, I-VIII.

İBN ŞEBBE, Ebu Zeyd Ömer en-Numeyri el-Basri (ö.262/876), et-Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere, Dâru't-Türas, Beyrut 1990.

İMAM-I BİRGİVÎ, Muhammed Efendi, Tarikat-ı Muhammediyye, (ter. Celal Yıldırım), Demir Kitabevi, İstanbul 1969.

İMAM-I RABBANÎ, Mektubat-ı Rabbanî, (terc. Abdülkadir Akçiçek), Çile Yayınevi, İstanbul 1979.

İMAM-I ŞARANÎ, Abdülvehhâb (ö.973/1565), et-Tabakâtü'l-Kübrâ, (çev. Abdülkadir Akçiçek), Teker Yayınları, İstanbul 1968.

....., el-Uhûdü'l-Kübrâ, (çev. Selahattin Alpay), Bedir Yayınevi, İstanbul 1981.

İZ, Mahir, Tasavvuf, Rahle Yayınevi, İstanbul 1969.

KARABULUT, Ali Rıza, Mevlana'nın Hocası Seyyid Burhaneddin Hz.'leri ve Kayseri İlmiye Tarihinde Meşhur Mutasavvıflar, Seyyid Burhaneddin Vak. Yay., Kayseri 1994, 2. Baskı.

KÂSİMÎ, Muhammed Cemaleddîn (ö. m. 1914), Zübdetü'l-Ihyâ, (terc. Ali Özek), Salah Bilici Kitabevi, İstanbul 1969.

KÂŞÂNÎ, Kemaleddin Abdürrezzak, (ö. h. 730), *Istilahatü's-Sûfiyye*, Suriye 1995.

KEHHALE, Ömer Rıza, *A'lamu'n-Nisâ*, Beyrut 1982, I-V.

KELÂBÂZÎ, Muhammed b. İshâk (ö. 380/990), *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 1979.

KONUR, Himmet, İbrâhim Gülşenî, *İnsan Yayınları*, İstanbul 2000.

....., *Makamlar ve Haller*, D. E. Ü. İ. F. Dergisi, IX, İzmir 1995.

EL-KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin (ö. 465/1072), *Kuşeyrî Risâlesi*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 1991, 3. Baskı.

LİNGS, Martin, *Tasavvuf Nedir*, Akabe Yayınları, İstanbul 1986.

....., *Yirminci Yüzyılda Bir Veli*, (terc. Ufuk Uyan, Bekir Şahin), *Yeryüzü Yayınları*, İstanbul 1982.

MEHMED ZİHNİ EFENDİ, *Meşahiru'n-Nisâ*, b.y. y., h. 1294, I-II.

EL-MEKKÎ, Ebû Tâlib Muhammed b. Ali (ö. 386/996), *Kûtü'l-Kulûb* (Kalplerin Azığı), (terc. Muharrem Tan), İz Yayıncılık, İstanbul 1999, I-IV.

MENÛFÎ, Cemheretü'l-Evliyâ, *Müessesetü'l-Halebi*, Kahire 1967.

EL-MÜNAVÎ, İmam Abdü'r-Raûf (ö.1031/1718), *el-Kevâkibu'd-Dürriyye*, *el-Mektebetü'l-Ezher li't-Türas*, Mısır 1937.

NEBHANİ, Yusuf b. İsmail, *Cami'u Keramâti'l-Evliyâ*, Mısır.

NECMÜDDİN KÜBRA, *Tasavvufî Hayat*, (haz. Mustafa Kara), Dergah Yayınları, İstanbul 1980.

NİCHOLSON, Reynold A., *The Mystics of İslâm* (İslâm Süfileri), (çev. Komisyon), *Kültür Bakanlığı Yayınları*, Ankara 1978.

RUMÎ, Eşrefoğlu, Müzekkin-Nüfus (Nefisleri Temizleyen), Salah Bilici Kitabevi, İstanbul 1977.

SAVAŞ, Rıza, Hz. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) Devrinde Kadın, Ravza Yayınları, İstanbul 1991.

....., Râşid Halifeler Devrinde Kadın, Ravza Yayınları, İstanbul 1996.

....., İlk Dönem İslâm Toplumlarında Kadının Konumu, Tibyan Yayıncılık, İzmir 2004.

SEMÂRKANDÎ, Ebu'l-Leys, Tenbîhu'l-Gâfilîn ve Bustânu'l-Ârifîn, (terc. Abdülkadir Akçiçek), Bedir Yayınevi, İstanbul 1977.

SELVÎ, Dilaver, Kur'ân ve Tasavvuf (Tefsirlerin Tasavvufa Bakışı), Şule Yayınları, İstanbul 1997.

SCHİMMELE, Annemarie, İslâmın Mistik Boyutları, (çev. Ergun Kocabıyık), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2001.

....., Ruhum Bir Kadındır, (çev. Ömer Enis Akbulut), İz Yayıncılık, İstanbul 2004.

SMİTH, Margaret, Bir Kadın Sûfi: Rabia, (çev. Özlem Eraydın), İnsan Yayınları, İstanbul 1991.

SUNAR, Cavit, Tasavvuf Tarihi, Ankara Ü. İlâh. Fak. Yay., Ankara 1995.

SÜHREVERDÎ, Ebu Hafs Ömer (ö. 632/1234), 'Avârifü'l-Meârif, (çev. Dilâver Selvi), İstanbul 1995.

ŞUCÂÎ, Ahmed, Makâlât I-II-II (Ne İdik, Ne Olduk, Ne Olabiliriz), (çev. Ali Eren), İnsan Yayınları, İstanbul 2001.

ULUDAĞ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2001.

....., Sûfi Gözüyle Kadın, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

ET-TABERANÎ, Hafız İmam Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed (ö. h. 360), Kitabu'd-Dua, Dâru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, Beyrut 1987, I-III.

TANMAN, M. Baha, Hala Sultan Tekkesi, DİA, XV, İstanbul 1997.

ET-TÛSÎ, Ebu Nasr Serrâc (ö. 378/988), el-Lûma' (İslâm Tasavvufu), (çev. Hasan Kâmil Yılmaz), Altınoluk Yayınları, İstanbul 1996.

EL-VÂKIDÎ, Muhammed b. Ömer (ö. 207/822), Kitabu'l-Megazi, (tahk. Dr. Marsden Jones), Beyrut 1966, I-III.

VASSAF, Hüseyin, Sefîne-i Evliyâ, (çev. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), Seha Neşriyat, İstanbul 1990.

YILMAZ, Hasan Kâmil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, 2.Baskı.

EZ-ZEHEBÎ, Hafız Şemseddinel-Vâdânî Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö.748/1347), Tecridü Esmâi's-Sahâbe, Dâru'l-Meârif, Beyrut b.t.y., I-II.

bu tıklamaların kaynağı

www.kitapkaynagi.com

"kitaba ulaşmanın en hızlı yolu"